

Покіль Вереною звемо Верону,
Любішого не буде силуeta,
Аніж в коханні вірної Джульєтти...

Вільям Шекспір

ISBN 978-966-349-572-9

9 789663 495729

О.М. Ніколенко,
М.О. Зуєнко, Б.В. Сторожа

О. М. Ніколенко, М. О. Зуєнко, Б. В. Сторожа

2016 | ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА 88

Кобзар

Стародавній театр на о. Делос

Невідомий художник.
Сапфо. Фреска. 55–79 pp.Рембрандт. Мойсей,
який розбиває скрижалі.
1659 р.

«Апостол» І. Федорова. 1574 р.

РОДИ ЛІТЕРАТУРИ

ЕПОС	ЛІРИКА	ДРАМА
В основі – подія (події).	В основі – внутрішнє життя особистості.	В основі – дія.
Об'єктивне зображення дійсності.	Суб'єктивне зображення дійсності.	Конфлікт – рушійна сила сюжету.
«Саморухливість», «саморозвиток» світу.	Емоційне переживання подій.	Поєднання монологів, діалогів і полілогів.
Оповідач – посередник між художнім світом і читачем.	Ліричний герой – друге «я» автора (але не тотожний йому).	Призначення – для сценічного втілення (рідше – для читання).
Засоби – портрет, пейзаж, діалог, монолог, характеристики та ін.	Засоби – віршова форма, ліричний сюжет (плин думки, почуття) та ін.	Засоби – поєднання вербальних (словесних) і невербальних (музики, жестів та ін.).
Жанри – епопея, роман, повість, оповідання, нарис та ін.	Жанри – вірш, пісня, балада (лірична) та ін.	Жанри – трагедія, комедія, власне драма, водевіль та ін.
Ліро-епос – поема, балада, дума, байка, роман у віршах та ін.		
Ліро-драма – драматична поема, драматичний етюд, драматична сцена та ін.		
Епічна драма – драма-притча та ін.		

Назвіть жанри прочитаних вами творів. Виявіть у них родові та жанрові ознаки.

СТАРИЙ ЗАПОВІТ (створений староєврейською та арамейською мовами)

П'ятикнижжя Мойсеєве
(Буття, Вихід, Левіт, Числа, Повторення Закону)

Книги історичні
(Книга Іуса Навина, Книга Суддів, Книга Рут, перша і друга Книги Царів та ін.)

Книги навчально-поетичні
(Книга Йова, Книга Псалмів, Книга Приповістей Соломонових, Книга Екклезіастова, Пісня над піснями)

Книги пророцькі
(Книги великих і малих пророків: Ісаї, Єремії, Єзекіїля, Даниїла, Осії, Амоса, Наума та ін.)

НОВИЙ ЗАПОВІТ (створений давньогрецькою мовою)

Чотири Євангелія
(від Матвія, Марка, Луки, Івана)

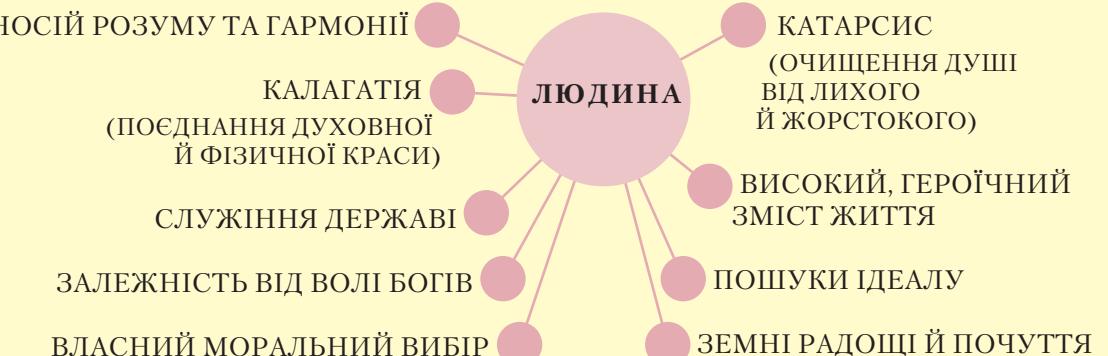
Книга історична
(Діяння святих апостолів)

Послання апостолів
(Павла, Соборні послання)

Книга пророцька
(Об'явлення Івана Богослова)

Назвіть відомих вам біблійних персонажів і визначте частини Біблії, у яких вони діють. Перекажіть зміст 1–2 біблійних сюжетів. Розкрийте їх повчальний зміст.

РОЗУМІННЯ ЛЮДИНИ В ДОБУ АНТИЧНОСТІ (АНТРОПОЦЕНТРИЗМ)

Використовуючи схему, розкрийте сутність античного антропоцентризму. Охарактеризуйте 1–2 античних героїв. Визначте чесноти, які в них утілено.

О. М. Ніколенко, М. О. Зуєнко, Б. В. Стороха

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

Підручник
для 8 класу загальноосвітніх
навчальних закладів

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Київ
«Грамота»
2016

УДК 821(1-87).09(075.3)

ББК 83.3(0)я721

Н63

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

(наказ МОН України від 10.05.2016 р. № 491)

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Експерти, які здійснили експертизу даного підручника під час проведення конкурсного відбору проектів підручників для учнів 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів і зробили висновок про доцільність надання підручнику грифа «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України»: **Малигіна Л. М.**, учитель-методист Черкаського фізико-математичного ліцею (ФІМЛ); **Пономаренко Н. С.**, методист районного методичного кабінету відділу освіти Балаклійської районної державної адміністрації Харківської обл.; **Кучма Н. З.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії і методики української та світової літератури Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка; **Шевченко Л. І.**, завідувач кафедри історії та стилістики української мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Керівник проекту — О. М. Ніколенко, професор, завідувач кафедри світової літератури

Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка,

доктор філологічних наук, заслужений діяч науки і техніки України,

лауреат Державної премії ім. Івана Франка.

Умовні позначення:

— творче читання;

— ключі до твору;

— словник термінів;

— Україна і світ;

— культура різних народів;

— література і мистецтво;

— робота з текстом.

Ніколенко О. М.

Н63   Зарубіжна література : підруч. для 8 кл. загальноосвіт. навч. закл. / О. М. Ніколенко, М. О. Зуенко, Б. В. Сторожа. — К. : Грамота, 2016. — 288 с.

ISBN 978-966-349-572-9

Підручник відповідає вимогам Державного стандарту та програмі із зарубіжної літератури (2012 р., зі змінами 2015 р.). У ньому вміщено інформацію про зарубіжних письменників, художні тексти в класичних і сучасних перекладах, відомості про зв'язок літератури та культури різних країн. Запропоновано інтерактивні технології вивчення літературних творів, різноманітні рубрики, що розкривають красу художнього слова. Підручник сприятиме залученню учнів до здобутків художньої літератури, підвищенню мотивації вивчення української та іноземних мов.

Для учнів, учителів, методистів, батьків.

УДК 821(1-87).09(075.3)

ББК 83.3(0)я721

© Ніколенко О. М., Зуенко М. О.,
Стороха Б. В., 2016

© Видавництво «Грамота», 2016

ISBN 978-966-349-572-9

ЖИВА КЛАСИКА

Дорогі восьмикласники!

У давнину слову надавали особливого магічного значення. У той час люди вірили, що слово може рятувати, лікувати й зупиняти війни. За його допомогою звеличували подвиги героїв і оспіували красу жінки. У слові наші пращури вбачали велику силу, що прирівнювалася до сили богів. Ви теж маєте отримати цю силу від художньої літератури!

Від чудодійності слова, спільніх духовних зусиль залежить не тільки ваша доля, а й доля всієї України, яку ми маємо побудувати соборною, вільною й процвітаючою! Тож вирушаймо до краси художнього слова, що не тъмяніє в часі! Краси, що робить світ добрим, мирним і благородним!

У 8 класі перед вами відкриються справжні коштовності... Священні книги людства, пам'ятки писемності різних епох і народів, великі шедеври від давнини до сьогодення.

Переважна більшість творів, з якими ви ознайомитеся протягом навчального року, — класика. Їхній вік визначається століттями й навіть тисячоліттями. Але класика ніколи не буває мертвовою, вона вічна! Сильні почуття й пристрасті, що переживали класичні герої, їхні діяння, пошуки ідеалу близькі нам і сьогодні. «Той, хто полюбить класику, стане найбагатшою й найщасливішою людиною на землі», — писав М. Рильський. Ці слова стосуються кожного з нас, хто, долучившись до класики, стає внутрішньо багатшим і здатен примножувати духовні скарби України у ХХІ ст.

Окрім класики, ви прочитаєте й цікаві твори сучасної літератури, якими захоплюються ваші однолітки в усьому світі. Та все ж таки класика — чарівний кристал для сучасності. Крізь його призму ми краще побачимо й наше життя, і людей, і самих себе. Класика дає змогу нам розрізняти добро і зло, справжнє й несправжнє, вічне та скороминуще. Цей кристал живий, він завжди повертається різними гранями. Сьогодні ви берете його в руки... Тримайте кристал класики обережно й з любов'ю... Не загубіть його на шляху до свого майбутнього!

Автори

Фрагмент із кінофільму
«Ромео і Джульєтта»
(режисер К. Карлей, Велика
Британія, 2013 р.)

ВСТУП

ЛІТЕРАТУРА І КУЛЬТУРА

Культура і мистецтво. Від народження ми відразу потрапляємо у світ культури. Народні традиції, мова, релігійні обряди — усе це перші прояви культури. Здобуваючи знання в різних галузях, живучи у світі, який створили для нас інші, ми намагаємося стати повноправними членами суспільства, ніби наздоганяючи у своєму розвитку тих, хто йшов попереду й залишив культурні надбання. Людина відрізняється від тварин тим, що має не тільки біологічні властивості й інстинкти. Якщо ця глибинна пам'ять відсутня, людина стає «дикуном». І як би по-сучасному не виглядала, вона не в змозі зрозуміти навіть свій час, своє місце в ньому й залишити по собі добрий слід для наступних поколінь. Культура забезпечує зв'язок віків і визначає духовний напрямок розвитку людства, можливість робити нові відкриття, знаючи про те, що зроблено раніше.

Що таке культура? Усе те, що створено людьми, матеріальні речі й духовні надбання, називають **культурою**. Будь-який витвір рук, думки й уяви людей стає частиною культури. Це поняття прийшло до нас із латини, де слово *cultura* означало «опрацювання», «обробка», «виховання», «розвиток» тощо. Нині ми використовуємо цей термін у різних значеннях. У *широкому значенні* — це будь-яка діяльність, форми пізнання й самовираження людей, накопичені ними знання, уміння й навички, система цінностей, зокрема соціальні відносини, норми поведінки, оцінки, виховання тощо. А у *вузькому значенні* культура — це інтелектуальна й художня діяльність людей та її результати. Відповідно, існує поняття «художня культура», до якого належить і мистецтво.

Культура є певним досвідом людства, набутим у різних галузях. Вона дає можливість передавати накопичену протягом віків інформацію від покоління до покоління, а також зберігати й формувати засади (політичні, юридичні, релігійні, моральні й ін.) суспільства. Окрім того, культура — це ще й спосіб спілкування між людьми, тому дуже актуальним є поняття «діалог культур», яке запропонував видатний літературознавець М. Бахтін стосовно літератури й мистецтва. Але це поняття можна використовувати й у ширшому значенні — щодо інших різновидів культури.

Зауважте!

Культура — це не щось застигле й непорушне. Це живий організм, у якому ми всі є його частинками й рушіями. Тому яким буде наш світ і наша культура, залежить від кожного з нас.

Кожна епоха й кожний народ мають свої культурні надбання й культурні особливості. Завжди цікаво стежити за розвитком національних культур світу, яких велике розмаїття. В епоху ХХІ ст., коли світ став *мультикультурним* (тобто коли в суспільстві співіснують різні культурні утворення, традиції і форми), дуже важливо зберігати своє, національне, і водночас знати чуже, використовуючи позитивний досвід для збагачення рідної культури.

Співвідношення літератури й культури. *Література* — частина культури, до того ж *художньої культури*, до якої належать й інші види мистецтва. Специфіка літератури та її відмінність від інших видів художньої культури (архітектури, живопису, музики тощо) полягають у тому, що література пізнає й творчо опановує світ за допомогою слова. Це мистецтво слова. У цьому сенсі художнє слово є певним *знако*м, *кодом культури*, бо в ньому містяться смисли, важливі для культурної ситуації, для країни чи нації. Зміст літератури становлять різні аспекти людського буття: духовне життя особистості, природні й суспільні явища, історичні процеси, вірування, звичаї людей тощо.

Література є проявом не матеріальної, а духовної культури людства. Вона відображає дійсність не прямо, а опосередковано — у художніх образах, створюючи нову реальність засобами слова.

Література тісно пов'язана з розвитком історії, суспільства та культури. У літературних формах знаходять відображення реалії буття, особливості людської свідомості. Водночас словесне мистецтво зберігає внутрішню специфіку й власні закони розвитку. Це називається *іманентністю*.

Кожна доба й кожний народ має своє розуміння краси, що відтворюється в різних формах художньої культури. Так, для античної культури характерна пропорція та гармонійність форм, увага до матеріально-чуттєвого, поєднання міфи й реальності. Це знаходимо в античній скульптурі, архітектурі, живописі й літературі.

Храм Артеміди в Ефесі.
Модель V ст. до н. е.

Робота з текстом

Порівнюємо. Прокоментуйте положення в таблиці.

Культура	Література
Широке поняття, що охоплює різні види людської діяльності (матеріальної і духовної).	Частина художньої культури.
Культура має різні засоби вираження.	Слово — основний засіб літератури.

Продовження табл.

Культура	Література
<i>Функції</i> культури: гуманістична (утвердження позитивного досвіду людства), передавання суспільного досвіду, комунікаційна (засіб спілкування), пізнавальна (пізнання світу), регулятивна (у сфері суспільних відносин, норм, поведінки), знакова (відображення певних культурних смислів доби, народу), ціннісна (вироблення життєвих цінностей).	<i>Функції</i> художньої літератури: пізнавальна (дає змогу піznати світ і людину), естетична (розбудовує світ за законами краси, створення яскравих художніх образів, у яких утілено уявлення про життя та духовні ідеали), виховна (виховує моральні якості й естетичний смак), гедоністична (дає насолоду від процесу читання й осмислення прочитаного).
<i>Різноманіття видів культури</i> (народна культура, культура побуту, мови, політична культура, художня культура).	<i>Специфічні форми літератури</i> (роди, жанри, напрями, течії).

Творче завдання. Підготуйте усну розповідь на тему: 1. «Яку людину можна назвати культурною?»; 2. «Роль культури в житті людини»; 3. «Сучасний світ і культура» (1 за вибором, 8–10 речень).

Перевірте себе. 1. У яких значеннях уживається поняття «культура»? 2. Яким є призначення культури для розвитку людини та людства? 3. Як співвідносяться поняття «культура» і «література»?

РОДИ ЛІТЕРАТУРИ

Що таке рід літератури. Головною категорією словесного мистецтва є рід. Роди літератури мають давню історію. Традиційно визначають три роди літератури: *епос, лірику, драму*. Уперше поділ літератури на роди здійснив Арістотель у праці «Поетика». **Рід літератури** – це найбільш загальна категорія літературознавства, що охоплює цілу низку менших за обсягом понять (жанри), типологічно подібних між собою за способом художньої організації.

Епос. Епос, як і інші літературні роди, походить від міфів, що в давнину були тісно пов’язані з ритуалами. На їх основі виникло стародавнє оповідне мистецтво. Витоки епосу знаходимо й в усній народній творчості. Найдавніші (архаїчні) епічні форми – міф, казка, легенда, сказання тощо. Пізніше виник так званий давній (класичний) епос – «Магабарата», «Рамаяна» (Індія), «Іліада» та «Одіссея» Гомера. Ще пізніше – героїчний епос (фольклорні твори різних народів, створені в добу Середньовіччя) – «Пісня про Нібелунгів», «Пісня

Зауважте!

 Ознаки епосу: 1) в основі — подія (події); 2) об’єктивність зображені реальності; 3) у читача створюється враження «саморухливості» і «саморозвитку» епічного світу; 4) дистанціювання оповідача від зображені реальності (оповідач — посередник між зображенім світом і читачем).

про Роланда», «Пісня про моого Сіда». У кожного народу героїчний епос формувався століттями й мав свою специфіку. Він нерідко ставав ґрунтом, на якому розвивалися різні літературні форми.

У сучасному значенні епос — це рід літератури, який розкриває картину об'єктивної дійсності. За його основу взято подію (або події). Епічний твір відтворює певний випадок або цілу історію з життя героїв. Автор об'єктивно зображує дійсність, з'ясовуючи причини та наслідки вчинків героїв, подаючи життя в його природному розвитку. Епос використовує великий арсенал зображеніальних засобів (портрети, прямі характеристики, діалоги, монологи, полілоги, пейзажі, інтер'єр, жести, міміка тощо). До епосу належать різні жанри: *епопея, роман, повість, оповідання, нарис тощо*.

Лірика. Виникнення лірики пов'язане з первісним художнім *シンкретизмом*, тобто коли різні види мистецтва існували невіддільно один від одного. У давні часи люди виконували пісні-танці під час певного магічного обряду. Пізніше один із співаків виокремлювався як провідний виконавець, тобто заспіувач. Це й поклало початок лірики як окремого літературного роду. Розмаїття ліричних форм знаходимо в усній народній творчості (*пісні, думи, балади тощо*).

Зародження світової ліричної поезії припадає на добу античності. У творчості великих античних поетів (Піндар, Сапфо, Анакреонт, Горацій, Овідій та ін.) сформувалися визначальні ознаки лірики як літературного роду й з'явилися різні ліричні жанри. Якщо епос розповідає про подію, то головним у ліриці є емоційне переживання. Визначальною її ознакою є суб'єктивність: усе зображене подається через сприйняття ліричного героя або автора. Лірика зорієнтована на показ не зовнішнього, а внутрішнього світу особистості, на відтворення порухів душі, емоцій і почуттів. Змістом лірики є все суб'єктивне, внутрішнє, психологічно значуще. Людина в ліриці — це й головний об'єкт зображення, і суб'єкт, який є важливою частиною художнього світу твору.

Переживання й думки, виражені в ліричному творі, не ототожнюються лише з автором. У ліриці велике значення має *ліричне «я»* так званого *ліричного героя*. Це друге ліричне «я» поета, форма втілення його думок і переживань, але ліричний герой не ототожнюється з поетом, з його душевним станом, він живе своїм життям у новій художній дійсності.

Зауважте!

Ознаки лірики: 1) зміст — внутрішнє життя особистості; 2) суб'єктивність створеного світу; 3) емоційне переживання події; 4) ліричне «я» (ліричний герой — друге «я» автора, але не ототожнюється з ним); 5) віршова форма (хоча це не обов'язково).

Одіссея і сирени.
Мозаїка. Туніс. III ст. н. е.

Дж. Романо.

Танок
Аполлона
з музами.
Фрагмент.
1540 р.

Для лірики характерна особлива емоційність і схвильованість. Вона зорієнтована на індивідуальне сприйняття читача, який повинен не тільки зрозуміти прочитане, а й внутрішньо «пережити» подію. Унаслідок багатозначності поетичного слова лірика залишає великий простір для уяви читачів, даючи підстави для різних трактувань та асоціацій.

Лірика тяжіє до віршів, проте віршова структура не завжди є визначальною ознакою ліричних творів. Вона має велике розмаїття жанрів. У певні періоди активізуються ті чи інші жанри лірики.

Драма. Виникнення драми пов'язане з народними обрядовими дійствами. Батьківщиною драми була Стародавня Греція, де обряди на честь богів (Діоніса, Деметри, Кори та ін.) стали першими її зразками. У VI ст. до н. е. виник театр (з грецьк. — *видовище*). Драматичні дійства, що раніше відбувалися на вулицях і площах, стали показувати на спеціальних майданах. Есхіл, Софокл, Евріпід і Арістофан заклали засади античної драми. У Стародавній Греції з'явилися такі різновиди драми, як ***трагедія*** та ***комедія***.

Основу драматичного твору становить конфлікт, що знаходить вираження в дії. Оскільки конфлікт може бути *внутрішнім* (пов'язаним із внутрішніми суперечностями особистості, зосередженим у психологічній сфері) і *зовнішнім* (зіткнення героя зі світом, конфлікт між різними персонажами), то й дія, відповідно, може бути *внутрішньою* (показ змін внутрішнього стану героя твору, динаміки його переживань, думки тощо), а також *зовнішньою* (вчинки героїв, їхня поведінка). Специфіка драми полягає в особливих формах організації художнього мовлення — діалог, монолог, полілог. Авторська позиція в драматичному творі знаходить специфічне вираження: опис дійових осіб, авторські ремарки, розміщення епізодів, вибір подій, вчинки героїв, форми художнього мовлення тощо.

Драма є специфічним видом мистецтва, що одночасно належить і літературі, і театр. Протягом тривалої історії склалися такі жанрові різновиди драми, як *трагедія*, *комедія*, *власне драма*, *водевіль*, *мелодрама*, *трагікомедія* тощо.

Зауважте!

Ознаки драми як літературного роду: 1) в основі — дія; 2) конфлікт (зіткнення між персонажами або їхні внутрішні суперечності) — рушійна сила розвитку сюжету драми; 3) поєднання монологів, діалогів, полілогів; 4) призначення для сценічного втілення (рідше — для читання); 5) синтетизм (поєднання слова й жесту, міміки, музики тощо).

Взаємодія родів літератури. Літературні роди тяжіють до взаємодії та взаємопроникнення. Так, наприклад, у фольклорі є художній літературі сформувалися *ліро-епічні жанри*: поема, балада, байка, дума, роман у віршах, вірш у прозі, казка-поема та ін. Лірика також проникає в драматичні твори. Серед жанрів *ліро-драми* виокремлюють: драматичну поему, драматичний етюд, драматичну сцену та ін. У результаті взаємодії епосу й драми виник *епічний театр*, у якому не стільки зображується дія, скільки розповідається про неї (наприклад, драма-притча). Це явище ХХ ст.

Взаємодія родів літератури тісно пов'язана з взаємодією жанрів. Художній твір є відкритою системою, у яку можуть проникати елементи й інших видів мистецтва (кіно, живопису, музики та ін.), а на сучасному етапі — навіть комп'ютерних технологій.

Епос (з грецьк. *eros* — слово, мова, розповідь) — багатозначний термін: 1) героїчна розповідь про національне минуле («Іліада», «Одіссея», «Пісня про Роланда», «Пісня про Нібелунгів», «Слово о полку Ігоревім» та ін.); 2) один із трьох родів літератури разом із лірикою та драмою.

Лірика (з грецьк. *lyra* — ліра, струнний музичний інструмент, під акомпанемент якого виконували вірші в давньогрецькій поезії) — один із трьох літературних родів, у якому об'єкт зображення подається шляхом передавання переживань, почуттів та емоцій особистості (героя чи автора), що приводить до створення особливої духовної реальності, розбудованої за законами краси.

Драма (з грецьк. *drama* — дія) — 1) один із літературних родів, що змальовує світ у формі дії, здебільшого призначений для сценічного втілення; 2) жанр драматичного мистецтва.

У кожній країні драма має свою національну специфіку (наприклад, у Японії визначними явищами були театри Кабукі та Но; Італія — батьківщина театру дель арте (театру імпровізації, який має витоки в карнавалі); у Китаї активно розвивалася музична драма, зокрема традиційна пекінська опера).

Вертеп — пересувний ляльковий театр, поширений в Україні в XVI—XVIII ст. У ньому розігрували релігійні та світські вистави. Вертеп мав форму двоповерхового ящика: на першому ярусі представляли різдвяну історію, на другому — сцени із соціально- побутового життя.

У давнину п'єси ставили, використовуючи ляльки. Згодом вертеп перетворився на театралізоване дійство, яке радує нас і сьогодні.

Грецький театр у м. Таорміні.
Сицилія. II ст. до н. е.

Вертеп. Сучасне фото

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Хто першим здійснив поділ літератури на роди? 2. Розкажіть про походження епосу. 3. Як виникла лірика? 4. Що дало поштовх до виникнення драми? 5. Назвіть провідні ознаки епосу, лірики й драми.

Порівнюємо. 1. Порівняйте епос і лірику. 2. Порівняйте епос і драму.

Творче завдання. Визначте родові ознаки вашого улюбленого літературного твору.

Перевірте себе. 1. Що таке рід літератури? 2. У яких значеннях уживається поняття «епос»? 3. Назвіть його провідні ознаки. 4. Охарактеризуйте лірику як рід літератури. 5. Дovedіть взаємодію родів літератури на прикладі прочитаних вами творів.

ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРОЦЕС

Література як рух. Світова література має багатовікову історію розвитку. Від глибокої давнини й до сучасності вона перебуває в постійному русі. Оскільки світова література є сукупністю різних національних літератур, які зберігають свою самобутність, процес розвитку мистецтва слова не може бути абсолютно монолітним. Водночас національні літератури мають деякі спільні закони розвитку, етапи й тенденції. Це дає підстави виокремити поняття «літературний процес». *Літературний процес* — це розвиток літератури різних народів, що характеризується певними закономірностями на кожному етапі від давнини до сучасності.

Літературний процес рухається по спіралі. Одні явища, виникнувши в давні часи, можуть відроджуватися на іншому етапі, але вже в новій якості. У літературному процесі відбувається взаємодія різних тенденцій і явищ, зокрема національних літератур, творчих здобутків митців, класичної і масової літератур.

Як відбуваються зміни в літературному процесі. На розвиток літературного процесу впливають різні чинники. Серед зовнішніх — розвиток суспільства, культури й мистецтва в той чи інший час, стан розвитку людської свідомості, філософської думки, релігії, історична ситуація, вплив фольклору та міфології. Внутрішні чинники розвитку літературного процесу — це закони художньої літератури, розуміння краси в певну добу, перебіг літературного життя, розвиток і взаємодія родів і жанрів, традиції та новаторство митців тощо.

Періодизація. У літературному процесі можна визначити окремі епохи й періоди. Це частини літературного процесу, яким притаманні певні тенденції та закономірності. Вони окреслюють вирішальні моменти в історії літератури, відразу відрізняють їх від інших. Тому літературний процес має періодизацію. У літературах Західної Європи виокремлюють такі епохи, як античність, Середньовіччя, Відродження (Ренесанс), класицизм, бароко, Просвітництво, романтизм, реалізм, модернізм, постмодернізм і етап сучасної літератури. В Україні художня література має свої етапи. За Д. Чижевським, у давній українській літературі визначають українську середньовічну літературу XI–XV ст., літературу доби Ренесансу та бароко. Етап нової української літератури охоплює романтизм і реалізм. Наприкінці XIX — на початку XX ст. формується модернізм, а в останній третині XX — на початку ХХІ ст. розвивається постмодернізм. У сучасному періоді в українській літературі простежуються цікаві новітні явища.

Періоди літературного процесу виокремлюють відповідно до хронології — від давнини до сучасності. Епохи й періоди літературного процесу обумовлені внутрішніми закономірностями мистецтва слова, серед яких провідну роль відіграють такі категорії, як жанр, стиль, автор, літературний напрям і течія.

Ще однією важливою ознакою літературного процесу є його нерівномірність у різних країнах. Доба Відродження розпочинається в Італії (XIII–XIV ст.), а завершується в XV–XVI ст., коли в інших європейських літературах тільки формується.

Напрям і течія. Важливу роль у літературному процесі відіграють літературні напрями й течії, які дають змогу виокремити подібні явища в межах різних національних літератур і в певних періодах, надаючи цілісність літературному руху. Український літературознавець Д. Наливайко визначив у літературному напрямі такі компоненти, як його суспільно-історична основа й спільність мистецьких принципів. У літературному напрямі, за словами вченого, у відповідних художніх формах реалізується «ядро умонастроїв епохи».

У межах літературних напрямів інколи на підставі єдиних творчих підходів митців утворюються різні течії. Ці підходи охоплюють як змістовий, так і формальний рівні творів.

Художні напрями й течії в літературному процесі не є абсолютно «чистими», їх ознаки можуть накладатися. У творчості одного письменника подеколи виявляються елементи різних напрямів або течій (наприклад, Й. В. Гете, Ф. Шиллер, І. Котляревський, Т. Шевченко та ін.).

Літературний напрям — найбільша й наймісткіша одиниця літературного процесу, що охоплює змістовий і художній рівні творів, епохи та системи творчості, об'єднує в єдиний комплекс інші історико-типологічні категорії.

Літературна течія — вужча (у межах напряму) спорідненість творчих принципів на основі подібних естетичних зasad.

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Що таке літературний процес? 2. Назвіть його проісторії ознаки. 3. Доведіть, що літературний процес є нерівномірним і нелінійним явищем.

Для обговорення. Чи впливає розвиток суспільства та культури на розвиток літературного процесу? Як?

Творче завдання. На підставі прочитаних творів (1–2 за вибором) продемонструйте взаємодію української і зарубіжних літератур у літературному процесі.

Перевірте себе. 1. Назвіть внутрішні й зовнішні чинники розвитку літературного процесу. 2. Які категорії є основними для літературного процесу? 3. Які етапи (періоди) літературного процесу вам відомі? 4. Дайте визначення літературним напрямам та течіям. 5. Як вони співвідносяться між собою?

Радимо прочитати

Бандура О. Теорія літератури в тезах, дефініціях, таблицях : Навчальний довідник / О. Бандура, Г. Бандура. — К., 2008.

Літературознавча енциклопедія: У 2-х томах / автор-укладач Ю. І. Ковалів. — К., 2007.

Літературознавчий словник-довідник. — К., 1997.

СВЯЩЕННІ КНИГИ ЛЮДСТВА ЯК ПАМ'ЯТКИ КУЛЬТУРИ Й ДЖЕРЕЛО ЛІТЕРАТУРИ

ЗНАЧЕННЯ СВЯЩЕННИХ КНИГ ДЛЯ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ Й МИСТЕЦТВА

В історії людства є книги, що виникли дуже давно й зміст яких створювався століттями, але вони не застаріли й у III тисячолітті. Це — Веди, Біблія, Коран, Авеста, Тора й інші давні тексти, у яких закарбовано величезний духовний досвід багатьох поколінь. Вони стали основою світових релігій і невичерпним джерелом натхнення митців. Священні книги з'явилися в різних куточках світу, але їх поєднує те, що вони пов'язані з уявленнями різних народів про себе та свою історію, про створення світу та його будову, про мораль і життєву цінності. У священих книгах знаходимо образи, що належать до різних світів, — небесного й земного, божественного та природного. Вони нерозривно поєднані й утворюють особливу художню реальність, де розгортається одвічна боротьба добра і зла, життя та смерті, де людина намагається осмислити своє існування й звертається до вищих сил за духовною підтримкою.

У священих книгах різних народів можна знайти відгомін далеких подій, що колись, імовірно, відбувалися на Землі. Але ці події були переосмислені та видозмінені в міфах. Вони виникли як поетичні історії, що навчають нас, як треба жити у світі, і надихають на добро. Сюжети й образи священих книг стали вічними, оскільки вони протягом століть спонукають до творчості митців і постають у неперевершених творах.

Ми відкриваємо священні книги, щоб піznати себе і світ, знайти сенс буття та свою дорогу до Бога. І в кожного з нас будуть свої відкриття...

Міф (від грецьк. *mythos* — слово, переказ, звістка) — розповідь, у якій явища природи або реальні події були творчо переосмислені колективною (первісною) свідомістю давніх людей як пояснення світу та втілення уявлень про нього.

Міфологічний образ — образ, що походить із міфу. У міфологічному образі в конкретній формі втілено загальні уявлення давніх людей про виникнення світу, дано первісні пояснення явищ природи та людського життя. У священих книгах людства міфологічні образи поділяються на різні групи: божественні, напівбожественні, ворожі (демонологічні): люди, явища природи, символи тощо. Деякі міфологічні образи подані за принципом антитези. У такий спосіб утverджується одвічна тема боротьби добра і зла, що триває у світі.

На початку XVI ст. художник **Рафаель** намалював для олтаря церкви монастиря святого Сікста в П'яченці (*Італія*) образ Богоматері. Він не знав тоді, що його полотно «Сікстинська мадонна» стане шедевром мистецтва. Мадонна тримає на руках Сина — Христа, а її погляд звернений до глядачів. В очах мадонни — безмежна материнська любов і тривога за майбутнє, милосердя й глибокий біль. Здається, мати передчуває ті випробування, які випадуть на долю Христа. Дивлячись на мадонну, ми ніби самі стаємо частиною цього твору. Богоматір печально й велично йде до нас, несучи нам найдорожче — Сина, Спасителя. А за її спиною розливається світло, у якому можна роздивитися голівки маленьких янголят. Світло переможе темряву, любов — зло, а Богоматір із Сином завжди будуть іти до нас через віки...

Рафаель Санти.
Сікстинська мадонна.
1512–1513 pp.

Радимо прочитати

Абрамович С. Д. Священні книги людства: Веди. Авеста. Біблія. Коран / С. Д. Абрамович. — Харків, 2003.

VEDI

Хто ж нам повідав про те, звідки взялися світи
всі безкраї?
Адже пізніше, ніж тії світи, всі боги народились.
Хто ж може відати, звідки пішло все?

З «Рігведи»

Шлях аріїв. Культура Стародавньої Індії почала утворюватися ще в III тис. до н. е., що засвідчують пам'ятки прикладного мистецтва, які дійшли до нашого часу. У середині II тис. до н. е. кочові племена із Західу, які називали себе *аріями*, прийшли в Північно-Західну Індію й поступово розселилися в східному й південному напрямках. Саме слово *арій*, імовірно, означало «пастух», а пізніше — «шляхетний». Арії мали високу духовну культуру. Зі співів, оповідок і міфів, що складалися в період кочування, виникли згодом Веди — зібрання текстів, які набули священного значення.

Виникнення Вед. Веди (із санскриту — *книги знання, мудрість, учення*) — давні пам'ятки індоєвропейської словесності, які були створені впродовж II–I тис. до н. е. Ведична міфологія ввібрала в себе уявлення аріїв і місцеві вірування. Веди допомагають зrozуміти духовну культуру Індії та багатьох народів Азії, адже саме ці зібрання священих текстів стали основою для утворення різних релігій — індуїзму, буддизму, брахманізму, джайнізму. Прихильники цих релігій уважають, що Веди мають божественне походження.

Перші тексти Вед виникли тоді, коли племена аріїв лише прокладали шлях до Індії. Тривалий час вони існували в усній формі, як і міфи, і твори усної народної творчості. У Ведах було відображене уявлення давніх людей про створення світу та його будову, про богів та інших істот, а також ритуали, пов'язані з тим, як люди в давнину прагнули поєднати своє життя з природою, виробити систему моральних цінностей у своєму житті.

Зібрання текстів Вед. Веди поділяються на чотири збірки: «Рігведа» — книга гімнів богам, «Самаведа» — книга пісень, «Яджурведа» — книга жертвоприношення, «Атхарваведа» — книга магічних заклинань (це також перший індійський текст, пов'язаний із медициною). Ці чотири книги називають *самхіти* (тобто «зібрання»). Майже всі тексти самхітів написані віршами. Із самхітами тісно пов'язані *брахмані* — прозові тексти, які пояснюють ритуали, їх походження та значення. У свою чергу, з брахманами поєднуються філософські трактати у віршах і прозі про природу, богів і людей. Ці трактати називають *араньяки* й *упанішади*. Самхіти, араньяки й упанішади об'єднують у священний канон¹, подібний до Біблії чи Корану. Віддалені один від одного століттями, тексти Вед відображають різні рівні суспільних відносин і осмислення дійсності.

Образи ведичної міфології. Система ведичної міфології охоплює кілька рівнів: 1) божественний (*Агні, Сома, Притхіві* та ін. — земні боги; *Індра, Рудра, Anas* та ін. — атмосферні; *Варуна, Мітра, Вішну, Савітар* та ін. — небесні); 2) абстрактні поняття (*Кала* — час, *Шраддха* — віра, *Кама* — бажання); 3) напівбожественні персонажі; 4) міфічні герої та жерці (*Ману, Ахтарван, Канва, Кумтса* та ін.); 5) ворожі демонічні персонажі (*Врітра, Вала, Шушна, Шамбара* та ін.); 6) тварини, рослини, атрибути ландшафті; 7) людина в міфологічному аспекті; 8) символи (різні знаки, предмети вжитку — колесо, посуд, цілюще зілля тощо) та ін. Божественний рівень утворюють 33 боги (у деяких джерелах — 3333, 3306, 3339). Для ведичної міфології було характерне поклоніння багатьом

богам, головним серед якихуважався Індра — бог над усіма богами. Оспіувалися також Сур'я — сонце, Вайя — вітер, Ушас — ранкова зоря, Агні — вогонь, Яма — смерть та ін. Це була перша спроба людства осмислити Всесвіт у його цілісності.

Космогонічні міфи. У Ведах діють багато персонажів, пов'язаних із *космогонічними міфами*, тобто з тими, які пояснюють виникнення світу й природних явищ. Так, *Індра* — той, у кого в руках грім і блискавка, *Савітар* — той, хто народжує, *Тваштар* — той, хто створює, *Тратар* — захисник та ін. Усесвіт, згідно з уявленнями аріїв, складається з двох суперечливих начал: рита (*істина, гармонія, духовний зміст*)

Індра в оточенні слуг. Рельєф.
Камбоджа. 1097 р.

¹ *Канон* (з грецьк. *норма, правило*) — сукупність положень і правил релігійного вчення, які визнаються незаперечними, істинними, вічними й незмінними божественними настановами.

й анріта (*хаос, відсутність істини*). У процесі боротьби різних сил (*богів, героїв, демонічних персонажів*) утворилися різні природні явища. Ось приклад того, як давні люди розуміли виникнення води й дощу: «На землі розпочалася засуха, бо демон украв небесних корів і переховував їх у горах. Ріки пересохли, тварини страждали. Люди приготували верховному богу Індрі спеціальний жертовний напій, після якого той кинув у демона блискавку й визволив небесних корів. Вони пішли по небу, проливаючи дощ — небесне молоко, животворне начало буття». В індійському суспільстві й досі ці священні тварини користуються великою повагою, уособлюючи живильну силу природи, а також добродетель і чистоту.

«Рігведа». У збірці гімнів «Рігведа» ведична міфологія постає наче в процесі її творення: від перших богів, які уособлювали природні явища (сонце, вітер, вогонь, вода тощо), до богів, що втілювали абстрактні поняття (наприклад, *Манью* — гнів, *Шраддхі* — віра, *Вішвакарман* — «будівничий світу» тощо). Найпопулярніший персонаж «Рігведи» *Індра* — бог грому й блискавки, якому присвячено майже 250 гімнів, більше, аніж будь-якому іншому божеству. Його називають у Ведах «цар богів», «цар Усесвіту», «володар», «щедрий», «друг», «син сили». Індра виконував функцію захисту аріїв від ворожих племен. Тому у ведичних текстах він зображується мужнім, сильним, хоробрим, перед ним схиляються всі сили зла й темряви. Войнські подвиги Інтри набувають також космогонічного значення. Перемагаючи ворогів, він породжує сонце, небо, зорю, звільнює від демонів ріки. Індра приносить процвітання, добробут і мир людям. А ще у Ведах він надихає співців на прекрасне. Образ Інтри у ведичних міфах поетизується за допомогою постійних епітетів і метафор, а також численних гіпербол, які підкреслюють його неймовірну силу.

Спільність міфів Вед для індійців та аріїв, слов'ян дохристиянської пори. Михайло Драгоманов проводив аналогії між Ведами й українськими колядками. У колядках давніх слов'ян знайшли відображення язичницькі вірування в різних богів, що асоціювалися з явищами природи та різними сферами життя людей. До цих богів наші пращури зверталися з молитвами й піснями. Обожнювалася не тільки природа (сонце, вогонь, вода та ін.), а навіть предмети вжитку (наприклад, колесо — як символ сонця та його вічного руху, намисто — як магічне коло, оберіг від злих сил тощо), страви. З прийняттям християнства колядки набули християнського змісту, але відгомін давніх уявлень відчувається в них і дотепер.

Б. Шарма. Ведична мініатюра

Українські діти співають колядки.
Сучасне фото

Леся Українка в праці «Стародавня історія східних народів» відзначила подібність мотивів, символів і образів у ведичній і слов'янській міфології дохристиянської доби.

Переклади творів староіндійської обрядової поезії ввійшли як ілюстративний матеріал до підручника «Стародавня історія східних народів», який Леся Українка написала в 1890 р. Переклади виконані не з оригіналу, а з французьких або німецьких текстів.

Мудра думка

«Порівнюючи іndoєвропейські мови, учені здогадуються про життя громадське первісних арійців і про їхні звичаї, — коли яке слово єсть у всіх тих мовах, то значить воно було й у первісних арійців, а якщо було слово, то був і той звичай або та річ, яка тим словом звуться (...) У всіх іndoєвропейських мовах есть похожі між собою слова, що означають дім або село, так само, як і слова, що означають різних свійських звірів, наприклад віл, кінь, собака, свиня, вівця, коза, гуска. (...) Вдачу, думки та світогляд народу найбільше видно з його віри та мови, бо в їх одбивається все, що думають люди про природу й про самих себе. (...) Арійці індійські звуть своїх богів *Dewas* — ясні, свіtlі. Слово се рівняють до латинського *divus* і грецького *dios*. Святе в гімнах Веди то — свіtло, і перші боги наших предків були зміни дня і ночі, рання зоря, вечірнє смеркання, блискавиця та багаття. Арійська віра — чиста віра у свіtло» (Леся Українка).

ГІМНИ ДО РАННЬОЇ ЗОРИ

1

В повіз великий богині щасливої впряжені коні.
Всі несмertельні боги посідали в той повіз.
Славна з'явилася богиня, живуча в повітрі,
з лона темноти з'явилася людські оселі красити.
З цілого світу найперша встає вона й шле нам здалека
пишні дари. Народилась зоря молодая, новая,
будить створіння, найперше приходить на поклики ранні.
В наші оселі несмertна зоря завітала,
нашу хвалу прийняла в високостях повітря,
вільна, осяйна іде, щедро сипле розкішній скарби.
Наче дівчина струнка, так, богине, ідеш ти
хутко на наші поданки. Всміхаючись, ты, молодая,
линеш раніше від сонця, осяйнеє лоно відкривши.
Наче дівча молоденьке, що мати скупала, така ти;
бачим блискучу красу твого тіла! О зоре щаслива!
Ясно палай! Ні одна ще зоря не була така гарна!

Світло лагідне займається, промінням красить всю землю.
 Слово ї молитву провадить зоря, сипле барви блискучі
 і одчиняє ворота денній. У сні всі лежали;
 ти ж сповістила, що час нам повстати, життям утішатись,
 час нам приносити жертви і дбати про власний достаток.
 Темрява скрізь панувала; зоря ж освітила край неба
 і до живих завітала. О дочки небес, ти з'явилася!
 Ти, молодая, серпанком блискучим укрита!
 Скарбів наземних усіх ти цариця! Ідеш ти
 вслід за минулими зорями, ти ж і найстарша
 зір всіх прийдешніх, зір вічних. Іди веселити живучих
 і оживляти умерлих!.. Зоря відколи нам сіяє?
 Зорі сіяли нам досі і потім сіяти нам будуть.
 Сяє зоря, в свою чергу, сяє для нашого щастя.
 Вмерли ті люди, що бачили сяйво предвічної зорі,
 бачим зорю ми сьогодні, судилась же ї нам тая доля,
 згинуту і наші нащадки, що зорі прийдешні побачать.
 В давні віки красно-пишно зоря променіла; сьогодні
 щедро нам світить, і потім блищаємо ясно.
 Смерті нема їй, ні старощів, завжди в промінні приходить.
 Повідь огнисту зоря розливає в долинах небесних.
 Темряву чорну жене промениста богиня.
 В повіз чудовий запряжені коні червоні. Вже іде
 світ весь будити зоря. Вставайте! бо знову з'явився
 нам дух життя, щоб усіх оживляти! Ось темрява гине,
 день наближається! Час до роботи прийматься! Час жити!
 Мати богів! ясне око землі! вістовнице поданків!
 Зоре прекрасна! Світи нам і зглянься на наші поданки!
 Славу нам дай, ясна зоре, ти, радоще світу!

(Переклад із німецької Лесі Українки)

Гімн – урочистий твір на пошанування когось (чогось). Як жанр поезії виник у давнину з культових пісень на честь божеств. Згодом набув світського характеру, у сучасний період пов’язаний з офіційними подіями, церемоніями тощо.

Робота з текстом

- Осмислюємо прочитане.** 1. Виразно прочитайте описи зорі в поданих текстах.
 2. Знайдіть метафори в наведених описах, розкрийте їхнє переносне значення.
 3. Які епітети й порівняння створюють поетичний образ зорі? 4. Як у поданих гімнах утілено боротьбу життя і смерті, світла й темряви?

Творче завдання. Доведіть міфологічний характер образу зорі в гімнах «Рігведи».

- Порівнюємо.** 1. Чи подібні тексти гімнів із «Рігведи» до молитов? Поясніть свою думку. 2. Пригадайте відомі вам колядки. Визначте їх подібність із прочитаними гімнами.

ГІМН ПРО ПЕРЕМОГУ ІНДРИ НАД АГІ

Коментарі

Один із найпоширеніших сюжетів Вед — перемога Індрі над Врітрою та іншими демонами, що заважали вільному життю й праці аріїв. Ім'я Врітра із санскриту означало «перепона», «перешкода». Він був супротивником Індрі, чинив спротив течіям рік, утілюючи темний хаос. У розпоряджені Врітри були туман, морок і град. Згідно з уявленнями давніх людей, Врітра не мав ані рук, ані ніг. Змієподібний, він жив у водах, щоб стримувати їх. Коли Індра переміг Вріtru, потоки води вільно розлилися по землі, давши людям можливість жити й займатися землеробством. Індра здобуває численні перемоги й над іншими лихими персонажами, бо його сила безмежна. Отже, перемогами Індрі давні люди пояснювали явища природи.

Маю співати про ту перемогу, що вчора одержав
Індра-стрілець. Переміг він Агі, розділив усі хвилі,
визволив він з гір небесних потоки... І ринули води...
Як до обори корови біжать, так летять вони в море...
Індро! Подужавши первістня хмар, ти розбив єси чари
тих чарівниць, народження дав сонцеві, місяцю й зорям!
Перед тобою твій ворог зника... Індра вдарив на Вріту,
то ж найхмарніший був ворог. Потужним смертельним перуном
він йому тіла розбив. Мов підтяте сокирою древо,
долі простягся Агі. Наче прорвана гребля, лежить він,
водами вкритий, а там тії води утішили серце,
Вріта колись їх держав у своїх величезних обіймах,
отже, Агі подоланого давлять вони і стискають.
Кидають вітри турботні, буйні тіло Вріти, і води
топлять його, він тепер така річ, що і назви нема їй!..
Сон, вічний сон покрива тепер ворога Індрі!..

(Переклад із німецької Лесі Українки)

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Які подвиги Індрі описано в тексті? 2. За допомогою яких художніх засобів створено героїчний образ Індрі? 3. Хто йому протистоїть? 4. Яка священна для Індії тварина згадується в тексті? Що вона уособлює? 5. Визначте провідну ідею твору.

Творче завдання. Доведіть, що Індра — міфологічний образ.

Порівнюємо. Порівняйте образи: 1) Індрі й Прометея; 2) Індрі та Зевса.

Перевірте себе. 1. Коли та за яких умов виникли Веди? 2. Які традиційні для міфології різних народів (антична, слов'янська) сюжети й образи трапляються у Ведах? 3. Розкрийте символічне значення образу зорі у ведичній міфології. 4. Охарактеризуйте образ Індрі як міфологічний образ. 5. Які явища природи знайшли відтворення в прочитаних вами гімнах «Рігведи»?

Радимо прочитати

Голоси Стародавньої Індії. — К., 1982.

БІБЛІЯ

Йдемо у світ із Богом і до Бога,
Йдемо, щоб бути образом Його.

Григорій Сковорода

Біблія – шлях до Бога. Кожна людина йде до Бога своїм шляхом, і то її особиста справа, справа власної душі. Той, хто відкриє в собі Господа, відчує ніби нове народження – не тіла, а духу, народження великої любові до всіх людей і всього сущого на землі. Відкрити Бога в собі нелегко, ще важче нести Божу любов у світ. Тому на кожного з нас чекає важкий шлях, який нам допоможе здолати Біблія. Це основа двох релігій – юдейської і християнської, історичний документ з історії давнього світу, пам'ятка культури та джерело натхнення для митців різних часів і народів. Саме слово *Біблія* з давньогрецької мови означає «книги», або «зібрання книг». Спорідненим із словом *Біблія* є відоме нам слово *бібліотека*.

Віруючі люди вважають, що Біблія була послана людям Богом задля духовної підтримки. Але є й інша, історична, версія створення цієї пам'ятки. Вона складається з 66 текстів. Ученими встановлено, що ці тексти різні за змістом і часом створення. Біблію писали понад 40 авторів, котрі не знали одне одного (це було й неможливо, бо її створювали протягом 1500 років). Найдавніші твори Біблії з'явилися ще у XII ст. до н. е., а останні – у перші століття нашої ери. Якщо уважно прочитати біблійні тексти, то можна помітити, що їх автори мали різні погляди, освіту, соціальну належність, манеру оповіді. Серед них були мандрівні філософи, судді, царі, пастухи, поети та ін. Одні книги більш докладні, подібні до наукових трактатів, другі – напрочуд поетичні, треті – повчальні, четверті – сповнені глибокої тривоги за майбутнє тощо. Незважаючи на розмаїття текстів, Біблія все ж таки зберігає гармонійну єдність завдяки наскрізній темі – це розповідь про духовні пошуки людства й необхідність його спасіння через Ісуса Христа.

Біблія існує в різних варіантах – канонічному та неканонічному (апокрифах). *Канонічними книгами* Святого Письма називають біблійні книги, освячені й узаконені церквою. Такий текст Біблії (якою б мовою він не був виданий) є загальноприйнятим у різних країнах. *Апокрифи* – це різноманітні версії біблійних книг, що час від часу з'являлися в різних куточках світу.

Зв'язок Біблії з історією та міфологією. Біблійні тексти мають особливу природу. З одного боку, у них ми знаходимо відгомін подій, що колись, дуже давно, відбувалися в реальності (війни й природні катастрофи), звичаї людей, соціальний устрій тих далеких часів тощо. Але історичні події були з часом перетворені колективною свідомістю на міфи.

Зауважте!

Одна з головних проблем Біблії – це проблема духовного вибору людини й людства.

Храм святого Юрія. м. Львів.
Сучасне фото

Біблійні міфи виконують специфічні функції. Насамперед *пізнавальну функцію*, оскільки в біблійних міфах подано пояснення світу й усього того, що в ньому існує. Крім того, біблійний міф виконує *ціннісно-орієнтаційну функцію*, бо розрізняє добро і зло, любов і милосердя та інші поняття, тобто формує важливі цінності людства, даючи йому напрямок духовного розвитку й ідеали. У біблійному міфі закладено великий моральний потенціал, тому міф виконує й *моральну функцію*. За Біблією людство віками вчилося нормам моралі, правилам особистої

і суспільної поведінки, що вважалися моральними. Як поводитися в сім'ї, соціумі, як правильно повести себе в тому чи іншому випадку тощо — на всі ці запитання дас відповіді Біблія. Біблійний міф має *повчальну функцію*, бо всі тексти Святого Письма так чи інакше навчають, як бути «образом і подобою» Бога, як наблизитися до Нього, виконувати Його заповіді. У біблійному міфі закладено й *загальнокультурну функцію*, оскільки Біблія вже давно стала частиною культури багатьох країн і народів, основою релігій (юдейської і християнської), поширених у різних куточках світу. Ми зустрічамося з біблійними образами й сюжетами щодня — у пам'ятках архітектури, музиці, живописі, літературі, а також дотримуючись релігійних свят і традицій у повсякденному житті.

Структура Біблії, її складники. Біблія складається з двох основних частин — Старого Заповіту та Нового Заповіту. **Старий Заповіт** був написаний староєврейською мовою, а окремі частини — арамейською. Він складається з таких частин: 1) П'ятикнижжя Мойсеєве (Буття, Вихід, Левіт, Числа, Повторення Закону); 2) книги історичні (Книга Ісуса Навина, Книга Суддів, Книга Рут, перша та друга Книги Царів та ін.); 3) книги навчально-поетичні (Книга Йова, Книга Псалмів, Книга Приповістей Соломонових, Книга Екклезіастова, Пісня над піснями); 4) книги пророцькі (Книги великих і малих пророків: Ісаї, Єремії, Єзекіїля, Даниїла, Осії, Амоса, Наума та ін.).

Новий Заповіт був створений давньогрецькою мовою. У ньому вміщено такі частини: 1) чотири Євангелія (від Матвія, Марка, Луки, Івана); 2) книга історична (Діяння святих апостолів); 3) Послання апостолів (Павла, Соборні послання); 4) книга пророцька (Об'явлення Івана Богослова).

Коли душа людини прокидається й прагне духовного змісту, узгодити своє існування з моральними ідеалами, вона звертається до Бога, тобто приймає Його заповіді. Так виникає давній союз між Богом і людиною. Це біблійна символіка, але її призначення земне й дуже необхідне кожному — щоб надати життю людини високої мети. Проблема встановлення союзу між Богом і людиною є основною темою Біблії. Хрест, що є символом усіх християн,

Зауважте!

Слово *заповіт* із староєврейської означає «союз». Це символічний союз Бога й людини, про який ідеться в багатьох біблійних текстах. Його треба розуміти не в прямому, а в переносному значенні.

також відображає зв'язок між Богом і людиною, а ще це символ страждань і жертви Христа заради відновлення союзу людства з Господом.

Згідно зі Святым Письмом, людина має сама обрати свій шлях — звернутися до Бога й прийти до Нього.

У Старому Заповіті описується початок історії людства, коли люди були ще надто недосконалими, особливо в духовному сенсі. Тому союз Бога й людини постійно порушувався, він виявився нестійким і нетривалим. З'явилася потреба в Новому Заповіті, тобто відновленні союзу Бога й людини. Задля цієї мети Бог послав на землю свого Сина — Спасителя, Ісуса Христа. Однак уже в Старому Заповіті містяться численні пророцтва про Нього. До того ж тут є ряд героїв, які стали провісниками Христа — Мойсей, Йосип, Давид, Соломон та ін. Головне завдання Ісуса Христа в Новому Заповіті — з'єднати розірваний зв'язок між Богом і людством, дати людям духовний порятунок своїм прикладом і вченням.

Повне видання Біблії українською мовою здійснив видатний мовознавець, історик церкви І. Огієнко (митрополит Іларіон). Перекладена ним українською мовою Біблія (він працював над перекладом з 1936 по 1955 р.) уперше вийшла друком за межами України в 1962 р. Й з того часу неодноразово перевидавалася.

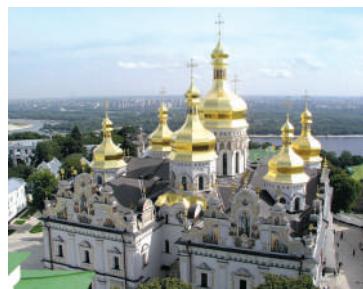
СТАРИЙ ЗАПОВІТ

СТВОРЕННЯ СВІТУ ТА ЛЮДИНИ

(Книга Буття, 1–3)

Коментарі

За Біблією, світ не постав сам собою. Він був створений Богом. У Біблії чітко й послідовно стверджується думка про Творця всього сущого як Доброго Отця, який любить створений ним світ. Але тоді виникає запитання: чому у світі існує зло? Біблія пояснює ситуацію так: зло виникло від того, що творіння збунтувалося проти Творця, порушило Його волю, зруйнувало укладений союз. Розпочав цей бунт диявол (сатана), перший зі створених Богом безплотних сил-енергій (ангелів). Він намагається збунтувати проти Бога й людину, яку Бог створив «за своїм образом і подобою». Під впливом диявола Адам і Єва з'йшли плоди з Дерева пізнання, які їм забороняв істи Бог. Дерево пізнання — особливий біблійний образ, утілення символічного союзу між Творцем і людьми. Зі староєврейської слова знати мало особливе значення — «відати, володіти всім на світі», тобто добром і злом, «бути, як боги». Послухавши диявола, а не Бога, Адам і Єва зруйнували союз із Творцем і були вигнані Ним із раю.

Свято-Успенський собор
Києво-Печерської лаври.
м. Київ. Сучасне фото

*В. Блейк. Творення Адама.
1795–1805 pp.*

(...) Але змій був хитріший над усю польову звірину, яку Господь Бог учинив. І сказав він до жінки: «Чи Бог наказав: не їжте з усякого дерева раю?» І відповіла жінка змієві: «З плодів дерева раю ми можемо їсти, але з плодів дерева, що в середині раю, Бог сказав: “Не їжте з нього й не доторкайтесь до нього, щоб вам не померти”». І сказав змій до жінки: «Умерти — не вмрете! Бо відає Бог, що дня того, коли будете з нього ви їсти, ваші очі розкриються, і станете ви, немов боги, знаючи добро й зло». І побачила жінка, що дерево добре на їжу, і принадне для очей, і пожадане дерево, щоб набути знання. І взяла з його плоду, та й з'їла, і разом дала теж чоловікові своєму, — і він з'їв. І розкрилися очі в обох них, і пізнали, що нагі вони. І зшили вони фігові листя, і зробили опаски собі.

І почули вони голос Господа Бога, що по раю ходив, як повіяв денний холодок. І склався Адам і його жінка від Господа Бога серед дерев раю. І за кликав Господь Бог до Адама, і до нього сказав: «Де ти?» А той відповів: «Почув я Твій голос у раю — і злякався, бо нагий я, — і склався». І промовив Господь: «Хто сказав тобі, що ти нагий? Чи ти не єв із того дерева, що Я звелів був тобі, щоб ти з нього не єв?» А Адам відклав: «Жінка, що дав Ти її, щоб зі мною була, вона подала мені з того дерева, — і я єв». Тоді Господь Бог промовив до жінки: «Що це ти наробила?» А жінка сказала: «Змій спокусив мене, — і я їла». (...) І вигнав Господь Бог Адама та його жінку з раю, сказавши їм, що тепер у скорботі й муках будуть дні їхнього життя, у поті лиця свого здобуватимуть хліб, аж поки не повернуться в землю. «Бо ти порох, — і до пороху вернешся», — сказав Бог Адамові.

(Переклад із староєврейської Івана Огієнка)

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Розкрійте символічний зміст образу Дерева пізнання. Чому не можна було їсти плоди з нього? 2. Як ви думаете, чи була свобода вибору в Адама та Єви? 3. Чи відразу Бог покарав Адама та Єву? Чи використали вони можливість спокутувати свій гріх? 4. Який присуд зробив Бог людям?

Порівнюємо. Пригадайте відомі вам міфи різних народів про створення світу. Порівняйте їх із біблійним міфом про створення світу й людини, визначне подібність і відмінності.

Для обговорення. Біллі Грем з приводу сюжету про Адама та Єву писав: «Бог нагородив людину розумом і душою. І дав їй повну свободу дій. І, як мудрий Отець, Бог чекав, який же вибір зробить Його дитя. Це було випробуванням! Це було тією хвилиною, коли Адам міг обрати праведний чи неправедний шлях. І він зробив вибір на користь змія (диявола), тобто зла. І тому вся провінна лежить на Адамові, якому був даний вибір і який віддав перевагу брехні диявола, а не Божій істині».

- Як ви вважаєте: хто винен у тому, що було порушене волю Бога, — Адам, Єва чи диявол? Поясніть свою думку.

КАЇН І АВЕЛЬ

(Книга Буття, 4)

Коментарі

В Адама та Єви народилися два сини — Каїн і Авель. Обидва брати принесли жертву Богові: перший — плоди зі свого поля (бо він був землеробом), а другий — кращих овець із своєї отари (бо він був скотарем). І Бог зглянувся на жертву другого, а на жертву першого й не глянув. Чому? Жертва — це біблійне поняття, яке означає «запрошення Бога на трапезу», тобто свідчення того, що людина підтримує союз із Богом. Але це можна робити тільки з чистим серцем. Біблія навчає, що коли людина жертвує чимось, не має значення величина й ціна цієї жертви. Головне — духовні наміри, бо Бог, як мудрий Отець, усе бачить.

 В Адама та Єви народилося двоє синів — Каїн і Авель. І був Авель пастухом отари, а Каїн був землеробом. І сталося по деякім часі, і приніс Каїн Богові жертву від плоду землі, а Авель — також приніс своїх овець з отари. І зглянувся Господь на Авеля й на жертву його, а на Каїна й на жертву його не подивився. І сильно розгнівався Каїн, й обличчя його змінилося. І сказав Господь Каїнові: «Чого ти розгнівався, і чого змінилось обличчя твоє?...» І говорив Каїн до Авеля, брата свого. І сталося, як були вони в полі, повстрав Каїн на Авеля, брата свого, — і вбив його. І сказав Господь Каїнові: «Де Авель, брат твій?» А той відповів: «Не знаю. Чи я сторож брата свого?» І сказав Господь: «Що ти зробив? Голос крові брата твого взиває до Мене із землі. Тепер ти проклятий від землі, що розкрила уста свої, щоб прийняти кров твого брата з твоєї руки. Коли будеш ти порати землю, вона більше не дасть тобі сили своєї. Ти вічно будеш блукати й страждати...» «Кожен, хто вб'є Каїна, семикратно буде покараний». І вмістив Бог знак на Каїні, щоб не вбив його кожен, хто стріне його.

(Переклад із староєврейської Івана Огієнка)

Тиціан. Каїн і Авель. 1544 р.

Роздивіться репродукцію картини Тиціана на сюжет про Каїна й Авеля. Який момент зображенено на полотні? Як художник відтворив драматизм ситуації?

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Як ви розумієте поняття «жертва»? 2. Чим по-жертвували Господа брати? 3. Чому Бог прийняв жертву Авеля, а жертву Каїна не прийняв? 4. За що Каїн убив Авеля? 5. Як Бог покарав Каїна?

Для обговорення. 1. У який момент було порушене Заповіт (союз) із Богом? 2. Чи можна йти до Бога й чинити вбивство?

Творче завдання. 1. Поділіть текст на частини відповідно до розвитку сюжету. 2. Складіть простий план тексту. 3. Перекажіть біблійний сюжет, коментуючи його частини.

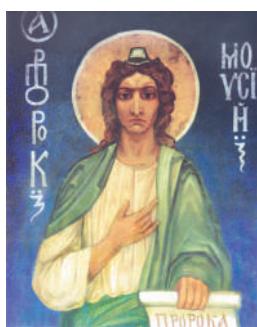
МОЙСЕЙ

(Книга Вихід)

Коментарі

Особливе місце в Старому Заповіті посідає образ Мойсея. Він народився приблизно в XV–XIII ст. до н. е. в Єгипті. Його мати переховувала сина на березі Нілу від гніву жорстокого фараона, який переслідував єреїв. Там Мойсей знайшла донька фараона, котра пожаліла його й узяла для нього годувальницю-ізраїльтянку. Так хлопчик знов опинився у своєї матері, яка вигодувала його. Мойсей виріс при дворі фараона. Проте слізи та біль народу дійшли до його серця. Він убив єгипетського наглядача, котрий жорстоко знущався над єреями. Через те змушений був тривалий час переховуватися.

У Біблії Мойсей зображується як провідник Божої волі серед ізраїльського народу. Бог покладає на нього місію звільнення єреїв, і Мойсей виводить свій народ через пустелю з Єгипту. Червоне море розійшлося, і єреї пройшли по його дну,

*M. Врубель. Мойсей.
1884 р.*

як по суші, а потім море потопило ворогів. Коли ізраїльському народові нічого було їсти, Бог посилає їжу — манну небесну, коли нічого було пити, Мойсей ударив палицею по скелі й звідти потекла вода. 40 років ішли єреї слідом за Мойсеєм до землі обітованої. Через тривалі випробування вони втрачали сили й віру в досягнення мети. І тільки він не втрачав надію на Бога й можливість кращої долі. На горі Сінай він отримав від Бога скрижалі з Десятьма заповідями. Це була духовна підтримка Господа народові. Але побачивши, що єреї не дотримуються Божих заповідей, Мойсей розбив скрижалі. Та все ж таки його служіння народові було самовідданим і жертовним. Він дожив до глибокої старості й помер з думкою про спасіння свого народу.

ДЕСЯТЬ БОЖИХ ЗАПОВІДЕЙ

I Бог промовляв усі ці слова, кажучи: «Я — Господь, Бог твій, що вивів тебе з єгипетського краю з дому рабства.

1. Хай не буде тобі інших богів передо Мною!
2. Не роби собі різьби й усякої подоби з того, що на небі вгорі, і що на землі долі, і що у воді під землею. Не вклоняйся їм і не служи їм, бо Я — Господь, Бог твій, Бог заздрісний, що карає за провину батьків на синах, на третіх і на четвертих поколіннях тих, хто ненавидить Мене, і хто чинить милість тисячам поколінь тих, хто любить Мене, і хто дотримується Моїх заповідей.
3. Не призовай Імення Господа, Бога твого, надаремно, бо не помилує Господь того, хто призоватиме Його Імення надаремно.
4. Пам'ятай день суботній, щоб святити його! Шість днів працюй і роби всю працю свою, а день сьомий, субота для Господа, Бога твого: не роби жодної праці ти, і син твій, та дочка твоя, раб твій та невільниця твоя, і худоба твоя, і прихилько твій, що в брамах твоїх. Бо шість днів творив Господь небо та землю, море та все, що в них, а дня сьомого спочив, тому поблагословив Господь день суботній і освятив його.

5. Шануй свого батька та матір свою, щоб довгі були твої дні на землі, яку Господь, Бог твій, дає тобі!

6. Не вбивай!

7. Не чини перелюбу!

8. Не кради!

9. Не свідкуй неправдиво на свого близького!

10. Не жадай дому близького свого, не жадай жони близького свого, ані раба його, ані невільниці його, ані вола його, ані осла його, ані всього, що є в близького твого!»

(Переклад із староєврейської Івана Огієнка)

Роздивіться репродукцію картини М. Врубеля «Мойсей» (с. 24). Яке враження справило на вас це полотно? Які почуття й роздуми викликало? Як художник відтворив покликання Мойсея?

У поемі «Мойсей» І. Франко через біблійну історію відтворив важкий шлях боротьби українців за волю, утверджував необхідність великої роботи геніїв для рідної нації, котрі допоможуть знайти їй духовний напрямок.

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Як ви зрозуміли десять заповідей? 2. Яке значення мають ці заповіді для культури людства? 3. Чому саме Мойсею були дані десять заповідей?

Творче завдання. Напишіть твір-роздум на тему «Десять заповідей у моєму житті».

НОВИЙ ЗАПОВІТ (ЄВАНГЕЛІЄ)

Ідеї й образи Нового Заповіту. Думку про відновлення зруйнованого зв'язку між Богом і людством, що звучала в Старому Заповіті, продовжує Новий Заповіт. Бог-Отець посилає на землю свого Сина — Ісуса Христа, головне завдання якого — з'єднати розірвані узи. Ім'я Ісус (зі староєврейськ. *Йошуа, Йешуа, Господь*) дала синові мати Марія, а *Христос* — це грецьке слово, що означає «цар», «мессія», тобто володар Царства Божого. Про життя та діяння Ісуса Христа йдеться в Євангеліях, що розпочинають Новий Заповіт.

Як розповідається в Біблії, люди не змогли зберегти Новий Заповіт. Вони дозволили покарати Ісуса Христа, який пішов на хрест і загинув заради людства. Отже, знову порушенено союз між Богом і людиною. Однак Ісус воскресає, і Його воскресіння засвідчує перемогу світла й добра над злом і темрявою. Учення Христа продовжили Його учні — апостоли, які звертаються до людей із посланнями, але відновлення священного союзу залежить від усього людства. Фінал Біблії (Об'явлення Івана Богослова) пройнятий тривогою за майбутнє, передчуттям кінця світу (апокаліпсису), який потрібно відвернути й відновити християнські цінності.

Євангеліє. У Новому Заповіті вміщено чотири Євангелія. Чому їх саме чотири? Річ у тім, що евангелісти — Матвій, Марк, Лука й Іван — писали

Назарет (Ізраїль). Сучасне фото

в різні часи, з різною метою та для різної аудиторії. Матвій звертався до єреїв, тому говорив про Христа як про обіцяного Богом Месію, Помазанника Божого, довгоочікуваного Царя Юдейського. Марк писав, звертаючись до римлян, і говорив про Христа передовсім як про Слугу Господа. Лука звертався до язичників, тому в його розповіді наголошується, що Христос — представник роду людського, який виконує Боже покликання.

А Іван звертався до всього людства, тому говорив про те, що Христос — Син Божий і виконавець Божої волі.

У Євангеліях відображені особливості давнього соціально-політичного ладу. Так, у Євангелії від Луки більше засуджуються багатії. У Євангелії від Марка цей мотив значно пом'якшений. Євангеліє від Матвія пов'язане з єврейським середовищем, де формувалися засади християнства, а Євангеліє від Луки не має специфічної єврейської термінології і звернене до християн, які вийшли з язичництва. Євангеліє від Івана не містить багатьох див, що творить Ісус Христос і які описані в трьох інших Євангеліях. Є й інші відмінності поміж Євангеліями на рівні сюжетів, образів, мовних особливостей та окремих деталей.

Життя та діяння Ісуса Христа. Згідно з біблійними текстами, Христос народився не пізніше 4 року до н. е. у Віфлеємі, хоча дитинство та юність Його минули в Назареті — місті в Галілеї, на півночі Ізраїля (тому Христа ще називали *Назаретянином*, або *Ісусом із Назарета*). Про життя Ісуса розповідається в Євангеліях. Його поява на світ була чудесною. У день Його народження янгол сповістив пастухів, що народився Спаситель, Христос. А східні мудреці (волхви) прийшли вклонитися Йому й принесли свої дари: золото — як Цареві, ладан — як Богові, смирну — як людині.

Служіння Христа тривало майже три роки. За цей час Він відвідав різні куточки Палестини — Юдею, Галілею, Самарію та ін. Христос лікував хворих, творив різні дива, проповідував Царство Боже. Востаннє Він з'являється в Єрусалимі на святі єврейської Пасхи. Там месію схопили за наказом єврейського синедріону (рада старійшин) і римського намісника Понтія Пілата. Христа звинуватили в тому, що Він начебто оголосив себе новим Царем Юдейським, і засудили до страти — розп'яття на горі Голгофа. Утім, справжню причину визнали самі юдеї: «Бо Він зробив Себе Сином Божим», як сказано в Євангелії від Івана. Тому Й Пілат не знайшов ніякої провини в діяльності Христа. Вірогідною датою розп'яття вважається 3 квітня 33 року або 7 квітня 30 року (дні єврейської Пасхи, які припадали на п'ятницю за часів Понтія Пілата).

Зауважте!

Слово Євангеліє з грецьк. означає «добра звістка». Ісус Христос проповідує любов і утверджує її добрими вчинками, що є прикладом для кожного, хто хоче знайти шлях до Царства Божого.

Однак на третій день після розп'яття відбулося чудесне Воскресіння Христа, після чого Ісус кілька разів являвся своїм учням.

Сутність учення Ісуса Христа. Христос не був політичним чи суспільним діячем. «Віддайте кесареві кесареве, а Боже — Богові», «Мое царство не від світу цього» — так сказано в Євангеліях. Він був діячем, який приніс у світ норми нової моралі й релігії. Ісус Христос не розриває зв'язків з юдейством, високо цінує Старий Заповіт, дотримується юдейських обрядів, відвідує Храм. Водночас Він стає над загальноприйнятими нормами й по-своєму трактує Старий Заповіт. Христос сповіщає зруйнування Єрусалимського храму й навчає, що служити Богові можна скрізь, аби це служіння було духом та істиною («вірою і правдою»). Вище за обряд, закон, жерту Він ставить духовну сутність віри, Божу благодать, покаяння та любов.

Ісус поглибив трактування окремих заповідей, підкреслив не зовнішню форму, а глибину внутрішнього змісту. Христос закликає любити всіх людей, у тому числі вбогих духовно (навіть ворогів), щоб допомагати їм внутрішньо підніматися до Бога. Зовнішньому благочестю Христос протиставляє внутрішню святість: «Отже, будьте досконалі так, як досконалий Отець ваш Небесний!» (*Євангеліє від Матвія*).

Моральне вчення Христа високе, глибоке й чисте. Воно викладене в різних частинах чотирьох Євангелій, але найбільше в проповіді на горі (Нагорній проповіді).

ПРОПОВІДЬ НА ГОРІ

І, побачивши натовп, Він вийшов на гору. А як сів, підійшли Його учні до Нього. І, відкривши уста Свої, Він навчати їх став, промовляючи:

Хто блаженний

Блаженні вбогі духом, бо їхнє Царство Небесне.

Блаженні засмучені, бо вони будуть утішенні.

Блаженні лагідні, бо землю вспадкують вони.

Блаженні голодні та спрагнені правди, бо вони нагодовані будуть.

Блаженні милостиві, бо помилувані вони будуть.

Блаженні чисті серцем, бо вони будуть бачити Бога.

Блаженні миротворці, бо вони синами Божими стануть.

Блаженні вигнані за правду, бо їхнє Царство Небесне.

Блаженні ви, як ганьбити та гнати вас будуть, і будуть облудно на вас наговорювати всяке слово лихе ради Мене.

I. Босх. Несіння хреста. 1490–1500 pp.

Радійте та веселітесь — нагорода бо ваша велика на небесах! Бо так гнали й пророків, що були перед вами.

Завдання апостолів

Ви сіль землі. Коли сіль ізвітріє, то чим насолити її? Не придастся вона вже нінащо, хіба щоб надвір була висипана та потоптана людьми.

Ви світло для світу. Не може сковатися місто, що стойть на верховині гори.

І не запалюють світильника, щоб поставити його під посудину, але на свічник, — і світить воно всім у домі. Отак ваше світло нехай світить перед людьми, щоб вони бачили ваші добрі діла, та прославляли Отця вашого, що на небі.

Iсус і Старий Заповіт

Не подумайте, ніби Я руйнувати Закон чи Пророків прийшов, — Я не руйнувати прийшов, а виконати. По правді ж кажу вам: доки небо й земля не минеться, ані йота єдина, ані жоден значок із Закону не минеться, аж поки не збудеться все. Хто ж порушить одну з найменших цих заповідей, та й людей так навчить, той буде найменшим у Царстві Небеснім; а хто виконає та й навчить, той стане великим у Царстві Небеснім. Кажу-бо Я вам: коли праведність ваша не буде рясніша, як книжників і фарисеїв, то не ввійдете в Царство Небесне!

Не гнівайтесь на свого близнього

Ви чули, що було стародавнім наказане: «Не вбивай, а хто вб’є, підпадає він судові». А Я вам кажу, що кожен, хто гнівається на брата свого, підпадає вже судові. А хто скаже на брата свого: «рака¹», підпадає верховному судові, а хто скаже «дурний», підпадає геєні огненій². Тому коли принесеш ти до жертвника свій дар і тут ізгадаєш, що брат твій щось має на тебе, — залиши отут дар свій перед жертвником, і піди примирися перше з братом своїм, — і тоді повертайся, і принось свій дар.

Зі своїм супротивником швидко мирися, доки з ним на дорозі ще ти, щоб тебе супротивник судді не віддав, а суддя, щоб прислужникові тебе не передав, і щоб тебе до в’язниці не вкинули.

По правді кажу тобі: «Не вийдеш ізвідти, поки не віддаси ти й останнього шеляга!»

Любіть і ворогів своїх

(...) Ви чули, що сказано: «Люби свого близнього й ненавидь свого ворога».

А Я вам кажу: «Любіть ворогів своїх, благословляйте тих, хто вас проглинає, творіть добро тим, хто ненавидить вас, і молітися за тих, хто вас пере-

¹ Рака — ледаща, нікчема, блазень.

² Геєна огнена — місце мук для грішників.

слідує, щоб вам бути синами Отця вашого, що на небі, що наказує сходити сонцю Своєму над злими й над добрими, і дощ посилає на праведних і на неправедних.

Бо коли ви любите тих, хто вас любить, то яку нагороду ви маєте? Хіба не те саме й митники¹ роблять? І коли ви вітаєте тільки братів своїх, то що ж особливого робите? Чи й погани не чинять отак? Отож будьте досконалі, як досконалий Отець ваш Небесний!»

Про милостиню

Стережіться виставляти свою милостиню перед людьми, щоб бачили вас; а як ні, то не матимете нагороди від Отця вашого, що на небі.

Отож, коли чиниш ти милостиню, не сурми перед себе, як то роблять оті лицеміри по синагогах і вулицях, щоб хвалили їх люди. По правді кажу вам: вони мають уже нагороду свою! А як ти чиниш милостиню — хай не знатиме ліва рука твоя, що робить правиця твоя, щоб таємна була твоя милостиня, а Отець твій, що бачить таємне, віддасть тобі явно.

Про молитву

А як молитесь, то не будьте, як ті лицеміри, що люблять ставати й молитися по синагогах і на перехрестях, щоб їх бачили люди. По правді кажу вам: вони мають уже нагороду свою!

А ти, коли молишся, увійди до своєї комірчини, зачини свої двері й помолися Отцеві своєму, що в тайні; а Отець твій, що бачить таємне, віддасть тобі явно.

А як молитесь, не проказуйте зайвого, як ті погани, — бо думають, ніби вони будуть вислухані за своє велемовство. Отож не вподобляйтесь ім, бо знає Отець ваш, чого потребуєте, ще раніше за ваше прохання!

Ви ж моліться отак: «Отче наш, що єси на небесах! Нехай святиться Ім'я Твоє, нехай прийде Царство Твоє, нехай буде воля Твоя, як на небі, так і на землі. Хліба нашого насущного дай нам сьогодні. І прости нам довги наші, як і ми прощаємо винуватцям нашим. І не введи нас у випробування, але визволи нас від лукавого. Бо Твоє є царство, і сила, і слава навіки. Амінь!»

Бо як людям ви простите прогріхи їхні, то простить і вам ваш Небесний Отець. А коли ви не будете людям прощати, то й Отець ваш не простить вам прогріхів ваших.

(Переклад із давньогрецької Івана Огієнка)

Усі шедеври, написані на біблійну тематику, єднає те, що їх створювали за величчям душі, під час особливого духовного піднесення. Вони не тільки красиві, а й мають морально-філософський зміст, «відкривають серце до уrozуміння Святого Письма», як писав М. Гоголь, який усе життя йшов до Бога. Тому художник О. Іванов намалював М. Гоголя найближчим до Христа.

¹ Митники — збирачі податків, яких ненавидить народ.

O. Іванов. Явлення
Христа народу.
1837–1857 pp.

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Про які блаженства говорить у проповіді Ісус Христос? 2. До чого Він закликає людей? 3. У яких рядках звучить думка про любов? Виразно прочитайте їх. 4. Кого закликає любити Христос? 5. Які істини допомогли вам відкрити для себе «Проповідь на горі»?

Для обговорення. Які шляхи духовного вдосконалення людини визначено в «Проповіді на горі»?

Творче завдання. Усно складіть розповідь на тему одного з «блаженств».

Робота в групах. З'ясуйте біблійну основу одного з християнських свят (за Євангелієм). Для цього знайдіть і прочитайте відповідні тексти в Біблії. Розкажіть про особливості його відзначення у вашій місцевості, підготуйте презентації з фотоматеріалів та ілюстрацій.

Перевірте себе. 1. Розкажіть про значення Біблії для людства. 2. Розкрийте специфіку біблійного міфу. Які функції він виконує? Покажіть це на прикладі прочитаних текстів. 3. Як у Біблії втілено тему Заповіту? 4. Яку ідею втілює прихід Ісуса Христа на Землю? 5. Яку добру звістку Він приніс людям? 6. За що Його засудили? 7. Які істини утверджував Христос у своєму вченні та діяннях?

КОРАН

Той Бог єдиний, батько він над нами,
Він хоче, щоб усі були братами!

Агатангел Кримський

Головна книга ісламу й Мохаммед. На початку нашої ери Аравійський півострів населяли кочові племена арабів, які постійно боролися зі своїми сусідами — персами й візантійцями. У давнину араби, як і інші народи, були язичниками, тобто вірили в багатьох богів та інших міфологічних персонажів.

жів, що, на їхню думку, населяли весь навколошній світ (гори, пустелі тощо). Найбільшим містом в Аравії була Мекка, де знаходився «чорний камінь», який упав із неба (метеорит). Араби вклонялися йому, вірячи в магічну силу каменя.

Піднесення арабської культури й ролі арабського народу у світі пов'язане з виникненням на початку VII ст. н. е. нової релігії — ісламу, заснованого на вірі в єдиного Бога (Аллаха).

Мохаммед народився приблизно 571 р. в м. Мецці. Рано втративши батьків, він виховувався у свого дядька. Невдовзі сироті довелося самому навчитися заробляти на життя. Мандруючи в пошуках кращої долі, Мохаммед спілкувався з юдеями, християнами та представниками інших вірувань. 595 р. взяв шлюб із Хадіджею. Вони прожили разом 25 років і мали шестеро дітей. У зрілому віці Мохаммед присвятив себе світоглядним шуканням.

Коли йому виповнилося 40 років, усамітнився на горі Хіра, неподалік від Мекки. Там йому було видіння про те, що він мусить стати провідником волі єдиного Бога (Аллаха). Невдовзі видіння повторилося, і Мохаммед повірив у свою місію, ставши пророком ісламу. Про одкровення, які він отримував від Аллаха, Мохаммед став розповідати іншим. Невдовзі в Аллаха й у високе покликання Мохаммеда повірили його рідні, друзі й усі, хто з ним спілкувався.

Крім Мекки, іншим священним містом, пов'язаним із діяльністю Мохаммеда, є Медіна (з араб. *місто пророка*). У давнину там жило багато євреїв і представників інших вірувань. Через те навіть виникали численні конфлікти, релігійні війни, у результаті яких арабське населення повністю перейшло на бік Мохаммеда. З того часу мешканці Мекки й Медіни допомагали пророку утверджувати іслам серед інших племен.

Мохаммед поклав «чорний камінь» в основу священного храму Кааба в м. Мецці. А в Медіні відбулася зміна *кібли* — напрямку, у який мусульмани мали повернати обличчя під час молитви: якщо раніше вони поверталися до Єрусалима, то тепер напрямком кибли став мекканський храм Кааба. 632 р. Мохаммед помер у Медіні. А Мекка й Медіна стали духовними центрами ісламу, куди щороку прибувають прочани з усього світу, щоб уклонитися пророку та святым місцям.

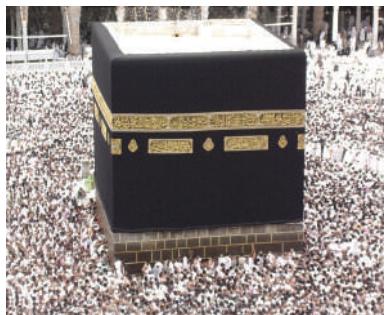
Учення Мохаммеда міститься в Корані, який до сьогодні вважається священною книгою для всіх тих, хто сповідує іслам. Прихильників ісламу називають *мусульманами*, мовою їхніх богослужінь є класична арабська.

Побудова Корану. Слово *Коран* з арабської означає «читання». Нерідко до нього додають поетичні епітети «преславний», «премудрий», «високошанований», «мудрий» та ін.

Зауважте!

З арабської *іслам* означає «вручення себе Богові, покірність Богові». Засновником і провідником ісламу вважається пророк Мохаммед (або Мухаммед). Цій величній людині, постать якої огорнена серпанком міфів і легенд, судилися відіграти важливу роль у створенні Корану — пам'ятки арабської словесності, що й досі живить мистецтво, право й науку, утверджаючи цінності ісламу у світі.

Кааба — свяตynя ісламу.
Сучасне foto

Мусульмани вважають, що Коран через посередництво Мохаммеда потрапив до людей як «слово і голос» Аллаха. У давнину те, що проповідував Мохаммед, багато людей знали напам'ять, передаючи з вуст в уста. А через рік по смерті пророка халіф Осман звелів зібрати й записати всі Мохаммедові тексти. Цей обов'язок було покладено на помічника пророка, якого звали *Зейд-ібн-Сабіт*. Він зробив першу редакцію Корану, яка з того часу називається *Османова* (за іменем правлячого халіфа). У цьому вигляді (канонічному) священна пам'ятка дійшла до наших днів.

У Корані вміщено 114 розділів, які називають *сурами*. Саме слово *сура* означає «ряд» (каменів, з яких збудована стіна). Сура містить від 3 до 286 віршів, які називаються *аятами* (з арабськ. *аят* — диво).

Сури не мають хронологічної послідовності, вони розташовані у вільному порядку. Але за місцем виникнення виокремлюють сури *мекканські* (їх 90, вони створені до 622 р.) і *медінські* (їх 24, вони створені протягом 622–623 рр.).

Англійський історик і філософ Т. Карлейль так оцінив значення справи Мохаммеда: «Віра — велика сила: вона дає життя. Мохаммед був тією іскрою, що впала на пісок, але пісок цей запалав, і полум'я розгорілося по всьому небу».

Міфологічні сюжети, образи, настанови. Коран містить міфологічні сюжети, регламентації релігійних обрядів, моральні приписи й правові настанови, визначає життя й традиції мусульман. Тексти Корану стосуються різних сфер людської діяльності: сімейної, майнової, торговельної, моральної тощо. У Корані дуже багато сторінок присвячено обов'язкам віруючих. Різні його розділи, залежно від нагоди, виголошують під час публічних і приватних молитов, державних і сімейних урочистостей. Отже, Коран має релігійно-філософський, законодавчий та історико-культурний аспекти.

Згідно з Кораном, Аллах є вічним, він усе знає й бачить, а відповідно, винагороджує та карає. Значна частина Корану — це полеміка у формі діалогу між Аллахом і супротивниками ісламу або тими, хто вагається.

У релігії ісламу немає християнської Трійці (Бог, Отець і Святий Дух). Аллах для мусульман — єдиний і всемогутній, Він керує життям і смертю.

Як сказано в Корані, Аллах створив світ за шість днів: у перший день було створено небеса; на другий — сонце, місяць, зірки та вітер; на третій — тварин, що живуть на землі й у морях, а також ангелів, які були поселені на небесах; на четвертий день Аллах створив воду й за Його велінням потекли ріки;

Зауважте!

Коран уміщує майже 500 сторінок тексту, написаного арабською мовою. Сприйнятий як слово Аллаха, Коран став джерелом формування єдиної літературної мови арабських народів і стимулом її поширення в країнах Азії, Африки й інших континентів.

на п'ятий день — рай; на шостий — перших людей Адама та Хавву (Єву). «Чи не Ми сотворили землю рівною, а гори високими? І вас Ми сотворили парами, а ваш сон сотворили заспокійливим, і ніч сотворили покровом, а день сотворили як час для того, щоб жити. І сотворили світило, яке яскраво палає. І Ми спустили з дощових хмар щедрі зливи. Водою Ми змусили прорости злаки, й інше зілля, і буйні сади». Людина є вінцем творіння світу. «Аллах створив усе прекрасним, а потім розпочав творення людини» — так сказано в Корані. Тіло людини було створено із землі або глини, Аллах надав йому зір, слух, наділив серцем, а вже потім удихнув у нього життя.

Кожна із сур Корану розпочинається словами: «В ім'я всемилостивого, всемилосердного Аллаха!» Епітетів («прекрасних імен Аллаха») нараховують кілька сотень. Усе у світі, за ісламом, завдячує своїм існуванням волі Аллаха. Від Його милості залежить урожай селянина. Аллахові належить усе, що є на небесах і на землі. Культ Аллаха визначає погляди й учинки мусульман: «У Нього — ключі від усього таємного; знає їх тільки Він — Той, який заспокоює вас уночі й знає, що ви добуваєте вдень».

Багато сур Корану присвячено вихованню людини. У священних текстах зазначено, що люди створені досконалими, гарними, але вони не завжди слухаються Аллаха, бунтують проти Нього, прагнучи звільнитися від Його влади. Виховання людства, залучення його до моральних настанов Аллаха — провідна ідея Корану.

Окрім Аллаха, у Корані діють й інші персонажі. На небі живуть ангели (малаїка, фаршита), котрі створені зі світла й покликані допомагати Аллахові передавати Його волю людям. Серед найбільш наблизених до Аллаха є чотири ангели — Джабрайіл (або Джібріл), Михаїл, Ісрафіл, Азраїл, що виконують усі Його накази. Є також ангели, що «носять трон Аллаха й співають хвалу Йому, і вірують у Нього, і просять прощення для тих, хто вірить у Нього».

Аллахові противостоїть шайтан (сатана), на імення Ібліс. Він повстав проти волі Аллаха, не послухався Його й за те був проклятий і скинутий із небес.

Цікаво знати

Мечеть — мусульманська споруда для молитви. **Мінаре́ти** — споруди у вигляді веж, які зазвичай зводять поряд із мечетями чи іншими будівлями релігійного призначення. На мінаре́ті розташований майданчик, звідки **муедзін**, піднявшись сходами всередині башти, закликає мусульман до молитви.

Мечеть Пророка. м. Медіна. Сучасне фото

Діти-мусульмани читають Коран. Сучасне фото

Слово Аллах арабською мовою	Слово Мохаммед арабською мовою
--------------------------------------	---

Адам і Хавва. *Мініатюра.*

Іран. Бл. 1550 р.

Однак погані справи свої він продовжував, збивав із праведного шляху людей, шкодив їм, як тільки міг. У Корані вміщено застереження: «Хто бере сатану заступником поза Аллахом, той зазнає явних збитків. Він обіцяє їм і збуджує в них мрії. Та обіцяє їм сатана тільки спокуси! У них притулок — геена, і не знайдуть вони від неї спасіння!»

Згідно з мусульманською легендою, пророк Ібрахім учинив розправу над шайтаном у долині Міна, неподалік від Мекки. І в наш час прочани, здійснюючи хадж (шлях по святих місцях), виконують у цій долині обряд «побиття шайтана».

У демонології ісламу є ще один страшний персонаж — чудовисько Даджжал (пов'язаний з Іблісом і є виконавцем його волі). Він живе на безлюдному острові в океані, прикутий ланцюгами

до скелі, його годують і охороняють джини (чорти). Даджжал чекає кінця світу, коли він установить своє царство на землі. Його появі будуть передувати важкі часи, руйнування храмів, гоніння на віруючих. Але володарювання Даджжала, як сказано в Корані, буде нетривалим. Пророки Іса й Махді покарають його й відновлять на землі чистоту й силу ісламу.

У Корані згадуються також інші пророки — ті, хто виконує волю Аллаха. Їх 124 тис., серед них 313 посланців (Адам, Нуҳ, Ібрахім, Муса, Іса, Шуайб та ін.).

Робота з текстом

Порівнюємо. Біблія й Коран як священні книги мають багато спільногого. Вони дають міфологічне пояснення світу, його створення та будови. У цих пам'ятках також подано моральні настанови, утілено ідеали різних релігій. У Біблії й Корані діють представники божественного та людського світу, а також ангели (наближені до Бога, Аллаха) і демони (які повстали проти Бога, Аллаха та спокушають людей). Відповідно до своїх учників, люди (як у Біблії, так і в Корані) після смерті потрапляють до раю або пекла.

Мохаммед багато спілкувався з представниками інших вірувань, зокрема з юдеями та християнами, тому в Корані знаходимо відгомін деяких біблійних сюжетів і образів (наприклад, Іса — Ісус, Джабраїл — Гавриїл, Муса — Мойсей, Нуҳ — Ной, Адам і Хавва (Єва) та ін.), але їм дано іншу інтерпретацію. Тому Біблія й Коран, незважаючи на подібність мотивів (створення світу, виховання та покарання людини, боротьба добра і зла, світла й темряви тощо), відрізняються. Найсуттєвіші відмінності Біблії і Корану представлено в таблиці (с. 35).

Зауважте!

Коран утверджує єдиного Бога — Аллаха. На цьому ґрунтуються й сутність ісламу: «Немає іншого Бога, крім Аллаха, а Мохаммед — посланик Божий».

Біблія	Коран
1. Ідея Трійці (Бог, Отець і Святий Дух).	1. Ідея єдиного Бога (Аллаха).
2. Послідовність сюжетів у Старому й Новому Заповіті.	2. Сури розташовані у вільному порядку відповідно до того, як їх виголошував Мохаммед і як їх записали в Османівській редакції.
3. У центрі — укладання союзу Бога й людини, історія євреїв як народу Божого.	3. Широко зображені діяльність Мохаммеда й постаті пророків.
4. Ісус Христос — Син Бога й людини.	4. Іса (Йса) — посланець Аллаха, апостол; разом з іншими творе шлях Мохаммедові.
5. Пророки утверджують волю Бога, несуть слово Ісуса Христа.	5. Мохаммед — найбільший і найближчий до Аллаха пророк.
6. Моральні настанови: десять заповідей, проповідь на горі та ін.	6. Стовпи віри (аркани): <i>іман</i> — сповідання віри в Аллаха Єдиного; <i>салят</i> — щоденна п'ятиразова молитва; <i>сайм</i> — денний піст у місяць Рамадан; <i>зак'ят</i> — регулярна пожертва для бідних; <i>хадж</i> — паломництво до храму Кааби в м. Мецці.

Ханський палац у Бахчисараї є колишньою резиденцією кримських ханів. Він був зведений як родова резиденція правителів Кримського ханства — династії Гіреїв. Найдавніші будівлі створені в 1532 р., потім доповнювалися протягом двох з половиною століть (з 1532 до 1783 р.). Головна архітектурна ідея палацу — утілення мусульманського уявлення про райський сад на землі. Бахчисарай перекладається з кримськотатарської мови як «палац-сад».

В Україні ще в XIX ст. були освічені люди, які знали арабську мову, проте перший український переклад Корану здійснив О. Абраньчак-Лисенецький лише в 1913 р. Переклад окремих сур Корану зробив відомий український сходознавець А. Кримський. За часів радянської влади його переслідували й вислали в 1941 р. до Казахстану, де він помер 1942 р. у в'язниці. Але переклади Корану А. Кримського, його дослідження «Мусульманство і його майбутнє», поетичний цикл «Мусульманський рай» та інші праці назавжди залишаються нашим національним надбанням, бо вони наблизили культуру Сходу до України. Серед сучасних сходознавців розділи Корану перекладав Я. Пототюк.

СУРА, ЩО ВІДКРИВАЄ КНИГУ

(Мекканська)

В ім'я Всемилостивого, Усемилосердного Бога.

- Слава Богу, Господу всього сущого.
- Усемилостивому, Усемилосердному.
- Володареві Судного дня.
- Тобі поклоняємось і в Тебе благаємо допомоги.

5. Веди нас праведним шляхом.
6. Шляхом тих, кого Ти облагодіяв, а не тих, що прогнівили Тебе, і не тих, що заблукали.

(Переклад з арабської Яреми Полотнюка)

СУРА 92 «НІЧ»

(Мекканська)

В ім'я Всемилостивого, Усемилосердного Бога.

1. Клянуся ніччю, коли вона все покриває мороком,
2. Клянуся днем, коли він осяває все світлом,
3. І Тим, хто створив чоловіка і жінку, —
4. Воістину, у вас різні клопоти та турботи.
5. А щодо того, хто роздавав і дарував, то він і Бога боявся,
6. І шанував істину,
7. Ми поведемо його до щастя.
8. А щодо того, хто був скучий і збагачувався
9. І волів жити неправдою,
10. То Ми поведемо його до мук і страждань.
11. І не допоможе йому його багатство, коли він буде гибіти.
12. Воістину, нам належить вести людей праведним шляхом.
13. І нам належить життя майбутнє й теперішнє.
14. Тому я перестерігаю вас від страшного вогню.
15. У ньому горітиме тільки найбільший нечестивець,
16. Якийуважав оманою наші знамення й відвернувся від них.
17. Але праведнику цей вогонь не загрожує.
18. Тому, хто жертвую своїм майном, щоб очиститися.
19. І ніхто ні за яку винагороду не відкупиться від Божої карі.
20. Аби тільки побачити обличчя Всешинього Господа.
21. І він буде задоволений цим.

(Переклад з арабської Яреми Полотнюка)

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Яким постає Аллах у поданих сурах? Знайдіть епітети, що характеризують Його. 2. Якою владою наділений Аллах у текстах? 3. Які настанови й перестороги містяться сури?

Творче завдання. Знайдіть і виразно прочитайте рядки, де звучать мотиви світла й темряви, творення світу та людини, раю й пекла. Як ви зрозуміли ці рядки?

Перевірте себе. 1. Де та як виник іслам? 2. Що вам відомо про діяльність пророка Мухаммеда? 3. Розкажіть про структуру Корану як священної пам'ятки. 4. Визначте подібність Корану та Біблії. Чим, на вашу думку, обумовлені подібні елементи? 5. Чим відрізняються Коран і Біблія? 6. У яких країнах поширеній іслам? Покажіть їх на мапі.

АНТИЧНІСТЬ

АНТИЧНІСТЬ – КОЛИСКА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Поняття про античність, її межі. У глибинах часу й простору приховані дорогоцінні скарби – надбання давньої культури, що стала колискою європейської цивілізації. Без поетів, драматургів, філософів, скульпторів і живописців Стародавніх Греції і Риму неможливо уявити світове мистецтво. Античні майстри залишили нам перли Краси та Гармонії, що не втратили свого блиску й нині. Що ж таке античність і в чому полягає своєрідність цієї доби?

Слово *античний* з латинської мови означає «давній». Це поняття вживається лише тоді, коли йдеться про історію, культуру та літературу Стародавніх Греції (її ще називають *Елладою*) і Риму. Воно не вживається стосовно навіть давніших культур і літератур, наприклад Єгипту, Індії чи Китаю. Отже, **античність** – це сукупність надбань давніх греків і римлян, що є фундаментом європейської культури.

Хронологічні межі античності охоплюють період приблизно з VIII ст. до н. е. до V ст. н. е. Найдавніші пам'ятки, що дійшли до нас, датовані VIII–VII ст. до н. е. Це геройчні поеми «Іліада» і «Одіссея», авторство яких приписують легендарному співцю Гомеру. В основу змісту цих творів покладено образи й сюжети давньогрецької міфології, яка в усній традиції існувала впродовж кількох століть.

Давньогрецька література (найдавніша) створювалася давньогрецькою мовою, а її появі передував тривалий період розвитку фольклору та міфології. А давньоримська література виникла на п'ять століть пізніше й створювалася латиною. Давні римляни засвоїли багатий досвід давньогрецької літератури. Грецькі міфи дали поштовх для побудови римської міфології. І все ж таки давньоримська література має свою національну самобутність.

Давньогрецька й давньоримська літератури пройшли подібні шляхи розвитку. Обидві ґрунтуються на міфології. У II ст. до н. е. Стародавня Греція ввійшла до складу Римської імперії, що привело до подальшого зближення римської і грецької культур. А в IV–V ст. у зв'язку із занепадом Рим-

Місце, де знаходився Коринф.
Греція. Сучасне фото

ської імперії припиняється й розвиток античної літератури. Але античність не є мертвовою, бо здобутки античних майстрів живили наступні літературно-культурні епохи.

Концепція людини та світу в античній літературі й мистецтві. Людина посідає центральне місце у творах античного мистецтва. Особистість була для давніх митців носієм розуму та гармонії. Вони утверджували її цінність, вірили у великі можливості для досягнення досконалості. У людських образах найчастіше втілювалися боги та міфологічні герої, які відображали уявлення митців про побудову світу, явища природи, людську сутність, добро і зло. За часів античності сформувалися поняття про такі духовні цінності, як громадянський обов'язок, доброчесність, краса та ін.

В античний період сформувалося поняття «калагатія» (або «калокагатія»), що в перекладі з грецької означає «прекрасний і добрий». Уже в Стародавній Греції фізична краса людини тісно пов'язувалася з духовною досконалістю й красою. Таким був ідеал людини-громадянина того часу.

Люди уявляли світ у добу античності як складне поєднання різних сил: з одного боку, природних та історичних, а з іншого — стихійних і божественних. Особистість, згідно з віруваннями того часу, нерідко залежала від фатальних обставин і волі богів. Проте людина не була абсолютно безвольною. Вона мала власну моральну позицію. Загибель героя в античних творах свідчила не тільки про перемогу фатальних сил. Момент вибору навчав героя мужньо подолати жах і обставини, герой ішов на страждання та смерть заради виконання громадянського обов'язку, справедливості, честі й досягнення високої мети. Такими постають античні герої — Прометей, Ахілл, Гектор, Еней, Одіссея, Ясон та ін.

Ще одна складова античної концепції людини і світу — це поняття «катарсис», тобто очищення людської душі від люті, ненависті, жаху, важке й трагічне досягнення гармонії і мудрості. Дух гіркого й мужнього просвітлення, духовного прозріння (тобто катарсис) визначає гуманістичний пафос античності.

У добу античності панувало уявлення про письменника як про творця, який мав силу бога. В античні часи утверджується думка про могутність Слова, яке влучно й майстерно використано.

Цікаво знати

До Олімпійських ігор, що виникли в Стародавній Греції, не допускали людей, котрі чимось заплямували свою честь. Давні олімпійці повинні були бути бездоганними як фізично, так і морально. Це пояснювалося тим, що не можна було ображати богів (заради яких проводилися змагання) ганебними вчинками.

Храм Зевса Олімпійського.
м. Афіни. Сучасне фото

Зауважте!

Поняття «антична література» об'єднує літературні здобутки двох різних народів і двох різних мов — Стародавніх Греції і Риму.

Люди часів античності боялися смерті, уважаючи, що «смерть є зло, помирали б і боги, якби благом для них смерть була» — так писала давньогрецька поетеса Сапфо. Але ще більше давні люди боялися негероїчного, бездуховного буття. Тому античним героям (наприклад, Ахіллові й Гекторові та ін.) більше до душі було коротке, але звитяжне життя. Давні греки й римляни любили його в усіх його проявах. Вони вміли радіти життєвим благам, дружити, кохати й водночас палко захищали свій народ, свободу, право на самостійне існування. В епоху античності люди намагалися надати життю високого, геройчного та світлого змісту, а це було під силу тільки духовно розвиненій цивілізації.

Як же розуміли поняття «краса» в епоху античності? Філософ і теоретик літератури Арістотель писав про те, що прекрасне полягає у визначенному «порядку», «відповідності й пропорційності» усіх елементів. Тобто мистецький твір мав бути майстерно впорядкованим, усі його компоненти взаємопов'язані й взаємообумовлені. А ще він мав бути цілісним, пропорційним і раціональним (ґрунтуючись на засадах розуму). Важливою особливістю античного мистецтва та літератури є також їх співвіднесеність із людиною та її світом. Пропорції людського тіла, гармонія людини — основа всіх античних творів. Людина і світ постають у шедеврах античності в реальному бутті, у матеріально-чуттєвому сприйнятті. В античних творах люди й боги мешкали разом, були схожі й залежали одне від одного.

Аполлон. Скульптура.
м. Рим. II ст. н. е.

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Що таке античність? 2. Назвіть складники античності, її хронологічні межі. 3. Розкрийте античну концепцію людини та світу. 4. Як ви зрозуміли поняття «калагатія» і «катарсис»?

Книжка і комп’ютер

Підготуйте за допомогою Інтернету усне повідомлення на тему «Історія одного шедевру античності». На прикладі мистецького твору розкрийте розуміння краси в епоху античності.

Радимо прочитати

Султанов Ю. І. У світі античної літератури / Ю. І. Султанов. — Харків, 2002.

ДАВНЬОГРЕЦЬКА МІФОЛОГІЯ

З чого починається культура Стародавньої Греції? Звісно, з грецьких міфів, що відображали уявлення еллінів (так називали давніх греків) про світ, добро і зло, життя і смерть, природні явища, а також містили роздуми про людину, її призначення та зв'язок із різними сферами буття. Міфи мають багатозначну природу, тому кожне покоління прочитує їх по-своєму.

Міфи про створення світу й походження богів відтворено в текстах Гомера й Гесіода. Боги, згідно з уявленнями давніх греків, відрізнялися від людей тим, що вони безсмертні, могутні й здатні творити чудеса. Зевс керує всім, що є на землі й на небі, Аїд — підземним царством, Аполлон — бог сонця та покровитель мистецтва, Афіна — богиня мудрості, справедливості, а також покровителька оборонної війни, вона втілює мужність і хоробрість, веде своїх улюбленців до звитяги.

У *міфах про героїв* ідеться про персонажів, які прославилися своїми подвигами, — Прометея, Перссея, Сізіфа, Геракла та ін. Багато з них мають божественне походження або залежать від волі богів. У героях утілено уявлення еллінів про людські чесноти.

Захоплюючі *мандрівки й пригоди аргонавтів* на чолі з Ясоном у пошуках золотого руна покладено в основу сюжетів відповідного циклу міфів. Цей знаменитий похід оспівано в поезії Аполлонія Родоського, Піндара, у трагедії Евріпіда «Медея».

B. R. Flint. Аргонавти.
Початок ХХ ст.

Троянський цикл міфів сягає егейської доби, або, як її називали, *крито-мікенської культури* (ІІІ–ІІ тис. до н. е.). Давньогрецькі співці — аеди й рапсоди — з уст в уста, з покоління в покоління передавали пісні про події легендарного минулого в Іонії, про похід на Трою (або Ілон — звідси назва поеми «Іліада» Гомера). Історичні події перетворювалися на міфи, які відображені в поемах Гомера («Іліада» і «Одіссея»).

Фіванський цикл міфів пов'язаний із «семирамінським» містом Фіви. У той час воно було важливим політичним центром Стародавньої Греції. У цьому циклі йдеться про таких персонажів, як цар Едіп, Антігона, Алкмеон, а також про успішний похід епігонів (нащадків) проти Фів. Відгомін фіванського

Зауважте!

За змістом виокремлюють такі основні цикли міфів Еллади: 1) про походження світу й богів; 2) про героїв; 3) про пригоди аргонавтів; 4) про Троянську війну (троянський цикл); 5) про легендарне місто Фіви (фіванський цикл) тощо.

циклу знайдемо у творах Гомера (поема «Одіссея»), Софокла (трагедії «Едіп-цар», «Антігона»), Есхіла (трагедія «Семеро проти Фів») та ін.

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Назвіть основні цикли давньогрецьких міфів. 2. Які з давньогрецьких міфів вам уже відомі? Стисло перекажіть їх. 3. До якого циклу вони належать? Доведіть свою думку.

Порівнюємо. Пригадайте українські міфи дохристиянської доби (Сварог, Даждьбог, Лада, Хорс, Стрибог, Велес та ін.). Сюжети й образи яких із них подібні до відомих вам давньогрецьких міфів?

Книжка і комп’ютер

З’ясуйте за допомогою Інтернету, які історичні й легендарні події відбулися в місцях, що згадуються в міфах: Іонія, Троя (Іліон), Фіви. Покажіть їх на сучасній мапі.

Радимо прочитати

Кун М. Легенди і міфи Стародавньої Греції / М. Кун / переклад Ю. Іванченка. — К., 2010.

Войтович В. Українська міфологія / В. Войтович. — К., 2002.

МІФИ ТРОЯНСЬКОГО ЦИКЛУ

ТРОЯ

Коментарі

Троя — місто, яке реально існувало у XIII–XII ст. до н. е. на півночі Малої Азії (нині територія Туреччини). У міфах розповідається, що Трою заснував Іл, правнук Дардана (сина Зевса та богині Електри). Тому це місто в давнину називали ще *Іліон*. Як свідчить історія, Троянська війна відбулася між ахейськими (грецькими) племенами й мешканцями Трої приблизно 1250 р. до н. е. Імовірно, вона була викликана економічним суперництвом між греками та троянцями. Але, згідно з міфами, війна була обумовлена космічними подіями й волею богів. Троя була дуже могутня, тому грецьке військо повинне було подолати великі труднощі в боротьбі з троянцями.

Місце, де знаходилася легендарна Троя. Греція.
Сучасне фото

ПАРИС ВИКРАДАЄ ЄЛЕНУ

(Скорочено)

Коментарі

Що ж стало причиною Троянської війни? Згідно з міфами, Земля звернулася до Зевса з проханням скоротити людський рід. І Зевс вирішив допомогти їй, замисливши для цього війну між греками й троянцями. Як же Зевсові вдалося здійснити свій намір? Пелей, цар Фессалії, брав шлюб із Фетідою, дочкою морського царя Нерея. На весілля Пелея та Фетіди зібралися всі боги, крім богині чвар Еріди,

Д. Г. Россетті.
Єлена Троянська.
1863 р.

яку забули запросити. Ображена Еріда вирішила помститися богам. Вона кинула їм золоте яблуко з написом «Найвродливішій». На нього претендували три богині: Гера (дружина Зевса), Афіна Паллада (дочка Зевса, богиня війни й ремесел) та Афродіта (дочка Зевса, богиня вроди й кохання). Між ними виникла суперечка, бо кожна вважала, що вона має право володіти золотим яблуком. Тоді Зевс наказав розв'язати цю суперечку Парісу — сину троянського царя Пріама. Паріс присудив яблуко Афродіті, яка пообіцяла йому віддати найвродливішу з усіх смертних жінок — прекрасну Єлену, дружину царя Спарти Менелая. Єлена, завдяки Афродіті, закохалася в Паріса. Коли Менелай поїхав, Паріс викрав Єлену й привіз її додому, до Трої, але по дорозі могутній бог моря Нерей провістив загибель Парісові й усій Трої.

Збігло багато днів, відтоді як повернувся Паріс у дім батька свого Пріама. (...) Ale Афродіта сама нагадала йому про прекрасну Єлену й допомогла своєму улюбленцеві збудувати чудовий корабель. Він зібрався вже відплівти в Спарту, де жила кохана. (...) Паріс зійшов на корабель і вирушив у далеку дорогу по безкрай морських просторах. Розпач охопив Кассандру¹, коли вона побачила, як віддалявся швидкий корабель Паріса від рідних берегів.

Піднявши руки до неба, вигукнула віща Кассандра:

— О горе, горе великий Трої і всім нам! Бачу я: охоплений полум'ям священий Ілон, скривавлені лежать розбиті вцент його сини! Я бачу: ведуть у неволю чужинці нещасних троянських жінок і дівчат!

Так вигукувала Кассандра, проте ніхто не зважив на її пророцтво. Ніхто не зупинив Паріса. А він плив усе далі й далі. Знялася на морі страшна буря. Не спинила й вона Паріса. (...)

Причалив Паріс і вийшов із своїм другом Енеєм на берег. (...)

Радо привітав Менелай Паріса й Енея. На честь гостей приготував він щедру трапезу. Під час цієї трапези вперше побачив Паріс прекрасну Єлену. Сповнений захоплення, дивився він на неї, милуючись її неземною красою.

Вразила краса Паріса й Єлену, він був дуже гарний у своєму розкішному східному вбранні. Минуло кілька днів. Менелаєві треба було їхати на Крит. Від'їджаючи, просив він Єлену дбати про гостей, щоб нічого їм не бракувало. І гадки не мав Менелай, якої кривди завдадуть йому ці гості.

Коли Менелай поїхав, Паріс одразу вирішив скористатися його від'їздом. З допомогою Афродіти він умовив ніжними словами прекрасну Єлену покинути дім чоловіка й тікати з ним у Трою. Єлена дала згоду Парісу. Потай повів Паріс кохану Єлену на свій корабель, викрав він у Менелая дружину,

¹ Кассандра — дочка Пріама й Гекаби. Закоханий у Кассандру Аполлон наділив її даром віщування, але коли вона зневажила любов бога, він зробив так, що її пророкуванням ніхто не вірив.

а з нею і його скарби. Усе забула Єлена — чоловіка, рідну Спарту й дочку свою Герміону заради кохання до Паріса...

Швидко мчав корабель по морських хвилях назад до троянських берегів. Радів Паріс — з ним була найвродливіша зі смертних жінок, Єлена. Аж ось, коли корабель плив далеко від берегів у відкритому морі, зупинив його могутній бог моря Нерей. Він виринув із морської глибини й провістив загибель Парісові та всій Трої. Збентежилися Паріс і Єлена, але Афродіта заспокоїла їх і примусила забути це грізне віщування. Три дні плив корабель під охороною Афродіти спокійним морем. Швидко гнав його попутний вітер. Щасливо прибув він до троянських берегів.

(Переклад із давньогрецької Миколи Куна,
український переклад Юрія Іванченка)

ОБЛОГА ТРОЇ

Коментарі

Цар Менелай дуже образився на Паріса за викрадення Єлени. Крім того, ображені присудом Паріса, Гера й Афіна теж зненавиділи його, а разом із ним і всіх троянців, і поклялися жорстоко помсти-тися. Брат Менелая, цар Мікен Агамемнон, скликав з усієї Греції славетних царів і героїв, у тому числі хитромудрого Одіссея (царя острова Ітаки) і молодого Ахілла (сина Пелея та Фетіди). Вони вирішили напасті на Трою й визволити Єлену. Величезний грецький флот висадив військо неподалік Трої, і почалась облога міста. Троянська війна точилася без помітних переваг упродовж дев'яти років. У битвах брали активну участь боги й богині, а також герої — Ахілл, Гектор, Одіссеї, Менелай, Патрокл та ін.

Легендарна Троя. Сучасне фото

Давні греки дуже цінували сильні почуття та вроду жінок, тому кохання до прекрасної цариці Спарти Єлени було досить вагомою причиною для початку війни. Кохання та війна у свідомості давніх греків були нероздільні. Історики встановили, що цариця Єлена існувала насправді. Її ім'я стало легендою, дівчата й жінки Спарти вклонялися їй, як богині.

СМЕРТЬ АХІЛЛА

Коментарі

Ахілл (Ахіллес) — син царя Пелея й морської богині Фетіди. Прагнучи загартувати сина, Фетіда купала його у водах Стіксу (одна з річок царства Аїду, воду якої вважали отруйною, тому загартовування в ній робило його непідвладним смерті). Ахілл мав єдине вразливе місце — п'яту, за яку його трамала, купаючи, мати. За сприяння Афіни й Гери Ахілл здійснив чимало подвигів у Троянській війні. Та все ж таки він гине героїчною смертю біля мурів Трої на передодні її падіння.

Страшним гнівом палав Ахілл проти троянців. Він вирішив жорстоко помститися їм за смерть друзів, Патрокла й Антілоха. Як розлютований лев, бився Ахілл, кладучи одного за одним герой Трої. Кинулися тікати троянці, поспішали заховатися вони за мурами міста. Несамовитий Ахілл переслідував їх. Гнала його невблаганна доля на неминучу загибель. (...)

Він увірвався б і у священну Трою, і вона загинула б, якби не з'явився бог Аполлон. Грізно крикнувши, спинив він Ахілла. Та не послухав його Ахілл. Він сам гнівався на бога за те, що багато разів рятував бог-стріловержець від нього Гектора й троянців. Ахілл погрожував навіть богові, що вразить його списом. Невблаганна доля затьмарила розум Ахілла. Він готовий був напасті навіть на бога. Розгніався Аполлон... Зробившись темною хмарою, для всіх невидимий, послав він Парісу стрілу, і вразила вона Ахілла в п'яту, куди тільки й можна було вразити великого героя. Смертельною була для Ахілла ця рана. Відчув наближення смерті Ахілл. Вирвав він із рані стрілу й упав на землю. Гірко докоряв він богу Аполлонові за те, що погубив його. Знав Ахілл, що без допомоги бога не міг вбити його ніхто зі смертних. Ще раз зібрав свої сили Ахілл. Грізний, наче вмираючий лев, підвісив він із землі й вразив ще багатьох троянців. Та ось похололи його руки й ноги. Наближалася смерть. Поточився Ахілл й обперся на список. Грізно крикнув він троянцям:

— Горе вам, загинете ви! І після смерті буду мститися вам!

Від цього заклику кинулися тікати троянці. Але щодалі слабнув Ахілл. Залишили його останні сили, й упав він на землю. Помер Ахілл. Але й до мертвого не насмілювалися наблизитися троянці. Потроху перебороли вони страх,

і запеклий бій закипів навколо тіла найвідомішого з героїв. Наймогутніші герой греків і троянців узяли участь у цьому бою. (...). Не хотів Зевс, щоб троянці оволоділи тілом Ахілла. Підняв могутній Аякс труп і поніс до кораблів, а його захищав Одіссея, відбиваючи троянців, що наступали. (...)

В одному склепі поховані були греки Ахілл, Патрокл й Антілох. Високу могилу насипали над ними греки, далеко її видно було з моря, вона свідчила про велику славу похованіх героїв.

П. Рубенс. Смерть Ахілла.
1630–1635 pp.

(Переклад із давньогрецької Миколи Куна,
український переклад Юрія Іванченка)

ТРОЯНСЬКИЙ КІНЬ

Коментарі

Троя була могутня й неприступна. Але греки оволоділи містом завдяки хитрості Одіссея. Він наказав їм зробити дерев'яного коня, у якому греки заховалися, а вночі, вийшовши з нього, відкрили браму міста й підпалили Трою. Загалом Троянська війна тривала 10 років.

Краса слова

Завдяки давньогрецьким міфам у нашу мову ввійшли крилаті вирази, пов'язані із символами Троянської війни: прекрасна Єлена — дуже вродлива жінка; яблуко розбрата — предмет суперечок, ворожнечі; троянський кінь — хитрий, підступний задум; ахіллесова п'ята — вразливе місце та ін.

Давньогрецька міфологія надихала багатьох українських митців. Її добре знали й використовували у своїх творах П. Могила, Л. Баранович, Ф. Прокопович, Г. Сковорода. А «Енеїда» І. Котляревського — це широка енциклопедія античного світу. У своїй поемі письменник використав майже всіх персонажів давньої міфології. Міфологічні мотиви звучать у поезіях І. Франка, Т. Шевченка, зокрема в його поемі «Кавказ», де постає образ нескореного Прометея, у творах Лесі Українки «Кассандра», «В катакомбах» та ін.

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Які історичні події відтворено в міфах троянського циклу? 2. Як пояснюються ці події в міфах? 3. Визначте провідні теми та мотиви в прочитаних вами міфах. 4. Перекажіть і прокоментуйте сюжет прочитаного вами міфу (1 за вибором). 5. Охарактеризуйте образ вашого улюбленого міфологічного героя.

Порівнюємо. Знайдіть у прочитаних вами міфах образи, які пов'язані між собою за принципом антитези. Порівняйте їх.

Для обговорення. Які духовні цінності утверджуються в прочитаних вами міфах?

Творче завдання. Складіть 1–2 речення, у яких використовуються крилаті вирази, пов'язані із символами Троянської війни.

Перевірте себе. 1. Які історичні події знайшли відображення в давньогрецьких міфах? 2. Назвіть цикли давньогрецьких міфів, їхні основні образи. 3. Розкрийте роль символів у грецьких міфах (на прикладі прочитаних текстів). 4. Які міфологічні мотиви розроблені в давньогрецьких міфах? 5. Назвіть міфи, у яких ідеться про випробування, кохання за велінням богів, подвиг заради високої мети.

СПЕЦІФІКА РОЗВИТКУ ЛІТЕРАТУРИ СТАРОДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ

Давня література Європи. Давньогрецька література відкриває історію європейських літератур. Такі слова, як *поезія, музика, епос, лірика, театр, сцена, трагедія, комедія, драма, філософія* та багато інших, — грецького походження. Культуру давніх греків високо оцінювали митці всіх наступних епох. Особливо це стосується гуманістів доби Відродження, які вважали себе спадкоємцями ідеалів античного світу й мріяли відродити античну культуру. Давньогрецькою міфологією та літературою захоплювалися й діячі Просвітництва, зокрема Й. В. Гете та Ф. Шиллер. Іван Франко писав: «З безмірно багатої греко-римської літератури

Рафаель. Парнас. Фреска. Фрагмент «Аполлон і музи». 1509–1511 pp.

лишилися лише нужденні відломки та шматочки, але вони мали силу обновити європейську людність... Вони й досі не перестали запліднювати нашого духа й творять непохитну основу нашої цивілізації».

Етапи й періоди давньогрецької літератури. У літературі Стародавньої Греції виокремлюють такі етапи й періоди:

1. *Архаїчний* (до VII ст. до н. е.):

- а) долітературний період (до середини IX ст. до н. е.);
- б) гомерівський період (до VII ст. до н. е.).

2. *Класичний* (VII – IV ст. до н. е.):

- а) післягомерівський період (VII–VI ст. до н. е.);
- б) аттичний період (V–IV ст. до н. е.).

3. *Елліністичний* (кінець IV – II ст. до н. е.).

4. *Римський* (середина II ст. до н. е. – IV ст. н. е.).

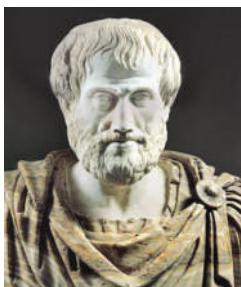
Провідні жанри та їх представники. На архаїчному етапі переважала колективна свідомість, що знайшла відображення в численних міфах долітературного періоду, а також у творах геройчного епосу, основу якого становлять епічні поеми «Іліада» та «Одіссея» Гомера.

Лірика давала можливість відобразити духовні переживання, внутрішній світ особистості нової доби. Відомими поетами того часу були Тіртей, Солон, Феогнід, Архілох, Алкей, Сапфо, Анакреонт, Піндар та ін.

Коментарі

У давньогрецькій мові одне й те саме слово означало поняття **мистецтво** й ремесло — *techne*. Звідси й походження слів **поезія** (*poiesis*) і **поет** (*rōietes*) від спільногородного кореня **роблю** (*rōieo*).

Бюст Арістотеля.

Римська копія

За часів розквіту *полісів*¹ (V–IV ст. до н. е.) розвивається драма (з давньогрецьк. *дійство*). Засади античної драми заклали Есхіл, Софокл, Евріпід, Арістофан. А теорію драми, зокрема жанрів трагедії та комедії, уперше розробив у праці «Поетика» Арістотель.

У цей час у зв'язку з піднесенням загального рівня культури, зростанням самосвідомості еллінів і новими умовами соціально-політичного життя виникають прозові жанри — історіографія, красномовство та філософія. Пізніше вони перетворилися на окремі галузі науки. А в V–IV ст. до н. е. ці жанри були органічно пов'язані з літературою. Найвизначнішими представниками дав-

Зауважте!

На класичному етапі розвитку давньогрецької літератури виникла лірика. Слово **лірика** походить від назви музичного інструменту — ліри, під акомпанемент якої виконували пісні. Проте ця назва з'явилася значно пізніше, у період еллінізму. До того часу ліричні твори, які мали пісенний характер, називалися **меліка**.

¹ *Поліс* — місто-держава, що складалася із самого міста та прилеглої до нього території.

Зауважте!

Драматичне мистецтво Еллади представлене трьома жанрами — трагедією, комедією та драмою сатирів.

ньогрецької класичної прози вважаються історики Геродот і Фукідід, оратор Демосфен, філософ Сократ, Платон і Арістотель.

Як прозовий жанр розвивається байка, засновником якої був Езоп. Твори легендарного митця жили в усній традиції, доки римський байкар Федр не виклав їх у віршах латинською мовою.

У добу еллінізму давньогрецька література та мистецтво набули нових ознак. У філософських працях Діогена й Епікура було порушено проблеми внутрішньої свободи особистості, її право на власне життя та почуття. В елліністичний період продовжують розвиватися також історіографія та красномовство, але провідними стали жанри, у яких на перший план виходять сімейні стосунки, події особистого життя людини: побутова комедія (Менандр) та інтимна лірика (Феокріт).

У середині II ст. до н. е. Греція потрапила під владу Риму й протягом шести століть залишалася однією з провінцій Римської імперії. Так розпочався останній (римський) етап давньогрецької літератури, позначений синтезом грецької та римської культур. Панування Риму, свавілля його намісників морально пригнічувало волелюбних еллінів, які чинили опір. Але їхнє становище дедалі погіршувалося. Велика давньогрецька культура поступово занепадала. І все ж таки на цьому етапі вона продукувала яскраві художні здобутки. У цей період розвивається наукова проза у творчості Плутарха. Він прославився створенням «Життєписів», тобто біографій видатних греків і римлян, що стали своєрідною історією Греції та Риму від міфологічних часів до часів самого Плутарха. Заслуговує на увагу жанр роману, що виник у I–III ст. н. е. на міфологічній основі. Античні митці називали його *оповідь, повість, діяння, або книга*. Сама назва *роман* з'явилася значно пізніше, за часів Середньовіччя.

На початку нашої ери поширюється християнство, яке відкрило людству нову мету. Однак на першому етапі християнство зазнало гонінь і переслідувань. Тільки кілька століть потому воно було визнано як офіційна релігія. Формування християнства позначилося на розвитку літератури. Протягом першого століття нашої ери на території Стародавньої Греції створюються Євангелія, твори про діяння пророків та ін. Ці тексти згодом були визнані церквою й ввійшли до Біблії.

Робота з текстом

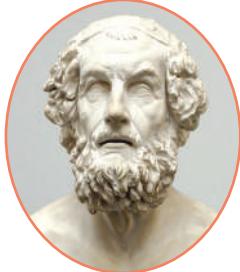
Осмислюємо прочитане. 1. Назвіть основні етапи й періоди давньогрецької літератури. 2. Визначте їхні провідні ознаки, назвіть представників. 3. Які події привели до занепаду давньогрецької культури?

Храм святої Софії. м. Салоніки (Греція). Сучасне фото

ГОМЕР

Приблизно VIII ст. до н. е.

Мертвий з Аїду скоріш вернеться знов до життя,
Ніж славнозвісне ім'я меонійця Гомера забудуть,
Ніж його древні пісні кануть у млу забуття.

Невідомий грецький поет. I ст. до н.е.

Сторінки життя та творчості

Це ім'я стало легендою. Ніхто не знає достеменно місця народження Гомера й навіть приблизно років його життя. Але, незважаючи на це, силу слова митця ми відчуваємо й по сьогодні.

Сім грецьких міст сперечалися за честь називатися батьківщиною Гомера, проте це питання не розв'язане й досі. Можна лише припустити, що Гомер був уродженцем одного з міст Малої Азії, тобто Іонії.

Згідно з давніми переказами, він був сином одного з богів, багато мандрував Грецією, брав участь у військових баталіях. Антична традиція зображує його сліпим (хоча саме слово *гомер* іноді тлумачать як «сліпий»).

Давнім грекам був близький образ саме сліпого Гомера — загадкового й натхненного поета-прovidця, який поєднує божественне й земне, знає все про минуле та теперішнє, може передбачити майбутнє.

Лише в VI ст. до н. е. поеми Гомера були записані в Афінах спеціальною комісією за часів правителя Пісістрата. Ці тексти дійшли до наших днів.

«Гомерівське питання». Комплекс проблем, пов'язаних із питанням про авторство й про саме існування Гомера, становить так зване «гомерівське питання». Уже в еллінську добу дехто заперечував, що Гомер був автором «Іліади» та «Одіссеї». Наприкінці XVIII ст., коли в Західній Європі поширився інтерес до усної народної творчості, «гомерівське питання» знову вийшло на перший план. Деякі вчені (наприклад, Ф. А. Вольф) висловили припущення про те, що «Іліада» — це сукупність різних геройчних пісень, поєднаних воєдино лише в середині VI ст. до н. е. Це припущення поділяв на початку XIX ст. К. Лахман, котрий висунув «теорію малих пісень». Однак не всі погодилися з його думкою, адже «Іліада» та «Одіссея» мають незаперечну сюжетно-композиційну цілістіть. Особливо активно виступили проти цієї теорії

Зауважте!

Здавна Гомерові приписували багато творів, але найвизначніші з них — епічні поеми «Іліада» та «Одіссея». Тривалий час вони передавалися з вуст в уста, тому в них є нашарування подій різних епох.

письменники, які високо цінували художню майстерність Гомера (Й. В. Гете, Ф. Шиллер, М. Гнєдич, О. Пушкін, М. Гоголь та ін.).

Наприкінці XIX ст. в науці сформувалося два напрями щодо Гомерових поем: прихильники першого обстоювали авторську єдність поем; а прихильники другого — заперечували авторство Гомера, виокремлюючи в його поемах різні за часом створення частини, що могли належати різним митцям. Багато вчених зосередили зусилля на пошук так званого «основного ядра» (первісної поеми про «гнів Ахілла»), утім, серед науковців довго тривали суперечки її щодо цього питання.

У ХХ ст. вчені здійснили низку порівняльних досліджень фольклорних творів народів Європи. Це дало підстави стверджувати, що гомерівські поеми аж до середини VI ст. існували в усній традиції і в них начебто немає слідів індивідуального авторства. Проте цей висновок не узгоджується з тим, що поеми Гомера мають незаперечну художню цінність. Отже, науковий пошук триває. До «гомерівського питання» знову й знову повертаються вчені різних країн. І нині висловлюються відмінні версії щодо Гомерових поем.

Егейське море. Іонія.

Сучасне фото

Коментарі

«Основою “Іліади” стала міфологізована історія мікенського періоду Стародавньої Греції. Вона сформувалася як героїчне сказання на стародавньому еолійському діалекті. Згодом це героїчне сказання було перенесене до давньогрецької Іонії, де його стали оповідати вже на іонійському діалекті. Там воно побутувало у вигляді окремих усних оповідей аж до середини другої половини VIII ст., тобто до того часу, коли Гомер, скориставшись уже існуючою традицією й прийомами фольклору, силою свого художнього таланту об’єднав у єдине ціле окремі оповіді, створивши величну поему “Іліада”» (Юрій Султанов).

«Дослідження “Іліади” та “Одіссеї” дає підстави для висновку про те, що поеми створені індивідуальним автором на основі багатовікової фольклорної традиції» (Зінаїда Кирилюк).

В Україні поеми Гомера відомі з часів Київської держави. У XVII–XVIII ст. вони вивчалися в Києво-Могилянській академії, Львівській братській школі. Мотиви й образи, створені Гомером, використовували Г. Сковорода, Т. Шевченко, П. Куліш, М. Рильський та ін. Українською мовою найповніші переклади «Іліади» та «Одіссеї» зробив Борис Тен (Микола Хомичевський).

Книжка і комп’ютер

У 70–80-х роках XIX ст. німецький археолог Г. Шліман вирішив пройти «шляхом Гомера», поставивши собі за мету знайти Трою та інші факти, про які згадується в поемах легендарного співця.

- З’ясуйте за допомогою Інтернету успіхи й невдачі Г. Шлімана. Як би ви оцінили його діяльність?

ІЛІАДА

Поема

(Фрагменти)

Міфологічна основа гомерівського епосу. Гомер почав створювати «Іліаду» приблизно через чотири століття після Троянської війни, тож він спирався на народнопоетичну традицію, на значну кількість міфів, які передавалися з вуст в уста. У зв'язку з цим у поемі простежується нашарування елементів різних епох — не тільки часів Троянської війни, а й пізніших періодів, у тому числі часу самого Гомера.

У поемі «Іліада» розповідається лише про один епізод десятого року Троянської війни. Основою твору став міфологічний сюжет про гнів Ахілла, у якого цар Агамемнон відібрав полонянку Брісейду, а також наслідки цього гніву для грецьких воїнів. Чому ж Агамемнон виявив неповагу до Ахілла, найхоробрішого воїна грецького війська? За величчям Зевса, Агамемнон мусив повернути свою полонянку Хрісейду її батькові Хрісу — жерцю Аполлона. Агамемнон, не наважившись порушити волю Зевса, віддав Хрісейду, а замість неї взяв полонянку Ахілла, Брісейду. Ображений царем, Ахілл покидає військо, і Агамемнон залишається без найсильнішого героя. Унаслідок цього троянці починають перемагати греків. Тоді друг Ахілла, Патрокл, узявиши його зброю та обладунок, вступає у двобій із вождем троянців Гектором. Цей бій закінчується для Патрокла трагічно: Гектор убиває його. Смерть друга змушує Ахілла забути про особисту образу, і він повертається до війська. Тепер починають перемагати греки. Від руки Ахілла загинуло багато троянців, зокрема Гектор. Похоронами загиблих героїв — Патрокла й Гектора — закінчується поема.

Гуманістичний зміст поеми. Для давніх греків і римлян твори Гомера втілювали найвищу мудрість. Вони й тепер навчають нас патріотизму, відданості, мужності, героїзму й честі. В «Іліаді» створено прекрасні образи героїв, які можуть забути про власні інтереси й вийти на бій заради вітчизни. За словами Г. Сковороди, «Гомер був першим пророком давніх греків, який показав їм світливий ідеал».

Ахілл і Гектор. В «Іліаді» закладено традицію створення художнього образу персонажа в геройчному епосі. Характери героїв «Іліади» змальовані за допомогою небагатьох ознак, протягом розвитку сюжету вони мало змінюються, зберігаючи свою основну суть. Ахілл і Гектор є супротивниками, але обидва є носіями геройчних рис. Їхні образи побудовано відповідно до фольклорної традиції, згідно з якою в характері вождя племені чи війська домінують сила, відвага та почуття власної гідності. Оцінка героїв визначається їхньою вірністю обов'язку, відданістю батьківщині, упевненістю, надзвичайною силою. Тому, створюючи образи цих героїв, автор нерідко вдається до гіперболи (перебільшення), що має фантастичну основу. Наприклад, спис Ахілла не може підняти

Зауважте!

Ахілл є носієм світовідчуття вільного грека, який почував себе володарем у своєму місті-державі. А Гектор утілює кодекс честі епічного героя.

ніхто, крім самого героя. Самим своїм виглядом на полі бою герой наводить жах на ворогів. Але йому не поступається й Гектор. Й Ахілл, і Гектор здатні виступити проти цілого війська й перемогти.

Водночас спільність основних рис характерів персонажів героїчного епосу не виключає їхніх індивідуальних особливостей. Так, Ахілл — могутній, грізний герой, гордий і впевнений у собі. Він не може стерпіти образу Агамемнона. І це можна пояснити, ураховуючи особливості світосприйняття того часу.

Образи Гектора й Ахілла, крім спільних якостей, мають і відмінності. Поведінка Гектора — зразок вірності кодексу честі епічного героя. Він — мужній захисник рідного краю. Разом із тим Гектор змальованний у зворушливих сценах у колі сім'ї. Прощаючись із дружиною Андромахою, він виявляє турботливість і ніжність. У характері Гектора поєднуються риси могутнього воїна, коханого чоловіка й ніжного батька, котрий мріє, щоб його син виріс і став величнішим за нього.

Художня довершеність твору. «Іліада» охоплює події загальнонаціонального значення. У поемі діє велика кількість персонажів, розвивається багато сюжетних ліній, поданих в історичному, міфологічному й реалістичному планах, що тісно взаємопов'язані. Характерною особливістю «Іліади» є значна роль богів у земних справах: вони втручаються в хід бою, допомагають одним і перешкоджають іншим героям. Попід стінами Трої йде битва, а на Олімпі боги спостерігають за нею, скеровуючи хід подій. Але міфологічна основа поеми «Іліада» не відміняє «земного» змісту твору. Описуючи сцени мирного життя, автор милується полями, виноградниками, містами, де вирує життя. Яскраві епізоди побуту, праці й стосунків дають уявлення про звичаї та інтереси давніх греків.

Відображення зовнішніх подій, які ніби розгортаються самі собою, а також певна дистанція автора, котрий не втручається в хід битви, дають підстави стверджувати, що в «Іліаді» є ознаки епосу. А відображення почуттів героїв і віршова форма засвідчують елементи лірики. Отже, «Іліада» — це епічна поема.

Ахілл перев'язує пораненого
Патрокла. *Чаша. Греція.*
V ст. до н. е.

А. Лосенко.
Прощання Гектора
з Андромахою.
1773 р.

«Іліаду» написано віршовим розміром, який називається *гекзаметром*. Створений гекзаметр грецькими аедами (співці-імпровізатори, творці героїчного епосу). З цим поетичним винаходом пов'язують й ім'я Гомера. Пізніше гекзаметр став обов'язковим для епічної поезії.

Героїчний єпос — збірна назва фольклорних творів різних жанрів, у яких відтворено волю, завзяття народу в боротьбі зі злом, кривдою, гнітом, прославляються розум, сила й мужність воїнів, богатирів і народних заступників.

Ознаки давнього (класичного) героїчного епосу:

- героїчна ідеалізація минулого;
- поєднання реалістичних елементів і міфологічних;
- відображення народних уявлень про добро і зло, життя і смерть, правду й кривду, справедливість і несправедливість;
- створення визначних образів народних героїв — захисників народу;
- використання фантастики;
- своєрідний стиль (повтори, звертання, олюднення явищ і сил природи, постійні епітети, метафори, символи, порівняння тощо) та ін.

Гекзаметр (з грецьк. *шестимірник*) — метричний вірш шестистопного дактиля. Остання стопа завжди двоскладова, з цезурою (паузою) переважно на третій стопі. Метрична схема гекзаметра така:

— ∪ ∪ | — ∪ ∪ | — || ∪ ∪ | — ∪ ∪ | — ∪ ∪ | — ∪

ЗАСПІВ (Пісня 1, вірші 1–10)

Коментарі

Заспів — усталений початок виконуваного твору, що існував в усній традиції. Це — ліричний вступ до оповіді. Він привертає увагу читача, психологічно готує його до сприйняття змісту твору, ознайомлює з основними героями, налаштовує на подальші події.

Гнів оспівай, богине¹, Ахілла, сина Пелея,
Пагубний гнів, що лиха ахеям² багато накоїв:
Душі славетних героїв навіки послав до Аїду³
Темного, їх же самих він хижим лишив на поталу
Псам і птахам. Так Зевсова воля над ними чинилась,
Ще відтоді, як у зваді лихій розійшлись ворогами
Син Атрейв, володар мужів, і Ахілл богосвітлий.

¹ Богіння, до якої звертається поет і яка повинна надихнути його на оспівування гніву Ахілла, — це Муза. З дев'яти муз богинею епічної поезії вважали Калліопу.

² *Aхеї (ахайці, ахай)* — у Гомера спільна назва для всіх грецьких племен, які воювали під Троєю. Він інше називає їх данайцями, аргів'янами.

³ *Аїд* — потойбічний світ, місце перебування померлих; одне з імен бога потойбічного світу.

Хто ж із безсмертних богів призвів їх до лютої сварки?
 Син то Зевса й Лето¹. Владарем тим розгніваний тяжко,
 Пошесть лиху він на військо наслав...

(Переклад із давньогрецької Бориса Тена)

Робота з текстом

- Осмислюємо прочитане.** 1. Про який епізод Троянської війни йдеться в заспіві? 2. Як автор пояснює причину війни? 3. Які міфологічні персонажі згадуються в тексті? Якими епітетами й метафорами вони характеризуються? 4. Знайдіть у заспіві свідчення того, що автор засуджує війну. 5. До кого він звертається? Чому саме до цієї богині?

ДВОБІЙ АХІЛЛА Й ГЕКТОРА (Пісня 22, вірши 140–410)

Коментарі

Двобій Ахілла й Гектора — кульмінаційний момент твору. Ахілл пereслідує Гектора, щоб помститися йому за загибель друга Патрокла й інших ахейців. Й Ахілл, і Гектор надзвичайно сильні, могутні, рішучі, вони не бояться смерті, мужньо захищають свій народ. Гектор спочатку тікає від Ахілла, але це не свідчить про його боягузство, просто, за волею богів, ще не настав час боротися. Коли боги остаточно вирішили долю героїв, Гектор із високо піднятою головою йде назустріч смерті. Він прагне померти, як справжній герой. Тому й пропонує Ахіллові угоду про повернення тіла переможеного додому, бо смерть без належного поховання зганьбити його ім'я й не дасть душі потрапити в царство мертвих. Однак Ахілл невблаганий. Коли Гектор героїчно загинув, Гомер із співчуттям змальовує його посмертний шлях за колісницею ахейців. Автор пише про те, що Ахілл, керований помстою й розpacем, «діло затяяв негідне». Без Гектора Троя неначе осиротіла, а народ залишився без свого захисника.

- 139 Так же, як сокіл у горах, з пернатих усіх найбистріший,
- 140 Легко під хмарами гонить сполохану горлицю дику
 Й мечеться там на всі боки, а сокіл із клекотом хижим
 Швидко її настигає, здобичі прагнучи серцем.
 Рвавсь так Ахілл уперед, та вздовж іліонського муру
 З трепетом Гектор тікаючи, дужими рухав колінами.
- 145 Мимо дозорного пагорба й смоков, овіяні вітром,
 Бігли вздовж муру міського обидва шляхом вони битим.
 До струменистих джерел вже добігли вони. Дві криниці
 Витоки звідти дають течії вирового Скамандру.
 Теплою перша струмує водою, і завжди парує
- 150 Хмара над нею густа, як дим лісового пожару.
 Друга ж і влітку холодним, як лід, струменіє потоком,

¹ Лéто — дочка титана Кея та Феби, мати Аполлона. Син Зевса й Лето — бог Аполлон.

Воїни.
Розпис на вазі.
V ст. до н. е.

Наче той град крижаний або снігу завія студена.

Поряд із ними — просторі, обкладені каменем гладко,
Гарні водойми, що в них блискуче вбрання своє мили

- 155 Жони прекрасні хоробрих троян та їх доньки вродливі
В мирні часи, як сюди не приходили вої ахейські.
Мимо промчали вони, той — рятуючись, той — здоганявши.
Сильний попереду мчав, настигав же, як вихор, багато
Дужчий від нього, — не бик — бо жертвовний, не шкура бичача
- 160 Щіллю була їм, як це в бігових перегонах буває, —
Тут же ішлося за Гектора душу, впокірника коней.
Як в бігових перегонах, змагання мету обминувши,
Однокопитні проносяться коні, й їх жде нагорода —
Мідний триніг або жінка — на шану померлого мужа.
- 165 Так вони тричі оббігли навколо Пріамове місто
В дужім бігу, аж стали дивитись на них і богове.
Отже, почав тоді мовити батько людей і безсмертних:
«Горе! На власні очі я гнаного круг Іліона
Любого воїна бачу, журбою за Гектора тяжко
- 170 Серце моє засмутилося! Скільки биків круторогих
Він на ущелинах Іди в верхів'ях і високоверхій
Трої мені попалив! Сьогодні ж Ахілл богосвітлий
Гониться швидко за ним круг священного міста Пріама.
Отже, богове, подумайте й пильно тепер обміркуйте,
- 175 Чи врятувати від смерті його, чи дозволить Пеліду
Все ж подолать його, хоч він великою доблестю славен».
В відповідь мовить йому ясноока Афіна:
«Батечку наш темнохмарний, о що ти сказав, громовладче!
Смертного мужа, якому давно вже приречена доля,

- 180 Від неминучої смерті хотів би ти все ж увільнити.
Дій, як волієш, та ми, усі інші боги, з цим не згодні».
Відповідаючи, так їй сказав на це Зевс хмаровладний:
«Трітогене, дитя моє любе, не бійся! Хоч часом
І не ласково я мовлю, до тебе я завжди прихильний.
- 185 Зробиши, як розум підказує, хай тебе це не спиняє».
Те, що він мовив Афіні, було і самій їй до серця, —
Кинулась швидко вона із високих вершин олімпійських.
А прудконогий Ахілл безустанно за Гектором гнався.
Наче на оленя юного пес по узгір'ях полює,
- 190 Вигнавши з лігва, ѿжене по ярах та ущелинах диких,
Той, хоч умкне на хвилину, у хащах густих затаївшись,
Пес по сліду його знайде ѿженеться за ним, поки схопить.
Так від Пеліда не міг прудконого ѿ Гектор умкнути.
Скільки не кидався він, щоб Дарданської брами добігти
- 195 І заховатись під захистом міцно збудованих мурів,
Де б і трояни його захистили, стріляючи зверху,
Стільки ѿ Пелід забігав наперед і на голу рівнину
Знов одганяв його, сам же міської тримався твердині.
Як уві сні не впіймати чоловікові іншого мужа —
- 200 Ані цей утекти, ані той наздогнати не може, —
Так ні настигнуть Ахілл, ані Гектор не міг і умкнути.
Як пощастило б од Кер ухилитись ѿму і від смерті,
Коб Аполлон дальносяжний востаннє ѿму не з'явився
На допомогу, надавши снаги ѿ підбадьоривши ноги?
- 205 Воям ахейським кивав головою Ахілл богосвітлий
Ратищ на Гектора довгих і стріл гірких не метати,
Щоб не здобув би хто слави, а він тоді б другим лишився.
А як обидва вони до джерел учетверте добігли,
Батько безсмертних богів, терези золоті натягнувші,
- 210 Кинув на шальки два жереби довгопечальної смерті —
Гектора, коней баских упокірника, ѿ другий — Ахілла,
І посередині взяв. Долі Гектора день похилився,
Вниз, до Аїду пішов, — Аполлон одвернувся од нього.
До Пелеона ж богиня прийшла, ясноока Афіна,
- 215 Та, перед ним зупинившись, промовила слово крилате:
«Зевсові любий Ахілле ясний! Сподіваюся, нині

До кораблів принесемо з тобою велику ми славу,
Гектора, хоч який він неситий в бою, подолавши.
Не пощастиль відтепер йому більше від нас ухилятись,

- 220 Не допоможе і Феб¹ дальносяжний, хоч як би старався
Й повзвав би в Зевса в ногах, у егіодержавного² батька.
Тож зупинись на часину й спочинь! А сама я подамся
До Пріаміда й схилю його вийти на бій із тобою».
Так говорила Афіна, і радо Ахілл їй скорився.
- 225 От зупинивсь він і сперся на ясен свій мідяногострий.
І до божистого Гектора миттю вона поспішила,
Постать Деїфоба³ прибравши і голос його неослабний,
Та, перед ним зупинившись, промовила слово крилате:
«Любий, як тяжко Ахілл утісняє тебе прудконогий,
- 230 Гонячи швидко навкруг священного міста Пріама.
Отже, спинімось, заждім його й будемо вдвох боронитись!»
В відповідь Гектор великий промовив їй шоломосяйний:
«Тож і раніше мені, Деїфобе, ти був найлюбіший
З рідних братів моїх, котрих Гекуба й Пріам породили.
- 235 Нині ж тебе я повинен тим більш поважати душою,
Що, мене в скруті на власні побачивши очі, ти зваживсь
Вийти з-за мурів, тоді як інші за ними сховались».
В відповідь мовить йому ясноока богиня Афіна:
«Любий мій брате! Наш батько, й шановна матінка наша,
- 240 Й товариші всі один перед одним уклінно благали
В місті лишитись: таким бо вони переповнені страхом!
Тільки ж за тебе тривогою там мое серце смутилося.
Ну-бо, сміливо ставаймо до бою й списів не щадімо
В січі завзятій, — побачимо ще, чи Ахілл прудконогий
- 245 Нас повбива й поволочить озброєння наше криваве
До кораблів глибодонних, чи ти його списом здолаєш!»
Мовила так і підступно його повела за собою.
А як, один проти одного ставши, зійшлися вони близько,
Перший Ахіллові Гектор сказав тоді шоломосяйний:

¹ Феб («осяйний») — одне з численних імен Аполлона.

² Зевс егіододержавний — у давні часи егідою називали Зевсову зброю у вигляді бурі з громом і блискавицею, якою він завдавав страху ворогам. Звідси й походить вираз «під егідою», тобто «під захистом».

³ Деїфоб — улюблений брат Гектора.

- 250 «Більш я не буду, Пеліде, як досі, тебе уникати.
 Тричі оббіг я Пріамове місто священне, не смівши
 Стріти твій напад. А зараз дух мій мене спонукає
 Стати грудьми проти тебе — здолаю чи смертю загину.
 Але звернімось до вічних богів: вони кращими будуть
- 255 Свідками нам і нашу пильніше доглянуть умову.
 Не оскверню я тебе, коли над тобою звитягу
 Дасть мені Зевс, і душу із тіла твого відберу я.
 Тільки славетне озброєння з тебе зніму я, Ахілле,
 Тіло ж ахеям верну. Так само зі мною ти вчиниш».
- 260 Глянув спідлоба і мовив до нього Ахілл прудконогий:
 «Не говори мені, Гекторе клятий, про жодні угоди!
 Як не бува між людьми і між левами клятв непорушних,
 Як між вовками й ягнятами згоди не буде ніколи,
 А без кінця споконвік одне з одним вони ворогують, —
- 265 Так і між нами не буде любові, не бути ніяким
 Клятвам нерушним, аж поки один з нас чолом не поляже
 Й крові його Арей не нап'ється, босець войовничий.
 Всю спогадай свою доблесть. Слід нині тобі особливо
 Списником бути несхібним і дужим бійцем войовничим.
- 270 Більше тобі не втекти. Незабаром Паллада Афіна
 Списом моїм подолає тебе. Спокутуєш нині
 Сум мій по друзях моїх, повбиваних лютим тобою!»
 Мовивши так, розмахнувсь і свого довготінного списка
 Кинув, та вгледів його й ухилившись осяйливий Гектор,
- 275 Вчасно присів, і спис мідногострий, над ним пролетівши,
 В землю уп'явся. Вирвавши спис той, Паллада Афіна
 Потай від Гектора, люду вождя, повернула Ахіллу.
 Гектор тоді бездоганному сину Пелея промовив:
 «Схибив ти! Видно, усе ж таки, богоподібний Ахілле,
- 280 Ти не від Зевса дізнався про долю мою, як хвалившися.
 Був балакун ти, словами готовий мене ошукати,
 Щоб з переляку я сили позувся й снаги бойової!
 Не утікатиму я, не вженеш мені списа у спину!
 Прямо іду проти тебе, проймеш мені груди, як тільки
- 285 Дасть тобі бог. А тим часом і сам ти мого стережися
 Мідного списа. Бодай би цілком ти прийняв його в тіло!
 Легшою стала б, напевно, війна й для троян із твоєю
 Смертю. Для них бо усіх найбільше являєш ти лихо!»
 Мовивши так, розмахнувсь, і свого довготінного списка

П. Рубенс.
Ахілл убиває
Гектора.
1630–1635 pp.

- 290 Кинув, і прямо у щит Ахіллові вцілив несхідно.
Але далеко одскочив той спис од щита. І розсердивсь
Гектор, як глянув, що спис пролетів із руки його марно.
Став він, збентежений: іншого бо не було в нього списка.
Голосно він бідолашного став Деїфоба гукати,
- 295 Щоб йому ратище дав, а того не було уже й близько.
Все зрозумів тоді Гектор, і так він до себе промовив:
«Горе мені! Мабуть, справді до смерті боги мене кличуть!
Я бо гадав, що герой Деїфоб недалеко від мене,
Він же за мурами, в місті, й мене обманула Афіна!
- 300 Ось вже зловісна наблизилась смерть, і нікуди від неї
Не утекти. Як видно, давно уже це до вподоби
Зевсу й його дальносяйному синові, котрі раніше
Допомагали мені. І от доля уже настигає.
Але нехай уже не без борні, не без слави загину,
- 305 Діло зробивши велике, щоб знали про нього й потомки!»
Мовивши так, він з піхов загострений вихопив меч свій,
Довгий, важений, що при стегні його дужім був завжди,
Зщулівсь і кинувся, наче орел отої високолетний,
Що на рівнину раптово із темної падає хмари
- 310 Ніжне ягнятко вхопити або полохливого зайця, —
Кинувся так же і Гектор, підносячи гострий меч свій.
Так же й Ахілл тоді з серцем, сповненим буйної сили,
Кинувся, груди могутні щитом прикриваючи круглим
Гарного виробу, а на чолі красувався блискучий,
- 315 Міддю окутий, шолом, розвівалась над ним золотиста
Грива густа, що вправив Гефест її щільно у гребінь.
Так же, як сяє між зір незліченних у темряві ночі

Геспер¹, що в небі немає від нього яснішої зірки,
Сяяло так і відточено вістря на списі Ахілла,

- 320 Що у правиці стрясав ним, готуючи Гектору лихо
І виглядаючи, де б йому ніжне уразити тіло.
Але ховалося тіло вождя під озброєнням мідним,
Славним, здобутим, коли подолав він Патроклову силу.
Там лиш, де кості ключиці поєднують шию з плечима,
- 325 Горло біліло, — найшвидше душі там сягає загибель, —
Саме туди своїм списом ударив Ахілл богосвітлий,
І пройняло його вістря те ніжну шию навиліт.
Мідноважкий не пробив, проте, Гектору ясен горлянки,
Щоб у розмові з Пелідом мінятися міг він словами.
- 330 В куряву впав він, і крикнув, зрадівши, Ахілл богосвітлий:
«Гекторе, вбивши Патрокла, — невже врятуватись самому
Ти сподівався? Й мене не страшився, бо я був далеко?
Дурню ти! На допомогу йому набагато сильніший
Ззаду, поміж кораблів глибодонних, товариш лишався —
- 335 Я, що коліна розслабив твої! Тебе розтерзають
Птахи з ганьбою і пси, а його поховають ахеї».
Весь знемагаючи, Гектор одрік йому шоломосяйний:
«Задля твоєї душі, і колін, і батьків твоїх рідних,
Псам, я благаю, не кидай мене під човнами ахеїв,
- 340 Матимеш золота й міді за це ти від мене багато:
Щедрі дарунки мій батечко дасть тобі й мати шановна,
Тільки верни мое тіло додому, щоб Трої синове
Й жони троянські, вогнем попаливши, його поховали».
Глянув спідлоба і мовив до нього Ахілл прудконогий:
- 345 «Псе, не благай мене задля колін і батьків моїх рідних.
Тільки б дав волю я серцю і гніву своєму, то м'ясо
Рвав би із тебе й сирим пожирав би, — таке ти накоїв!
Нині ніхто вже від псів голови не врятує твоєї,
Хоч би і в десять, і в двадцять разів привезли мені більший
- 350 Викуп, і, зваживши на терезах, обіцяли ще стільки,
Й золотом чистим вагу твого тіла звелів замінити
Син Дарданів Пріам, — і тоді твоя мати шановна,
Що народивсь ти від неї, на ложі тебе не оплаче, —
Пси лиш та хижі птахи розірвуть на шматки твоє тіло!»

¹ Гéспер — божество вечірньої зірки — найпрекраснішої із зірок (планета Венера).

- 355 Смертю конаючи, Гектор одрік йому шоломосяйний:
 «Бачу, що добре я знаю тебе і дарма намагався
 Переконати, бо серце у грудях у тебе залізне!
 Та начувайся, щоб гніву богів не зазнати за мене
 В день, коли славний Паріс і Феб-Аполлон далносяжний
- 360 Вб'ють біля Скейської брами тебе, хоч який ти хоробрий». Мовив він так, і смерть йому пітьмою очі окрила,
 Вийшла із тіла душа й подалась до оселі Аїда
 З плачем за долю свою, покидаючи юність і силу,
 А до померлого все ж промовив Ахілл богосвітлий:
- 365 «Смертю умри! А я свою стріну загибел тоді, як
 Зевс та інші безсмертні мені її схочуть послати!»
 Мовлячи це, із убитого витяг він мідного списка
 Й набік одкинув, а зброю його, закривавлену вельми,
 Зняв із плечей. Звідусіль позбігались синобе ахейські
- 370 І дивувались, красу споглядаючи й постать могутню
 Гектора. Й жoden із них не минув його списом кольнути.
 Дехто іще, на сусіда свого позираючи, мовив:
 «Леле! А Гектор сьогодні на дотик неначебто м'якший,
 Аніж коли на човни до нас полум'я кидав палюче!»
- 375 Мовлячи так, його ратищем кожен старався вколоти.
 Зняв тоді зброю його прудконогий Ахілл богосвітлий,
 Серед ахеїв він став і слово промовив крилате:
 «Друзі мої, аргеїв вожді і порадники мудрі!
 Нині, коли мені вічні божове дали подолати
- 380 Мужа, що більше нам лиха накоїв, ніж інші всі разом,
 Спробуймо збройно на місто ударить, щоб знати напевно,
 Що у троян тих на думці і що вони мають робити —
 Чи покидати по загибелі Гектора місто високе,
 Чи залишатися й твердо стоять, хоч його вже й немає.
- 385 Нацço, проте, цими мислями любе тривожити серце?
 При кораблях бо лежить неоплаканий, без поховання,
 Мертвий Патрокл. Не забуду його, поки я між живими
 Перебуваю і поки мене мої носять коліна.
 Й хоч у Аїді про мертвих маємо ми забувати.
- 390 Свого товариша любого й там пам'ятатиму завжди!
 Нині ж, пеан заспівавши, вернімось, юнацтво ахейське,

Ахілл тягне за колісницею тіло переможеного Гектора. Фреска. Кінець XIX ст.

До кораблів глибодонних і трупа з собою візьмімо.
Слави сягли ми великої — Гектор поліг богосвітлий,
Той, що у Трої на нього усі, як на бога, молились!»

- 395 Мовивши так, він на Гектора діло замислив негідне:
Попробивав на обох йому дужих ногах сухожилля
В п'ятах, де щиколоть; рéмені в них протягнувши бичачі,
До колісниці припинув, голові ж дав в пилу волочитись.
На колісницю зійшов, славну зброю убитого взявши,
- 400 Коней стъобнув батогом, і охоче вони полетіли.
Куряви хмара знялась над волоченим тілом, звихрилось
Чорне волосся, і вся голова його, досі прекрасна,
В побросі билася густім. Ворогам бо його на наругу
Зевс хмаровладний віддав у ріднім вітчизнянім краї.
- 405 Пилом бруднилась його голова. А мати, на сина
Глянувши, стала ридати, ѿ, далеко від себе жбурнувші
Світлу намітку свою, виривати почала свої коси.
Жалібно ѿ любий ридав його батько, ѿ усюди навколо
Плач і сумне голосіння лунали по цілому місту.

- 410 Схоже було це найбільше на те, ніби Троя висока
Полум'ям вся невгласимим од верху до низу палала.

(Переклад із давньогрецької Бориса Тена)

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. За що Ахілл переслідував Гектора? 2. Визначте найбільш напружений момент пісні. 3. Яку роль відігравали боги в житті героїв?

4. Чому, на вашу думку, Ахілл поглумився над тілом Гектора? **5.** Визначте позицію автора щодо цього вчинку.

Порівняйте. Зіставте образи Ахілла й Гектора. Визначте їхню подібність і відмінності.

Краса слова

Хоча образи персонажів узяті з міфів, вони наділені виразними людськими рисами. Характери й почуття героїв в «Іліаді» виявляються переважно в їхніх вчинках або подаються в авторських характеристиках. Важливу роль у змалюванні персонажів відіграють також епітети, метафори, порівняння та гіперболи. Більшість із них «закріплена» за певними образами, тому вони називаються *постійними*.

- За допомогою яких художніх засобів змальовано образи Ахілла й Гектора? Наведіть відповідні цитати.

ПРІАМ У АХІЛЛА (Пісня 24, вірші 470–670)

Коментарі

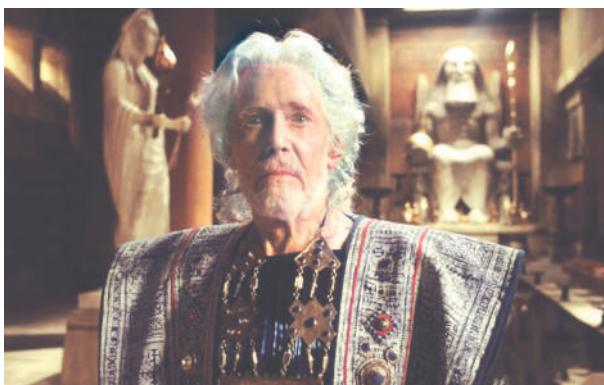
Після загибелі Гектора його батько, Пріам, прийшов до Ахілла просити віддати тіло сина, щоб поховати його як героя, — так душа могла б потрапити до обителі богів. Волання старого дійшли до серця Ахілла, і він, зглянувшись на горе батька, віддає тіло ворога. Це психологічна кульмінація «Іліади» — момент катарсису, коли душа грізного героя звільняється від люті й ненависті.

(...) На землю тоді Пріам з колісниці зіскочив

470

І, візника залишивши Ідея на місці, щоб бистрих Коней і мулів стеріг, подався іздець староденний Прямо до дому, де Зевсові любий Ахілл мав оселю. Там він застав його й друзів, що одаль сиділи. Лиш двоє — Автомедонт¹ благородний і Алкім², Ареєва парость, —

Кадр із кінофільму
«Троя»
(режисер В. Петерсен,
США, 2004 р.)

¹ Автомедонт — візник Ахілла.

² Алкім (Алкімедонт) — мірмідонянин, якому передав віжки Автомедонт, коли залишив колісницю після того, як був убитий Патрокл, соратник і товариш Ахілла.

- 475 Услугували йому. Вечеряти щойно скінчив він —
 Їжі спожив і пиття. Перед ним іще стіл залишався.
 В дім непомітно ввійшов великий Пріам і, схилившись,
 Став обнімати коліна Ахіллові, ще й цілувати
 Руки страшні, що в нього численних синів повбивали.
- 480 Так, наче муж, що, в рідному краї убивши людину,
 На чужину утікає в нестямі і, раптом зайдовши
 В дім до мужа багатого, подив усіх викликає,
 Так здивувався Ахілл, боговидного старця впізнавши,
 Враз здивувались і інші, ї одні позирнули на одних.
- 485 Тільки Пріам, озвавшись, промовив до нього з благанням:
 «Батька свого спогадай, до богів подібний Ахілле!
 Так же, як я, стоїть він на старості скорбнім порозі.
 Може, в цю саму хвилину сусіди йому учиняють
 Утиски й нікому ту небезпеку й біду відвернути.
- 490 Все ж він, принаймні почувши про те, що живий ти і цілий,
 Серцем радіє своїм і щоденно плекає надію
 Любити бачити сина, коли він повернеться з Трої.
 Я ж, нещасний без краю, найкращих синів породив я
 В Трої розлогій, а нині нікого мені не лишилось.
- 495 Аж п'ятдесят їх у мене було до приходу ахейів,
 З них дев'ятнадцять від лона були однієї дружини,
 Решту — інші жінки у моїх породили покоях.
 Та багатьом із них лютий Арей вже знесилив коліна.
 Хто ж був єдиний у мене, що й Трою, ї самих захищав нас,
- 500 Той в обороні вітчизни недавно тобою убитий —
 Гектор. Тож задля нього й до цих кораблів я ахейських
 Нині з благанням прийшов і викуп приніс незліченний.
 Бійся, Ахілле, богів і зглянься ласково на мене,
 Батька свого спогадавши, бо жалю ще більше я гідний,
- 505 Те бо терплю, чого інший ніхто не зазнав земнородний, —
 Рук убивці синів своїх я доторкаюсь губами!»
 Мовив це, ї пам'ять про батька збудив, і викликав слози.
 Взявши за руку, лагідно все ж одхилив той старого.
 Так спогадавши обидва, — той Гектора-мужевитяжця,
- 510 Плакав невтішно, до ніг Ахіллових тужно припавши,
 Сам же Ахілл свого батька оплакував, ще й за Патроклом
 Тяжко журився, — і стогін їх сумно лунав по покоях.

- А після того, як слізьми наситивсь Ахілл богосвітлий,
З серця ж його і грудей одлягло скорботне бажання,
- 515 З крісла він швидко підвівся й за руку підводить старого,
Сиве чоло пожалівші й на бороду зглянувшись сиву,
І, промовляючи, з словом до нього звернувся крилатим:
«О бідолашний, багато печалі душою зазнав ти!
Як же наблизитись до кораблів ти наваживсь ахейських
- 520 Сам, перед очі того, хто стільки синів твоїх славних
Зброї позбавив? Мабуть, і серце у тебе залізне.
Та заспокойся і в крісло сідай. Хоч як боляче нам,
Глибоко в серці сховаймо свою мі журбу і скорботу.
Не допоможуть нічого найревніші слізози й ридання.
- 525 Долю таку вже богів нам, смертним, напряли, нещасним, —
Жити весь вік у журбі, самі лиш вони безпечальні.
Глиняні глеки подвійні у Зевса стоять при порозі,
Повні дарів: нещастя — в одному, а в другому — блага.
Той, кому їх у суміші Зевс подає громовладний,
- 530 Інколи горя, а інколи й радості має зазнати.
Той же, кому тільки лихо пошло, здобуває ганьбу лиш,
Голод нужденний скрізь гонить його по землі богосвітлій,
От і блукає він скрізь, і в богів, і в людей у зневазі.
Так і Пелея боги дарами блискучими зроду
- 535 Обдарували; поміж людей він усіх виділявся
Щастям, багатством, ще й був владарем у мужів мірмідонських,
Смертний, дружиною мав од богів він богиню безсмертну¹.
Та недолю йому приділили богове — не мав він
В домі своєму дітей, владущого роду нащадків.
- 540 Син у Пелея один лише, коротковічний; я й нині
Старості не доглядаю його й од вітчизни далеко
В Трої сиджу — і тобі, і дітям твоїм лиш на горе.
Чули ми, старче, раніше колись і ти був щасливий:
Скільки обмежує Лесбос, оселя Макарова², з моря,
- 545 З півночі ж — гори Фрігійські та хлань Геллеспонту безкрай —

¹ Однією з дружин Пелея була морська німфа Фетіда.

² *Makár* — син бога вітрів Еола, міфічний володар острова Лесбос.

Скрізь визначався ти, старче, як кажуть, синами й багатством.
 Та як наслали на тебе це лихобогове небесні,
 Вічно під містом твоїм лиш січі та людоубивства.
 Мусиш терпіти, журби не тримай безнастанної в серці,

- 550 Не допоможе нічого печаль за сином убитим, —
 Не воскресиши його, тільки ще більшого горя зазнаєш!»
 В відповідь мовив йому староденний Пріам боговидий:
 «Ні, я не сяду, годованцю Зевсів, допоки мій Гектор
 Десь у наметі лежить непохованний. Дай його швидше,
- 555 Хай я на власні очі побачу, а сам ти від мене
 Викуп багатий прийми, що привіз я. Нехай він на радість
 Буде тобі, щоб вернувсь ти до рідного краю щасливо,
 Ти бо дав жити мені і сонячне бачити світло».
 Глянув на нього спідлоба і мовив Ахілл прудконогий:
- 560 «Не досаждай мені, старче, бо вирішив серцем і сам я
 Гектора тіло вернути, — від Зевса приходила з вістю
 Мати до мене моя, від морського народжені старця.
 Знаю-бо ѿ те я, Пріаме, цього не скриваєш від мене, —
 Хтось із богів тебе до кораблів супроводив ахейських.
- 565 З смертних ніхто б не насмілився, навіть юнак нерозважний,
 В стан наш вступити — ні від сторожі б не міг він скриватись,
 Ані так легко затвори на брамах відсунути наших.
 Тож не хвилюй уже більше моє ти печалями серце,
 Щоб у наметі цім, старче, хоч ти і з благанням приходиш,
- 570 Я не відмовив тобі і Зевсову б волю порушив».
 Мовив він так, і, злякавшись, послухав старий тої мови,
 Син же Пелеїв, як лев, за двері з намету подався,
 Та не один, за ним поспішили соратників двоє —
 Автомедонт благородний і Алкім, що їх поміж друзів
- 575 Більше від інших Ахілл шанував по Патроклі убитім.
 Випрягли коней і мула вони, від ярма одв'язавши,
 І, до намету з окличником старця Пріама ввійшовши,
 В крісло його посадили, і з міценоколісного воза
 Викуп за голову Гектора зносити стали безцінний.
- 580 Два лиш плащі залишили вони і хітон добrotканий,
 Щоб, загорнувши в них тіло, додому його виряджати.
 Сам же покликав служниць помити його й намастити,

Тільки десь далі поклавши, щоб сина Пріам не побачив.
Міг-бо не стримати гніву старий у засмученім серці,

- 585 Сина побачивши, сам же Ахілл, умить спалахнувши,
Зопалу вбить його міг би й порушити Зевсову волю.
Тіло помили служниці, і, маслом його намастивши,
В чистий вгорнули хітон, і плащем його зверху накрили.
Потім Ахілл підняв його сам і, на мари поклавши,
- 590 З товаришами поставив на добре гембльованім возі.
Заголосивши тоді, до друга взивав він і мовив:
«О, не гнівися, Патрокле, як навіть в Аїді почуєш,
Що богосвітлого Гектора тіло віддав дорогому
Батькові я, — не нікчемний він дав мені викуп за нього.
- 595 Гідну й для тебе я долю із нього вділю, як належить».
Мовив це й знов до намету вернувся Ахілл богосвітливий.
Сів у крісло, оздоблене гарно, що встав був із нього,
При протилежній стіні, і так до Пріама промовив:
«Син твій, старче, померлий до тебе вернувсь, як велів ти, —
- 600 Вже він на мараках лежить. На світанку його ти побачиш
І повезеш. А зараз пора про вечерю згадати.
Не забувала про їжу й сама пишнокоса Ніоба¹,
Що аж дванадцять дітей у неї загинуло в домі —
Шестеро дочок і шість синів у квітучому віці.
- 605 Стрілами тих юнаків Аполлон повбивав срібнолукий
В гніві на матір Ніобу, дівчат — Артеміда мислива,
Саме за те, що з Лето ясноликою хтіла рівнятись:
Двох бо дітей породила Лето, а у неї — багато.
Хоч їх лише двоє було, а тих багатьох повбивали.
- 610 Дев'ять днів у крові ті валялися трупи, й ховати
Їх не було кому: всіх обертає у каміння Кроніон².
Тільки десятого дня їх небесні боги поховали.
Слізьми знеможена вкрай, про їжу згадала Ніоба.
Нині у скелях далеких, у горах безлюдних Сіпілу,

¹ *Ніоба* — жінка царя Фів, Амфіона. Маючи шість синів і шість дочок, вона возгордилася перед Лето, яка мала тільки двох дітей: Аполлона й Артеміду. Розгнівана богиня пожалілася своїм дітям, які стрілами з луків убили всіх дітей Ніоби. У потрясенні від загибелі дітей Амфіон покінчив із життям, а сама Ніоба скам'яніла від горя, перетворившись на скелю біля гори Сіпіл.

² *Кроніон* — Аполлон, син Кроніа.

- 615 Де, як розказують, захисток мають для себе божисті
 Німфи, що вздовж берегів Ахелою ведуть хороводи, —
 В камінь богами обернена, там вона вічно сумує.
 Отже, про їжу пора нам подумати, мій богосвітлий
 Старче, встигнеш і потім оплакати милого сина,
- 620 В Трою привізши, і там многослізний він буде для тебе!»
 Мовив і, скочивши, білу вівцю Ахілл прудконогий
 Сам заколов; білували, як личить, і справили друзі,
 М'ясо усе на шматки порубали й, рожнами проткнувши,
 Смажити стали старанно й готове з рожнів познімали.
- 625 Автомедонт заходився ще й хліб на столі розставляти
 В кошиках гарних, а м'ясо ділив сам Ахілл богосвітлий.
 Руки до поданих страв одразу ж усі простягнули.
 Потім, коли уже голод і спрагу вони вдовольнили,
 Довго Пріам Дарданід дивувався тоді із Ахілла,
- 630 Зросту його і красі, до богів бо усім був подібний.
 Так же й Ахілл з Дарданіда Пріама собі дивувався,
 Спостерігавши вигляд поважний і слухавши мову.
 Як навтішались вони, один одного так споглядавши,
 Перший промовив тоді староденний Пріам боговидий:
- 635 «Спати пусти мене швидше, годованцю Зевса, щоб, лігши,
 Сном утішатись солодким могли ми на ложах спокійних.
 Ні на хвилину повік не заплющував я над очима
 З дня, коли духу позувся мій син під руками твоїми,
 Тільки стогнав я весь час і муки терпів незліченні,

Кадр із кінофільму
 «Троя»
 (режисер В. Петерсен,
 США, 2004 р.)

- 640 В курявлі й бруді з одчаю валяючись серед подвір'я.
 Тільки ось нині я їжі спожив і вином іскрометним
 Горло своє покропив, а то зовсім не єв я нічого».
 Так він сказав. Ахілл тоді друзям звелів і служницям
 Ліжка стелити в передсінку, пурпурними їх подушками
- 645 Викласти, ще й килимами чудовими постіль заслати
 І покривала вовняні подати їм укритися зверху.
 Вийшли із світлом ясним у руках із покоїв служниці
 Й два для них ложа небавом старанно вони постелили.
 З жартом звернувся тоді до Пріама Ахілл прудконогий:
- 650 «Ляжеш ти, старче мій любий, знадвору, щоб часом з ахеїв
 Хтось не ввійшов сюди радитись, — часто до мене заходять
 Радити раду мужі, як звичай того вимагає.
 Тож, як у пітьмі нічній хто-небудь тебе тут побачить
 І Агамемнону зразу ж розкаже, людей вожаєві,
- 655 Може, напевно, затриматись видача мертвого сина,
 Ти ж мені нині усе розкажи і повідай одверто:
 Скільки ти днів богосвітлого Гектора маєш ховати,
 Щоб не виходив на битву я сам і воїнів стримав».
 В відповідь мовив йому староденний Пріам боговидий:
- 660 «Якщо даси нам ховать богосвітлого Гектора тіло,
 Ласку цим нині ти явиш до мене, Ахілле:
 Замкнені ми в Іліоні, ти знаєш, а дерево треба
 Здалеку, з гір нам возить, та й трояни залякані дуже.
 Дев'ять би днів нам хотілось оплакувати Гектора в домі
- 665 І поховать на десятий та справити тризну для люду.
 На одинадцятий — пагорб насипати зверху могильний,
 А на дванадцятий — бій відновити, якщо вже так треба».
 Знову йому відповів прудконогий Ахілл богосвітливий:
 «Хай так і буде, старче Пріаме, як ти того хочеш.
- 670 Я припиняю війну на час, що його зажадав ти».
 Мовивши це, правицею руку він біля зап'ястя
 Стиснув ласково, щоб острах у нього розвіяти в серці.
 В передпокой небавом і спати вони полягали —
 Старець Пріам і окличник — з думками розумними в грудях (...).

(Переклад із давньогрецької Бориса Тена)

Роздивіться репродукцію картини О. Іванова «Пріам благає Ахілла віддати тіло Гектора» (1824) і дайте відповіді на запитання.

O. Іванов.

Пріам благає Ахілла
віддати тіло Гектора.

1824 р.

1. За допомогою яких засобів художник зображає скорботу Пріама?
2. Яким показаний на картині Ахілл?
3. Зверніть увагу на кольорову гаму картини. Чому тут переважають темні, червоні й золотисті кольори?

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Які почуття й роздуми викликала у вас ця пісня? 2. Яким постає в цій сцені Пріам? 3. Чому поведінка Пріама викликала здивування Ахілла та грецьких воїнів? 4. Як під впливом благань Пріама змінюється Ахілл? 5. Які нові риси характеру Ахілла розкриваються в цій пісні?

Перевірте себе. 1. Що вам відомо про життя та творчість Гомера? 2. Чому його називають легендарним співцем? 3. У чому полягає сутність «гомерівського питання»? Які версії вам відомі? 4. Визначте міфологічну основу, тему й провідні мотиви «Іліади». 5. Охарактеризуйте образи Ахілла, Гектора та Пріама. 6. Доведіть, що «Іліада» — епічна поема. 7. Які ознаки давньогрецької концепції світу й людини виявилися в «Іліаді»? 8. Які духовні цінності утвірджуються в «Іліаді»?

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ І ВИДИ ЛІРИКИ В СТАРОДАВНІЙ ГРЕЦІЇ

У давнину слово й спів були невіддільні одне від одного. До того ж співаки могли танцювати, а ще розігрувати різні дійства. Це означало, що мистецтво мало тоді синкретичний характер. Із часом стародавнє мистецтво поділилося на самостійні роди та жанри. Ці поняття живі й динамічні, зміст їх із часом змінювався. *Лірикою* давні греки називали тільки ті пісні, що виконувалися в супроводі струнного інструменту — ліри. Її винахід приписували богу Гермесу. Давні греки відрізняли від ліричних такі жанри, які супроводжувалися, наприклад, звуками флейти, скажімо, елегію. Пізніше лірика стала

узагальненим поняттям для цілої групи жанрів, а в сучасному значенні — це рід літератури.

Коментарі

Слово музика походить від «муза» (у міфах музи є супутницями бога мистецтв Аполлона). Згідно з уявленнями давніх греків, лірикою опікувалися три музи: Полігімнія — муза гімнів, урочистих пісень на честь богів і героїв; Ерато — музя любовної поезії; Евтерпа — покровителька власне лірики.

Термін «лірика» почали вживати за елліністичної доби античні філософи й поети (представникиalexandrійської школи). Те, що написано гекзаметром, вони називали *епосом*, а твори, написані іншими поетичними розмірами, — *лірикою*. Залежно від способу виконання віршів — декламація чи спів — античні філологи виокремлювали *лірику декламаційну* й *пісенну* (мелос). У свою чергу, пісенна лірика поділялася на *хорову* та *сольну* (що виконувалася окремим співцем).

У класичний період розвитку давньогрецької літератури відбувається бурхливий розквіт лірики. Визначними представниками мелосу були Алкей, Сапфо, Анакреонт, Піндар, а декламаційної лірики — Тіртей, Архілох, Солон та ін.

Ерато. Скульптура. XVIII ст.

Елéгія (з грецьк. *журлива пісня, скарга*) — вірш, у якому виражені настрої смутку, журби, філософські роздуми. У Стародавній Греції елегія ще не мала сумного настрою. Елегії виконували на бенкетах і народних зібраннях у супроводі флейти. Ознакою елегії була особлива віршова структура — чергування гекзаметра з пентаметром, що утворювало строфу з двох рядків (віршів). Це так званий елегійний дистих. Жанр елегії яскраво виявився у творчості давньогрецьких (Тіртей, Архілох та ін.) і давньоримських (Проперцій, Тібулл, Овідій та ін.) поетів.

Пентаметр (з грецьк. *п'ятимірник*) — в античному віршуванні дактилічний вірш, утворений подвоєнням першого піввірша гекзаметра. Піввірші розмежовані цезурою. Метрична схема пентаметра така:

— ∪ ∪ | — ∪ ∪ | — || — ∪ ∪ | — ∪ ∪ | —

ТИРТЕЙ

Друга половина VII ст. до н. е.

Скільки буду жити в світі,
Стільки буду я співати...

Tirtey

Сторінки життя та творчості

Давні греки дуже любили красу й розваги, але з чарівною Афродітою могла зрівнятися тільки сама Греція, котру елліни любили понад усе. Заради любові до вітчизни вони були здатні на будь-які подвиги.

Одним із виразників патріотичного духу був поет *Tirtey*. У його біографії, як і в житті інших давньогрецьких поетів, багато таємничого. За переказами, він був афінянином, звичайним шкільним учителем, слабким фізично та ще й кульгавим. Громада міста послала його на допомогу спартанцям, щоб поглузувати з них, коли спартанці за вказівкою дельфійського оракула попросили афінян допомогти у війні із сусідньою Месенією. Але Тиртей виявився ціннішим за численне військо. Своїми бойовими піснями поет підняв дух воїнів, і вони невдовзі здобули перемогу. За деякими джерелами, Тиртей був спартанським вождем, поетом і воїном водночас. Проте ким би не був Тиртей насправді, він — вірний син своєї вітчизни.

**«ДОБРЕ ВМИРАТИ ТОМУ,
ХТО, БОРОНЯЧИ РІДНУ КРАЇНУ...»**

Коментарі

Спарта була містом-державою. Вона часто воювала з різними племенами й іноземними загарбниками. Тому там була створена специфічна система виховання й кодексу спартанського героя — мужнього та сильного воїна, відданого державі. *Хоробрий, як спартанець; спартанський дух* — ці вирази існують у нашій мові по сьогодні. «Зі щитом або на щиті», — говорили воїни, які йшли воювати (тобто або прийти з перемогою, або померти). Разом з тим у Спарті вірили в особливу силу влучно сказаного слова, що засвідчують давні перекази про Тиртея.

Добре вмирати тому, хто, боронячи рідну країну,
Поміж хоробрих бійців падає в перших рядах.
Гірше ж немає нічого, як місто своє і родючі
Ниви покинутъ і йти жебракувати у світи,
З матір'ю милою, з батьком старим на чужині блукати,
Взявши з собою діток дрібних і жінку смутну.

Гігантомахія.
Фрагмент фріза.
м. Дельфи.
Приблизно
525 р. до н. е.

Буде тому він ненависний, в кого притулку попросить.
Лихо та злидні тяжкі гнатимуть скрізь втікача.
Він осоромить свій рід і безчестям лицє своє вкриє.
Горе й зневага за ним підуть усюди слідом.
Тож як справді не знайде втікач поміж людом ніколи
Ані пошани собі, ні співчуття, ні жалю —
Будемо батьківщину і дітей боронити відважно.
В битві поляжемо ми, не пожалієм життя.

(Переклад із давньогрецької Григорія Кочура)

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Визначте провідну тему вірша Тіртея. 2. Чому більша частина елегії присвячена опису жалюгідної долі тих, хто осоромив себе й утік від ворога? 3. Прочитайте рядки, у яких утілено ідею вірша. 4. Яким постає образ автора?

Творче завдання. Охарактеризуйте ідеал воїна-захисника у творі Тіртея.

Краса слова

Поезія Тіртея належить до декламаційної лірики. Вірш «Добре вмирати тому...» утілює ідею єдності народу. Митець закликає до спільногого героїзму заради вітчизни. Померти в перших рядах за батьківщину — ось найвищий подвиг. В елегіях Тіртея відтворено ідеали Спарти — доблесть, героїзм, відданість загальним інтересам держави.

- Тіртей виступає не тільки від свого імені, а й від інших. Знайдіть докази в тексті.

Перевірте себе. 1. Визначте ознаки елегії у вірші Тіртея. 2. Проаналізуйте віршовану структуру елегії «Добре вмирати тому...». Намалюйте її метричну схему. 3. До якого виду лірики належить вірш Тіртея? Доведіть свою думку.

САПФО

VII–VI ст. до н. е.

Найпрекрасніше на землі — це те,
що ми можемо кохати.

Сапфо

Сторінки життя та творчості

Сапфо була сучасницею Алкея і, як і він, жила на острові Лесбос. Поетеса користувалася славою й популярністю ще за життя.

Вона походила з аристократичної родини. Крім знайомства з поетом Алкеєм, відомо, що Сапфо була дружиною знатного вельможі Керколая, народила доньку Клеїду, яку дуже любила й присвятила їй багато віршів. Під час гонінь на аристократію мусила залишити рідну домівку й шукати притулку на острові Сицилія, але потім знову повернулася на батьківщину. На острові Лесбос Сапфо створила поетично-музичну школу для багатих і знатних дівчат, яку називали *будинком муз*.

Коментарі У Стародавній Греції чоловіки мали свої товариства, де обговорювали важливі для них питання й проводили дозвілля, але жінкам туди не було доступу. Тому вони утворювали свої гуртки, де співали, грали на музичних інструментах, складали вірші, спілкувалися.

Гурток став своєрідним мистецьким осередком, де молоді еллінки вчилися пізнавати світ. Сапфо називали *десятою музою*, часто зображували на вазах, у скульптурі. Культ мисткині сягнув далеко за межі острова Лесбос.

Твори поетеси наблизені до жанру народної пісні. У них розкриваються особисті переживання й почуття. Центральна тема поезій Сапфо — кохання, що змальоване в різних барвах і відтінках. Уперше у світовій літературі про це почуття розповіла жінка — пристрасно, водночас дуже тонко й шляхетно. Цій темі підпорядковано різноманіття мотивів: передчуття, страждання, очікування зустрічі, звернення до богів по допомогу в сердечних справах тощо.

Дж. У. Горвард. За часів Сапфо. 1904 р.

Згідно з давньою легендою, Сапфо кинулась у море від нерозділеного кохання до юнака Фаона. Легенда була настільки популярною за античних часів, що приблизно через шість століть римський поет Овідій, уражений силою поетичного генія Сапфо, написав ніби від її імені передсмертний лист «Сапфо до Фаона» (збірка Овідія «Героїди»). Ця міфологічна історія стала основою багатьох творів мистецтва.

Проте, незважаючи на трагічний ореол образу, вона залишилася в історії літератури як мисткиня, котра розкрила красу кохання.

«БАРВНОШАТНА ВЛАДАРКО, АФРОДІТО...»

Коментарі

Вірш присвячений Афродіті (Венері). Авторка змальовує любовне почуття, тому звертається до богині кохання й краси із закликами й молитвами, сподіваючись на щастя. Згідно з античним міфом, Афродіта народилася з морської піни, а там, де вона ступала, виростали трави та квіти. У вірші згадується також Пейто — богиня умовляння, переконування, супутниця Афродіти й Гермеса.

Барвношатна владарко, Афродіто,
Дочко Зевса, піdstупів тайних повна,
Я молю тебе, не смути мені ти
    Серце, богине,
Але знов прилинь, як колись бувало:
Здалеку мої ти благання чула,
Батьківський чертог кидала ї до мене
    На колісниці
Золотій летіла ти. Міцнокрила
Горобина зграя, її несучи,
Над землею темною, наче вихор,
    Мчала в ефірі.
Так мені являлася ти, блаженна,
З усміхом ясним на лиці безсмертнім:
«Що тебе засмучує, що тривожить,
    Чом мене кличеш?
І чого бажаєш бентежним серцем,
І кого схилити Пейто повинна
У ярмо любовне тобі? Зневажив
    Хто тебе, Сапфо?
Хто тікає — скрізь піде за тобою,
Хто дарів не взяв — сам дари нестиме,
Хто не любить нині, полюбитъ скоро,
    Хоч ти ї не схочеш...»
О, прилинь ізнов, од нової туги
Серце урятуй, сповни, що бажаю,
Поспіши мені, вірна помічнице,
    На допомогу.

(Переклад із давньогрецької Григорія Кочура)

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Яким зображенням кохання у вірші Сапфо — щасливим чи нещасливим? Поясніть свою думку, використовуючи текст. 2. Про що просить Афродіту лірична героїня? 3. За допомогою яких художніх засобів змальовано образ богині кохання? 4. Як ви розумієте значення епітета барвношатна? Розкрийте його міфологічну основу. 5. Яку роль виконує образ Пейто у творі?

Для обговорення. Поясніть слова Сапфо, подані як епіграф.

Творче завдання. Доведіть, що в поезії Сапфо утверджується самоцінність особистості.

Перевірте себе. 1. Розкрийте значення творчості Сапфо в історії зарубіжної літератури. 2. Визначте форму розвитку ліричного сюжету у вірші «Барвношатна владарко, Афродіто...». 3. Охарактеризуйте образ ліричної героїні вірша.

ДАВНЬОГРЕЦЬКИЙ ТЕАТР

Виникнення театру. Одним із найпопулярніших персонажів міфів Стародавньої Греції був Діоніс. Його ще називали *Вакх* і *Бахус*. Це бог рослинності, родючості, покровитель виноградарства й виноробства, який для давніх греків утілював не тільки силу природи, а радість і повноту буття.

У Стародавній Греції існував культ Діоніса, на його честь відбувалися різноманітні імпровізовані дійства, що супроводжувалися співом, танцями, виступами хору. Ці дійства називалися *діонісіями* (або *пристрасті Діоніса*) і припадали на цикли землеробства, особливо на весну й осінь, коли приходила пора нового селянського року або збирання плодів. Хор переодягнутих цапоногими сатирами селян славив свого бога й у піснях розповідав про його мандри та пригоди. Спочатку співали тільки вдягнені в козячі шкури хористи, а потім їхній ватажок (корифей) та актор у ролі бога Діоніса вели розмову з хором і один з одним. Діалог між хором і корифеєм був пов'язаний із міфами про Діоніса, але поступово хор став прославляти героїв інших міфів, сюжети яких тлумачили відповідно до потреб суспільства. Поклоніння Діонісові й іншим богам (Корі, Деметрі) на території Стародавньої Греції в VII–VI ст. до н. е. спонукало до виникнення драми як роду літератури й театру. Грецький поет Феспід використав одного актора-декламатора, який вступав у діалог із хором. Пізніше Есхіл додав до хору другого актора-декламатора, а Софокл — третього. Так були закладені засади театру.

Характерні особливості античного театру. Давні греки зводили театри в найкрасивіших місцях. Тоді не було спеціальних приміщень для вистав, але починаючи з V ст. до н. е. для них стали будувати спеціальні майданчики. Так званий «театр Діоніса» в Афінах був розташований просто неба, на схилі Акрополя (верхня частина

Театр Діоніса. м. Афіни (Греція).
Сучасне фото

міста). Він міг умістити до 17 тисяч глядачів (половина населення Афін того часу). Театр складався з таких основних частин: *оркестри* (місце перед сценою для гри акторів), де розміщалися хор і жертовник богу Діонісові; *театрόну* (місця для глядачів), де в першому ряду стояло крісло для жерця Діоніса; *скέни* (споруди позаду оркестри), де переодягалися актори; а перед скеною знаходився *проскеній* — дерев'яний фасад або особлива декоративна стіна. З обох боків проскенія були проходи для публіки. За цією схемою будувалися всі давньогрецькі театри.

П'єси ставили на міфологічні й історичні сюжети. Усі ролі виконували чоловіки, хор теж був виключно чоловічим (від 12 до 15 чоловіків).

Коментарі

Актори Актори виступали в масках і на котурнах (високі відкриті чобітки з м'якої шкіри з товстими підошвами). Котурни давали змогу збільшити зріст актора, зробити його поступ величнішим. А в масках рот був широко відкритий, що створювало ефект рупора. Маски відображали різні людські почуття — жорстокість, радість, горе, біль, їх можна було роздивитися здалеку.

Декорацій тоді ще не було. До речі, жінок не завжди допускали на вистави, а якщо допускали, то вони сиділи окремо від чоловіків. У Стародавній Греції професія актора вважалася дуже престижною, бо актор, згідно з уявленнями того часу, прославляв культ богів. Серед драматургів відбувалися змагання, а в процесі визначення переможця враховували думку публіки. Особливою популярністю користувалися Есхіл, Софокл та Евріпід.

Організацію вистав брала на себе держава в особі багатих людей, котрі вважали це своїм громадянським обов'язком. Театральні вистави влаштовували кілька разів на рік, вони могли тривати з ранку до темної ночі. Глядачі починали збиратися на світанку й протягом дня дивилися три-четири п'єси.

Крім офіційного, існував також античний народний театр, у якому виступали мандрівні комедіанти, вони розігрували свої дійства (переважно сатиричні) прямо на площах і не завжди в масках.

Основні жанри давньогрецької драми. Основними жанрами давньогрецької драми були *трагедія* та *комедія*. Етимологія слова *трагедія* пов'язана з античними культовими обрядами, сценічними розігруваннями міфи, неодмінним атрибутом яких був цап (з грецьк. *tragōs* — козел).

Першим творцем трагедії вважається письменник з Афін *Феспід*. У 534 р. до н. е. під час діонісій була поставлена його трагічна п'єса, у якій, крім хору, виступав актор, котрий робив повідомлення хору, а хор йому відповідав і брав активну участь у розвитку сюжету. Якщо спочатку вистави в античному театрі нагадували перегукування соліста з хором, то *Есхіл*, увівши другого

Зауважте!

Театр — 1) видовищний вид мистецтва, що є синтезом літератури, музики, хореографії, вокалу, образотворчого мистецтва та ін.; 2) приміщення для театральних вистав.

актора, зробив сюжет трагедії динамічнішим і напруженішим. Згодом у змагання з Есхілом вступив Софокл, котрий хотів захопити глядачів гостротою дії. А *Evrinid* дивився на міф із позиції того сучасного суспільства, тому переживання його герой були наближені до публіки. До того ж монологи персонажів Евріпіда супроводжувалися музикою, що посилювало враження від сказаного. Такі творчі змагання сприяли розвитку драми.

Як правило, давньогрецька трагедія починалася з прологу (*декламації*), потім виходив хор із піснею (*парод*), а далі йшли *епісодії* (*епізоди*), що переривалися час від часу піснями хору (*стасими*). Остання частина трагедії — заключний стасим і вихід акторів і хору (*ексад*). Отже, хорові пісні ділили трагедію на частини, що в сучасній драматургії називаються *актами*. Кількість частин була різною навіть в одного автора. Протягом вистави хор не полішав свого місця: він сприяв акторам у розкритті змісту трагедії, давав оцінку вчинкам і почуттям персонажів із точки зору моралі того часу. Оскільки хор постійно знаходився на сцені, а декорації тоді ще не використовували, у давньогрецькій трагедії дотримувалися принципу єдності часу, місця та дії, тобто всі події мали відбутися в одному місці й в один час (протягом одного дня). Про події, які виходили за межі цього часу та простору, розповідали так звані вісники. До речі, Евріпід придумав оригінальну розв'язку для трагедії — *deus ex machina* («бог із машини», який вирішував усі конфлікти). Традиції давньогрецької трагедії розвивали драматурги Стародавнього Риму.

Розвиток давньогрецької рабовласницької демократії спричинив появу нового драматичного жанру — *комедії*, яка починає свій відлік від творчості *Аристофана* на межі V–IV ст. до н. е. Поняття «комедія» утворилося від грецьких слів *kōmōdia*, *kōmos* — весела процесія та *ode* — пісня. Основи комедії були закладені на острові Сицилія, а потім вони утвердилися в Афінах.

Зміст комедії становить не міф або історичне минуле, а реальне життя, у ній порушували актуальні питання для суспільства. Давньогрецька комедія спиралася на фольклорні джерела (пісні, драматизовані дії), надаючи їм викривального змісту. Важливою особливістю давньогрецької комедії була абсолютна свобода й право автора на висміювання окремих громадян чи негативних явищ. У ті часи комічні персонажі поставали не як індивідуальності, а як певні соціальні типи, що всіляко підкresлювалося за до-

Античні маски. I ст. до н. е.

Талія — музка комедії. Скульптура. XVII ст.

помогою масок. На сцені з'явилися шахраї, користолюбці, безсorumні чиновники, довірливі дурні, демагоги-філософи та ін. Але в комедіях діяли й позитивні герої — звичайні люди, дрібні землевласники, котрі втілювали уявлення про народну мораль.

Сюжет давньогрецької комедії заснований, як правило, на фантастичних подіях. Найчастіше йшлося про якийсь нереальний проект, зміну усталених стосунків, випробування героя. Комічний хор складався з 24 чоловіків, інколи він поділявся на дві частини, що змагалися між собою. Центром античної комедії була *парабаса* — звернення хору не до актора, а безпосередньо до глядачів. У давньогрецьких комедіях, крім виступів хору й акторів, уводилися бійки, сварки й сутички, у яких брали участь усі персонажі.

Комедія (з грецьк. *kōmōdia* від *kōtos* — весела процесія та *ode* — пісня) — драматичний твір, у якому засобами комічного (гумор, сатира, іронія, сарказм та ін.) висміюються негативні явища, розкривається смішне в навколошній дійсності чи в людині.

Трагедія (від грецьк. *tragōedia* — пісня козла) — один із жанрів драми; драматичний твір, що ґрунтуються на гострому, непримиренному конфлікті героя, який прагне високої мети й реалізації своїх творчих можливостей, з непереборним началом: богами, долею, суспільством, моральними забобонами, обов'язком тощо.

Характерні ознаки трагедії:

- в основі сюжету — трагічний конфлікт особистості, яка бажає втілити високі прагнення, з неможливістю їх реалізації;
- конфлікти трагедії пов'язані не з буденістю, а з важливими проблемами й суперечностями буття;
- події завжди важливі, доленосні, значущі для суспільства, світу й особистості;
- герой — сильна особистість, борець, бунтівник, протиставлений іншим персонажам, світу, традиціям тощо;
- утвердження високих ідей, моральних якостей на противагу злу та низькості;
- напружений сюжет і дія, що відображають гостроту конфліктів;
- тяжіння до філософських узагальнень;
- специфічні особливості (поетика): пафосні монологи й діалоги; велика увага надавалася характеристиці головного героя; трагічний фінал, безвихід та ін.

Робота з текстом

Перевірте себе. 1. Коли виник давньогрецький театр? Що сприяло його розвитку? 2. Назвіть основні частини приміщення давньогрецького театру. 3. Розкажіть про походження й особливості давньогрецької трагедії. 4. Назвіть видатних представників жанру трагедії в Стародавній Греції. Які художні відкриття вони здійснили? 5. Визначте характерні особливості давньогрецької комедії. 6. Які театральні поняття доби Стародавньої Греції збереглися до сьогодні?

Есхіл

Приблизно 525–456 рр. до н. е.

Мудрий не той, хто багато знає,
а чиї знання корисні.

Есхіл

Сторінки життя та творчості

Есхіл заклав засади давньогрецької трагедії і тим здобув світове визнання. Про нього відомо так само мало, як і про інших античних митців. Він походив із старовинного аристократичного роду, народився в м. Елевсіні, неподалік від Афін.

Есхілу випало жити за часів становлення Афінської держави й рабовласницької демократії. Тоді тривали греко-перські війни, у яких Стародавня Греція перемагала східні племена. Протягом 490–480-х років до н. е. Есхіл був учасником битв під Марафоном, біля Саламіна, під Платеями. Він був справжнім патріотом Греції і пишався тим, що віддано служив своїй державі як воїн. Виконуючи військовий обов'язок, Есхіл знаходив час для того, щоб займатися творчістю.

У 484 р. до н. е. митець здобув свою першу перемогу на змаганнях драматургів, потім ще 12 разів перемагав на подібних конкурсах. Есхіл написав майже 80 драматичних творів, але до нас дійшли тільки 7, зокрема п'єса «Прометей закутий».

Основним матеріалом для трагедій письменника були героїчні міфи, а також «Іліада» та «Одіссея» Гомера. Твори митця спиралися, з одного боку, на гомерівську епічну традицію, а з іншого — на хорову лірику. Драматична дія була сконцентрована в діалогах і монологах. Увівши до трагедії двох акторів, Есхіл запровадив прийом протиставлення персонажів. У його творах відбувалося зіткнення не тільки людських характерів, а й різних позицій. Одним із перших Есхіл почав використовувати технічні пристрої, завдяки цим нововведенням глядачі змогли побачити «тіні померлих», «падіння скель у безодню підземного царства Аїда», «прибуття богів повітрям». Мова трагедій Есхіла, піднесена та яскрава, цілком відповідала тим величним образам, які створював митець.

Есхіл помер на острові Сицилія, куди, за свідченням очевидців, його відправили на заслання. Проте причини вигнання невідомі.

м. Елевсін (Греція). Сучасне фото

ПРОМЕТЕЙ ЗАКУТИЙ

*Трагедія
(Фрагменти)*

Утілення міфу в трагедії. У міфах Прометей (з грецьк. *прovidець*) — син титана Япета й німфи Клімени. Він допоміг Зевсові подолати титанів і здобути владу над світом. Під час суперечки про зменшення жертв богам Прометей став на бік людей, які потерпали від голоду й були безсилі проти могутніх олімпійців. Зевс розгніався на людей і забрав у них вогонь. Однак Прометей викрав вогонь з Олімпу й приніс його людям. Так людський рід було врятовано від голоду й холоду. Однак за протидію богам Зевс звелів покарати Прометея — прикути до однієї зі скель Кавказу й пробити йому списом груди. Щоранку орел рвав печінку героя. За ніч печінка відростала, а вранці орел прилітав знову, щоб карати титана. Багато тисячоліть Прометей терпів ці муки. Він знову страшну таємницю про те, що на Зевса очікує загибель, якщо він візьме собі за нову дружину богиню Фетіду, її син уб'є Зевса.

Трагедія Есхіла «Прометей закутий» починається фактично з того, чим завершується міф, — виконанням жорстокого наказу Зевса. Гефест заковує Прометея й залишає його на краю тодішнього культурного світу — у Скіфії пустельній (тобто, за уявленнями давніх греків, на Кавказі). З монологу Прометея стає відомо, що він був одним із небагатьох, хто виступив на боці Зевса в боротьбі з Кроносом.

На прохання хору океанід (німфи — доночки Океану), які прилетіли, почувши стогні Прометея, він розповідає про конфлікт із Зевсом і богами, котрі не наважилися протистояти Зевсові.

Основний конфлікт. Ознаки драматичного конфлікту виявляються вже в першій сцені твору. Це зіткнення Прометея й Зевса, про що йдеться в монології Прометея. Конфлікт полягає не тільки в кардинальному протистоянні двох міфологічних героїв, а й у двох різних позиціях. Святкуючи перемогу над Кроносом, Зевс забув про людей і вирішив знищити їх:

...Тільки для людей знедолених
Не залишив нічого, весь бо смертний рід
Хотів він винищити й насадить новий.
(Переклад із давньогрецької Бориса Тена)

Г. Фюгер. Прометей несе людству вогонь. 1817 р.

Зауважте!

Трагедія «Прометей закутий» входила до трилогії, до якої, крім цього твору, належали ще трагедії «Прометей-вогненосець» і «Звільнений Прометей», від яких залишилися тільки фрагменти.

А Прометей, навпаки, захищає людей, які через свою безпорадність і байдужість богів до їхньої долі були засуджені на загибель. В епізодах твору домінують патетичні монологи прикутого до скелі Прометея про жорстокість Зевса, а також про співчуття героя людям і його допомогу їм. Залишившись наодинці, Прометей звертається до природи, Землі й сонця, але в його словах звучить не скарга на фізичні страждання, а обурення несправедливістю Зевса, який так його покарав. Прометей ладен «долю зносити присудженну», але для нього нестерпне усвідомлення того, що за допомогу людям, за добрі діяння його жорстоко покарано. Висловлювання Прометея емоційно посилює хор океанід, які дуже співчувають йому.

Основний конфлікт розкривається не тільки в монологах Прометея, а й у його діалогах з іншими персонажами. Так, хитрий і обережний Океан дає Прометеєві пораду скоритися Зевсові. Прометей відмовляється від цієї пропозиції. А Океан, усвідомивши небезпеку, раптово відмовляється від свого наміру й відлітає.

Гермес у діалозі з Прометеєм вимагає, щоб той розповів про загрозу Зевсові (про неї відає герой). Однак Прометей рішуче відкидає вимогу видати таємницю — ім'я жінки. Герой залишається непохитним, зневажає Гермеса, жене його геть і ще раз повторює пророцтво про падіння влади Зевса. Хор підтримує Прометея. Через те, що у творі стикаються непримиренні позиції, конфлікт не можна мирно розв'язати. Він завершується смертю героя.

«Дари» Прометея людству. Прометей — це тип «культурного героя» (як у Біблії — Мойсей і Христос, у Корані — Мохаммед та ін.). «Культурний герой» бере на себе відповідальність за розвиток людства й духовний напрямок життя. Прометей відкрив людям «науку чисел», дав їм «творчу пам'ять — праматір муз», навчив приручати тварин, завоюовувати нові землі, видобувати залізо, мідь, срібло й золото тощо. Богонь, який викрав Прометей і подарував людям, є символом цивілізації, бо з моменту використання вогню людина не тільки відійшла від тваринного способу життя, з появою в побуті вогню починає розвиватися ремесло, а надалі з'являються всі інші ознаки розвитку культури.

Ідеї служіння, самопожертви, свободи. Образ Прометея в змалюванні Есхіла — це образ волелюбного й нескореного героя. Він рішуче відмовляється схилитися перед Зевсом чи укласти з ним угоду. Прометей гордо промовляє: «Свого нещастя на негідне рабство я не проміняю... Скажу відверто — всіх богів ненавиджу». Тому розлючений Зевс із громом і блискавкою провалює скелю з Прометеєм у безодню. Утім, останню репліку виголошує Прометей: «Я страждаю безвинно». Хоча герой гине, але моральна перемога на його боці. Образу Прометея притаманна не тільки велика внутрішня сила й почуття свободи, а й здатність на самопожертву, безкорисливе служіння людям заради того, щоб вони вийшли «із глухої темряви до світла».

Г. Джонсон. Прометей.
1980-і роки

Іван Франко вважав, що справжній митець, як Прометей, має нести світло духовності людям і боротися за звільнення народу. Леся Українка неодноразово зверталася до образу Прометея у своїх творах. «Брати мої, нащадки Прометея!» — писала вона до однодумців у вірші «Fiat nox!» («Хай буде тьма!»). «Я дочка Прометея — і милосердя для себе не буду благати» — заявляє героїня поезії «Ніобея». Тарас Шевченко уславив образ Прометея в поемі «Кавказ». «Прометеїзм» як волелюбне начало притаманний українській літературі, особливо в періоди загострення національно-визвольної боротьби.

Епісод перший СТАСИМ ПЕРШИЙ

Прометей

- (...) Не думайте, що то з сваволі ѹ гордощів
Мовчу я, — в грудях серце розривається,
Коли погляну на оцю ганьбу свою!
Хто, як не я, новітнім божествам оцим
440 Розподілив почесної судьби дари?
Мовчу вже, ви бо знаєте ѹ самі про це, —
Ось про недолю смертних ви послухайте:
То я ж їм, дітям нетямущим, розум дав,
Я наділив їх мудрою розважністю.
445 Не для докору людям це розказую, —
Лишє щоб силу показать дарів моїх.
Вони раніше ѹ дивлячись не бачили
І слухавши не чули, в соннім маренні
Ціле життя без просвіту блукаючи.
450 Не знали ні теслярства, ні підсонячних
Домів із цегли, а в землі селилися,
Мов комашня моторна, десь у темряви
Печер глибоких, сонцем не осяяних.
І певної ще не було прикмети в них

E. Russell.
Прометей.
1994 р.

- 455 Для зим холодних і весни квітучої,
І золотого літа плодоносного.
Весь труд їх був без тями. Таємничий схід
І захід зір небесних пояснив я їм.
З усіх наук найвидатнішу винайшов
- 460 Науку чисел, ще й письмен сполучення
І творчу дав їм пам'ять — цю праматір муз.
І в ярма перший уярмив тварини я,
Щоб у важкій роботі, приневолені,
Людей своїми заступили спинами.
- 465 Я віжколюбних коней в колісниці впріг —
Забагатілих розкошів оздоблення.
Хто, як не я, для мореплавців вигадав
Між хвиль летуючі льнянокрилі повози?
Для смертних всі знаряддя ці я винайшов,
- 470 Собі ж, бездольний, не знайду я способу,
Як із біди своєїувільнитися.

Хор

- Вже й розум губиш у ганебних муках ти!
Немов поганий лікар недосвідчений,
Що сам захворів, блудиш і сумуєш ти,
475 Собі самому ліків не знаходячи.

Прометей

- Та вислухайте далі, і здивуєтесь,
Які я мудрі винайшов уміlostі
Й мистецтва, — з них найважливіші ось які:
Хто занедужав, ні пиття цілющого
- 480 З трави-гойниці, ні мастей не знаючи,
Без допомоги загибав лікарської, —
Я їх навчив вигойні ліки змішувати,
Щоб цим перемагати всякі хворості.
Для них я різні віщування способи
- 485 Установив, і перший сни я визначив,
Що справджаються; роз'яснив я значення
Прикмет дорожніх, і таємних висловів,
І льоту хижих, кривопазурістих птиць —
Яка на добре чи на зло провісниця;
- 490 Усі пташині з'ясував я звичаї —
І як живе з них кожна й чим годується,
Яка в них ворожнеча і любов яка.

- Я показав, якими мають нутрощі
У жертви бути, щоб богам подобатись,
495 Якими — жовчі і печінок кольори.
Товстенні стегна попаливши й тельбухи
Тварин жертвовних, викрив перед смертними
Я потаємну вмілість передбачення
В огністих знаках, ще ніким не бачених.
- 500 Це все — від мене. Хто посміє мовити,
Що глибоко попід землею сховані
Скарби — залізо, мідь, срібло і золото —
Він на вигоду людям, а не я, знайшов?
Ніхто, крім тих, хто безсоромно хвастає.
- 505 А коротко сказати, то довідайтесь:
Від Прометея — всі в людей уміlostі.

Хор

- Про смертних не турбуйся понад міру ти.
І не занедбуй у нещасті сам себе, —
Ми певні, що, звільнившись із кайданів цих,
510 Ти перед Зевсом міццю не поступишся.

Прометей

Всевладна Доля вирок не такий дала, —
Ще безліч муки й катувань, ще тисячі
Я перетерплю, поки з пут цих визволюсь:
Безсила вмілість перед Неминучістю.

Хор

- 515 А хто стерничий тої Неминучості?

Прометей

Три Мойри¹ і всепам'ятні Ерінії².

Хор

Невже сам Зевс їм силою поступиться?

Прометей

Йому своєї долі не уникнути.

¹ *Мойри* — три дочки Зевса й Феміди, богині долі людей. Одна визначала людську долю, друга пряла нитку цієї долі, третя перетинала ту нитку, коли людина помирала.

² *Ерінії* — богині, народжені Геєю, які мешкали в Аїді. Зображені у вигляді старих страхітливих жінок із зміями замість волосся, із запаленими факелами в руках.

Хор
Хіба Кронід не завжди царюватиме?

Прометей
520 Про це вам не дізнатись — не випитуйте.

Хор
Велику, видно, криєш таємницю ти.

Прометей
Зверніть на інше мову, — розголошуватъ
Про це не час, це мущу якнайглибше я
Ховати, — таємниці як дотримаю,
525 То з мук ганебних і кайданів визволюсь.

(Переклад із давньогрецької Бориса Тена)

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Розкажіть про стосунки Прометея й Зевса в міфах. Який етап цих стосунків відображене в трагедії Есхіла? 2. Розкрийте основний конфлікт трагедії та її художні засоби. 3. Про які «дари» розповідає Прометей у своєму монологі? 4. Як реагує хор на слова Прометея?

Порівнюємо. Порівняйте образ Прометея у відомому вам міфі й у трагедії Есхіла. Що змінилося в образі Прометея? Яких нових рис набув герой?

Для обговорення. Чому, на вашу думку, Прометей захищає людей? Як пояснює його співчуття до них Есхіл?

Творче завдання. Напишіть твір-роздум на одну з тем: 1) «Прометей і Зевс»; 2) «Прометей і людство»; 3) «Вогонь Прометея — світло свободи» (за вибором).

Які епізоди міфу про Прометея відображені на репродукціях картин Г. Фюгера (с. 80) й Г. Джонсона (с. 81)? Які з цих епізодів суголосні сюжету трагедії Есхіла? Яким постає герой на полотнах митців?

Перевірте себе. 1. Розкрийте значення творчості Есхіла для розвитку європейської драматургії. 2. Доведіть, що Прометей — «культурний герой». 3. Чому Прометея вважають «вічним образом»? Наведіть аргументи на підтвердження своєї відповіді. 4. Які ідеї втілено в трагедії Есхіла «Прометей закутий»?

ЛІТЕРАТУРА СТАРОДАВНЬОГО РИМУ

СПЕЦІФІКА РОЗВИТКУ ЛІТЕРАТУРИ СТАРОДАВНЬОГО РИМУ

Історичний і культурний контекст. Римська держава виникла й сформувалася на території Апеннінського півострова. За буйні луки й пасовиська греки першими назвали цю місцевість *Italіeю* (тобто «країна телят»). Її здавна заселяли різні племена. Як довели археологічні розкопки, Рим заснували латини й сабіни. Цьому місту судилося стати центром об'єднання інших племен. Римське суспільство спочатку становило племінно-родове об'єднання. З плинном часу римська держава стала республікою, а потім великою імперією й проживала майже 500 років.

Особливістю розвитку римської літератури було те, що вона скористалася здобутками давньогрецької культури. Однак, використовуючи давньогрецькі образи, сюжети, мистецькі форми, римляни переосмислювали їх по-своєму. Римська література характеризується особливою масштабністю відтворення подій. Її пафос визначають загальнодержавні ідеали. Сильний і мужній дух римлян знайшов утілення в літературі. Римляни були завойовниками. Риму підкорилася вся Італія, а потім Йорданія, Греція, Близький Схід, Північна Африка, Єгипет та інші країни. Проте вони любили й мандрувати. У зв'язку з цим римська література відображає широту й динамізм життя, неспокійну вдачу людини, її вічний потяг до незнаного. Однак державні інтереси римляни ставили понад усе, тому римська література сповнена високого громадянського змісту. Водночас у ній оспівується не тільки загальне, а й індивідуальне. Римські письменники створили яскраві образи своїх сучасників, людей бурхливої і неспокійної доби, яким притаманні сильні пристрасті й почуття.

Етапи й періоди римської літератури. Римська література пройшла тривалий шлях розвитку, у якому виокремлюють такі етапи й періоди:

1. *Література доби республіки* (до 31 р. до н. е.):
  - а) долітературний період (до середини III ст. до н. е.);
  - б) період ранньої римської літератури (середина III ст. до н. е. — середина II ст. до н. е.);
  - в) література періоду громадянських війн (середина II ст. до н. е. — 31 р. до н. е.).
2. *Література епохи імперії* (31 р. до н. е. — 476 р. н. е.):

Зауважте!

Римська література виникла пізніше за грецьку. Перші її твори датовані III ст. до н. е. Як відомо, Рим захопив Грецію, але він мусив схилитися перед її мистецтвом. Навіть римських богів ототожнювали з грецькими: Юпітер — Зевс, Юнона — Гера, Нептун — Посейдон, Венера — Афродіта, Діана — Артеміда, Мінерва — Афіна тощо.

а) література ранньої імперії, або «золота доба» Августа (31 р. до н. е. – 14 р. н. е.);

б) «срібна доба» римської літератури (I–II ст. н. е.);

в) література пізньої імперії (III–IV ст. н. е.).

Література доби республіки. В археїчний період (від прадавніх часів до середини III ст. до н. е.) закладалися основи римської літератури, джерелами якої були фольклор і вірування італійських племен. Тоді ж була утворена рабовласницька Римська республіка, яка проіснувала до кінця I ст. до н. е.

Перший період розвитку писемної літератури охоплює час із середини III ст. до н. е. до середини II ст. до н. е. Рим став цілком сформованим античним полісом. Підкоривши більшу частину Середземномор'я та Балканського півострова, він активно долучається до елліністичного світу. *Переклад і наслідування грецьких творів* – це був плідний шлях для римської літератури на ранньому етапі. Першим поетом Риму вважається *Лівій Андронік*, котрий переклав Гомерову «Одіссею». Це перший твір римлян, створений латиною.

Як і в Греції, у Римі велику роль відігравав театр. Спочатку драматичні вистави влаштовували тільки під час релігійних свят або у зв'язку з урочистими подіями. Приблизно в IV ст. до н. е. вистави набули світського характеру, актори виступали вже не в храмах, а в спеціальних спорудах. У III–II ст. до н. е. театральні вистави стали невід'ємною частиною суспільного й духовного життя римлян. Серед драматургів тієї доби був дуже популярним *Плавт*. Він писав п'еси для нижчих верств населення, заклавши засади комедії в римській літературі. Хоча в його п'есах діяли греки, але характери були добре знайомі римлянам. Інший драматург *Теренцій* орієнтувався на смаки вищих верств, уважаючи, що людину потрібно зацікавити проблемами, які б змусили її зацікавитися про життя.

Останнє століття Римської республіки позначене завойовницькими війнами римлян і внутрішнім розбратом. У 49 р. до н. е. в результаті запеклої боротьби Юлій Цезар захопив Рим, зосередивши у своїх руках величезну владу. Однак проти нього була організована змова сенаторів з метою відновлення республіки. У 44 р. до н. е. Цезар був убитий.

Проте громадянські війни не припинилися. У результаті тривалої політичної боротьби Октавіан Август (Гай Юлій Цезар Август) бере у свої руки владу в республіці. Розвиток літератури в період громадянських воєн уповільнився. Особливої популярності в цей час набуває *історіографія*, у яку вводяться

Театр Помпея. м. Рим (Італія). Сучасне фото

Зауважте!

В античному світі важливу роль відігравало мистецтво усного мовлення, або красномовства, що називалося *риторикою*. Воно впливало на різні жанри літератури. У них використано багато художніх засобів з усного мовлення.

казково-фантастичні елементи задля більшої розважальності. У комедію де-далі більше проникають реалії римського життя. Водночас з'являється новий актуальний для римського суспільства жанр — *сатура* («суміш»), видатним майстром якого був *Гай Луцілій*. Перші сатури не мали комічного змісту, але згодом елементи сатири стали обов'язковими для нього. Звідси значно пізніше, у I ст. н. е., виникло слово *сатира*. Твори Гая Луцілія відзначалися гострою злободенністю.

На початку I ст. до н. е. збільшується інтерес до *лірики*. Формуєтьсяalex-сандрійська школа поезії. У 70–60-х роках до н. е. виникає «нова школа» (неотеоретиків), яка згуртувалася навколо *Публія Валерія Катона*. Поети писали переважно про кохання, намагаючись якомога точніше передати почуття особистості Нового часу. Тоді напрочуд популярною стала філософія *Епікура*, у якій сповідувався культ радощів і насолод, що стала своєрідним засобом втечі від проблем життя.

Октавіан Август.

Ватикан.

Скульптура. I ст.

«Золота доба» давньоримської літератури. Літературу ранньої імперії (періоду правління Октавіана Августа) називають «золотою добою» давньоримської літератури, бо саме в цей час вона досягла вершин свого розквіту. Октавіан Август установив нову систему правління — принципат (форма державної влади), яка проіснувала до II ст. н. е. Імператор розумів значення художнього слова в суспільнстві, тому всіляко підтримував і наближав до себе митців.

У «золоту добу» Октавіана Августа провідне місце посіла поезія — епічна й лірична. *Публій Верглій Марон* увійшов в історію літератури як автор трьох славетних творів: *«Буколіки»*, *«Георгіки»*, *«Енейда»*. Спираючись на досвід Гомера, Верглій утверджував ідеї Римської держави, прославляв образ героя-громадянина, надавав міфам сучасного значення.

Цікаво знати

Літературний гурток Гая Цільнія Мецената, куди входив і Верглій, став провідником «офіційного напряму» в літературі. Меценат, з допомогою якого імператор Октавіан Август намагався впливати на поезію, увійшов в історію. Його ім'я в європейських мовах стали вживати в значенні «багатий і безкорисливий покровитель мистецтва».

Квінт Гораций Флакк відомий як автор віршів (еподів чи ямбів), у яких у жартівливій формі розповідалося про події реального життя. Водночас Гораций писав і сатири (або бесіди) — твори на філософсько-моральні й естетичні теми. Однак особливо він прославився своїми одами (сам автор називав ці твори *піснями*, а *одами* їх назвали пізніші античні поети), кожна з яких містить звернення до божества, певної особи чи групи осіб і побудована у формі монологу чи діалогу.

Серед ліричних жанрів чільне місце в римській літературі посідає жанр *елегії*, представниками якого були *Гай Корнелій Галл*, *Альбій Тібулл*, *Секст Проперцій*. Почесне місце в цьому ряду належить *Публію Овідію Назону*,

видатному поетові «золотої доби». Любовні елегії Овідія читали всі — від звичайних громадян до імператора. Однак основним своїм твором поет уважав *«Метаморфози»*. Його провідна тема — перетворення всього живого: людей на рослини, тварин, зірки, струмки тощо. Овідій прагнув пояснити все, що відбувається у світі, тому оповідь охоплює період з початку створення богами людства до правління римських імператорів. У *«Скорботних елегіях»* Овідія висловлюється велика любов до Риму, до рідної батьківщини.

Література пізньої імперії. Розвиток літератури пізньої імперії відбувався в умовах постійної зміни імператорів, унутрішніх чвар, глибокої кризи Римської держави. І все ж таки література залишалася дієвим засобом впливу на суспільство. *Луцій Анней Сенека* написав філософські трактати, у яких висловив свої погляди про монархію, моральні проблеми, сенс життя. Серед його художніх творів важливе місце посідають трагедії *«Медея»*, *«Федра»*, *«Едіп»*, *«Агамемнон»* та ін. Герої трагедій Сенеки переживають великі пристрасті, розповідають про свої почуття й внутрішні конфлікти.

Творчість *Федра* репрезентує народну літературу, зокрема жанр байки. Його здобуток складається з п'яти книжок *«Езопових байок»*, до яких увійшли 145 творів. Беручи за основу байки Езопа та деякі інші твори, Федр надав їм сучасного змісту.

У період занепаду Римської держави на перший план у літературі виходить *сатира*. *Марк Валерій Марціал* написав 12 книг епіграм на теми сучасного йому життя. Сучасником Марціала був *Децім Юній Ювенал*, котрий у своїх сатирах викривав моральний занепад римського суспільства. Сатири Ювенала відзначаються великою гостротою й злободенністю.

Жанр *роману* представлений у творчості *Луція Апулея*. У його творі поєдналися фантастика й реальність, міф і «правда життя», захоплююча інтрига та філософські сентенції.

Кінець Римської імперії не означав припинення життя римської літератури. Вона стала невичерпним джерелом художності для багатьох поколінь митців.

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Назвіть основні етапи й періоди давньоримської літератури. 2. Визначте їхні провідні ознаки, назвіть представників. 3. Охарактеризуйте «золоту добу» Августа та її головні здобутки.

Книжка і комп’ютер. За допомогою Інтернету знайдіть інформацію й підготуйте повідомлення про особливості історичного розвитку та культури Стародавнього Риму за ключовими словами: Колізей, Форум, Театр Помпея, гладіатор, принципат, принцепс, республіка, імперія, легіон, сенат, сенатор, Юлій Цезар, Марк Антоній, Октавіан Август (1–2 за вибором).

Фонтан Треві. м. Рим (Італія). Сучасне фото

ВЕРГІЛІЙ

70–19 pp. до н. е.

Та він живе, і дзвін гучних його поем
Донині сниться нам риданнями Дідони,
Бряжчанням панцирів і сплесками трирем¹.

Микола Зеров

Сторінки життя та творчості

Наприкінці I ст. до н. е. Римська держава з аристократичної республіки перетворилася на імперію. Так званий «римський мир» — період тимчасового затишня у війнах, що настав із приходом до влади Октавіана Августа, — дав поштовх до розквіту літератури й культури. Поет Вергілій став улюбленим Августа, проте ніколи не прагнув слави. Але вона сама знайшла його, бо Вергілій оспіувував Римську державу й утверджував ідеал громадянського служіння в літературі, який був узірцем для всіх наступних епох.

Публій Вергілій Марон народився поблизу м. Мантуй (Італія). Його батько був заможною людиною, володів не лише землями, а й майстернею з виготовлення керамічних виробів. Про матір митця нічого не відомо.

Коли Вергілію виповнилося 15 років, батько відправив його навчатися в Рим до відомого педагога Епідія. Вступ до цієї школи, де вчилися вихідці із знатних сімей, свідчить про те, що батько Вергілія належав до вищої верстви. До речі, тут здобував освіту й Октавіан Август. Він був молодшим за Вергілія на шість років, проте, оскільки навчання тривало довго, можна припустити, що поет уже в школі познайомився з ним. Октавіан Август усе життя опікувався Вергілієм, ставився до нього з великою приязню.

Вергілій вивчав філософію, багато читав, цікавився медициною та математикою. Батько хотів, щоб він став адвокатом, бо ця професія відкривала шлях до державних посад. Але юнак мав власні уявлення про майбутнє. У 45 р. до н. е. він переїхав до Неаполя й став власником невеличкого маєтку, де все життя на лоні природи займався літературною діяльністю.

На очах Вергілія відбулося багато історичних подій: смерть Цезаря, громадян-

А. Кауфман. Вергілій, який читає «Енеїду» Августу та Октавії. 1788 р.

¹ Трирема — бойове судно давніх греків і римлян.

ські війни, боротьба за владу між римськими імператорами. Але що б не відбувалося довкола, він не забував свого головного призначення — поезії.

До нас дійшли три головні твори Верглія: «Буколіки» — про мирне сільське життя (бл. 42–39 рр. до н. е.), «Георгіки» — про землеробську працю (36–29 рр. до н. е.) та «Енеїда» — про заснування Римської держави (26–19 рр. до н. е.). Верглій помер у 19 р. до н. е. в м. Неаполі (*Італія*). Ще в античні часи його могила вважалася священною. До неї ходили вклоняючися, як до храму. І нині вона є святым місцем для всіх шанувальників таланту поета.

ЕНЕЇДА

Поема

(*Фрагменти*)

Історія створення. Міф про Енея отримав у Римі офіційне визнання. Рим уважався оновленою Троєю. Знатні люди намагалися пов'язати свій родовід з Енеєм і його супутниками. Тому інтерес Верглія до циклу троянських міфів був невипадковим. У 26 р. до н. е. в Римі стало відомо, що Верглій почав писати твір за зразком Гомерових поэм.

Перед ним стояло непросте завдання: створити поему, подібну до шедевра Гомера, орієнтовану на епічну традицію, але з урахуванням нових ідей — прославлення Римської держави й Августа, утвердження влади Риму над світом, оспівування ідеалу героя-римлянина. Центральним персонажем мавстати втікач, котрий полишив свою батьківщину, — троянець Еней. Легенда про троянське коріння Риму набула соціально-політичного змісту.

Ще Юлій Цезар мріяв відновити Трою й зробити її столицею держави. «Енеїда» стверджувала владу нової столиці — Риму. За задумом митця, твір мав складатися з 12 книг, кожна з яких містила б відносно незалежні епізоди. У 19 р. до н. е. «Енеїда» була загалом написана, але письменник хотів доопрацювати деякі частини. Проте він тяжко захворів і не встиг завершити поему. Однак і в такому вигляді твір засвідчує про талант митця й величність його задуму.

Зв'язок твору з гомерівським епосом, міфологією. Сюжет «Енеїди» складається з двох частин: Еней мандрує, а потім воює в Італії. На кожну з цих частин Верглій визначив по 6 книг. Перша половина «Енеїди» тематично подібна до «Одіссеї», друга — до «Іліади» Гомера. Однак, на відміну від гомерівського епосу, повністю заглибленим в минуле, у Верглія міф завжди пов'язаний із сучасністю, а випробування Енея є підготовкою до утвердження величі Римської держави.

Сюжет і композиція. У першій книзі «Енеїди» ідеться про те, як Еней зі своєю флотилією наближається до Італії. Розгнівана Юнона посилає їм страшну бурю. Кораблі розкидані по всьому морю, їх доля невідома. І тут розповідь перериває сцена на Олімпі: Юпітер відкриває Венері майбутню долю Енея та його нащадків аж до часів Августа, віщує велич Римської держави. Надалі події із земного життя героїв, як і в Гомера, переплітаються з подіями, що відбуваються на Олімпі.

Щастя всміхнулося Енеєві. Він із своїми супутниками потрапляє до Карфагена (нині територія Тунісу), який заснувала Дідона. Вона співчуває нещастям Трої, тому гостинно приймає троянців. Особливе враження на ній справила доля Енея. Увечері, під час бенкету, Дідона просить його розповісти про поневіряння. Цією експозицією завершується перша книга. Вона відповідає 5–8 книгам «Одіссеї» Гомера (плавання Одіссея, буря, прибуття мандрівників у країну феаків, прийом у царя Алкіноя, прохання розповісти про пригоди). Однак Верглій творчо підходить до наслідування гомерівської поеми, у нього оповідь набуває зовсім іншого змісту. Основна тема — Рим і його велич — простежується тут від самого початку.

Розповідь Енея звучить у другій і третій книгах «Енеїди». Друга книга присвячена падінню Трої. Згадується троянський кінь, загибелль троянських героїв і царя Пріама, ідеться й про те, як Еней виносить на плечах свого батька, Анхіза, і як до нього приєднуються інші троянці.

У третій книзі розповідається про блукання Енея світом. Мандри героя нагадують мандри Одіссея, проте Верглій не повторює відомі міфи. На кожній зупинці подорожі Енеєві сниться віщий сон або провидці віщують йому подальшу долю.

У четвертій книзі розповідається про кохання Дідона до Енея. Вона покохала його за високі моральні якості й страждання. Кохання могутньої цариці сприяє возвеличенню образу Енея у творі. Дідона переживає конфлікт обов'язку й почуття (вона дала обітницю покійному чоловікові). Це призводить до трагедії. Боги нагадують Енеєві про його велику місію, і герой залишає Карфаген. Не маючи сил витримати розлуку, Дідона вкорочує собі віку — убиває себе мечем, який їй подарував Еней, а потім її тіло палає у вогні.

П'ята книга «Енеїди» знову нагадує гомерівські поеми. Еней, прибувши до Сицилії, улаштовує ігри на роковини смерті Анхіза. В «Іліаді» Гомера йшлося про ігри на честь поховання Патрокла. Ця тема була актуальною за часів імперії. Імператор улаштовував змагання серед знатних молодиків, уважаючи це старовинною традицією.

П. Н. Герен. Еней і Дідона.
1815 р.

У шостій книзі Еней зупиняється поблизу міста Кум. Неподалік, за легендами, знаходився вхід до царства мертвих. Пророчиця Сивілла провіщає Енеєві боротьбу, яка чекає на нього в Лації, а потім супроводжує його в царство мертвих для зустрічі з Анхізом.

У Гомера Одіссеї також спускався в царство мертвих. Однак у Верглія цей мотив набуває зовсім іншого змісту. Анхіз провіщає Енеєві майбутню славу й боротьбу за утвердження Римської держави. Фактично пророцтво Анхіза — це гімн Риму.

Після мандрів героя відбуваються війни. Їм присвячено другу частину поеми (7–12 книги), що містить легенди й факти з італійської давнини й мало перегукується з «Іліадою». Еней асоціюється з гомерівським Ахіллом. Укріпившись на зайнятій троянцями землі поблизу гирла річки Тібр, Еней уклав угоду з царем латинян Латином.

Латин погодився віддати за нього дочку Лавінію, яка раніше була обіцяна Турнові. Це й стало причиною війни. Заключна сцена битви Енея з Турном побудована за зразком битви Ахілла й Гектора. Еней перемагає, він готовий помилувати переможеного ворога, однак помічає на його плечі пов'язку загиблого Палланта і, як Ахілл, який помстився за смерть Патрокла, убиває Турна одним ударом меча.

Образ Енея. В образі Енея знаходимо всі риси епічного героя. Він — хоробрий і мужній. Але, на відміну від персонажів героїчного епосу, які звикли діяти переважно мечем, Еней наділений великим розумом. Він уступає в переговори, укладає угоди. Герой діє не в особистих інтересах, а заради народу, виконує певну місію — готує умови для заснування Риму.

Ідея громадського служіння, величі держави. Намагаючись довести велич Римської держави, Вергілій славив Августа та Юлія Цезаря як нащадків Енея, а відтак оголошував їх нащадками богів, адже матір'ю Енея була Венера. Але ідея твору не зводиться тільки до прославлення імператорської династії. Головна ідея поеми «Енеїда» — це утвердження необхідності побудови сильної держави, щоб усі її громадяни діяли заради неї так сміливо й наполегливо, як Еней і його супутники.

Робота з текстом

Порівнюємо. Розгляньте таблицю та прокоментуйте її.

Поеми Вергілія та Гомера	
Подібність	Відмінності
1. Використання міфологічних сюжетів, образів, вплив богів на долю героїв.	1. Ідея утвердження Римської держави.
2. Подорожі Енея — подорожі Одіссея.	2. Еней — іdeal героя-римлянина.
3. Битви Енея — битви Ахілла.	3. Використання фактів, легенд.
4. Традиції героїчного епосу.	4. Надання міфам сучасного змісту.

Л. Джордано.

Битва Енея з Турном. 1688 р.

ЗАСПІВ

(Книга 1, вірші 1–33)

Коментарі

Як і поема Гомера «Іліада», «Енеїда» починається заспівом, у якому коротко розповідається про зміст усього твору й наголошується, що основною причиною лиха, якого зазнав Еней, був гнів Юнони. Вона зненавиділа троянців через образу, нанесену їй троянцем Парісом¹.

Збройного славлю звитяжця, що перший з надмор'їв троянських,
Долею гнаний нещадно, на берег ступив італійський.

Горя він досить зазнав, суходолами й морем блукавши,
З волі безсмертних богів та мстивої серцем Юнони,
Лиха він досить зазнав у бою, поки місто поставив,
Лацію давши пенатів², а з ними — і плем'я латинське,
І Альбалонгу³ стару, і мури високого Риму.

Музо, повідай мені, чим саме прогнівана тяжко,
Чи то покривдженна чим, цариця богів⁴ засудила
На незлічені труди та нещастья побожного духом
Батька й вождя, як богиня — і гнівом таким пройнялася!

Місто старинне було⁵ — фінікійського люду осада,
Звалось воно Карфаген на лівійському березі, проти
Тібрових гирел, багате на скарб і завзяття воєнне.
Кажуть, Юнона його шанувала найбільше у світі,
Навіть і Самос⁶ забувши для нього; там зброя богині,
Там колісниця її. А на серці в богині бажання,
Щоб Карфаген цей, як Доля дозволить, був паном народів,
Але прочула вона, що від крові троянської плем'я
Вже виростає нове, що міста поруйнуеть тірійські⁷.
З'явиться люд, підкоритель земель, войовничий та гордий,
Згине в пожарі могутність лівійська: так випряли парки.
Все те Сатурнія знає і кров ще пригадує свіжу,
Що попід мурами Трої лила за улюблених аргів⁸.

¹ *Паріс* — син царя Трої, Пріама, вибраний суддею в суперечці про красу між Юноною, Мінервою й Венерою, віддав перевагу останній.

² *Пенати* — тут боги-охоронці домашнього вогнища, покровителі людини та її праці. Перенесення троянських пенатів у Лацій (область Центральної Італії з центром у Римі) означає, що Троя знайшла в ньому свою нову батьківщину, дім.

³ *Альбалонга* — давнє італійське місто, засновником його був Асканій, син Енея.

⁴ *Царіця богів* — Юнона.

⁵ *Місто старинне було...* — ідеться про Карфаген, заснований у 814 р. до н. е. фінікійцями.

⁶ *Самос* — острів в Егейському морі — центр культу Юнони.

⁷ Римляни, переможці Карфагена в трьох пунічних війнах.

⁸ У битвах під Троєю Юнона (Сатурнія, бо дочка Сатурна) була на боці греків, які названі тут аргіями (аргів'янами), за назвою міста Аргос.

Ще ж не зів'яли в душі причини скорботи і гніву,
 Ще, притайвши, в серці живуть її вирок Паріса —
 Прикра зневага краси божественної, — й рід ненависний¹,
 І Ганімеда², на небо узятого, шана висока.
 Тямлячи все те, вона троянців, хвилею битих, —
 Все, що зсталось від люті данайців³ і зброї Ахілла,
 Не підпускала до краю латинського; довго і гірко
 Пасерби Долі, вони усіма проблукали морями.
 Стільки страждання лягло на підвалини Римського роду! (...)

(Переклад з латини Миколи Зерова)

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Про які події повідомляється в заспіві? 2. Які місця, пов'язані з міфами, згадуються в тексті? Які з них існують до сьогодні? 3. У яких рядах ідеться про Римську державу, її майбутню славу?

Творче завдання. З'ясуйте значення міфологічних персонажів, про яких ідеться в тексті, за допомогою словників або енциклопедій міфології.

ПРОРОЦТВО АНХІЗА В АЇДІ ПРО МАЙБУТНЮ СЛАВУ РИМУ (Книга 6, вірші 752–853)

Коментарі

 Еней спускається в Аїд, щоб побачитися з тінню батька й почути пророцтво. Але йдеться не про особисту долю Енея, а про те, що він має заснувати нове царство, тобто виконати свій громадянський обов'язок. Анхіз віщує майбутню славу Риму та його нащадкам.

Глянув Еней і, здригнувшись на вигляд, питаетися в батька:
 «Що то за хвилі тремтять вдалині, і що то за люди
 Геть понад плесом літають і луг укривають зелений?»
 Відповідає Анхіз: «То душі, що вдруге судилось
 Тіло їм земне узять. До летейської хвилі припавши,
 В водах спасенних її вони п'ють забуття довгочасне.
 Хочу уже я давно тобі показати наочно
 Рід твій майбутній і славних нащадків твоїх полічити,
 Щоби зо мною радів ти, Латинського краю дійшовши...
 Нині Дарданського роду в майбутньому суджену славу,
 Кращих нащадків твоїх італійського племені й крові,
 Світлих героїв, що наше імення у спадщину візьмуть, —
 Все я тобі покажу, й прочитаєш ти власну долю...

¹ Рід ненависний — рід троянських царів, які походять від Дардана; до нього належать Еней і Паріс.

² Ганімèд — красень Ганімед був викрадений Юпітером і став його виночерпієм на Олімпі.

³ Данайці — греки, названі так за іменем Даная, який переселився з Єгипту.

Бачиш того юнака, що, списом підпираючись, ходить?
 Він щонайближчий до світла. Він паростком першим, на славу
 Роду твого італійського, ввійде в повітря нагірне.
 Сільвій¹ ім'я його буде, твоє то порідя останнє,
 Старощів пізніх твоїх нагорода. Лавінія-мати
 В лісі догляне його і на батьківське царство поставить,
 І Альбалонгу стару він під скіпетр наш завоює.
 Цей от, найближчий, це Прока², троянського племені слава;
 Нумітор далі і Капій, і той, хто тебе нагадає
 Іменем, честю, побожністю, — Сільвій Еней, коли тільки
 Доля дозволить йому царювати у місті альбанськім³...
 Що за юнацтво, поглянь! Скільки сили у них бойової!
 Скільки вінків горожанського дуба їм чола вінчає⁴:
 Ці тобі Габії чесні осадять, Номент і Фідену;
 Ті коллатінські мури складуть на гірських стромовинах,
 Болу, Пометію, Куру і Фавна святе городище⁵! —
 Назви повік голосні на землях, неназваних нині.
 Далі за дідом, дивися, син Марса іде до престолу,
 Ромул, що Ілія-мати (славетного кров Ассакара)
 В світ приведе. Подивись: двоє пер на шоломі у нього.
 Так, його батько богів на діла призначає великі;
 Так, під рукою у нього наш Рим величавий огорне
 Міщю і владою землю, а духом сягне до Олімпа, —
 Рівняву всю семигорбу єдиною взявши стіною,
 Благословенний потомством герой... Так мати Кібела⁶
 Пишно в короні зубчатій по Фрігії йде в колісниці,
 Родом божественным горда, сто внуків собі пригорнувши,
 Сотню Святих небожителів, що на етері панують.
 Нині зверни свої очі, поглянь на цей рід незліченний.
 Все — твої римські нащадки: тут Цезар, тут Юлійв плем'я,
 Що попід небо високе величчям своїм піднесеться,
 От перед нами і той, що так часто тобі віщували, —
 Август — герой і нащадок богів, що знову появить
 Вік золотий у краю італійськім, на нивах, де вперше
 Щедрий Сатурн царював. І війною собі поневолить
 Він гарамантів та індів, що в землях живуть краєсвітних

¹ Сільвій — ім'я Сільвія, сина Енея й Лавінії, згодом стало родовим іменем альбанських царів.

² Перечисляючи царів, Вергілій не зберігає історичної послідовності.

³ Крім Енея, за престол боровся і його опікун.

⁴ Дубовий вінок присуджувався як нагорода за врятування громадяніна.

⁵ Вергілій перерахував вісім із тринадцяти колоній, заснованих альбанськими царями в Лaciї.

⁶ Кібела — мати богів, яку зображали у вінку, прикрашенному баштами.

За годовими кругами, по той бік од наших сузір'їв,
 Де небодержець Атлант розпечені осі тримає.
 Вже і тепер, пам'ятаючи приkre богів віщування,
 З жахом чекають його меотійці і царства Каспійські,
 Ждуть і тремтять перед ним береги семигирлого Нілу,
 Стільки землі не сходив ні Геракл у поході преславнім,
 Як переслідував лань мідноногу, і ліс Еріманта
 Від кабана визволяв, і Лернейську поборював Гідру,
 Ні переможний Ліей, що веселим яром виноградним
 Від верхогір'їв Нізейських жене переможених тигрів...
 Чи ти вагаєшся досі у подвигах мужність явити?
 Чи ти тепер ти бойшся в Авзонських краях оселятись?..
 ...Інші майстерніш, ніж ти, відливатимуть статуй з міді,
 З мармуру теж, я гадаю, різьбятимуть лиця живії,
 Краще в судах промовлятимуть, краще далеко від тебе
 Викреслять сферу небесну і зір кругове обертання, —
 Ти ж пам'ятай, громадянине римський, як правити світом.
 Будуть мистецтва твої: у мирі тримати народи,
 Милувати щирих підданців і вкрай довойовувати гордих».
 Так завершав Анхіз і, збудивши в обох дивування,
 Знову говорить: «Поглянь на Марцелла¹, у панцирі йде він,
 Як він, звитяжець, над тлумом усім вирізняється, гордий.
 Кінник, він нашу державу, розхитану в злій колотнечі,
 Знов утвірдить, і пунійців погромить, і галла повстання,
 Втретє суперницьку зброю Квірінові в дар положивши».
 Тут йому в річ упадає Еней, — поблизу зауважив
 Він юнака невимовної вроди у зброй блискучій,
 Ale з похмурим чолом і зором, потупленим в землю.
 «Хто це, мій отче, тамтого вождя у ході супроводить?
 Син чи який послідуваний великого роду нащадок?
 Як гомонить його почет! І гідність яка у поставі!
 Тільки чому ж його смуток і тінь укривають тужливі?»
 З слізми в очах на той запит Анхіз одмовляє повільно:
 «Сину, про горе найбільше народу свого не розпитуй!
 Доля покаже його на землі, та не дасть йому довше
 Жити на світі. Занадто великою римська потуга
 Видалась вам, несмертельні, що нам цей дарунок забрали.
 Скільки розпучливих зойків пошле до великого міста
 Поле Мавортове²! Почесть яку похоронну зобачиш

¹ *Марцéлл* — переможець галльського племені інсубрів, котрий мав успіхи й у війні з Ганнібалом. Марцелл присвятив Ромулу-Квіріну обладунок галльського вождя, убитого ним в єдиноборстві.

² *Мавóртове* (*Mársove*) *пóле* — тіло Марцелла було спалене на Марсовому полі в Римі.

Ти, Тіберіне¹, повз насип новий несучи свої води!
 Жоден юнак у троянському роді таких сподіваннів
 В предківськім серці латинськім не збудить. І Ромула ниви
 Не закрасуються вдруге таким порождінням високим.
 Що за побожність, і віра колишня, і що за правиця,
 Неподоланна в бою! О, ніхто б не спромігся у зброй
 Виступить супроти нього — чи пішим змагатися буде,
 Чи у замілені ребра острогами дасть румакові.
 О, нещасливий юначе, коли б свою долю зламав ти —
 Бути Марцеллом тобі²? Повні пригорщи лілій несіте —
 Хай би розкидав я цвіт пурпурний, і марним дарунком
 Душу онукові втішив, і скинув тягар невимовний!»
 Так походжали вони по розлогих долинах підземних
 Луками, повними мли, і допитливо все оглядали.

(Переклад з латини Миколи Зерова)

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Яке значення має пророцтво Анхіза в утвердженні провідної ідеї «Енеїди»? 2. Розкрийте міфологічну основу тексту. 3. Що чекає на Енея в майбутньому, за словами його батька?

ЩИТ ЕНЕЯ

(Книга 8, вірші 626–731)

Коментарі

Образ щита в поемі Вергілія створено виразно та яскраво, як і в «Ілліаді» Гомера. В очікуванні вирішальної битви Венера посилає Енею зброю й щит, який майстерно викував бог Вулкан. На щиті художньо зображені майбутні подвиги нащадків Енея й величне майбутнє Римської держави. Теми вирізьблених картин — уславлення імперії. Зображені історію Риму, починаючи з давньої легенди про вовчицю, що вигодувала близнюків Ромула й Рема, один з яких заснував Рим. Значну увагу приділено й сучасним Вергілію подіям, зокрема справам Августа в розбудові імперії.

Там бо, на тому щиті, прозираючи роки майбутні,
 Вирізьбив владар огню італійців майбутні пригоди,
 Римського роду тріумфи, Асканіїв рід знаменитий
 І незліченні усі, послідовно проваджені війни.
 Вирізьбив він і Вовчицю у Марсовій тихій печері,
 І коло неї близнят-сисунців, двох хлоп'ят нетямуших,
 Як вони граються сміло, до матері як припадають,
 Як і вона, повернувшись до них свою шию могутню,

¹ *Тіберін* — Тібр, за ім'ям божка річки Тіберіна. Над Тібром, у мавзолеї Юліїв, був похований Марцелл.

² Вергілій звертається до душі Марцелла, до її земного втілення. «Зламати долю» і «бути Марцеллом» означає здобути земне існування.

Пестить по черзі обох і тіло вилизує ніжне.
 Там підіймається Рим, там сабінських жінок викрадають¹ —
 Хиже насильство під час циркової забави; ще далі
 Вирізьбив бог бойовище нове, що схопилося раптом
 Поміж куретами, Тацієм² давнім та римським народом.
 Далі обидва царі, військове покінчивши змагання³
 Перед жертовником збройні, з вином у руках поставали
 І, заколовши свиню, мирову виробляють угоду.
 Тут же, зовсім поблизу, квадриги прудкі розривають
 Надвое Метта⁴ (не хтів ти додержати слова, альбанцю).
 Тіло твое пошматоване Тулл поволік по дібровах,
 І придорожні терни у кривавій росі червоніли.
 Далі Порсенна наказував місту прийняти вигнанця
 І за Тарквінія римлян страшною облогою мучив;
 Діти Енееві в бій виступають за волю змагатись.
 Став роздратований цар, на устах йому лютаго погроза,
 Видко, почув, що наважився Кокліт мости зруйнувати,
 Що утекла від сторожі і в Тіброві скочила води
 Келлія-діва⁵... Ще далі стояв у фортеці на чатах
 Манлій⁶, і храм боронив, і високийувесь Капітолій;
 Ромулів їжився двір острішком нової соломи.
 На позолоченім ганку сріблистий гусак неспокійно
 Вгору зривавсь, кричачи, що галли уже біля храму.
 Галли повзли по кущах, добиралися вже до фортеці,
 Маючи добру заслону у темряві чорної ночі.
 Кучері в них золоті, із золота й одяг, і броня.
 В'ються плащі повишивані; щирого золота намисто
 В кожного сяє на шиї молочній. Розмахує кожен
 Парою списів легких і щитом захищається довгим;

¹ За легендою, для збільшення населення Риму Ромул запросив на свято сусідів-сабінян, і під час бенкету юнаки вкрали сабінянських дівчат.

² *Тацій* — вождь сабінян.

³ Викрадені сабінянки зупинили битву між римлянами й сабінянами.

⁴ *Метт* — альбанський цар Меттій Фуффетій запропонував вирішити суперечку між Римом і Альбою поєдинком найсильніших. Після перемоги римлян Меттій задумав зраду й за це був покараний: за наказом римського царя Тулла Гостлія Меттія розірвали двома колісницями, до яких його прив'язали.

⁵ Етруський цар Порсенна вимагав повернення вигнаного римлянами царя Тарквінія Гордого та його сім'ї. Горацій Кокліт відбивав етрусків від дерев'яного мосту, і коли він був зламаний, кинувся в Тібр і в обладунку переплив його; Келлія, видана заручницею Порсенні, повернулася до Риму, перепливши Тібр на коні.

⁶ *Манлій* — Тіт Манлій Торкват, оборонець Риму, обложеного галлами, які вночі потай піднялися на Капітолій. Проте священні гуси, зачувши кроки, підняли гелліт і заволоділи увагою охорони.

Тут витанцюють Салії, голі луперки¹ за ними;
 Фламіни² тут у вовняних шапках, там Марсові видно
 Скинуті з неба щити, там чисті жінки в колісницях
 Святощі містом провозять. Ще далі митець незрівнянний
 Вирізьбив Тартар підземний. Плутонові брами високі
 І лиходіям призначені кари; тебе, Катіліно³,
 На височеннім уступі і Фурій страшних проти тебе.
 Праведні душі окремо, між них і Катон правосудний⁴.
 Понад підземними тінями йшов злотокований образ
 Моря бурхливого; сива гойдалась і пінилась хвиля,
 А навкруги викидалися срібні із моря дельфіни
 І розбивали хвостами гребені хвиль. В осередку
 Судна пишалися мідні. Велика то битва Актійська⁵,
 Море укрите усе кораблями. Кипить узбережжя
 І відбивається золотом в хвилях прозорих Левкати.
 Видно там, як цезар Август провадить у бій італійців,
 Високо став на кормі він, а з ним і народ, і сенат весь,
 І щонайбільші боги, і пенати. На скронях подвійне
 Сяйво у нього горить⁶, і зоря понад тім'ям аж рідна.
 Далі Агріппа⁷, з наказу богів, при сприятливім вітрі
 Ставить у стрій кораблі; на чолі гордовитім у нього
 Славна ознака звитяги, ростральний вінець⁸ променє
 Там з іноземною міццю, при зброї і шатах відмінних, —
 Від узбережжів червоних, від східних земель повернувшись
 З краю Зорі переможцем, — Антоній веде за собою
 Бактрів⁹, єгиптян і... гріх щонайбільший — єгипетську жінку¹⁰.
 Лавою всі наступають, і піняться води затоки,
 Веслами збиті, розірвані тьмами носів корабельних.

¹ Гóлі лупéрки — жриці Пана й Луперка, ототожнюваного з Паном. Під час святкувань на честь божества («луперкалій») луперки в самих фартухах бігли містом, наносячи зустрічним удари ременем із шкури жертвовних кіз. Уважалося, що їхні удари зцілюють від безпліддя.

² Фламíни — римська колегія жерців.

³ Катіліна — вождь змови проти Республіки в середині I ст. до н. е.

⁴ Кáтон: тут у ролі судді підземного царства.

⁵ Актійська бýтва — битва при Актіумі.

⁶ У дні поховання Юлія Цезаря зійшла комета, яку його прихильники оголосили знаменням, що свідчило про його зачислення до богів. У битві Цезар ніби благословляє сина своєю божественною силою.

⁷ Агрíппа — сподвижник Августа.

⁸ Ростральний вінéць — нагорода переможцю в морському бою, металевий вінок, прикрашений зображеннями корабельних носів. Агріппа був нагороджений за перемогу над Секстом Помпеєм — сином Помпея, ворогом Августа.

⁹ Бákтри — племена, які жили на сході від Каспійського моря.

¹⁰ Єгíпетська жíнка — Клеопатра.

Рвуться у просторінь всі із затоки: здається, Ціклади
 Вирнули з синіх безодень, стикаються гори плавучі;
 Так розгорнувся потужно невиданий бій корабельний.
 Падає клоччя горюче і сиплються стріли повсюди,
 Богке Нептунове поле пролитою кров'ю багріє.
 Серед двірської громади цариця єгипетська систром¹
 Кличе до бою: не бачить гадюк, що її дожидають².
 Тут чужинецькі потворні боги, тут Анубіс³ гавкучий
 Проти Мінерви, й Нептуна, і матері римлян Венери
 Стрілами прищутъ. Та кинувся Марс у середину січі,
 В панцир із криці закутий; із неба Ерінії люті
 І невгамовна Незгода до бою, розхристані, впали,
 Лине Беллона услід і кривавим бичем розмахнулася;
 В небі високому став Аполлон із натягненим луком,
 Глянув на битву, і вмить повернулися, вражені жахом,
 Геть утікають араби, сабейці, єгиптяни, інди.
 Бачить поразку цариця. Велить розв'язати мотуззя,
 Порозпускати вітрила, тікає. Митець божественний
 Вирізбив горду царицю, бліду, перелякану смертю;
 В море односить її сприятливим подихом Япіг⁴.
 Ніл велетенський встає їй назустріч, і, вражений горем,
 Loно своє відкриває, їй подоланих кличе до себе,
 В гирла свої таємничі, у схованки плес ясно-синіх.
 Dalі, потрійним тріумфом до Римського замка вступивши⁵,
 Цезар богам італійським обіцяну почесть складає:
 Триста в великому місті присвячує храмів обітних.
 В захваті Рим од забав; скрізь оплески люду лунають;
 Хори жіночі у храмах; жертвовники скрізь пломеніють;
 Скрізь по жертвовниках всіх позабивано в жертву телята.
 Сам же владика сидить на осяянім Фебовім ґанку
 I від підвладних народів приймає дари; прикрашає
 Пишно храму одвірки, і довгою в'яться стягою
 Перед потужним язики земні в розмаїтих убранинях.
 Викував мудрий Ковач⁶ розперезаних афрів, нумідів,
 Дальніх лелегів, карійців і лучників добрих — гелонів⁷.

¹ Систром — металева тріщалка, що застосовувалася для обрядів на честь богині Ізіди.

² Цариця ще не знає про свою близьку смерть від укусу змій — так Клеопатра загинула після перемоги Октавіана.

³ Анубіс — давньоєгипетський бог смерті, зображувався з головою гієни.

⁴ Япіг — західний вітер, що дув з Апулії (давнія Япігія).

⁵ Потрійний тріумф Август улаштував як переможець при Актіумі, переможець далматинських племен і завойовник Александрії.

⁶ Мудрий Ковач — бог ковалства Вулкан.

⁷ Перелік народів Малої Азії.

Там і Євфрат¹ переможений ллє свої води тихіше,
 І краєсвітні моріни², і Рейн із подвоєним гирлом,
 Даги³ ѿдалекий Аракс, що не терпить мостів над собою.
 Так милувався Еней дивовижним дарунком Вулкана;
 В захваті він од майбутніх подій і, радіючи серцем,
 Взяв на своє рамено майбутність і славу нащадків.

(Переклад з латини Миколи Зерова)

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Які картини побачив Еней на щиті? 2. Які з них мають міфологічну основу, а які — історичні факти? 3. Визначте провідні мотиви в пісні. 4. Знайдіть у тексті символи й розкрийте їх значення.

Краса слова

У поемі «Енеїда» ідеалізується римська історія. Цьому слугувала багата давньогрецька й створена на її основі давньоримська міфологія. Міф був тісно поєднаний з історією й пояснював її, ставав незаперечним фактом. Ідеалізація стосується й характеристики персонажів, передовсім Енея та його супутників, які втілювали доблесть і громадське служіння. У кожному образі підкреслено одну центральну рису, якій підпорядковані інші. Художній образ стає у Верглія символом, утіленням певної ідеї. Разом із тим картина міфологізованої давнини просякнута духом доби Августа, її ідеями й духовними потребами.

Використовуючи сюжет «Енеїди» Верглія, український письменник І. Котляревський створив перелицьовану «Енеїду». Її значення полягає в тому, що в ній уперше в художній літературі створено образ українського народу, відображеного його звичаї, характери. Письменник утверджує єдність українства, що стане запорукою світлого майбутнього.

A. Базилевич. Еней із військом.

1967 р.

Перевірте себе. 1. Розкрийте роль Верглія в розвитку світової літератури. 2. Визначте провідну тему й ідею поеми «Енеїда». 3. Доведіть зв'язок «Енеїди» з гомерівським епосом. Які сюжети й мотиви Гомера розробляв Верглій? 4. Охарактеризуйте образ Енея. 5. Розкрийте художню специфіку поеми, її зв'язок із героїчним епосом. 6. Чому, на вашу думку, І. Котляревський узяв за основу для свого твору саме поему Верглія?

¹ Євфрát, Рейн, Арáкс — річки, названі Верглієм, уособлюють народи, які жили біля них.

² Мóріни — племена, які населяли узбережжя сучасної Бельгії.

³ Дáги — жителі нинішнього Дагестану.

ГОРАЦІЙ

65–8 pp. до н. е.

Мій пам'ятник стоїть...

Горацій

Сторінки життя та творчості

Одним із найвидатніших поетів доби Октавіана Августа був *Кеінт Горатцій Флакк*, або, як його прийнято називати, *Горацій*. Він народився м. *Венузей* (*Італія*). Його батько був рабом, відпущенім на волю. Горацій навчався в Римі, а потім продовжив навчання в Афінах, де його застала громадянська війна, що розпочалася після вбивства Юлія Цезаря. Юнак уступив у військо під проводом Брута (римський сенатор, убивця Цезаря), котрий вербував прихильників республіканського ладу. Під час війни Горацій був командиром легіону. Однак поразка армії Брута позначилася на його долі. Він був позбавлений засобів для існування, майно поета було конфісковане, тому майбутній митець мусив починати життя наново.

Перші літературні твори Горація привернули увагу Вергілія, який уявив поета під свою опіку й познайомив із Меценатом, а той, у свою чергу, увів Горація до літературного кола й навіть дав невеличкий маєток, щоб письменник мав змогу займатися поезією. Близькість до Мецената допомогла Горацію ввійти до оточення Октавіана Августа. На його честь поет написав багато віршів. Хоча Горацій працював у різних жанрах (сатири, послання, гімни та ін.), однак найбільше прославився в жанрі оди, надавши їй класичних ознак. У його одах возвеличується не тільки імператор, а й людські чесноти, радість життя, краса, кохання та мистецтво.

Ф. Бранников.
Горацій читає свої
сатири Меценату.
1863 р.

Ода — вірш, що виражає піднесені почуття, викликані важливими подіями, діяльністю історичних осіб.

ДО МЕЛЬПОМЕНИ

Коментарі

Ода звернена до Мельпомени — музи трагедії або поезії. Це звернення дає можливість поетові розкрити тему безсмертя мистецтва. Слава поета, на думку Горація, залишиться у віках, бо його вірші будуть жити в наступних поколіннях.

Мій пам'ятник стоїть триваліший від міді.
Піднісся він чолом над царські піраміди.
Його не сточить дощ уїдливий, гризький,
Не звалить налітний північний буревій,

Ні років довгий ряд, ні часу літ невпинний.
Я не умру цілком: ества моого частини
Переживе мене, і від людських сердець
Прийматиму хвалу, поки понтифік-жрець

Ще сходить з дівою в високий Капітолій.
І де шумить Авфід¹ в нестриманій сваволі,
І де казковий Давн² ратайський люд судив, —
Скрізь говоритимуть, що син простих батьків,

Я перший положив на італійську міру
Еллади давній спів. Так не таїсь від миру,
І лавром, що зростив святий Дельфійський гай,
О Мельпомено, ти чоло мое звінчай.

(Переклад з латини Миколи Зерова)

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Яким уявляється Горацію монумент на честь поета? 2. З чим автор порівнює пам'ятник мистецтву? 3. Що митець уважає своєю основною заслугою? 4. Як довго триватиме слава поета, на думку Горація? 5. Які факти біографії Горація й культури Стародавнього Риму відображені у творі?

Для обговорення. 1. Чому, на вашу думку, пам'ятник Горація «піднісся ... чолом над царські піраміди» (тобто єгипетських фараонів), а не римських імператорів? 2. Чому Горацій звертається саме до Мельпомени, а не до іншої музи чи до бога Аполлона — покровителя мистецтва?

Творче завдання. Знайдіть у вірші символи, намалуйте їх і поясніть їх значення у творі.

¹ Авфід — річка на півдні Італії, у рідних місцях Горація.

² Давн — міфічний цар у Південній Італії (Апулії).

Краса слова

Вірш Горація відомий також під назвою «Пам'ятник». Образ пам'ятника став символом поезії, що уславила митця у віках. У вірші Горація йдеться про міцність пам'ятника (його мистецтва), тому в описі письменник згадує мідь, що використовувалася вже за часів Стародавнього Риму. Мідь, як відомо, не є надто міцною, вироби з цього металу можуть змінювати свій колір і форму. А справжня поезія, на думку Горація, нетлінна. Він робить акцент на значенні своїх художніх відкриттів: «Я перший положив на італійську міру / Еллади давній спів...» Тобто митець першим у римській поезії наслідував традиції грецьких поетів — Алкея та Сапфо. Горацій пишається тим, що він, син простих батьків, зумів досягти вершин мистецтва. Згадка про Авфід і Давна свідчить про те, що поет прагне стати відомим на своїй батьківщині. Капітолій — одне з узвиш, на яких був заснований Стародавній Рим. Тому поняття «батьківщина» Горацій розуміє широко — це для нього не тільки рідні місця, а й Римська держава. «Понтифік-жрець» — це головний жрець (Pontifex Maximus), який щороку сходив на Капітолій разом із старшою весталкою (жриця храму Вести), щоб молитись Юпітерові Капітолійському про благоденство Римської держави. Отже, тривалість своєї слави Горацій співвідносить з існуванням Римської імперії. Проте слава поета пережила давню імперію й сягнула нашого часу. Ода Горація «До Мельпомени» дала потужну традицію у світовій літературі. Образ пам'ятника як символу мистецтва змальовували різні митці, вільно перекладаючи оду Горація (М. Ломоносов, Г. Державін, О. Пушкін та ін.).

Мельпомена.
Скульптура.
II ст. до н. е.

Оду «До Мельпомени» перекладали серед багатьох інших і українські письменники. Найвідомішим уважається переклад М. Зерова. Доля цього поета є трагічною. За радянських часів його заарештували й відправили на Соловки (архіпелаг островів на півночі Росії, де в 1921–1939 рр. була в'язниця). Але й там М. Зеров продовжував писати та перекладати твори зарубіжної класики, зокрема й Верглія, Горація, Овідія. У 1937 р. М. Зерова розстріяли разом з іншими представниками культури колишнього СРСР. Але слово М. Зерова, як і пам'ятник Горація, нетлінне.

Перевірте себе. 1. Розкрийте зв'язок оди Горація «До Мельпомени» з історією й культурою «золотої доби» Августа. 2. Визначте жанрові ознаки оди. 3. Яка ідея утверджується у творі? 4. Назвіть символи й розкрийте їх роль у творі. 5. Усно опишіть пам'ятник вашому улюбленому поетові.

ОВІДІЙ

43 р. до н. е. – приблизно 18 р. н. е.

Вінець Овідія вовіки не зів'яне...

Микола Зеров

Сторінки життя та творчості

Публій Овідій Назон народився в м. Сульмоні, у передгір'ях Апеннін (*Ита́лия*). Він походив із старовинного знатного роду. Батько, пишаючись своїм станом, прагнув дати дітям — Луцієві й на рік молодшому Публієві — найкращу освіту.

Овідій навчався спочатку в Сульмоні, а потім — у Римі. У той час діяли такі заклади, як граматичні школи, де учні читали твори грецьких і римських авторів, вивчали історію, географію, міфологію. Там Овідій захопився поезією. Але вищим етапом навчання в давньоримському суспільстві вважалася риторична школа. Тут під керівництвом досвідчених ораторів знатні юнаки оволодівали мистецтвом красномовства. Основною формою навчання були так звані декламації — ораторські вправи на історичну або міфологічну теми. Вони поділялися на суперечки (контроверзії), що імітували судовий процес, а також умовляння й поради (свазорії). За свідченням сучасників, Овідій досяг великих успіхів у риториці. Крім того, наділений багатою уявою, він залюбки поринав у світ міфології та літератури, з дивовижною легкістю складав вірші й виголошував їх серед друзів. Хоча батько хотів, щоб Овідій зробив судову кар'єру, він присвятив своє життя мистецтву.

У Римі Овідій познайомився з видатними поетами свого часу — Тібуллом і Проперцієм. Завдяки таланту для нього відчинилися двері до вищого товариства й імператорського палацу.

Першими творами Овідія стали три книжки — «Любовні елегії» («Amores») і «Героїди» — віршовані послання міфічних героїнь до чоловіків. Овідій продовжив традиції Тібулла й Проперція в жанрі любовної елегії. Проте, залишаючись у межах жанру, він надав ѹому новогозвучання. Ранні елегії письменника, крім традиційних мотивів кохання, сповнені легкої іронії, кумедних дотепів, близької поетичної гри. Публічні декламації і поява «Любовних елегій» одразу принесли їх авторові широке визнання. Популярність Овідія зросла, коли з'явилася його нова книжка «Наука кохання», що містила поради для закоханих. У Римі не було жодної людини, яка б не знала цього твору, де було поетично змальовано почуття кохання, його барви й від-

тінки. Разом із тим у книжці подеколи звучала насмішка над моральними нормами доби Августа, критика деяких звичаїв того часу.

Наступна велика праця поета — поема «Метаморфози» — побудована на міфологічній основі. За допомогою міфів автор прагнув пояснити все, що відбувається у світі. Водночас із «Метаморфозами» Овідій писав інший твір — «Фасти» («Календар»). Це своєрідний поетичний літопис, де, ідучи за календарем, автор розповідав про міфи, звичаї і події, пов'язані з історією Риму.

Робота над обома поемами захопила поета. Однак імператор Август розгнівався на Овідія й відправив його в заслання в м. Томи (нині м. Констанца, Румунія). Перед від'здом митець у відчаї спалив «Метаморфози». Друзі, на щастя, зберегли рукописні копії твору. Десять років Овідій прожив далеко від батьківщини. Драма поета знайшла відображення в його збірці віршів «Сумні елегії».

Що ж було причиною заслання? Про це ми й досі не знаємо. Імовірно, один з Августових поплічників звів на Овідія наклеп. А можливо, «Наука кохання», де звучала іронія на адресу тогочасної дійсності, викликала незадоволення правителя. А може, Овідій, наблизений до імператорського двору, побачив і почув щось заборонене... Ніхто напевно не знає. Утім, відомого й прославленого поета невдовзі не стало в Римі. Август заборонив згадувати його ім'я. У своїх листах на батьківщину Овідій посыпав друзям частинами «Сумні елегії» — скарги на долю й молитви про швидше повернення до Риму. Але ані Август, ані його наступник Тіберій не зглянулися над вигнанцем. Після десятирічного перебування на чужині, виснажений хворобами й злиднями, Овідій помер у м. Томах. Не здійснилося його останнє бажання — бути похованним на батьківщині.

Незважаючи на несправедливий вирок, муз Овідія ніколи не замовкала. Тому «Сумні елегії» стали не лише втіленням трагедії і скорботи митця, а й свідченням його сили духу, жаги життя та нескореного таланту.

Мудра думка

«Характер пісні Овідія змінився. Тепер вона далека від граціозного, ювелірного мережива “Любовних елегій”, її чужа вченість, умовність тем і риторична обробка традиційних мотивів. Овідій блискуче володів мистецтвом красномовства, воно не захоплює читача тією барвистістю й жвавістю образів, що ними уславилися “Метаморфози”: пишне малювання стає суврою графікою; легкість душевних поривів — болем і заціпленням. Так мусило бути: поет співає тепер про себе, і саме простота й щирість, з якими він передає свої страждання, роблять безсмертними його “Сумні елегії”» (Андрій Содомора).

I. Теодореску. Овідій у вигнанні. 2010 р.

СУМНІ ЕЛЕГІЙ (ЖИТТЯ ПОЕТА, IV, 10)

Любошів ніжний співець, як свій шлях життєвий перейшов,
Друже-нащадку, тобі повість розкаже моя.
Мила отчизна моя — Сульмон, на джерела багатий;
Дев'ятдесят туди миль треба від Риму пройти.
Там я на світ народивсь, а щоб добре ти рік той затямив,
Знай, що однакова смерть консулів стріла тоді.
З діда і прадіда рід наш поважний із кінників римських,
Не випадковість, не гріш в люди виводили нас.
Парость не перша в сім'ї, — коли я на світ появився,
Був уже брат у батьків, старший од мене на рік;
Але зірница одна привітала народження наші,
День святкувався один, тільки на два пиріжки.
Був то один із п'яти, зброєносній Мінерві відданих
Днів, коли перші бої в цирку кривавлять пісок.

В ранніх зелених літах нас виховують пильно й дбайливо:
В Рим до найкращих знавців батько обох нас послав.
Брат мій ще з літ молодих вінець красномовства вподобав,
Форума сварки гучні вабили серце його.
Серцю ж моєму з дитинства подобались святощі неба,
Музза до тихих пісень кликала душу мою.
Часто мовляв панотець: «Не за хлібне ти діло берешся
Славен Гомер, але й він так і помер нуждарем!»
Батькове слово узяв до душі я і, муз призабувши,
Спробував прозу писати, кинув я метри дзвінкі, —
Тільки ж писання мос самохіт окрилялося ритмом,
Що б не почав я писати, вірші складались самі.

Роки тим часом минали — нечутною перше хodoю,
Вільної тоги настав день для обох юнаків,
Туніки наші прикрасив широкий рубець пурпурний,
Нахили серця, проте, не відмінилися в нас.
Брат мій подвоїти встиг в житті своїм десять лиш років, —
Вмер, і я мав почуття, ніби себе я втеряв.
Потім посаду прийняв я, зеленим літам відповідну,
Членом колегії трьох деякий час я пробув.
Курія далі чекала; та звузив я рубчик червоний,
Бо не по силі моїй був той почесний тягар;
Тіло незвичне було, та й душа не лежала до праці,
А честолюбство мені завжди огидне було;
Сестри до того ж Аонські шептали про творче дозвілля,
Що уявлялось і так даром найкращим мені.

Як шанував, як любив я прославлених Римом поетів!
 В кожнім улюбленці муз бога я серцем вчував.
 Слухав я Макра старого читання — поему про «Птахів»,
     Та про отрутних гадюк, та про цілюще зело.
 Часто Проперцій мені довіряв свою сповідь огненну:
     Щира й правдива приязнь нас сполучала обох.
 Басс, знаменитий сатирою, славний гекзаметром Понтік
     Спільники любі були тих товариських зібрань;
 І незрівнянний Горацій втішав нас багатством мелодій,
     Пісні химерно-тонкій рідну навчivши струну.
 Тільки на образ Вергілія зناв я, і смерть передчасна
     Вирвала з моого життя дружбу, Тібулле, твою.
 Галле, він твій спадкоємець, його спадкоємець — Проперцій,
     Я в тому колі з'явивсь вже як четвертий співець.

Як я старіших колись, так мене привітали молодші;
     Хутко Талія моя стала відомою всім.
 А виступав я з читаннями перед громадою в Римі, —
     Ледве чи й раз поголить бороду вправився я.
 Хист мій співецький збудила прославлена в місті Корінна,
     Так неправдивим ім'ям владарку звав я свою.
 Досить тоді написав я, та все, що вважав негодящим,
     Сам — вибагливий співець — кидав в огонь без жалю...
 Правда, тоді, як я йшов на вигнання, багато спалив я
     Навіть достойних пісень, в гніві на Музу свою.
 Серце було в мене чуле, покірне Еротові серце;
     Часто з найменших причин поломеніло воно.
 Ale хоч був я такий, хоч займавсь од найменшої іскри,
     Ta на іменні моїм плям і чуток не було.
 Malо не хлопцем мене оженили; немила та жінка
     Дуже недовго жила шлюбним зо мною життям.
 Друга її заступила; не смію догани її скласти,
     Aле недовго й вона ложе ділила мое.
 Третя й остання діждала зо мною поважного віку,
     Ta й на заслання мене випало її виряджати.
 Mав і дочку я єдину, і внуків од неї діждався,
     Dвох вона мала дітей, ale і шлюб не один.

От уже шлях свій промірявши, вмер панотець мій спокійно,
     Дев'ять десятків прожив він на своєму віку.
 Гірко я плакав за ним, так би й він оплакав свого сина,
     Скоро й паньматці своїй почесть останню я склав.

Щастя їм випало, що мого горя вони не діждали,
 Що мого вислання день їх в домовині застав.
 Щастя й мое, що недоля мене не при них перестріла,
 Не довелося старим гірко за мною тужить.
 Та як од мертвих не тільки ім'я на землі зостається,
 І од високих кострів тінь одлітає легка,
 І як про горе мое прилине до вас поголоска,
 І понад Стіксом мутним будуть судити мене, —
 Знайте, кохані, тоді, що причина моєго вигнання —
 Вчинок незважений мій, а не злочинство яке.

Мертвим належне оддав я; для тебе, читачу сердечний,
 Знову продовжує я повість скорботну свою.
 Роки найкращі минули; прийшла сивина незабаром,
 В кучері чорні мої позапліталася скрізь,
 І переможний іздець на моєму віку олімпійський
 Десять вже взяв нагород і заквітчався вінком, —
 Як несподіваний Цезаря гнів мене вислав у Томи,
 Де чорноморський бурун в західні б'є береги.
 Кари моєї причини і так аж занадто відома,
 Але про власну біду свідчить не вільно мені.
 Зрада супутників, прикрості слуг — що я згадувати маю?
 Лихо те тяжче було, аніж вигнання само.
 Тільки ж дух мій не схитнувсь, не скорився лихій я негоді,
 Скупчив всі сили свої, щоб перетерпіть біду.
 Бід же на мене звалися стільки на суші й на морі,
 Скільки зірок золотих в небі високім горить.
 Давнє дозвілля, солодке життя довелося забути
 І в непривичній руці зброю належну підняття.
 Берег сарматський, суміжний із племенем гетів стрілецьким
 Зрештою нас привітав після набридлих блукань.
 Зброя дзвенить тут довкола, та я, щоб недолю забути,
 На самотині свою пісню складаю сумну.
 І хоч нікого нема, хто б її привітав благодушно,
 Але скороочує день, час забирає вона.
 Дяка, о Музо, тобі, що живу і страждання я зношу,
 І що це трудне життя не надломило мене.
 Ти бо потіху даєш, ти приходиш до мене, як ліки,
 І заспокоюєш ти серце турботне мое.
 Вождь і супутник єси: пориваєш мене від Дунаю,
 На Геліконі мені місце почесне даєш;
 Ти, що нерясно буває, мені за життя ще з'єднала
 Славу й потужне ім'я, шану посмертну співців.

Заздрість, що все сьогочасне принижує завжди і ганить,
 В пащі неситій моїх не поглинула пісень.
 І хоча наша доба породила великих поетів,
 Але прихильні були людські й для мене уста.
 І хоч на думку мою є багацько співців поважніших,
 Поруч із ними й мене ставить ласкавий читач.
 Передчування ж співецьке говорить мені — та чи правда? —
 Що і по смерті не весь буду я, земле, твоїм.
 Чи то мій хист, чи то ласка твоя оцю славу з'єднали, —
 Дякую красно тобі, любий читальнику мій!

(Переклад з латини Миколи Зерова)

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Які факти біографії Овідія відображені в тексті? 2. У яких рядках ідеться про художні твори, що написав митець? 3. Які почуття та настрої втілено в поданому фрагменті із «Сумних елегій»? 4. Знайдіть у тексті контрасти. Яку роль вони відіграють? 5. Які міфологічні образи використав автор? З якою метою?

Порівнюємо. Визначте подібність і відмінність між елегіями Тіртея та Овідія.

Краса слова

Як відомо, жанр елегії виник у Стародавній Греції і наповнювався громадянськими мотивами, а також мотивами кохання. У ранній творчості Овідія звучать любовні мотиви, але в пізній період життя в його елегіях переважають особисті переживання, мотиви розчарування, самотності й страждання. Основний художній конфлікт «Сумних елегій» — несправедливість влади до поета. Цей конфлікт виходить за межі біографії митця, набуваючи широкого філософського значення.

Образ Овідія назавжди залишився в історії художньої літератури як образ митця-вигнанця. До цього образу й до творчості поета зверталися багато письменників, зокрема Й. М. Зеров, який зробив чимало перекладів його творів. Над поезіями Овідія М. Зеров працював в останні роки, перебуваючи в засланні на Соловках. У долі давньоримського митця український поет уbachав сумні паралелі зі своїм життям.

Перевірте себе. 1. Визначте роль Овідія в розвитку зарубіжної літератури. 2. Якого спрямування надав митець жанру елегії? 3. Охарактеризуйте ліричного героя в збірці «Сумні елегії». 4. Розкрийте філософський і моральний зміст книги «Метаморфози». Яку роль у ній відіграє міфологія?

Радимо прочитати

Зеров М. Зібрання творів : У 2 т. / М. Зеров. — К., 1990.

Кирилюк З. В. Зарубіжна література. Античність. Середньовіччя... / З. В. Кирилюк. — Тернопіль, 2002.

СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ЯК ДОБА В ІСТОРІЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА КУЛЬТУРИ

Хронологічні межі. Тисячоліття, що віддаляє давній світ від Нового часу, в історії людства називають *Середньовіччям* (або *середніми віками*). Розвиток літератури в добу Середньовіччя мав свою специфіку на Заході й Сході. У Європі цей період охоплює приблизно IV–XV ст. — з моменту краху Римської імперії до повного утвердження феодального способу виробництва (хоча в деяких країнах уже в XIII–XIV ст. формуються засади Відродження). У східних країнах процес феодалізації розпочався раніше, ніж у Європі, але й затягнувся на кілька століть пізніше. Хоча розвиток людської цивілізації в епоху Середньовіччя був неоднорідним у різних країнах, утім, є дещо спільне, що дає змогу говорити про середні віки як особливий етап духовної культури людства.

Ознаки Середньовіччя як епохи літератури та культури. У середні віки художня література розвивалася в умовах утвердження *феодальних відносин*. Стари суспільні норми поступалися новим, складалася нова ієархія станів, які створювали свою культуру. Грандіозні історичні події (релігійні війни, перерозподіл територій, міграція народів, пошук нових земель, формування міст та ін.) відображені в яскравих образах і сюжетах середньовічних творів.

Виняткову роль у розвитку різних видів мистецтва, у тому числі й літератури, відігравали світові релігії — *християнство, іслам, буддизм*. Їх утвердження сприяло формуванню ідеологічних зasad культури, основою якої став релігійний світогляд. Високий авторитет Біблії та Корану в ті часи зумовив розробку релігійних тем, сюжетів і образів у художніх творах. У середні віки виникла нова теоцентрична концепція¹, згідно з якою людина вважалася залежною від божественної волі й мала підпорядкувати все своє життя пошуку вищих духовних цінностей. Прагнення запровадити в життя нові релігійні поняття та норми поведінки обумовило морально-етичні проблеми в літературі, а також заглиблення митців у внутрішній світ людини.

Зауважте!

У середні віки утворилися п'ять нових культурних зон: індійська, східноазіатська, близькосхідна, візантійська, західноєвропейська.

¹ *Теоцентрична концепція* (грецьк. *Theos* — Бог, латин. *centrum* — центр кола) — філософська концепція, за основу якої взято розуміння Бога як абсолютноого, досконалого, найвищого буття, джерела всього життя й будь-якого блага.

Крім релігії, потужний вплив на мистецтво та художню літературу справила *філософія*. У різних куточках світу утворилися специфічні філософські системи, тісно пов'язані з уявленнями й віруваннями людства. У літературних творах доби Середньовіччя знаходимо чимало роздумів про смисл буття, про стосунки людини з Богом, про її місце на землі, боротьбу тілесного й духовного. Філософію в ті часи розуміли в практичному значенні — це наука про можливість досягнення щастя, яке не можливе без духовної мети. Отже, у добу Середньовіччя тісно поєдналися думка й художній образ, величне та трагічне, релігійне чуття й прагнення до ідеалу. Людина усвідомила залежність від вищих сил і водночас відкрила в собі внутрішні суперечності, шукаючи своє місце в Усесвіті.

У *клерикальній літературі* були популярні Біблія, Коран, Талмуд, тлумачення священних книг, культова поезія (гімни, молитви, проповіді, видіння) тощо. Ця література створювалася не мовою живого спілкування, а тими мовами, що вже занепадали, але ще існували як мови церкви, науки й освіти. У Європі це була латина. У країнах Східної Європи, у Київській державі, де міцнішли культурні зв'язки з Візантією, такою мовою стала старослов'янська, а на Сході — санскрит. Ці мови забезпечували обмін культурними здобутками різних народів.

Світський напрям середньовічної літератури Сходу й Заходу творили представники різних соціальних груп, які писали про теми й проблеми у визначеній системі жанрів. Наприклад, європейське лицарство подарувало світові лицарський роман, куртуазну (любовну) лірику тощо. Унаслідок розвитку міст, що ставали не тільки осередками торгівлі й вироблення товарів, а й культурними центрами, формувалася широка за тематикою демократична культура (наприклад, у Франції — фабліо, у Німеччині — шванки, у східних країнах — маками). У межах світського напряму літератури розвивалися живі мови народного спілкування, формувалися національні мови.

Становлення різних національних літератур ґрунтувалося на здобутках усної народної творчості. Зв'язок художніх літератур і фольклору відображеній у багатьох середньовічних жанрах (наприклад, у геройчному епосі). Певний час літературу живили теми, сюжети й образи, характерні для фольклору. Деякі твори передавалися з уст в уста й стали колективним надбанням (*«Пісня про Роланда»*, *«Роман про Трістана та Изольду»*, *«Пісня про Нібелунгів»*, *«Пісня про моого Сіда»*, *«Слово о полку Ігоревім»* та ін.). Поступово роль фольклору в художній літературі зменшувалася. З відокремленням літератури від колективної свідомості вона перестала бути анонімною.

Усесвітньо відомими стали імена таких середньовічних митців, як Лі Бо, Ду Фу (*Китай*), Рудакі, Омар Хайям, Хафіз, Фірдоусі, Румі (*персько-таджицька література*, що розвивалася на території Ірану та Середньої Азії), Данте Аліг'єрі (*Італія*) та ін.

Зауважте!

У літературі доби Середньовіччя утворилися два провідні напрями: 1) клерикальний (пов'язаний із релігією); 2) світський (у якому відображені життя та інтереси різних соціальних верств).

У Європі серед інших формується література Київської держави, на розвиток якої вплинуло прийняття християнства, а також надзвичайно багата народна культура.

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Який період охоплює доба Середньовіччя і в яких історичних умовах тривав її розвиток? 2. Назвіть провідні ознаки цієї літературної епохи. 3. Які напрями утвердилися в літературі доби Середньовіччя? 4. Які мови сприяли їх розвитку? 5. Розкрийте роль усної народної творчості цього періоду.

Порівнюємо. Визначте подібність і відмінності між розвитком літератур на Заході й Сході.

Перевірте себе. Назвіть провідні чинники розвитку літератури в добу Середньовіччя.

Книжка і комп'ютер

За допомогою Інтернету знайдіть інформацію про історичні умови та розвиток культури в країнах Заходу або Сходу (1–2 за вибором) в добу Середньовіччя. Підготуйте комп'ютерну презентацію.

Радимо прочитати

Кирилюк З. В. Література Середньовіччя / З. В. Кирилюк. — Харків, 2003.

СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ В КИТАЇ

Історичні межі. Китайське середньовіччя охоплює VII–XIII ст. Це «золотий період» розвитку китайської літератури, особливо поезії, що використовувала давню міфологію та філософію.

Духовні витоки китайської культури й літератури сягають глибин міфології. У космогонічних міфах китайців стверджується думка про те, що до початку світу існував хаос, з якого виникли ян та інь (чоловіче й жіноче начала). Згідно з уявленнями давніх китайців, щоб люди могли жити у величезному світі, вони повинні знати його загальний порядок і наслідувати його в усьому. Ян та інь угілювали всі можливі у світі протилежності: світ і темряву, тепло й холод, силу і слабкість тощо. Світ уявлявся осереддям боротьби протилежностей. Взаємодія ян та інь спричинила появу першоелементів: води, вогню, дерева, металу, землі. Поняття «ци» означало певну «життеву силу», «енергію» світу. Поняття «дао» — шлях або природний рух речей — загальний світовий закон. Ці й інші міфологічні поняття-образи міцно ввійшли у свідомість багатьох поколінь китайців і в давню китайську філософію.

Конфуціанство. У давній китайській філософії існували кілька напрямів, серед яких найвпливовішими були конфуціанство й даосизм, що впродовж століть живили й надихали китайську культуру.

У Китаї з давніх-давен переважала так звана філософія життя, що намагалася розв'язати проблеми керівництва народом, країною, порушувала питання укріплення моралі й поліпшення виховання людей. Таким було *конфуціанство* — впливова філософська школа, засновником якої був *Кун Фуцзі* (550–479 рр. до н. е.). Він став знаним у Європі через два тисячоліття після своєї смерті як *Конфуціус*, або *Конфуцій*, і вважається «творцем» духовного образу китайців ось уже багато століть.

Основний зміст конфуціанства полягає в проголошенні ідеалу соціальної гармонії та в пошуках засобів досягнення цього ідеалу. Сам Конфуцій створював своє вчення як мистецтво управління державою. Це мистецтво він ототожнював із справедливістю та моральністю. Поняття «лі» (порядок, обряд, благопристойність, правила поведінки, традиція) стало ключовою категорією китайської моралі й центральною ідеєю конфуціанства. Гідне виконання обов'язків усіма членами суспільства веде до порядку, що відзначається добродетеллю та гуманністю, уважав Конфуцій.

Одним із основних понять конфуціанства є «жень» (гуманність), складником якого є людинолюбство. Але любов до людини розуміється доволі специфічно — як безперечне схиляння молодших братів перед старшими, синів — перед батьками, підданих — перед правителем тощо. Тобто шанування батьків і поважне ставлення до старших — основа соціального порядку, відповідно до зasad конфуціанства.

Під впливом конфуціанства склалися й зміцніли характерні для Китаю форми соціальної організації та комплекси моральних уявлень, поведінки, стосунків між людьми, що не втрачають своєї актуальності й нині.

Даосизм. Виник у IV–III ст. до н. е., коли з'явилися книги «Лао-цзи» і «Чжуан-цзи». У даосизмі людина ї природа сприймається як єдине ціле (людина — органічна частка Всесвіту), тому піznати природу означає піznати й людину. Як уважали прихильники цього напряму китайської філософії, життям природи й людей керує не Небо як верховне божество, а життя йде своїм шляхом — *дао*. Поняття «дао» перекладається не просто як «шлях», а як «природний хід речей», як «те, що йде само собою». Дао розуміється як космічний і моральний закон. Навіть Небо не в змозі порушити дао. Будь-яке втручання в дао або протидія йому приречені. *Дао* — основа буття всього сущого, тому кожна людина має співвіднести себе та своє життя з дао. У філософському трактаті «Лао-цзи» ідеться про те, що дао — таємнича сутність Усесвіту, яку неможливо піznати розумом, можна лише осягнути внутрішнім еством. У даосизмі також утверджується думка про переход усіх речей у свою протилежність: вологе з часом може стати сухим, а сухе — вологим, велике — малим, а мале — великим, несправедливе — справедливим тощо. Отже, даосизм прагнув осягнути розмаїття світу в його мінливості й безмежності.

Зауважте!

Моральні принципи конфуціанства: 1) допомагай іншим досягти того, чого б ти й сам хотів досягти; 2) чого не бажаєш собі, не роби того й іншим.

Мудра думка

«Людинолюбство є рисою шляхетних людей... Шляхетний муж діє так, як велить обов'язок. Шляхетний муж багато вимагає від себе, а нешляхетний — від інших. Шляхетний муж, зазнавши нужду, гідно її переживає, а нешляхетний — морально спотворюється» (Конфуцій).

Коментарі Незважаючи на відмінності, конфуціанство й даосизм об'єднує думка про моральність як першооснову людського буття, а також спроби філософського пояснення світу. У силі моралі й філософської думки — духовний потенціал китайського мистецтва.

Доба Тан — золота сторінка китайської культури. За часів правління династії Тан (618–907) у Китаї сформувалася високорозвинена цивілізація. У процесі об'єднання окремих князівств була утворена могутня Танська держава зі столицею Чаньань, де знаходилася резиденція імператора. Перші правителі Танської держави дбали про розвиток країни, роздали чимало земель селянам, обмежили владу поміщиків, сприяли активізації торгівлі. Після тривалих війн країна нарешті зажила мирним життям.

Правителі опікувалися розвитком науки та мистецтва. Можновладці всіляко підтримували талановитих письменників, художників та архітекторів. Танська держава розквітла в архітектурних ансамблях. Світове визнання здобули декоративні вироби, живопис і книжки. У VII ст. в Китаї був винайдений засіб книгодрукування, що давав можливість друкувати не тільки державні накази та релігійні тексти, а й літературні твори.

В епоху правління династії Тан поезія стала суттєвою частиною духовного життя китайців. У ті часи вірші писали всі — від імператора й чиновників до найбідніших селян. Поетичне бачення світу було характерне для світосприйняття китайців тієї доби.

 У добу Середньовіччя в Китаї були створені прекрасні палаци та храми, у містах з'явилися бібліотеки й театри. У центрі столиці був розташований імператорський палац, огорожений високими стінами й баштами. До наших часів дійшли середньовічні китайські багатоярусні башти — пагоди, що нагадують про визначні події та святині.

Китайські митці писали свої полотна на довгих сувоях із шовку або паперу.

Китайські пагоди на річці Ліцзян.
Сучасне фото

Лірика епохи Тан. За часів правління династії Тан і в політику, і в літературу прийшли вихідці із збіднілих сімей землевласників, котрі виросли на лоні природи й зберігали міцні зв'язки із селянством. Вони були носіями іншого духу, аніж стара аристократична верхівка. І це не могло не вплинути на літературу, зокрема на поезію, що стала більш демократичною. Попередня епоха

в ліриці відзначалася вишуканістю, аристократизмом форм, барвистістю стилю, які вже не відповідали новому часові. Поети танської доби прагнули простоти форми й глибини філософської думки. Вони виражали не тільки свої приховані почуття, а й світогляд людини, котра усвідомила свою цінність і єдність із природою. Отже, китайська поезія рухалася від елітарності й манірності до простоти й повсякденної конкретності. Простота й відкритість почуттів стали провідною ознакою лірики епохи Тан.

Природа й людина в китайській поезії доби Середньовіччя поєднуються в одне ціле. Поети придавлялися до найменших змін у природі, які втілювали в несподіваних образах, порівняннях і метафорах, що нерідко набували філософського змісту. Характерною особливістю китайської лірики того часу є психологічний паралелізм — паралельне зображення природи й почуттів людини.

Новаторський характер танської поезії не заперечував традиційних тем і мотивів. Ті ж самі гори й ріки, пори року, схід і захід сонця надихали митців, але явища природи набували нового осмислення й наблизилися до життя звичайної людини. Чітко окреслені обrazи, ясність стилю, гармонія пропорцій — усе це прийшло в лірику епохи Тан. Простота й класична легкість танських віршів стали зразком для наступних поколінь митців.

Провідними темами танської поезії стали природа й поет, втеча від світу, стосунки з друзями, чужина, юність і старість, тлінність буття, минуше та вічне, громадянський обов'язок, любов до батьківщини тощо. Однак дуже рідко можна знайти вірш, у якому одна тема траплялася б у чистому вигляді. Твори танського періоду — це єдиний тематичний комплекс. Наприклад, зміни в природі викликали роздуми про плинність буття, наближення старості, вічність. Поширена в той час тема туги поета на чужині (у Стародавньому Китаї було прийнято переводити чиновників з однієї області в іншу, що становило певні труднощі для їхніх родин) пов'язується з переживаннями, обумовленими розривом із друзьями, рідною домівкою.

Своєрідність китайської культури танського періоду полягає в тому, що поезія, живопис і каліграфія не мали звичних для нас меж. Вірші в Стародавньому Китаї записували за допомогою ієрогліфів, які мали багато значень, тому читач повинен був використовувати творчу уяву. Займаючись каліграфією, китайці ніби наново відкривають власне «я», спілкуються з Усесвітом. Каліграфію з давніх-давен уважали засобом вираження стану душі, а ієрогліфам приписували чудодійну силу. Отже, поезію, живопис і каліграфію вважали трьома іпостасями мистецтва, що сягало духовних глибин людського буття.

Лірика епохи Тан — прекрасний художній світ людських думок і почуттів, широких одкровень і філософських узагальнень, утілених у специфічних поетичних формах.

Зауважте!

Поети знаходили в природі асоціації власному душевному стану, водночас природа давала поштовх їхньому натхненню, розвитку думки й ліричним переживанням. Тому в літературі того часу панувала пейзажна лірика.

Основні жанри китайської лірики доби Середньовіччя. У китайській поезії епохи Тан розвивалися такі жанри, як *ші* й *ци*. *Ші* — вірші з дворядковою строфою, кожен рядок складається з чотирьох, п'яти або семи слів із цезурою (паузою) після другого знака в рядку з чотирьох або п'яти слів і після четвертого — у рядку із семи слів. Лірична форма *ші* проіснувала досить довго, вона не відкинута й сучасними китайськими поетами.

Ци, на відміну від *ші*, складаються з нерівних рядків. Вірші у формі *ци* створювалися на певну мелодію, тому музикальність є характерною ознакою таких творів. *Ци* з'явились у VIII ст., спочатку їх тематика була пов'язана з особистісними переживаннями поетів, але згодом у творчості митців з'являються й інші теми, що значно розширили коло сюжетів і мотивів.

Видатні поети доби. В епоху Тан поезія досягла небувалого розквіту: сотні, навіть тисячі талановитих поетів (це тільки ті, хто згадується в авторитетних виданнях і чий вірші дійшли до нашого часу, а ще було багато безіменних авторів, твори яких назавжди втрачені) прокладали нові шляхи в літературі. Серед них були *Ван Бо*, *Лу Чжаолінь*, *Мен Хаожань*, *Ван Вей*, *Гао Ші*, *Цень Шень*, *Ван Чанлінь* та ін. Творчість китайських поетів раннього Середньовіччя обумовила появу зірок першої величини — *Лі Бо* й *Ду Фу*.

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Які уявлення китайців обумовлені давніми міфами? 2. Назвіть основні напрями в давній китайській філософії. 3. Який період охоплює доба Середньовіччя в історії культури Китаю? 4. Назвіть хронологічні межі правління династії Тан. 5. Охарактеризуйте (стисло) економічний і культурний розвиток Танської держави. 6. Яку роль відігравала поезія в епоху Тан? 7. Визначте основні теми й художню своєрідність танської лірики. 8. Охарактеризуйте провідні жанри китайської поезії доби Середньовіччя.

Порівнюємо. Порівняйте засади конфуціанства й даосизму. Чим вони відрізняються між собою? Чи є подібність між ними?

Для обговорення. Які ідеї давньої китайської філософії вам видаються актуальними? Аргументуйте свою думку.

Творче завдання. Поясніть висловлювання Конфуція: «Для всіх і кожного — удосконалення своєї особи є корінням»; «Неможливо, щоб за неладу в корінні верхівка була в порядку».

Робота в групах. Поділіться на групи «мистецтвознавці», «історики», «філософи», «літературознавці» і підготуйте повідомлення та презентації про відповідні аспекти життя Китаю в добу Середньовіччя (до 3–4 хв.).

Перевірте себе. 1. Як ви зрозуміли поняття «дао»? 2. Розкрийте основні ідеї конфуціанства. 3. У чому полягає новаторський характер китайської лірики доби Тан? 4. Доведіть синкретизм (поєднання різних видів мистецтва) у китайській поезії.

Радимо прочитати

Ніколенко О. М., Філіна І. О. Філософія життя в китайській та японській літературах (Лі Бо, Ду Фу, Мацуо Басьо, Ісікава Такубоку, Ясунарі Кавабата, Кобо Абе) / О. М. Ніколенко, І. О. Філіна. — Харків, 2003.

ЛІ БО

701–762 pp.

Змах пензля —
і буревії та зливи тремтять.
А напише вірша —
і викличе сліози у привидів,
добрих і злих.

Ду Фу

Сторінки життя та творчості

Китайський поет Лі Бо (повне ім'я Лі Тай-Бо) відобразив різні аспекти життя народу й водночас глибини його духу. У ліриці митця виникає зв'язок конкретного історичного часу Тан і вічності, китайської народної культури та філософії.

Лі Бо народився 701 р. в провінції Сичуань (Китай). Перші вірші написав у 10 років. Через вісім років відмовився від складання державних іспитів, що могло б забезпечити йому посаду, несподівано залишив домівку й разом із своїм наставником вирушив у мандрівку, а згодом оселився в горах. Світосприйняттю Лі Бо був близький даосизм. Слідом за своїм учителем (даосом) він прагнув пізнати загальний рух речей у світі — дао. Його вабила широта простору, у якому він шукав своє місце як частинка Всесвіту.

Мандри поета тривали протягом 721–728 рр. У цей час Лі Бо одружився, проте сімейне життя й батьківство не вплинули на його філософські пошуки. Улюбленим місцем його подорожей були гори Шань-дунь, де він написав чимало поетичних творів і вів бесіди з такими ж самітниками про природу, сенс буття, призначення мистецтва.

742 р. імператор подарував поетові вище вчене звання (ханьлінь) і запросив до свого палацу в Чанъань. Він високо цінував талант Лі Бо та його знання даоських книг, любив розмовляти з ним і слухати його вірші. Дружина імператора (її називали «Дорогоцінна Дружина») власноруч готувала чорнило для поета, а він за наказом правителя описував її вроду. Утім, Лі Бо був незалежним у своїх поглядах і вчинках, тому недовго затримався при дворі імператора. Він шукав не слави й багатства, а гармонії з природою, світом, самим собою. Тому 744 р. поет залишив столицю й знову вирушив у мандри.

Єдиний
автограф Лі Бо,
який зберігся

756 р. в Китаї спалахнуло повстання під проводом Ань Лу-Шаня, губернатора північних областей імперії. Почалася доба жорстоких міжусобиць, що спустошили землі й привели до численних жертв. Лі Бо став свідком зачолоту й був утягнений у політичну боротьбу. Молодший брат імператора Лі Лінь умовив поета вступити до нього на службу, ставши в опозицію до правлячої династії. Після викриття намірів опозиції Лі Лінь опинився за гратали, а разом із ним і його прихильники, серед яких був і Лі Бо. Кілька років поет провів у в'язниці, а потім був засланий у далеку провінцію Єлан. Однак через три роки митець був помилуваний імператором й знову здобув бажану свободу.

Останні роки Лі Бо прожив у будинку свого родича Лі Янбіна, де й помер 762 р. А Лі Янбін дбайливо зберіг понад 900 творів поета. За легендою, митець потонув, намагаючись упіймати відображення місяця в річці. Ця легенда небезпідставна: усе життя поет шукаввищий смисл — дао, який приковує природу. Можливо, він його все-таки знайшов...

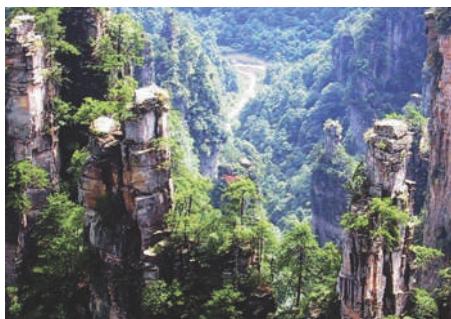
Творчість Лі Бо мала величезний вплив на розвиток подальшої китайської поезії. Друзі митця — поети Ду Фу й Гао Ші — відзначали в Лі Бо особливий талант «глибокого бачення світу».

Лірика. Лі Бо приваблювали різні теми й мотиви, серед яких особливе місце посідає тема природи. Його твори не випадково називають «поезією гір і рік». Природа — привід для філософських роздумів митця, він ніколи не втомлювався стежити за нею, бо кожна її зміна неповторна й прекрасна. Гірські хребти, водоспади, небесні висоти, неосяжні ліси, сузір'я — постійні образи поезії Лі Бо. Ліричний герой у творах поета живе поміж небом і землею, серед невгамовних стихій і вічних зірок. Його вабить дао, відоме тільки природі.

Хоча у віршах митця нерідко відображені настрій самотності, сум поета не має відтінку трагізму. Його печаль пов'язана зі складністю філософських питань, що хвилюють його, а усамітнення для їх вирішення є необхідною умовою. Тому поет сумує на самоті, бо тільки наодинці із собою та світом він може думати про вічне.

Хоча ліричний герой Лі Бо — відлюдник, мандрівник, котрий живе подалі від людей, він переймається їхніми переживаннями й тривогами. Чимало віршів поета присвячено друзям і просто знайомим. Він сприймає їхній біль як особистий, співчуває їм, тонко відчуває їхній душевний стан.

Улінлюань (Китай)

Незважаючи на постійну заглибленість у природне й духовне життя, творчість Лі Бо пройнята бажанням охопити весь світ, пізнати його в різних виявах, відчути радість від існування. Тому пафос поезії митця не обмежується сумним настроєм. У віршах Лі Бо втілено й радість від життя, натхнення та пошук дао.

Художня своєрідність віршів Лі Бо. У творчості поета розвивається віршова форма китайської поезії *ци*, витоки якої

знаходимо в народній пісні. Як і фольклорні жанри, вірші Лі Бо надзвичайно музикальні, у них поезія тісно поєднана з мелодією, а думка — з образом. Поет використовує характерний для народної творчості прийом психологічного паралелізму, уживає постійні епітети, метафори й порівняння. Лі Бо оновив китайське віршування, наблизивши його до життя. Його лексика проста й виразна. Поет досягає яскравої картини за рахунок мінімуму зображенільних засобів. Він створює свої вірші як маленькі мініатюри, де кожний дотик пензля не є випадковим. Творчість Лі Бо засвідчує, що в середньовічному Китаї створювалася високогуманна й філософська поезія, пройнята людськими почуттями та шуканнями, суголосними й сьогоденю.

ПЕЧАЛЬ НА ЯШМОВОМУ¹ ГАНКУ

Коментарі

У творі розробляється популярний мотив китайської лірики — туга дівчини. *Білі роси* — метафора інею. Епітет *яштовий* у китайській поезії — це не тільки означення, а символ істинного, гідного й вірного. В українському перекладі назви використовується слово *ганок*. В оригіналі, звісно, використовується інше слово, яке можна перекласти як «поміст», «настил на підвіщенні». Китайське слово *поміст*, як і українське *ганок* — споруда перед будівлею, своєрідний перехід від відкритого простору, «широкого світу» до простору замкненого, приватного. *Яштовий ганок* — центральний образ вірша, який допомагає створити образ ліричної героїні, котра переживає глибоку печаль. Для Лі Бо характерний перехід внутрішнього (печалі) у зовнішнє, природне («...місяць осінній печальний ... повільно згаса»).

На яштових сходах
бліє холодна роса. —
Промокли панчохи.
Пливуть мовчазні небеса.
Дивлюсь крізь фіранку
На місяць осінній печальний, —
на тихій воді він тремтить
і повільно згаса.

(Переклад із китайської
Леоніда Первомайського)

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Де й коли відбуваються події, що описує поет? Які образи це засвідчують? 2. Якими настроями пройнятий вірш? 3. Які художні засоби допомагають відтворити ці настрої? 4. Охарактеризуйте образ ліричної героїні вірша.

Для обговорення. Як ви думаете, чому сумує лірична героїня Лі Бо?

Творче завдання. Опишіть (усно) або намалюйте картину, що постала у вашій уяві під час прочитання вірша.

¹ *Яшма* — гірська порода, з якої в давнину робили деякі споруди (у тому числі для імператорського палацу), а також обереги, амулети.

ПРИЗАХІДНЕ СОНЦЕ НАВЮЄ ДУМКИ ПРО ГОРИ

Коментарі

У цьому творі змальовано художню картину світу: дерева, квіти, небо, гори — усе це єдиний природний простір. У ньому є місце й для людини, яка гармонійно входить у цей простір, коли прилучається до його найбільшої тайни — дао. Людина не повинна йти всупереч природному шляху, вона має жити одним життям з усім, що є на землі.

Опісля дощу
заяріла паруюча зелень.
Західним рум'янцем
взялося розчахнute небо.

Весни будівничі —
тепло і вітерець зі сходу —
пишаються квіттям,
найкращим своїм творінням.

Та квіт опаде,
і настане глибокий вечір.
Це так зрозуміло! —
І я не таму зітхання.

Одна тільки мрія —
відвідати прославлені гори,
щоб там, окрилившись,
піznати Велике Дао!

(Переклад із китайської
Геннадія Туркова)

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Які картини постали у вашій уяві під час прочитання вірша? 2. Якою змальовано природу у творі — статичною чи динамічною? 3. Охарактеризуйте образ ліричного героя та його найбільшу мрію. 4. Наведіть приклади метафор та епітетів з українського перекладу вірша.

Для обговорення. Як ви розумієте поняття «Велике Дао», використане автором у вірші?

Творче завдання. Намалуйте фарбами (олівцями чи пастеллю) пейзаж за мотивами цього вірша. Поясніть свій вибір кольорів, відтінків та образів.

СОСНА БІЛЯ ПІВДЕННОЇ ГАЛЕРЕЇ

Коментарі

Духовне життя для Лі Бо мало таке саме значення, як і життя природне. Тому не випадково він зображує свої переживання через пейзажі. Так, наприклад, поет порівнює своє прагнення вищого смислу із зростанням самотньої сосни, навколо якої ніколи не вщухає вітер. Цей вірш сповнений символів і алегорій. Сосна — це уособлення митця, котрий прагне вищого смислу. Вітер утлює бентежний і неспокійний Усесвіт, у якому живе людина. А «надхмарна вись» — це той прихованний сенс усього сущого, природний і моральний закон, який шукає поет. У творі звучить думка про необхідність духовного вдосконалення людини, про пізнання дао.

Поблизу галереї
Росте сосна-одиначка. —
В такої, природно,
розкидисте гілля й густе.

Вітрець навколошній
навіть на хвильку не вищухне:
йому тут воля —
тож дме він і вдень, і вночі.

Затінений стовбур
покрився плямами моху.
А в пишній хвої
повітря неначе мигтить.

Чи вдастесь їй
досягти надхмарної висі?
Це ж треба рости
аж декілька тисяч лі¹!

(Переклад із китайської
Геннадія Туркова)

Гора Саньциншань. Китай

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Визначте провідну тему й ідею вірша. 2. Назвіть у творі символи й алегорії. Що вони уособлюють? 3. Як через пейзаж розкривається стан ліричного героя?

Для обговорення. 1. Чому, на вашу думку, у вірші Лі Бо сосна — одиначка? 2. Яке значення має самотність для ліричного героя? 3. Чи є в цьому вірші прихований трагізм? Доведіть або спростуйте цю думку.

Творче завдання. Які образи природи, на вашу думку, також допомогли б поетові розкрити пошуки дао?

Краса слова

У віршах Лі Бо нерідко поєднуються слова з різних сфер буття — висока й побутова лексика, слова, що означають явища природи й повсякденне життя людини. Проте поет не протиставляє ці слова за значенням, вони утворюють неподільну єдність, де людина зі своїми неповторними почуттями є важливою часткою Всесвіту.

- Назвіть у прочитаних вами віршах такі слова-образи. Як вони співвіднесені між собою?

Перевірте себе. 1. Що ви знаєте про життя Лі Бо? 2. Розкрийте вплив даосизму на його творчість. 3. Як поет сприймав усамітнення — як трагічний розрив із людьми чи як необхідну умову для філософських шукань? 4. Які теми й мотиви переважають у творчості митця? 5. Дайте своє тлумачення улюблених рядків Лі Бо, знайдіть у них засоби художньої виразності.

¹Li — міра довжини в Стародавньому Китаї (приблизно 30 см).

ДУ ФУ

712–770 pp.

Де ж він, той рік,
Коли зможу вернутись додому?

Ду Фу

Сторінки життя та творчості

Увага до внутрішнього світу людини, велике співчуття до знедолених і скривджених, викриття війн і несправедливості — усе це хвилювало поета Ду Фу (друге ім'я Цзимей). Він став видатним ліриком разом із своїм геніальним сучасником Лі Бо. Поетів пов'язували дружні стосунки, і хоча кожен із них ішов своїм шляхом, вони поважно ставилися до здобутків один одного.

Ду Фу народився 712 р. в окрузі Гун провінції Хенань (Китай) у сім'ї чиновника, був нащадком старовинного китайського роду. Серед його предків — військові, державні діячі, митці. Його дід, Ду Шень-ян, був одним із найшанованіших у VII ст. придворних поетів. Але коли на світ з'явився Ду Фу, від колишньої слави й багатства родини залишилися тільки легенди, тому він мусив починати своє життя в зліднях і поневіряннях.

Ду Фу змалку мріяв про теплу домівку й благополуччя, та його мріям не судилося здійснитися. Про його життя до 40 років відомо дуже мало. Він багато мандрував країною разом із своїми друзями — Лі Бо й Гао Ші. Це був період пошуків самого себе. За свідченням його сучасників, Ду Фу був надзвичайно здібним, проте чомусь не склав іспити на посаду державного чиновника. І все ж таки він не втратив віри у власні сили.

Ду Фу став пристрасним співцем своєї країни, знайшовши в цьому власне покликання. З такими намірами поет оселився в тодішній столиці Китаю — Чанъань. Так почався другий період життя та творчості митця. У 751 р. вірші, які Ду Фу надіслав імператорові, були схвально прийняті при дворі, згодом для поета було влаштовано новий екзамен, який він витримав і отримав відповідну посаду. Однак у столиці його становище не стало кращим. Протягом тривалого часу він так і не знайшов гідної служби, що була б йому до душі, жив випадковими заробітками.

Будинок Ду Фу.
Реконструкція. м. Ченду (Китай)

У поезії Ду Фу, крім традиційних для китайської лірики тем природи та філософських пошуків, потужно зазвучали соціальні мотиви. Поет відчув кризу Танської держави й відобразив це у своїх творах. У його «Пісні про бойові колісниці» ідеться про страждання й горе народу. Твір розпочинається описом проводів чоловіків на війну, а завершується оплакуванням душ померлих. Уперше в китайській ліриці виявилося нове почуття — сорому поета за розкоші вельмож і глибокого болю за долю простих людей.

У 44 роки Ду Фу залишив столицю, до якої докотився заколот північно-східних військ під проводом Ань Лу-Шаня. Поет вирушив із своєю сім'єю на північ, у передмістя Фучжоу, рятуючись від погромів заколотників. Утім, йому не вдалося уникнути полону, з якого він утік у квітні 757 р. Після того Ду Фу призначили міністром, але згодом понизили й відправили в провінцію Гуачжоу. Державна служба не стала покликанням для поета. Він усім серцем віддався мистецтву. Найбільше його хвилювала доля рідної країни й народу, про що він багато писав у своїх віршах.

У 759 р. Ду Фу нарешті залишив ненависну йому державну службу й зміг займатися поезією. Він оселився в Ченду, північно-західній частині Китаю, де провів останні одинадцять років, створивши там понад тисячу віршів. Помер Ду Фу 770 р., так і не досягши ані слави, ані багатства. Сучасники майже не знали його, але наступні покоління гідно оцінили доробок поета.

Лірика. Насамперед треба відзначити історизм поезії Ду Фу. Його недаремно називають *поетом-істориком*, адже до появи Ду Фу китайська поезія рідко відображала широкомасштабні сцени й історичні події. Митець створив поетичний літопис не тільки свого життя, а й життя своєї країни.

У поезію Ду Фу ввійшли образи звичайних китайців, у яких угілено історію й реальність Китаю (вірші «Прощання старого», «Прощання безпритульного» та ін.). Вони, на відміну від творів попередників митця, більш індивідуалізовані. Це вже не просто абстрактні мандрівники чи філософи, а конкретні люди зі своїми реальними біографіями й почуттями, зумовленими соціальними обставинами. Через своїх героїв йому вдалося відтворити дух історичного часу, висловити біль, страждання й сподівання китайського народу.

Ду Фу поділяв принципи конфуціанства, шукаючи шляхів досягнення соціальної гармонії. Мрія поета втілилася в образі величезного будинку, у якому б знайшли спасіння всі злідари, жебраки й безпритульні (вірш «Якби я міг побудувати дім...»). Ліричний герой готовий «замерзнути» чи «втратити життя», аби тільки побачити цей «спільнний дім для всіх» — символу миру й щастя в країні.

У ліриці Ду Фу звучать традиційні для китайської поезії теми розлуки, самотності та відчуження. Однак якщо в Лі Бо перебування на самоті було пов'язане з необхідністю осмислити життєвий шлях — дао, то в Ду Фу самотність спричинена передовсім історичними обставинами. Поет трагічно переживає негаразди й у своєму житті, й у житті всієї країни. Ду Фу порівнює себе то з порожнім човном, то із самотнім птахом — у цих образах відображенна драма

звичайного китайця VIII ст., доля якого постійно крутила у вирі подій, випробовувала війнами й злиднями (вірш «Самотня дика гуска» та ін.).

Безумовно, соціальні теми й мотиви переважають у творчості Ду Фу, але він віддав належне й пейзажній та філософській ліриці. Поет уважно придивляється до життя природи, прагнув жити в гармонії з нею, захоплювався її красою, але сприймав її не відсторонено, а як людина свого часу. Природа в Ду Фу — ще один привід для роздумів над власною долею й життям народу.

Трагізм і світло ідеалу. Природа й людина в поезії митця живуть одним життям. Краєвиди, створені поетом, оживають завдяки тому, що їх органічною часткою стають люди. З природою разом вони її умирають, бо життя і смерть — нерозривні начала Всесвіту. Природа навчає, як треба сприймати смерть: гідно, як необхідність, закономірне завершення земного існування. Однак у природі цілковитої смерті не буває, бо після зими завжди настає весна, а те, що стало прахом, переходить в інші форми. Тому, придивившись до природного життя, Ду Фу дійшов висновку, що попри трагізм буття, попри смерть і горе, людина, народ і вся країна здатні до нового відродження. Можливо, тому його поезія позбавлена безвиході. Вона трагічна за змістом, але в ній є і світло прекрасного ідеалу. Митець вірив у щасливе майбутнє свого народу.

ВЕСНЯНИЙ КРАЄВИД

Коментарі

У вірші «Весняний краєвид» картина природи контрастує з описом зруйнованої батьківщини. Поета хвилюють внутрішні чвари, що призводять до спустошення й зубожіння країни. Проте він вірить, що, як природа навесні, його вітчизна оживе й знову розквітне.

Хоча батьківщину зруйновано, —
гори і ріки існують.

В столиці весна буяє,
дерева й трава — густі.

Бачачи недад часу,
я й серед квітів плачу.
Ремствуючи на розлуку,
і серед птахів тужу.

Низка сигнальних вогнищ
не гасне уже півроку.
За лист від родичів з дому
я б купу грошей віддав.

Біле моє волосся
все рідшає після гребінки,
а скоро, мабуть, і зовсім
не буде тримати шпильок.

(Переклад із китайської
Геннадія Туркова)

Гори Цинченшань. Сичуань (Китай)

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Як ви зрозуміли початок вірша: «Хоча батьківщину зруйновано, — гори і ріки існують...»? 2. У яких рядках угліено реальний трагізм світу?

3. Визначте тему й ідею вірша. 4. Охарактеризуйте образ ліричного героя твору.

Порівнюємо. Порівняйте ліричного героя Лі Бо й Ду Фу (на прикладі прочитаних віршів). Що є спільним для них? Чим відрізняються ці образи?

Для обговорення. Які думки й асоціації викликає образ весни в ліричного героя Ду Фу? Поясніть, чому він каже про себе: «... я серед квітів плачу», «... і серед птахів тужу»? Що викликає в нього тугу й сльози?

Творче завдання. Створіть (усно) словесний портрет ліричного героя Ду Фу після прочитання вірша «Весняний краєвид».

ПОДОРОЖЮЧИ, ВНОЧІ ОПИСУЮ ПОЧУТЯ

Коментарі

Про що б не писав Ду Фу, він завжди прагнув простоти, прозорості й предметності. Авторська думка знаходить вираження в зрозумілих і конкретних образах, а втілені почуття проймають душу кожного, хто читає його рядки. Ду Фу відмовився від пишних висловів і складних метафор, наблизивши поезію до життя. Він бере образи з реальності, одухотворюючи їх силою свого таланту. Крім того, у поезії Ду Фу сформувався так званий «мінливий стиль», що давав змогу авторові в одному вірші відобразити цілу гаму людських переживань. Це був рішучий відступ від традицій, що перетворило його вірші на багатовимірні конструкції, невеличкі драми в поезії. Поезія Ду Фу є прикладом єднання поета з життям народу, природою та країною.

Ворушить легіт
ріденьку на березі травку.
Крізь ніч посугає
човен високу щоглу.

Нависли зірки
над безмежжям голого степу.
Мечеться місяць
в потоці Великої річки.

Займаючись віршами,
станеш хіба відомим?
Старий та хворий,
спробуй одерж посаду!

Метляюсь по світу.
З ким себе порівняти?
Між землею і небом
чайка на мілині піщаній.

(Переклад із китайської
Геннадія Туркова)

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Які думки й почуття викликав у вас цей твір? 2. Знайдіть у вірші уособлення в зображеннях природних явищ. Яку роль вони відіграють у творі? 3. Як змальовує своє життя поет? 4. Знайдіть у вірші епітети й метафори, що відображають душевний неспокій ліричного героя.

Порівнюємо. Порівняйте ставлення до самотності у творчості Лі Бо й Ду Фу. У кого з поетів самотність набуває більш трагічного забарвлення? Поясніть свою думку.

Для обговорення. Дайте своє тлумачення останніх рядків вірша. Чому саме чайка стала символом трагічної долі поета?

Творче завдання. Опишіть (усно) картину природи, навіяну віршем.

ПІСНЯ ПРО ХЛІБ І ШОВК

Коментарі

Це один з останніх творів поета. Незважаючи на складні обставини, митець дбав не про власне благополуччя, а про добробут країни. Залишившись відданим філософії конфуціанства, він утверджував у творі суспільний ідеал — мирну працю натомість війни й розбрата. Хліб і шовк — традиційні символи, що відображали уявлення китайців про щастя для всіх і кожного. У простих ритмах цього вірша відчувається радість життя й спільної праці.

Напевно, міст у Піднебесній¹
Не менше тисяч десяти.
Але нема такого міста,
Де б воїнів у латах не знайти.
Якби ж ми переплавити могли
Ті лати на орала для землі.
Щоб кожну латочку бездоглядних ланів
Переорати за погожих днів.
Щоб селянин і сіяв, і збирав,
І шовкопряди листям годував.
Щоб той, хто любить рідну землю,
Не лив за нею сліз даремно.
Чоловіки б у полі працювали,
І шовк, співаючи, жінки звивали.

(Переклад із китайської Т. Некура)

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Визначте основну тему й ідею вірша. 2. Охарактеризуйте позицію автора. У яких рядках вона виявляється? 3. Яку роль у творі відіграє образ пісні («І шовк, співаючи, жінки звивали»)?

Порівнюємо. У Старому Заповіті Біблії є такі слова: «Прийде час, коли народи перекують мечі на рала, а списи на серпи й не будуть більше вчитися воювати». Що спільногоміж «Піснею про хліб і шовк» і цим біблійним виразом?

Для обговорення. Які ідеї конфуціанства відтворені в цьому вірші?

Краса слова

У творах Ду Фу є чимало поетичних образів, які набувають символічності. Наприклад, чайка — утілення важкої долі поета, човен — символ його звичистого шляху та ін.

- Знайдіть у прочитаних вами віршах такі символічні образи й розкрийте їх значення.

Перевірте себе. 1. Назвіть основні факти життя Ду Фу. Що обумовило драматизм долі поета? 2. Чому Ду Фу називають поетом-істориком? 3. Чи є різниця в зобра-

¹ Піднебесна — легендарна назва Китаю.

женні природи в ліриці Лі Бо та Ду Фу? У кого з поетів зображення природи більше пов'язане з людським життям? **4.** Доведіть, що Ду Фу — поет-патріот. Розкрийте його любов до батьківщини на прикладі конкретних текстів. **5.** Які соціальні проблеми порушував Ду Фу у своїх віршах? **6.** Яким постає образ поета у віршах Ду Фу? Свою відповідь проілюструйте цитатами з тексту. **7.** Розкрийте зв'язок Ду Фу з конфуціанством. **8.** Які поетичні рядки вас найбільше схвилювали? Чому?

ПЕРСЬКО-ТАДЖИЦЬКА ЛІРИКА

Культурні центри та мови Сходу. Наскільки складним був розвиток культури доби Середньовіччя на далекому Сході, настільки ж непростим він був і в Азії, зокрема в центральній її частині. Нині державні кордони відділяють Іран, Афганістан, Таджикистан та інші країни, а наприкінці I тис. н. е. це була територія різних халіфатів, між якими здійснювалася активна міграція населення.

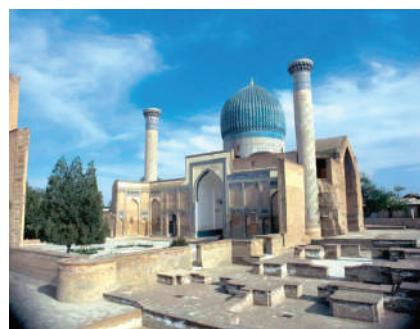
Культура та література в цьому величезному регіоні в I та II тис. відзначалися розмаїттям і оригінальністю. З одного боку, на це впливав розвиток великих культурних центрів — таких міст, як Бухара, Самарканд, Ісфахан та ін. З іншого боку, важливим чинником формування художньої літератури був розвиток мов, які (подібно до європейських груп: германських, романських і слов'янських мов) знаходилися в безперервному русі. З I тис. до IX ст. в Середній Азії була поширенна мова *пехлеві*, що поступилася місцем мові *фарсі* — саме цією мовою були написані шедеври не тільки східної літератури, а й численні наукові праці (з математики, медицини, астрономії тощо), завдяки яким азійська культура поширила свій вплив на три континенти — Азію, Європу й Африку в усіх сферах життя.

У центрі цього культурного світу знаходився нинішній Таджикистан, а мовою культури була фарсі (тобто давня мова, узята за основу нинішньої перської). Саме тому визначають літературу цього регіону як *персько-таджицьку*.

Митці. Становлення, розвиток і розквіт персько-таджицької лірики пов'язані насамперед з іменем поета *Рудакі* (бл. 858–941). Він став засновником персько-таджицької лірики. У його творчості знаходимо витоки багатьох поетичних жанрів. Основна форма творів Рудакі — дистих (бейти), про кількість яких учені сперечаються ще й досі.

Халіфат — ісламська теократична (тобто та, що керується Божими законами) або феодальна арабсько-мусульманська держава. Вісім великих халіфатів, що утворилися на територіях Малої та Середньої Азії, півночі Африки та в Європі, дали початок нинішнім азійським державам.

м. Самарканд (Узбекистан).
Сучасне фото

Коментарі *Бейт* (з арабськ. *дім*) — дворядковий вірш, який є базою для утворення подальших поетичних форм — рубаї, газелі та ін. Кожен рядок бейта означав «схил даху», а два — це цілий дах над одним будинком. Отже, симетрична римована пара рядків визнається фундаментальним засобом написання поезії, що виражає дух культури й літератури.

Провідними мотивами лірики Рудакі стали оспіування радощів життя, відчуття фізичної та інтелектуальної сили, що поєднуються з печаллю за втраченим минулім і відчуттям примхливої долі. Після поетичного злету, коли Рудакі був улюбленцем правителя Аміра, митець став жертвою змови заздрісників. Його позбавили можливості бачити, а також майна. Він помер від хвороб і бідності у своєму рідному селищі, залишивши нащадкам лише вірші.

Не менш важливою постаттю для персько-таджицької літератури став поет *Фірдоусі* (935–1020), який прославився написанням епічної поеми «*Шахнаме*». Ім'я Фірдоусі означає «райський», а дане йому сучасниками прізвисько *Хакім* — «мудрець». У його творах відображені вічність краси, мудрості й прагнення до пізнання світу.

Коментарі «*Шахнаме*» (*«Книга царів»*) — національний іранський епос, що описує історію країни від найдавніших часів до VII ст., коли на територію країни проникає іслам. За обсягом ця поема, яку Фірдоусі писав понад 30 років, більша за обсягом майже вдвічі за «*Іліаду*» та «*Одіссею*» Гомера.

Не можна обійти увагою й постать одного з найуславленіших поетів Сходу — *Нізамі Гянджеві* (1141–1209), який народився на території сучасного Азербайджану. При народженні сина назвали Ільясом, Гянджеві — це ім'я автора за назвою міста, де він народився, а Нізамі — узятий поетом псевдонім. Родина, з якої він походив, здавна займалася вишивкою, — ткацтво та вишивка й досі вважаються на Сході «чоловічими» професіями, так само було й за часів поета. Але хлопець відмовився від родинної праці, замінивши її іншим мистецтвом — терплячим «вишиванням» поетичним словом.

Маючи хист до різних наук, Нізамі, однак, прославився як автор поетичних творів. Найвідомішими є його п'ять поэм (*«Хамсе»*), серед яких — найпрекрасніші східні поеми про закоханих *«Лейлі і Меджнун»* і *«Хосров і Ширін»*. Остання — це не лише гімн коханню, у ній в алгоритмій формі представлена історія пошуків Бога.

Не менш важливими для розвитку персько-таджицької поезії були твори *Сааді* — поета-філософа, автора поеми *«Бостан»* (*«Плодючий сад»*); *Хафіза* — класика, який писав свої поетичні твори у формі газелі; *Навої* — автора героїко-романтичної поеми *«Фархад і Ширін»*.

Зображення
Нізамі Гянджеві
на килимі. *Музей Гянджеві* (Азербайджан)

І, звичайно, уся краса східної лірики розкривається у творчості ще одного автора, який став легендарним співцем життя в його цілісності, повноті та радості, — *Омара Хайяма*.

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Назвіть і покажіть на мапі країни, де формувалася персько-таджицька література. 2. Що вплинуло на розвиток персько-таджицької літератури? 3. Назвіть видатних представників персько-таджицької лірики, їхні твори. 4. Які теми й мотиви розроблялися в персько-таджицькій ліриці?

Робота в групах. Поділіться на групи й підготуйте повідомлення та презентації про видатних митців персько-таджицької літератури (за вибором).

ОМАР ХАЙЯМ

Приблизно 1048–1131 pp.

Боюсь неправедно прожити на землі.
Омар Хайям

Сторінки життя та творчості

Серед східних письменників Омар Хайям посідає чільне місце. Його твори перекладають, перевидають, досліджують у всьому світі. Але й до сьогодні вчені остаточно не з'ясували, чи всі вірші, що приписують поетові, належать саме йому. Це ще одна загадка літератури...

Омар Хайям (повне ім’я Гійясад-Дін Абу ль Фатх Омар ібн Ібрахім аль Хайям) народився в м. *Нішапурі* (давня провінція *Хорасан*, нині територія *Ірану*). Досі не доведено, що саме 1048 р. — дата його народження, це могло бути й кількома роками раніше. Із самого дитинства він вивчав різні науки — математику, астрономію, філософію. У 12 років став учнем медресе (школи), де опановував право й медицину, але протягом усього життя його цікавили саме точні науки, зокрема математика.

У науці він відомий як автор «Алгебри» та коментатор античного математика Евкліда. Крім того, О. Хайям став одним із розробників календаря, названого за іменем сул-

Невідомий художник.
Поет. XIV ст.

тана «Джалалі». На межі I–II тис. це був найкращий календар, що давав можливість визначати час точніше за римський юліанський і пізніший європейський григоріанський календарі.

Як і більшість освічених людей свого часу, О. Хайям не затримувався довго на одному місці. Переживши в 16 років особисту трагедію (тоді один за одним померли його батьки), він залишив рідне місто й поїхав до Самарканда, де спочатку навчався, а потім працював у медресе. Пізніше митець опинився в Ісфахані, де став духовним наставником султана Мелік-шаха.

Ісфахан — іранське місто з дуже сприятливим для життя кліматом і надзвичайно цікавою історією; за багатство пам'яток, значну кількість учених і поетів, які тут жили й працювали, це місто не випадково називають *Половиною світу*.

Служіння О. Хайяма при дворі Мелік-шаха тривало до 1092 р. Коли султан помер, учений змушений був залишити місто. Він довго мандрував, поки не повернувся до свого рідного Нішапура. За переказами, ще задовго до своєї смерті поет казав, що «*могила моя буде розташована там, де щовесни вітерець засипатиме мене квітами*».

Омар Хайям розробляв жанр рубаї. Незважаючи на невелику кількість рядків, він набув філософської широти змісту. І сьогодні кожен прочитує рубаї поета по-своєму. Вони дають великий простір читацькій уяві.

Рубаї (форма множини — **рубаят**) — стала форма східного ліричного твору, що складається з чотирьох рядків із римуванням за схемою *ааба* (рідше — *аааа*). Оскільки інтонаційно перська мова відрізняється від інших мов, формулою для передачі рубаї (в українській, російській та інших слов'янських мовах) став п'ятистопний ямб, але зі збереженням рими. Від самого початку жанр рубаї тісно пов'язаний із музикою — у давнину це була форма пісні.

РУБАЇ

Історія створення. Рубаят О. Хайяма був написаний протягом 20 років в Ісфахані (починаючи від 1072 р.). Вивчення двох поетичних рукописів 1207 р. (знайдено в Ірані) і 1259 р. (відкритого в приватному зібранні в Лондоні) дало змогу науковцям визначити 293 тексти, що безперечно вважаються поезіями О. Хайяма.

Основні теми й мотиви. У 1080 р. О. Хайям написав трактат «*Про буття і повинність*», де назавв себе прихильником і послідовником східного вченого Авіценни. Поет визнавав існування єдиного Бога (Аллаха) як джерела світу й життя, проте бачив у певних подіях не тільки вияв Божої волі, а й законів природи. Незважаючи на те, що думки, висловлені О. Хайяном, викладені стримано, його позиція сприймалася як надто критична, адже в мусульман-

ському світі тоді поступово й невідворотно вкорінювалося догматичне бачення, що не передбачало вільного висловлення думок: було дозволеним тільки ісламське вчення. Але у віршах О. Хайяма відображені широту мислення, пошук істини, живий діалог із Богом (Аллахом) і Всесвітом.

У його творчості утверджується цінність окремої особистості, її право на життя, свої думки та почуття. Можна сказати, що рубаят поета — це гімн свободі й праву кожного на щастя.

Оспівуючи повноту реалізації людини, митець вбачав щастя в тому, що є у світі: це прекрасна природа, кохана, мистецтво. Це дає підстави назвати його лірику *гедоністичною*.

Уступаючи в полеміку з деякими приписами ісламу, О. Хайям водночас утверджує віру в силу природи, її вічний рух і коловорот.

У рубаяті поета вчені виокремлюють комплекси споріднених текстів, що мають варіації (мотиви) однієї теми. Нерідко поезії автора записувалися його слухачами, і не завжди відразу, тому в збірках різних епох і регіонів трапляються варіанти одного й того самого вірша. Ураховуючи відстань у понад тисячу років, важко встановити чітку послідовність поезій та їх зв'язки між собою. Якщо взяти до уваги те, що деякі рубаї О. Хайяма стали «мандрівними», тобто приписуються Джалаладдину Румі, Хафізу й іншим поетам, можна сказати, що його лірика досягла вершин художності: вона розчинилася у своїх варіаціях, часі, регіонах і стала за змістом близькою до усної народної творчості. А що може бути більшим визнанням митця, аніж те, що його слово кожен народ сприймає як власне?..

Е. Дюлак. Ілюстрація до рубаї О. Хайяма. 1909 р.

* * *

Цей гордий небосхил, байдужий лиходій,
Ще жодному із нас не підживляв надій:
Де знайде зігнуту під тягарем людину,
Іще один тягар він накидає їй.

(Переклад із перської Василя Мисика)

* * *

Ні, не гнітять мене перестрахи й жалі,
Що вмерти мушу я, що строки в нас малі:
Того, що суджено, боятися не треба.
Боюсь неправедно прожити на землі.

(Переклад із перської Василя Мисика)

* * *

Хай кожна мить, що в вічність промайне,
 Тебе вщасливлює, бо головне,
 Що нам дається тут, — життя: пильний же!
 Як ти захочеш, так воно й мине.

(Переклад із перської Василя Мисика)

* * *

Весь вічний рух у Всесвіті — це ми.
 В очах пізнання є зініця — ми.
 Неначе перстень, цей яскравий світ,
 Найбільш коштовний в ньому камінь — ми.

(Переклад із перської Володимира Ящука)

* * *

Про вчора не гадай — воно навік зів'яло,
 Про завтра не журись — воно ще не настало.
 Минуле й завтрашнє — підпора ненадійна.
 Живи хвилинами, бо в тебе їх так мало!

(Переклад із перської Василя Мисика)

* * *

Якби мені до рук — скрижалі Долі,
 Я розписав би їх по власній волі!
 Із світу вигнав би всі смутки, болі,
 Чолом небес досяг, не жив би долі!

(Переклад із перської Василя Мисика)

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Визначте тему кожного вірша О. Хайяма. 2. Які мотиви сконцентровані довкола тем? 3. Назвіть провідні художні образи в рубаяті митця. Які з них стали символічними? Поясніть свою думку. 4. Охарактеризуйте образ ліричного героя письменника. 5. Які філософські проблеми порушено в поезіях О. Хайяма?

Порівнюємо. Що єднає образи ліричних героїв Лі Бо, Ду Фу й О. Хайяма? Доведіть свою думку на прикладі прочитаних творів.

Творче завдання. Напишіть невеличкий твір-роздум на тему одного з рубаї О. Хайяма.

Перевірте себе. 1. Розкажіть про основні віхи життя та творчості О. Хайяма. 2. Розкрийте особливості його світосприйняття. 3. Які філософські проблеми порушував митець у своїх творах? 4. Чому його поезія є актуальною й для нашого часу?

Радимо прочитати

Омар Хайям. Рубаї / переклад Василя Мисика // Захід і Схід. Переклади. — К., 1990.

ЛІТЕРАТУРА СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ЄВРОПИ

Вплив християнства. У добу Середньовіччя соціальна, культурна й інтелектуальні сфери життя в Європі формувалися під сильним впливом християнської релігії. Церква зміцнила свої позиції практично в усіх країнах, ставши визначальним чинником історичного процесу. Релігія вчила людину панувати над собою, над своїми пристрастями й почуттями, співвідносити земне життя з божественними ідеалами. Церква формувала ідеологію та світогляд людей того часу. Разом із церквою розвивалися наука, філософія й мистецтво. Найкращі митці залучалися церквою до створення величних шедеврів на честь християнства.

Водночас упровадження християнства в епоху Середньовіччя мало й інший вплив. Як писав І. Франко, «воюючи з многобожжям, воно виступало вороже проти всяких його слідів у літературі, науці й житті». Ім'ям церкви виправдовувалося руйнування пам'яток колишньої культури, засилля інквізиції, кровопролитні релігійні війни. І все ж таки християнство справило величезний вплив на розвиток тогоденної культури в Європі.

Роль античної спадщини. У монастирських та єпископських школах велика увага приділялася переписуванню рукописів античних творів. Ще на ранньому етапі свого розвитку християнство розглядали як «істинну філософію», що мала продовжити й довершити ту роботу, яку антична думка здійснила лише частково, тобто знайти шляхи до щастя та духовного спасіння людства. Митці й мислителі раннього Середньовіччя підкреслювали значення розвитку античних традицій. У добу Середньовіччя незаперечним авторитетом користувалися *Арістотель* і *Платон*. Арістотеля називали не інакше, як *Учителем*. Філософія Платона давала імпульси для численних світоглядних шукань багатьох середньовічних мислителів. Його твори вивчали в усіх школах. Усе сказане Платоном і Арістотелем сприймалося в середні віки як абсолютна істина.

Значення філософії. Розвиток філософської думки в добу Середньовіччя був обумовлений центральною проблемою: Бог — Людина — Світ, яку кожен із мислителів вирішував по-своєму, що призвело до розмаїття течій і напрямів у філософії. У центрі уваги філософів того часу було передовсім Святе Письмо, що сприймалося й трактувалося як єдине у своєму роді зібрання істин, які треба осмислити задля досягнення людством Божої благодаті. Мислителі поставили собі за мету розшифрувати, злагнути Святе Письмо, вони цитували його, шукаючи підтвердження своїм думкам.

Згідно з ученнями того часу, філософія й релігія не виключають одна одну: релігія приписувала людині, як жити та діяти, а філософія повинна була дати осмислення абсолютної істини, без якої неможливе ані земне, ані духовне існування людини. Мислитель *Тома Аквінський* стверджував, що віра не лише не суперечить розуму, а, навпаки, допомагає його діяльності, спрямовуючи розум у потрібне русло.

У добу Середньовіччя докорінно змінилося уявлення про світ. На зміну колишнім уявленням про світ як завершенню й гармонійну цілість прийшло розуміння дійсності в її драматичній складності, у всесвітньому масштабі.

Середньовіччя виробило й інше розуміння людини та її цінності, аніж античність. У цей час філософи й митці замислювалися над протиріччями людської натури — конфліктом морального й тілесного, духовного та матеріального. Вони прагнули знайти в душі людини ті сили, що допоможуть їй подолати нице начало й вийти на духовну путь.

Ознаки мистецтва європейського Середньовіччя:

- теоцентризм (Бог — центр Усесвіту);
- поєднання релігійних форм із народною фантазією, здобутками народної культури;
- абстрактно-символічний характер;
- відтворення дуалістичної природи людини як складної боротьби різних начал — тілесного й духовного, Бога і диявола, ницього та високого;
- зображення світу в космічних масштабах, грандіозних формах;
- усвідомлення драматизму буття;
- монументалізм, складність форм і стилів;
- синтез різних видів мистецтв.

Основні етапи та жанри середньовічної літератури. У літературі європейського Середньовіччя виокремлюють два основні етапи: 1) *ранній* (IV–X ст.) — час розпаду родового устрою й зародження феодальних відносин: панування різних форм фольклору, розвиток геройчної епічної народної поезії; 2) *зрілий* (XI–XIV ст.) — епоха розвинутого феодалізму, панування дворянства та церкви: формування писемних літератур (клерикальної, лицарської, міської), розвиток оригінальних жанрів, поступове формування національних мов, їх розподіл на романські й германські.

Невідомий художник.
Вальтер фон Клінген
на турнірі. *Мініатюра.*
1305–1315 pp.

Одним із поширених жанрів середньовічної літератури був *геройчний епос*. У середні віки носіями епічної традиції були професійні співці: жонглери — у Франції, шпільмани — у Німеччині, хуглари — в Іспанії. У супроводі старовинних музичних інструментів вони виконували пісні на перехрестях доріг, міських площах, у феодальних замках. І скрізь їх зустрічали із захопленням. Основною аудиторією середньовічних співців, імена яких історія не зберегла, був простий народ, інтереси якого вони виражали у своїх оповідях. У процесі розповіді про ті чи інші події до основних фактів додавалися нові деталі, нові інтерпретації характерів, нові виражальні засоби. Тому геройчний епос, що первісно існував у такій формі, можна вважати колективною творчістю народу.

У кожній країні героїчний епос формувався століттями і має свої зразки: у Франції — це «Пісня про Роланда», у Німеччині — «Пісня про Нібелунгів», в Іспанії — «Пісня про моого Сіда» тощо.

Основний зміст героїчного епосу становить зображення боротьби за волю народу та віру. Героєм виступає легендарний богатирь, захисник рідної землі, віри, котрий здійснює подвиги в ім'я свого народу. Він не має міфологічних ознак, однак його надзвичайна фізична сила, мужність, моральні якості гіперболізуються, утілюючи народні уявлення про ідеал.

Під впливом християнської релігії в середньовічній Європі активно розвивалася *клерикальна література*, яка спочатку створювалася латинською, а з XI ст. — романськими й германськими мовами й виникла в останні століття існування Римської імперії (одночасно з поширенням там християнства). Клерикальна література надзвичайно багата в жанровому плані. До неї належать численні житія святих, прозові й віршовані «видіння», тексти гімнів і молитов, поеми й вірші на сюжети християнської міфології, заклинання тощо.

Вплив християнства позначився й на розвитку драматургії середніх віків. *Teatr* у добу Середньовіччя відігравав виняткову роль. У той час вистави розігрувалися скрізь, хоча не існувало жодної спеціальної театральної будівлі. Міські майдани, площи, дерев'яні помости, двори готелів — усе це було місцем для драматичних дійств. І дуже часто вистави відбувалися в приміщенні соборів або церков, що були центром суспільного життя того часу. Церква була зацікавлена в розвитку театру, оскільки це був ще один могутній засіб релігійного виховання громадян.

Провідним жанром середньовічної драматургії була *містерія*, у якій розроблялися сюжети Біблії. Існувало три основні цикли містерій: вітхозавітний, новозавітний та апостольський. На пізньому етапі розвитку середньовічної літератури (приблизно в XIV—XV ст.) з'являються й містерії світського характеру на історичні теми. Автори більшості містерій залишилися невідомими, до нас дійшло лише кілька імен упорядників містерій: Рютбеф, Жан Бодуель, Жан Міле та ін. Популярним жанром середньовічної літератури був також *міракль*, що виник в XIII—XIV ст. Сюжети міраклів — це «чудеса» святих або діви Марії. Релігійно-дидактичну мету мали й *мораліте* — невеличкі п'єси на різні морально-етичні та церковні теми, що поширилися у Західній Європі в XIV—XV ст. Характерна особливість мораліте — *алегоризм*. У цих п'єсах грали не якісь конкретні історичні або міфічні особи, а алегоричні персонажі: Мир, Правосуддя, Істина, Благочестя, Невинність, Милосердя та ін.

Із самого початку до містерій, міраклів і навіть до мораліт включалися невеличкі сценки побутового характеру, що походили з народної творчості й пізніше оформилися в самостійний жанр — *фарс*, який досяг розквіту в епоху пізнього Середньовіччя, коли влада церкви сильно похитнулася. Фарс був найдемократичнішим і найреалістичнішим жанром середньовічної драматургії. У ньому втілювалися думки її мрії народу, волелюбність і оптимізм.

У середньовічну добу поширюються численні *хроніки*, у яких знайшли відображення факти з життя королів, знатних лицарів і феодалів. У хроніках розповідалося про хрестові походи, війни, про діяльність видатних особистостей.

Велику роль у житті середньовічної Європи відігравало лицарство. Лицарі служили при дворах могутніх феодалів і королів, були основною силою в хрестових походах. Лицарство мало свій кодекс честі, дотримувалося певних правил поведінки й етики. Лицар мав бути стійким і мужнім, служити своєму сюзерену, бути чесним і справедливим, добрим і щедрим, захищати знедолених, слабких, беззахисних, особливо жінок. Служіння дамі серця також було одним з основних законів лицарства. Лицарська культура дала поштовх до створення численних творів літератури, зокрема *лицарського роману*, вплинула на розмаїття жанрових форм лірики.

Отже, мистецтво й література середньовічної Європи засвідчили високий злет фантазії та думки у сфері духовного, ставши вираженням прагнення людства до осмислення свого існування в межах двох іпостасей — Бога та світу. Ці пошуки людства зумовили гуманістичний пафос літератури епохи Середньовіччя, її виключне тематичне багатство та художню виразність.

Характерні ознаки середньовічного героїчного епосу:

- легендарне переосмислення історії, надання реальним фактам героїчного змісту, національного й релігійного пафосу;
- автори — невідомі учасники або очевидці історичних подій, мандрівні співці (у Франції — жонглери, у Німеччині — шпільмани, в Іспанії — хуглари тощо);
- основні теми — боротьба проти зовнішніх ворогів, служіння батьківщині, захист віри, об'єднання країни;
- поєднання реальних історичних образів із вигаданими персонажами;
- герой — утілення народних ідеалів, мрій, уявлень;
- використання фантастики (віші сни, гіперболізація образів тощо);
- зв'язок із фольклором (контрасти, символи, повтори, звертання, постійні епітети, метафори, олюднення природи тощо).

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. **1.** Яку роль відіграло християнство в середньовічній Європі? **2.** Розкажіть про вплив релігії та античної спадщини на мистецтво й літературу в добу Середньовіччя в Європі. **3.** Визначте провідні ознаки середньовічного мистецтва в Європі. **4.** Назвіть етапи розвитку європейських літератур у добу Середньовіччя. Які тенденції характерні для кожного етапу?

Робота в групах. Поділіться на групи «істориків», «філософів», «мистецтвознавців», «літературознавців» і підготуйте презентації про різні аспекти життя середньовічної Європи (до 3–4 хв.).

Перевірте себе. **1.** Назвіть провідні жанри середньовічної літератури. **2.** Визначте провідні ознаки середньовічного героїчного епосу. **3.** Які жанри літератури пов'язані з культурою лицарства? **4.** Яку роль у добу Середньовіччя відігравав театр?

Книжка і комп’ютер

За допомогою Інтернету знайдіть інформацію про культурні центри в Європі Х–ХV ст. Підготуйте повідомлення та показ матеріалів (до 3–4 хв.).

Радимо прочитати

Кирилюк З. В. Література Середньовіччя / З. В. Кирилюк. — Харків, 2003.

ПІСНЯ ПРО РОЛАНДА

Поема

(Уривки)

Героїчний епос — це не просто зібрання пісень про давні події, а твір, що здійснює високу культурну місію.

Р. Менендес Підаль

Історія створення. У «Пісні про Роланда» (бл. 1100 р., опубл. 1837 р.) відтворено ті часи, коли значна частина іспанських земель була під владою арабів, а країна франків межувала з арабськими володіннями. На Піренейському півострові тривала визвольна боротьба проти маврів¹. Король Франції Карл Великий намагався розширювати кордони своєї країни й поширювати християнство, що призводило до сутичок із маврами. Ці й інші історичні події, пов'язані з релігійними війнами й утвердженням сильної королівської влади та впливу церкви, були поетично переосмислені у творах французького героїчного епосу, які називали *жестами* (фр. *chansons de geste* — пісні про діяння). Вони існували у вигляді поем і мали різний обсяг — від 1000 до 20 000 рядків, складалися зі строф різної довжини, з'єднаних асонансами (повторенням голосних звуків, що створювало ефект милозвучності), які в пізніх редакціях (XIII ст.) поступилися римам. Ці поеми призначалися для співу, точніше — для декламації під акомпанемент арфи або віоли (невеличка скрипка). Мелодія була єдиною для всієї поеми й повторювалася від строфи до строфи. Виконавцями поем, а нерідко і їх авторами, були мандрівні співці — жонглери. В одній із таких поем — «Пісні про Роланда» — поєдналися міф і правда, історія та вигадка.

Історична основа твору. У 778 р. король Франції Карл Великий, який мав певні інтереси в Північно-Східній Іспанії, утрутівся у внутрішні справи іспанських маврів. Карла покликав на допомогу Ібн іль Арабі, мусульманський правитель на півночі країни. Король вирушив у похід до Іспанії. Частина його армії заволоділа Хероною (Каталонією), а друга частина, якою він керував особисто, пройшла Піренеї та підкорила Пампелуну (Наварру). Згодом обидві частини армії з'єдналися біля Сарагоси. Звістка про повстання саксів² відволікла Карла, і він вирушив назад. Ар'єгард³ Карла постраждав він нападу

¹ *Маври* — так називали арабів і берберів Північно-Західної Африки, які сповідували іслам в період VII—XVII ст. Вони завоювали Іспанію й оселилися там у VIII ст. Оскільки деякі з арабських завойовників Іспанії належали до негроїдної раси, цей термін використовували в середні віки до будь-якої людини з темною шкірою. Через свою неточність термін «маври» не вживають фахівці-історики.

² *Сакси* — одне з германських племен.

³ *Ар'єгард* — військовий підрозділ, що охороняє військо під час походу від фронту в тил або вздовж фронту.

басків¹. У цьому бою, за свідченнями біографів Карла, загинули Егіхард, Ансельм і Хрудлан — королівські лицарі (vasali²).

Переосмислення реальних подій у героїчному епосі. Коротка подорож Карла до Північної Іспанії перетворилася у «Пісні про Роланда» на широку панораму семирічної війни французів-християн проти «невірних». У «Пісні про Роланда» розповідається про загибелю графа Роланда (імовірно, його прототипом став лицар Хрудлан, про якого згадувалось у хроніках), племінника короля Карла, у битві проти маврів у Ронсевальській ущелині, а також про зраду вітчима Роланда, Ганелона, і помсту Карла за смерть Роланда та 12 перів. Замість басків, від яких реально постраждав ар'єргард Карла, у творі зображуються маври. Боротьба проти них отримує релігійний підтекст. Випадкову загибелю ар'єргарду Карла Великого зображену у творі в легендарному піднесеному стилі — як великий подвиг в ім'я Бога, Франції і короля. У «Пісні про Роланда» з'являється додатковий епізод — повернення Карла, його велика битва й покарання маврів за смерть своїх васалів. Окремо розповідається про зраду та непокору одного з підданих — Ганелона, який уособлює всіх тих феодалів, хто протистояв королю та його владі.

Особливості сюжету та композиції. Події в «Пісні про Роланда» розвиваються стрімко й напруженено. Зав'язкою є посольство Бланкандріна від царя Марсілія з брехливою обіцянкою маврів підкоритися французам, а також посольство Ганелона в табір маврів, де він зраджує Роланда та національні інтереси. Розвиток подій охоплює переміщення французьких військ: Карл повертає свої основні загони на Ахен, а Роланд із 12 перами й ар'єргардом залишається прикривати відхід короля, після загибелі ар'єргарду Карл повертається назад. Протягом твору відбувається кілька кульмінаційних моментів: 1) битва в Ронсевальській ущелині, коли гинуть французькі пери, а з ними й Роланд; 2) друга битва французів проти маврів, коли Карл вирішив помститися за смерть своїх вірних синів (двоїй Карла Великого з еміром Балігантом є найнапруженішим моментом цієї частини). Розв'язкою всіх конфліктів у «Пісні про Роланда» є велика перемога французів над маврами, хрещення жителів Сарагоси, повернення Карла з військом в Ахен, суд над Ганелоном і урочисте прийняття християнської віри Брамімондою, дружиною померлого від ран і від чаю короля маврів Марсілія. «Пісня про Роланда» має своєрідне обрамлення: на початку й наприкінці твору змальовано широку картину релігійної війни, яку веде Карл Великий за утвердження християнських ідей.

Патріотичні ідеї твору. У «Пісні про Роланда» утверджуються ідеї захисту християнської віри, об'єднання країни під владою короля, виконання священ-

¹ *Бáски* — народ, який із часів середньовіччя жив у Південно-Західній Європі, на Піренейському півострові.

² *Vassal* (від латин. *vassus* — слуга) — у середні віки в Західній Європі феодал, який одержував земельні володіння й був залежним від іншого, більш могутнього феодала — сеньйора (сюзерена). Васал мав щодо сюзерена ряд повинностей, зокрема надавав йому військову допомогу, брав участь у нарадах сюзерена тощо. Віддана служба васала своєму володареві була однією з чеснот лицарів у добу Середньовіччя.

ногого обов'язку заради батьківщини. Героїчний зміст поеми втілено в образах франків — славних захисників вітчизни, мужніх і шляхетних лицарів.

Карл Великий. Короля Франції зображене в піднесеному стилі. Постійний епітет, що його супроводжує, — «сивобородий», тобто мудрий і справедливий. Він думає лише про Францію й про те, як утвердити ім'я Бога та християнські ідеї на всій землі. Король дбає й про своїх воїнів, ніжно любить Роланда, готовий помститися за своїх васалів у жорстокому бою. Незважаючи на поважний вік, Карл Великий не боїться взяти участь у битві. Він рішуче й сміливо нищить маврів. Одним із найяскравіших епізодів «Пісні про Роланда» є бій Карла з еміром Балігантом, у якому король перемагає, бо Бог дав йому велику силу й рішучість. Карл Великий справедливо карає зрадника Ганелона в столиці Ахені. Однак на цьому хресний шлях короля не завершується. У фіналі поеми архангел Гавриїл приносить йому звістку про те, що Карлу знову треба збиратися в похід — в Енфі християни чекають на його допомогу в боротьбі проти язичників.

Роланд. Цей художній образ є утіленням народної мрії про ідеального героя-лицаря, захисника батьківщини та християнської віри. Він — сміливий, відчайдушний, відданий Франції, Богові й королю. Роланд уміє воювати, але в бою жорстокий до ворогів, не забуває про своїх товаришів, поспішає їм на допомогу. Він не лише мужній, а й шляхетний лицар. Коли поранений Олів'єр підняв свій меч на Роланда, не відаючи, хто перед ним — друг чи ворог (Олів'єр утрачав зір і слух), він вибачає його. Роланда згубила його нерозважливість і гарячкуватість. Коли стало відомо, що маври набагато сильніші французів, Олів'єр запропонував Роландові засурмити в ріг (Оліфан), щоб Карл почув і повернув назад своє військо. Проте Роланд відмовляється. Це призвело ар'єргард до загибелі. Лицар загинув героїчною смертю. Він убив багато маврів, але і його ар'єргард зазнав чимало втрат, загинули його друзі. Помираючи, Роланд повертає своє обличчя до ворожої землі, щоб співвітчизники, які знайдуть його, знали, що він не відвернув обличчя від небезпеки й помер смертю справжнього героя. Силу й мужність Роланда визнають усі: і його друзі, і Карл Великий, і навіть маври. Цілком справедливо, що душа Роланда після смерті потрапляє до раю.

Ганелон. Це вітчим Роланда, феодал, підданий Карла Великого. Він — розумний і сміливий, але в ньому переважають негативні якості — злість, заздрість, підступність і лицемірство. Він злякався того, що Роланд висунув його кандидатуру на роль посла до короля маврів Марсілія, бо боявся смерті в таборі ворога. Роланд же запропонував Карлові особу Ганелона лише тому, що «*хто всіх мудріший, має бути послом*». Ганелон вирушив до Сарагоси й під час переговорів із маврами зрадив Роланда. Він розповів їм про те, що Роланд «найсміливіший воїн», опора Карла, а як убити його — «*припиняється всі війни*». Ганелон виказав Марсілію секрет, де буде Роланд з ар'єргардом (Ронсевальська ущелина) і скільки в нього буде війська. Зрадник пообіцяв маврам перемогу над Роландом: «*Як зможете Роланда ви убити, то правої руки не буде в Карла*». Отже, здійснивши такий ганебний вчинок, Ганелон повстав проти самого короля й проти Бога. Однак його плани здійснилися не повністю.

Хоча Роланд і загинув, але він знищив багато тисяч маврів і після смерті на його місце стали нові воїни. У фіналі твору на Ганелона чекає справедливе покарання. Хоча він у суді в Ахені не визнає своєї зради (*«Я лише мстився»*) і його підтримують тридцять родичів, Карл Великий покарав його. В образі Ганелона засуджується жорстокість і свавілля середньовічних феодалів, їхнє протистояння королівській владі, а також негативні людські якості.

Олів'єр. Друг Роланда, хоробрий і рішучий лицар, виявляє справжню доблесть у війні проти маврів. Олів'єр більш поміркований у своїх рішеннях і вчинках, аніж Роланд. Перед смертю він дорікає Роландові за нерозсудливість, але не засуджує свого друга. Він схожий на Роланда в тому, що не хоче загинути безславною смертю. Олів'єр помирає геройчно, сподіваючись, що народ складе пісні про нього та його друзів.

Турпін-архієпископ. Цей образ уособлює духовну силу, що супроводжує франків у війні з маврами. Іменем Бога Турпін надихає французів на перемогу й сам бере участь у боротьбі. Турпін — радник Роланда, Олів'єра й самого Карла Великого. Його присутність забезпечує Божу підтримку в Ронсевальській ущелині. Турпін дбає про душі французів на землі й після їхньої смерті. Він радить Роландові засурмити в ріг, коли стало зрозуміло, що французи гинуть: тоді їхні тіла не дістануться маврам і собакам, будуть належно поховані співвітчизниками, а душі героїв спокійно перейдуть в інший світ.

ГОРДОТА РОЛАНДА

Цікаво знати Ронсевальська ущелина — місцевість у Піренеях поміж містечками Ронсевальес (*Іспанія*) та Сен-Жан-П'є-де-Пор (*Франція*). Згідно з легендою, на цьому місці 15 серпня 778 р. загинув лицар Карла Великого, Роланд. У середні віки через цю місцевість ішли прочани шляхом святого Якова.

Ронсевальська ущелина.
Піренеї (*Іспанія*). Сучасне фото

Коментарі Марсілій і Ганелон домовилися згубити Роланда. Ганелон повертається до табору Карла й запевняє, що Марсілію можна вірити. Карл готує своє військо до тривалого переходу. Він залишає ар'єргард із кращих лицарів, який очолює Роланд. Олів'єр побачив військо маврів і радить Роландові засурмити в ріг, щоб Карл повернувся на допомогу.

- 83 Тут Олів'єр додав: «Тьма-тьмуща маврів,
А наших воїків не так й багато.
Сурміть, Роланде-друже, в ріг негайно,
Почує Карл, повернеться із військом».

Та відповів Роланд: «Я не безумець,
 Щоби зганьбити честь свою довіку.
 Мій Дюрандалль завдасть страшних ударів
 I до ефеса вщент заллеться кров'ю.
 Прийшли на лихо в бескеди ці маври
 I, певний, всі приречені на смерть в них!»
 Аой!

- 84   «Роланде, в Оліфант сурмити треба!
 Почувши, Карл повернеться із військом,
 З баронами на поміч поспішить нам!»
 Роланд відповідав: «Хай Бог боронить,
 Щоб я збездечистив весь свій рід шляхетний,
 Красуню-Францію покрив безслав'ям!
 Мій добрий меч на поясі висить ще,
 I Дюрандалль завдасть страшних ударів,
 Побачите його в крові багряній!
 Собі на горе маври позбігались,
 I запевняю — всі вони загинуть!»
 Аой!

- 85   «Роланде, друже, в Оліфант сурміть вже!
 Почус Карл, виходить він з тіснини.
 Я запевняю, франки повернуться».
 Та лицар відповів: «Хай Бог боронить,
 Щоб хтось з людей сказав: Роланд злякався,
 Й від страху перед маврами сурмив він!
 Не докорятиме ніхто із рідних.
 Коли потраплю у велику битву,
 То тисячу і ще сімсот смертельних
 Завдам ударів, меч заллеться кров'ю!
 Хоробрі франки б'ються всі відважно!
 Іспанські ж маври не втечуть од смерті!»

- 86   А Олів'єр: «Не бачу в тім ганьби я.
 Бо ж я розгледів військо сарацинів,
 Вони покрили гори всі й долини,
 Поля всі, бескеди і верховини.
 Велика сила в цього плем'я маврів,
 Йому протистоїть лиж жменька франків!»
 «Тим більший запал! — граф відповідає. —
 Хай Бог боронить з усіма святыми,
 Щоб через мене слава франків згасла!
 То краще вмерти, ніж ганьбу стерпіти,
 Бо за безстрашність Карл нас полюблєє».

- 87 Роланд відважний, мудрий Олів'єр,
 Усім відомі доблестю своєю,
 Озброєні, на коней посадали.
 Їм краще вмерти, ніж уникнути битви.
 Сміливі графи, а слова їх горді.
 Зрадливі маври мчать на них із люттю.
 І Олів'єр промовив: «Гляньте, друже,
 Вони вже близько, Карл від нас далеко.
 Коли б ви не відмовились сурмити,
 Карл був би тут, і смерті б ми уникли.
 Погляньте, серед гір й ущелин Аспри
 Зостався франків ар'єгард скорботний.
 Хто зараз в ньому — в інший не потрапить!»
 Роланд сказав: «Не треба лихословити!
 В переполох вдаватися не варто!
 Ми залишились тут і не відступим,
 Тож почнемо наш бій на лихо маврам!»

Аой!

- 88 Роланд побачив — битва неминучая,
 Грізніший став за лева й леопарда.
 Скликає франків, Олів'єру мовить:
 «Мій друже, так не говоріть ніколи!
 Довірив Імператор нам цих франків,
 Зібрав найкращих цілих двадцять тисяч
 І знає — боягузів тут не знайдеш.
 За нашого сеньйора слід терпіти
 Жорстокий холод і нестерпну спеку,
 Віддати кров свою і тіло разом.
 То бийте ж списом, я мечем дістану,
 Дарунком Карла, славним Дюрандалем,
 Якщо ж загину, той, хто його візьме,
 Все ж скаже: “Меч шляхетного васала!”» (...)

- 91 Ось мчить Роланд іспанськими долами,
 Під ним кінь Вельянтіф, прудкий, надійний,
 І обладунок прикипів до тіла,
 А лицар потрясає гострим списом,
 І грізно вістря звернене до неба,
 Лиш білий прапорець мигтить на ньому,
 Вниз торочки спадають золотії.
 Могутній стан, лице ясне й красиве.
 За ним услід прямує друг незмінний
 І франки всі — в надії на спасіння.

З завзяттям подививсь Роланд на маврів,
 На франків — із захопленням й любов'ю.
 До них звернувся він з привітним словом:
 «Хід уповільніть краще ви, сенйори,
 Бо нехристі по смерть самі підійдуть!
 Сьогодні буде здобич в нас багата,
 Французькі владарі такої ще не мали!»
 По цих словах дві раті в бій вступали.

Аой!

(Переклад із старофранцузької
 Вадима та Нінелі Пащенків)

Цікаво знати

Про походження вигуку «Аой!», яким завершуються строфи в «Пісні про Роланда», давно сперечаються дослідники. Імовірно, цей вигук пов'язаний із пісенною основою геройчного епосу, що в давні часи виконувався в супроводі музичних інструментів. Вигук «Аой!», можливо, позначав музичний перехід до іншої теми чи події сюжету.

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Скільки разів Олів'єр пропонував Роландові засурмити в ріг, щоб отримати підтримку від Карла? 2. Як Роланд кожного разу пояснював свою відмову? 3. Використовуючи текст, визначте ставлення невідомого автора до Роланда й Олів'єра. 4. Розкрийте ставлення Роланда до Бога, Карла, Франції та своїх товаришів. Наведіть відповідні цитати.

Порівнюємо. Порівняйте образи Роланда й Олів'єра на підставі цього епізоду.

Для обговорення. 1. Які риси Роланда виявляються в цій частині? 2. Як ви ставитеся до відмови Роланда?

Творче завдання. Яким ви уявляєте Роланда й Олів'єра? Опишіть (усно) цих персонажів.

Утворах геройчного епосу відображені особливості культури того часу.

Так, у «Пісні про Роланда» мечі лицарів мають назви (у Роланда меч — Дюрандель, у Карла — Жуайоз, у Турпена — Альмас, в Олів'єра — Антеклер, у Баліганта — Пресіоз, у Ганелона — Морглес). Коні героїв теж мають виразні імена й наділені богатирською силою (кінь Роланда — Вельянтіф, кінь Карла — Тансандор, кінь Ганелона — Ташбрюн). Французи йдуть у бій із вигуком «Монжуа!» (це також назва прапора Карла Великого), а маври вигукають «Пресіоз!» (за назвою меча Баліганта). Карл Великий має давній список, історія якого пов'язана з легендою про загибель Христа, — символ влади й могутності, освячених кров'ю Спасителя.

СМЕРТЬ ОЛІВ'ЄРА

Коментарі

Роланд і його загін відважно б'ються, проте сили нерівні. На поле бою вийшов сам Марсілій, від його руки загинуло чимало славних лицарів. Страшного удару від маврів зазнав і Олів'єр.

- 147 Відчув тут Олів'єр смертельну рану,
Та знов — для помсти мало часу має,
І з люттю кинувся в жорстоку січу,
Від списів та щитів тріски летіли,
А з ними руки, голови і плечі.
Хто бачив ту розправу з ворогами,
Як маври падали, розяті навпіл,
Запам'ята назавжди переможця,
І не забуде бойовий клич Карла,
Дзвінкий, гучний крик графа «Монжуа!»
А потім він Роланда зве до себе:
«Мій побратиме, підійдіть-но швидше,
От-от моя кончина, слід прощатись!»

Аой!

- 148 Роланд в обличчя Олів'єра глянув,
Воно знекровлене, бліде й мертвотне,
Струмить червона цівка крові з тіла
Й важкими краплями спада на землю.
Роланд сказав: «О Боже! Яке лихо!
Геройство ваше вас згубило, друже!
Таких відважних світ іще не бачив!
О горе! Франціє-красуне, зараз
Від тебе йдуть васали, слуги вірні,
Лишаєшся одна, осиротіла,
Страшне відчує Імператор горе...»
І знепритомнів, впав коню на шию.

Аой!

- 149 Роланд в сіdlі, оговтався він врешті,
А Олів'єр, поранений смертельно,
Втрачає кров, в очах його мутніє,
І вже не бачить ні здаля, ні зблизька,
Де побратим, а де заклятий ворог.
І раптом він зіткнувся із Роландом,
Та, друга не впізнавши, в шолом вдарив.
Розсік аж до наносника надвое,
Не зачепивши ледве лоба графа.
Здивовано Роланд на нього глянув
І з ніжністю й теплом спитав у друга:
«Мій побратиме, вдарили навмисне?
Це ж я, Роланд, люблю усім вас серцем.
Ніколи не було між нами згади».
«О друже, — каже той, — ваш голос чую,
Та вас не бачу. Присягаюсь Богом —

Л. Лъеде.

Ронсевальський бій.
Мініатюра. Фрагмент.
1461–1462 pp.

Невмисний мій удар, і я жалкую!»
 Роланд сказав: «Він не пошкодив, брате,
 Бог свідок, я простиув удар ваш хибний!»
 І друзі міцно й ніжно обнялися,
 Простилися з любов'ю. Так розстались...

(Переклад із старофранцузької
 Вадима та Нінелі Пащенків)

ОСТАННІЙ БІЙ

Коментарі

Роланд б'ється з маврами, проте він хоче знати, чи прийде Карл, тому сурмить в Оліфант. На його поклик відгукнулися всі сурми війська Карла. Маври зрозуміли, що король вже близько, і вирішили згубити Роланда.

- 158 Коли Роланд побачив наступ вражий,
 Відчув він силу, гордість і відвагу.
 Поки живий, завзято буде битись.
 Сів на коня, прудкого Вельянтіфа,
 Ударив острогами золотими
 І кинувсь в саму гущу сарацинів.
 Слідом за ним з мечем архієпископ.
 А маври закричали: «Всі рятуйтесь!
 Король могутній повернувсь, тікайте!
 Французькі сурми близько вже лунають!»
- 159 Ніколи граф Роланд не міг терпіти
 Пихатих гордіїв, страхополохів
 І зрадників, злостивих і негідних.
 Сказав архієпископу Турпіну:
 «Ви піший, сіре, на коні сиджу я,
 Але залишусь з вами, вас не кину,
 Поділимо і радості, і горе.
 Ніколи й ні для кого вас не зраджу.
 А за насокок віддячим бусурманам
 І нагадаймо вдари Дюрандаля!»
 Турпін: «До бою, хай тримтять невірні!
 А прийде Карл, то він за нас помститься!»
- 160 Волають маври: «Горе нам, нещасним!
 Для нас цей день став днем страшної згуби,
 Ми втратили всіх перів і сенйорів,
 А Карл з великим військом повернувся.
 Мичуєм звук французьких сурем ясний,
 Та поклик «Монжуа!» іще гучніший.
 І граф Роланд подвоїв наче сили,
 Ніхто його перебороть не зможе!
 Ще спробуймо поцілить — і облишмо!»

Роланд сурмить у ріг.
*Вітраж. Собор
 Нотр-Дам де Шартр
 (Франція)*

Так і зробили. Враз дроти летючі
 Посипались, списи і піки, стріли
 Пошматували панцир, щит пробили,
 Та жодне вістря шкіру не прошило.
 А Вельянтіф отримав ран зо тридцять,
 І врешті замертво він впав під графом.
 Та сарацини вrozтіч, а на полі
 Зоставсь один Роланд. Один, самітній...
 Аой! (...)

(Переклад із старофранцузької
 Вадима та Нінелі Пащенків)

Робота з текстом

- Осмислюємо прочитане.** 1. Які риси Роланда розкриваються в сценах битви? 2. Знайдіть епітети й метафори, що характеризують образ Роланда. 3. Як маври оцінюють бойові якості Роланда? 4. Як поводить себе архієпископ Турпін у бою? 5. Знайдіть у тексті характеристику короля Карла Великого.

Для обговорення. Доведіть, що Роланд — справжній лицар і вірний васал короля.

СМЕРТЬ РОЛАНДА

Коментарі

Відчуваючи близьку смерть, Роланд прощається зі своїми загиблими друзями, але всі його думки спрямовані до Карла та Франції.

174 Роланд відчув, що смерть вже зовсім близько,
 Вона іде від голови до серця.
 У тінь сосни високої лягає
 Він долілиць, в траву зелену й ніжну,
 Підклав під себе меч і Оліфант свій,
 Звернув обличчя до землі невірних.
 Аби відразу стало зрозуміло
 І Карлові, і лицарям-баронам,
 Що він, Роланд, помер як переможець.
 Відпущення гріхів у Бога просить
 Й до Неба рукавицю простягає.

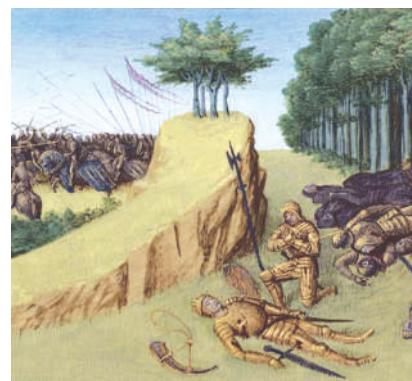
Аой!

175 Граф розумів — життя його скінчилось...
 На пагорбі лежить лицем до маврів,
 Рукою в груди б'є слабкою мляво:
 «О Боже, дай моїм гріхам прощення,
 Великим і малим від дня появи
 Мене на світ і до самої смерті».
 Знов простяга до Бога рукавицю:
 Небесні ангели летять до нього.

Аой!

176 Роланд лежить зомлілий під сосною,
 Лицем у бік країв іспанських дальніх.
 Спливло багато спогадів яскравих:
 Численні землі, всі мечем узяті,
 Красуня-Франція, рідня привітна,
 І Карл Великий, володар і вчитель...
 Від згадок цих не стримав сліз небога,
 Важких зітхань... Та не забув й про себе,
 Бо визнає свій гріх, блага прощення в Бога:
 «Отець небесний, ти брехні не знаєш!
 Ти вивів з мертвих Лазаря святого,
 Ти Даниїла спас від лютих левів,
 Врятуй мене од мук, страждань посмертних
 За ті гріхи, що їх в житті накоїв!»
 Він простягнув до Бога рукавицю,
 І Гавриїл прийняв її ласково...
 Роланд, на груди голову схиливши,
 Схрестивши руки, смерті ждав покірно.
 І Бог послав до нього херувимів.
 Злетіли з Неба Рафаїл-заступник
 І Михаїл, потвор злих переможець,
 І сам архангел Гавриїл святійший...
 Віднесли душу графа в Райські кущі!

(Переклад із старофранцузької
 Вадима та Нінелі Пащенків)

Ж. Фуке. Смерть Роланда
 в Ронсевальській битві.
 1455–1460 pp.

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Яким постає Роланд в останні хвилини свого життя? 2. Чому він повернув обличчя «до землі невірних»? 3. Доведіть, що Роланд — відданий християнин.

Для обговорення. Чи можна вважати Роланда переможеним?

Книжка і комп'ютер

За допомогою Біблії та можливостей Інтернету з'ясуйте, які біблійні ідеї втілено в образах Лазаря, Даниїла, Рафаїла, Гавриїла, Михаїла. Розкрийте значення цих християнських образів для розкриття геройчного образу Роланда.

ПЛАЧ КАРЛА

Коментарі

Коли Карл прибув до Ронсевалю, він побачив, що ар'єргард франків загинув. Він наказав наздогнати маврів і помститися їм. Згодом король збирається повернутися в Ронсеваль і поховати славних лицарів. Уночі йому наснівся пророчий сон, який віщував нові випробування: Марсілій покличе на допомогу еміра Баліганта, а родичі Ганелона виявлять непокору Карлу. Карл повернувся до Ронсеваля, щоб віддати шану загиблим.

- 204 До Ронсевала франки враз дістались,
 Король побачив вбитих і заплакав,
 Звернувсь до вояків: «Кроки сповільніть,
 А я вперед поїду полем ратним,
 Бо хочу розшукати сам Роланда.
 Одного дня на святі в місті Ахен
 Всі лицарі боями вихвалялись,
 Хто і в яких бував, страшних і лютих.
 Тоді почув присягу я Роланда:
 Якщо колись на чужині загине,
 То першим серед перів, вояків всіх,
 Лежатиме лицем до ворогів він,
 Своє життя скінчить як переможець».
 Король пройшов не далі льоту списка
 І першим серед всіх піднявсь на пагорб.
- 205 Коли король пішов шукать небожа,
 Побачив на лужку червоні квіти —
 То кров була на них загиблих франків.
 Розчулившись, володар знов заплакав.
 Ось пагорб, тінь дерев двох. Карл побачив
 Сліди на брилах від меча ударів
 Й племінника на мураві прим'ятій.
 Пройняла знов скорбота безутішна
 Карлову душу. Зсів з коня, підходить,
 Руками графа міцно обіймає
 І, горем сповнений, сам зомліває. (...)
- 207 До тями повернувсь король помалу.
 Він на руках у чотирьох баронів.
 Знов на Роланда із любов'ю глянув:
 Міцний на вигляд, та лице безкровне,
 Померкли очі: їх пітьма укрила.
 І знову в тугу вдався Імператор:
 «Хай Бог пошле твою шляхетну душу
 У Рай квітучий зі святыми, друже!
 В Іспанію прийшов собі на горе!
 Тепер день в день страждатиму без тебе...
 Що ж, вичерпані мої міць і слава!
 На кого, як раніше, я зіпруся?
 Не стало друга справжнього під небом.
 Ніхто з рідні не зможе замінити!»
 Могутній Карл волосся рве в розпуці...
 Сто тисяч франків пройнялися жalem,
 І жодний з них не втримався від плачу.

Аой!

ГОТУВАННЯ ФРАНКІВ ДО БИТВИ

- 214 В зворотну путь зібрався Імператор,
Коли з'явився авангард ворожий.
Два вісники від нього відділились,
Ім'ям еміра битись викликають:
«Король пихатий, не втечеш од нас ти!
Емір наш Балігант тут зараз буде,
Арабські вояки не знають страху,
Твою сьогодні ж перевірим мужність!»
Аой!

За бороду Великий Карл схопився,
Згадавши біль утрати і нещастя...
На своє військо глянув гордовито,
Ясним могутнім голосом закликав:
«До зброй, франки! Хутко всі по конях!»
Аой! (...)

ДВОБІЙ КАРЛА І БАЛІГАНТА

- 259 Красуне-Франціє, відважний Карл твій
Й емір не знає страху і вагання!
От вже мечі оголені схрестились,
І кожен б'є ворожий щит щосили.
Посічені в них дерево і шкіра,
З нихпадають гвіздки, щити розбиті.
Царі зостались в латах, наступають,
Мечі з шоломів іскри висікають.
Ta може бій лише тоді скінчитись,
Коли хтось із володарів загине.

Аой! (...)

- 261 Емір в руках мав силу неймовірну.
Він вдарив Карла по шолому з сталі,
Розсік його і голови дістався,
А потім меч зануривсь у волосся
І шкіру з голови зсік на долоню,
У цьому місці череп оголився.
Карл похитнувсь і ледь не впав на землю.
Ta Бог не допустив, щоб він загинув.
З'явився Гавриїл у розпал бою,
Спитав: «Королю, що там із тобою?»

- 262 Почув монарх глас ангела святого,
Відразу зникли жах і страх смертельний,
До нього повернулись сила й пам'ять.
Мечем французьким вдарив він еміра.

K. der Grossse. Ілюстрація до «Пісні про Роланда».
Кінець XIII ст.

Розтяв шолом, що блискотів від перлів,
 А з ним і голову, лиш бризнув мозок,
 Розсік по білу бороду обличчя.
 Вмер Балігант, не допоможуть ліки.
 Карл крикнув «Монжуа!», щоб всі почули. (...)

(Переклад із старофранцузької
 Вадима та Нінелі Пащенків)

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Розкрийте ставлення Карла до Роланда. Наведіть відповідні цитати. 2. Яку рису характеру Роланда найбільше цінував король? 3. Що допомогло Карлові пережити горе й знову стати могутнім? 4. Знайдіть у тексті й наведіть приклади гіперболи. Розкрийте її значення у творі. 5. Доведіть, що Карлові в бою з еміром Балігантом допомагає Бог.

Порівнюємо. Що єднає художні образи Карла й Роланда?

Для обговорення. 1. Які риси вдачі Карла виявляються в цій частині? 2. Чому у фіналі звучить вигук «Монжуа!»? Поясніть його значення у творі.

Творче завдання. Опишіть (усно) образ Карла Великого.

Цікаво знати

Образ янгола Гавриїла не випадково з'являється біля центральних героїв твору — Роланда й Карла Великого. Гавриїл (із староєврейськ. *Пан Божий, Пан від Бога, Божий Правитель, Сила Бога*) — один із семи святих архангелів, уважається Божим вісником і посланцем, що оголошує про важливі події на землі. Він — вартовий раю. Тому поява Гавриїла біля славних лицарів, які б'ються за християнські ідеї та вітчизну, свідчить про Божу підтримку.

Розгляньте ілюстрації до «Пісні про Роланда». Дайте відповіді на запитання.

1. Які моменти твору відобразили художники? 2. Як відтворено напруження боротьби французів проти маврів? 3. Які ознаки середньовічної доби відображені на малюнках? 4. Доберіть цитати до них. 5. Опишіть (усно) персонажів на ілюстрації, яка вам найбільше сподобалася.

Краса слова

Особливості поетичної мови твору та його зв'язок із фольклором. Незначний історичний факт 778 р. в поемі перетворився на широку картину семилітньої війни Карла Великого проти язичників, що має національне й релігійне значення. Як і у творах фольклору, Роланд, Олів'єр і Турпін змальовані як ідеальні народні герої, а Карл Великий — як символ справедливого правителя, провідник волі Бога на землі. У творі чимало контрастів: Карл Великий і король маврів Марсілій, емір Балігант; зрадник Ганелон і народні герої — Роланд, Олів'єр, Турпін. Поруч із представниками реального земного світу діють персонажі божественного світу (Бог, архангели, які повідомляють про волю Бога обраним героям, благословляють франків на бій за християнські ідеали). Роланд потрапляє до раю, а Бог створив для Карла диво: на небі сонце стало непорушно.

У «Пісні про Роланда» використано чимало фольклорних прийомів: гіперболи — описи героїзму французів, неймовірної сили лицарів (наприклад, Роланд поборов тисячі маврів); постійні епітети (Карл могутній, сивобородий;

Франція мила; маври невірні; Роланд найсильніший, найхоробріший, найперший тощо); віщи сни (Карлові сняться віщи сни про загибель ар'єргарду Роланда, про його битву проти маврів — сон про бій із тисячами диких звірів; про бій з еміром Балігантом — сон про битву з левом; про суд над Ганелоном — сон про ведмедя, прикутого до ланцюга). Важливу роль у творі відіграє мотив долі. Автор ніби наперед знає, чим завершаться події, і попереджає про це («Гей, не минути вже йому біди!», «Гей, почалася та злощасна рада!», «Знають франки там немало втрат», «Не відають вони, не знають правди...»). Традиції фольклору надають легендарного забарвлення історичним подіям і допомагають утвердити ідеї християнства та захисту батьківщини.

Перевірте себе. 1. Дайте визначення героїчного епосу. 2. Назвіть провідні ознаки середньовічного героїчного епосу й проілюструйте на прикладі «Пісні про Роланда». 3. Визначте традиції фольклору у творі. 4. Розкрийте історичну основу й особливості її поетичного переосмислення в «Пісні про Роланда». 5. Охарактеризуйте образи Карла, Роланда, Олів'єра, Ганелона. Визначте художні засоби їхнього творення. 6. Розкрийте значення епіграфа (с. 139). Яку культурну місію виконує цій твір?

Радимо прочитати

Пісня про Роланда / переклад Вадима та Нінелі Пашенків. — К. : Либідь, 2003.

Пісня про Роланда / переклад В. Щурата // Література західноєвропейського Середньовіччя. — Вінниця, 2003.

Пісня про Ролянда / переклад Ігоря Качуровського. — Львів, 2008.

ДАНТЕ АЛІГ'ЄРІ

1265–1321 pp.

Завдяки Данте література отримала нове дихання в італійській мові, яку Данте узаконив і передав Відродженню.

Девід Берт

Сторінки життя та творчості

Данте Аліг'єрі народився в 1265 р. в м. Флоренції (Італія) (точна дата народження невідома) і був хрещений іменем Дуранте дельї Аліг'єрі. Нашадок поважної флорентійської родини, вінуважав себе спадкоємцем давнього римського роду Єлізев, представники якого брали участь у заснуванні Флоренції. Принаймні таку сімейну легенду переповідав дід митця, Беллінчоне, який брав активну участь у суспільному житті Італії. Данте теж довелося поринути у вир сучасності. Як писав про нього І. Франко, він «був сином свого часу, жив із ним одним життям і дихав одним повітрям».

Наприкінці XIII ст. Флоренція опинилася в центрі жорстокої політичної боротьби, у якій брали участь представники родини Данте й він сам. Особливої гостроти набули суперечки між гібелінами (дворянська партія, що виступала за об'єднання країни під владою німецького імператора) і гвельфами (торгово-промислова партія, яка об'єднала прибічників Папи Римського). Урешті-решт, гвельфи перемогли, а Данте, як їхній прихильник, обіймав відповідальні посади, виконував різні дипломатичні доручення в Римі. Проте в таборі гвельфів не було згоди, вони поділилися на «білих» і «чорних», що мали різні погляди стосовно державного ладу. Оскільки Данте був прибічником «білих», а гору взяли «чорні», його в 1302 р. засудили до вигнання з Флоренції. У вироку було сказано, що його навіть спалять, якщо він повернеться до рідного міста. Так почалися тривалі поневіряння Данте Європою. Але в тих мандрах він зберігав у своєму серці прекрасний образ батьківщини й усього того, що було з нею пов'язане. Серед спогадів Данте найкращим для нього був образ дівчини в яскраво-червоному вбранні, яку він побачив ще в дитинстві й запам'ятав на все життя.

Не минуло й дев'ятироків від народження Данте, як на травневому святі у Флоренції він зустрів юну (на рік молодшу за нього) Беатріче Портінарі. Ця зустріч зворушила душу хлопчика й згодом надихнула його на створення нетлінного образу Кохання. Тому образ Беатріче проходить крізь усе життя Данте та його творчість. Вона надихнула його на створення першого літературного шедевра — книги-прозиметрума¹ «Нове життя» (1295).

Звісно, тоді не йшлося про одруження Данте з об'єктом його любовного поклоніння. Не тільки в східному світі, а й у Європі була поширенна практика договірних шлюбів, насамперед — політичних. Саме так сталося з Данте, який одружився з Джеммою Донаті, спадкоємицею родини з партії, протилежної тій, яку підтримувала сім'я поета. Після вигнання Данте з Флоренції, куди поет уже ніколи не повернувся, він залишив свою родину, а на той час у нього вже було двоє синів — П'єтро та Якопо — і донька Антонія. Пізніше сини приєднаються до Данте, але не дружина, котру поет не загадав жодним словом у своїх віршах.

Окрім «Нового життя» і кількох інших творів, славу Данте як поетові принесла «Комедія», яку митець розпочав приблизно в 1303–1307 рр. і завершив у 1321 р., незадовго до смерті. Це грандіозний твір-енциклопедія середньовічного життя, алгоричне відображення шляху, який кожна людина самостійно й усі люди разом проходять у пошуках істини. Письменник Дж. Боккаччо (він був дослідником, коментатором твору та біографом поета) назвав цей

Зауважте!

У творчості Данте відображені провідні ознаки культури доби Середньовіччя. Водночас у його спадщині формувалися засади нового мислення, що зумовило перехід європейського мистецтва до Відродження. Це мислення ґрунтувалося на великій вірі в людину, силу її почуттів і можливість пізнання себе та світу.

¹ Прозиметрум — літературна форма, у якій поєднуються в межах одного твору прозові та поетичні фрагменти.

Д. Г. Россетті.
Привітання
Беатріче.
1859 р.

твір «Божественною комедією» за грандіозність задуму й майстерність автора. Образ Беатріче був настільки сильним у художній свідомості Данте, що він використав його й у «Божественній комедії»: Беатріче супроводжує героя твору в раю на шляху до пізнання божественної любові.

«Комедія» допомогла Данте в тривалому вигнанні. З 1302 р. поет мандрував Італією (Верона й Болонья), Францією (Париж) та іншими країнами. Він не втрачав надії на помилування й дозвіл повернутися до Флоренції. Однак указом від 1315 р. італійські урядовці його остаточно прирекли на вигнання без права повернення. Останні шість років Данте жив у м. Равенні, де й закінчив свій життєвий шлях *14 вересня 1321 р.*

Сонет (з італ. *звучати*) — ліричний вірш, який складається з 14 рядків п'ятистопного або шестистопного ямба й має стала форму в різних національних літературах. Серед різних видів сонета виокремлюються два основні — італійський і англійський.

Капрéн — четыривірш, строфа з четырьох рядків із суміжним, перехресним чи кільцевим римуванням.

Терцéн — тривірш, строфа з відповідним римуванням; найчастіше використовується в сонеті.

Ямб — двоскладова стопа з наголосом на другому складі.

«В СВОЇХ ОЧАХ ВОНА НЕСЕ КОХАННЯ...»

Коментарі

Вірш, який за своєю формою є сонетом, увійшов до книжки Данте «Нове життя», що вважається першою ліричною автобіографією, де поет фіксує не тільки факти свого життя, а ніби веде літопис емоцій і почуттів. Поділена на 42 короткі розділи, куди включені прозові фрагменти, канцони і 25 сонетів, Данте переказує історію свого кохання від зустрічі з Беатріче-дівчинкою до її смерті. Беатріче Портінарі (Біче ді Фолько Портінарі) — донька флорентійського банкіра, яку рано віддали заміж за банкіра Сімоне де'Барді. Вона померла у віці 23–24 років і похована, за легендою, у церкві Санта Маргарита де Черчі у Флоренції.

Натхненний образом прекрасної Беатріче, Данте Аліг'єрі, написав книжку «Нове життя» не латиною, а народною італійською мовою. Кохання для поета й водночас його ліричного героя — спосіб пізнання себе, шлях до відкриття Бога й ідеалу в людині.

В своїх очах вона несе Кохання, —
На кого гляне, ощаєливить вмить;
Як десь іде, за нею всяк спішить,
Тріпоче серце від її вітання.

Він блідне, никне, множачи зітхання,
Спокутуючи гріх свій самохіть.
Гординя й гнів од неї геть біжить.
О донни, як їй скласти прославлення?

Хто чув її, — смиренність дум свята
Проймає в того серце добротливо.
Хто стрів її, той втішений сповна.

Коли ж іще й всміхається вона,
Марніє розум і мовчать уста.
Таке бо це нове й прекрасне диво.

(Переклад з італійської Миколи Бажана)

Робота з текстом

- Осмислюємо прочитане.** 1. Яким постає образ Беатріче в сонеті Данте? 2. Дovedіть, що цей образ має християнську основу. 3. Знайдіть у вірші епітети та метафори. З якою метою вони використані? 4. Назвіть ознаки сонета у вірші «В своїх очах вона несе Кохання...» 5. Як у поетичному синтаксисі перекладачем відтворено силу любовного почуття?

Для обговорення. Який філософський зміст укладає Данте в почуття кохання?

Краса слова

Класична форма сонета, використана Данте в поезії, поділяється на два катрени та два терцети. Для коханої Данте знаходить піднесені слова, що передають глибину його почуттів. Вона для нього символізує богиню кохання й водночас є богинею весни, оновлення та чистоти. Її святість для поета — це «смиренність дум», що проймає кожного, хто її бачить. Беатріче (Беатріса, Беата) — ім'я, що означає «блаженна», має виразне християнське значення й асоціюється з чистотою й піднесенням. Завершальний рядок сонета утверджує нове диво й ніжність, засвідчує апогей побожного захопленого почуття, яке має ліричний герой, як і сам Данте, до Беатріче.

Д. Г. Россетті.
Свята Беатріче. 1870 р.

- Перевірте себе.** 1. Назвіть основні факти життя та творчості Данте. 2. Розкажіть про історію створення вірша «В своїх очах вона несе Кохання...». 3. Охарактеризуйте образи ліричного героя вірша та його коханої. 4. Розкрийте специфіку сонета у творчості Данте на прикладі прочитаного вірша.

ВІДРОДЖЕННЯ

РЕНЕСАНС У ЄВРОПІ

Хронологічні межі. Однією з важливих епох в історії культури, яка прийшла на зміну Середньовіччю, була *епоха Відродження*, або *Ренесанс* (з італ. *Rinascimento*, фр. *Renaissance* — відродження). Це широкий ідеологічний і культурний рух, що виник у країнах Західної Європи в процесі їх переходу від середніх віків до Нового часу (приблизно з XIV–XV ст. до середини XVII ст.).

Термін «Відродження» пов'язаний з ідеєю відновлення античної спадщини в Нову добу. Але разом з античною традицією велику роль у розвитку Ренесансу відігравали й інші культурні чинники, зокрема мистецтво доби Середньовіччя й народно-поетичні традиції. Зміна епох — Середньовіччя й Відродження — не була різкою. Нова епоха ввібрала в себе найкращі здобутки попереднього історичного періоду. Проте все ж таки це була принципово інша доба в історії людства, що принесла нове світосприйняття й нове розуміння людини, велике духовне піднесення в різних галузях життя та культури.

Коментарі

Хронологічні межі Відродження в країнах Європи були різними, що було обумовлено специфікою їх розвитку. Відродження починається на межі XIII–XIV ст. в Італії, а в другій половині XV–XVI ст. охоплює Іспанію, Німеччину, Францію, Англію, західні та почасти південнослов'янські країни (Польща, Чехія, Хорватія). У Німеччині розвиток Відродження припадає на кінець XV — початок XVI ст. У Франції Відродження бурхливо розвивається на межі XV–XVI ст. Іспанія, Англія та Польща переживають розквіт ренесансної культури в другій половині XVI ст.

Історичний і культурний контекст. Формування зasad Відродження супроводжувалося розкладом феодалізму й пошуком нових шляхів соціального розвитку. У цей час відбулися великі наукові відкриття. Особливо помітними вони були в астрономії. Так, польський астроном *Міколай Коперник* (1473–1543) пояснював рух небесних світил обертанням Землі довкола Сонця. Ідеї М. Коперника знайшли подальший розвиток у працях німецького астронома

Зауважте!

Уперше поняття «Відродження» використав у XVI ст. художник Джорджо Вазарі в трактаті «Життєписи знаменитих живописців, скульпторів і архітекторів» (1550).

Джорджоне.
Три філософи.
1508 р.

Йоганна Кеплера (1571–1630), який відкрив закони руху планет. Італійський учений Джордано Бруно (1548–1600) обстоював думку про безкінечність Усесвіту й незліченність світил. Галілео Галілей (1564–1642) винайшов телескоп і за його допомогою виявив безмежність небесного світу, а також здійснив багато інших великих відкриттів. Подорожі Христофора Колумба, Васко да Гами, Фернана Магеллана розширили уявлення про Землю, про рухливість і безкінечність простору. Отже, у ті часи виникає особливий стан, що породжує відчуття свободи, відкритого простору й безмежних можливостей.

Мудра думка

«Ренесансна людина опинилася в незавершеному світі, де її воля нічим не була скuta» (Дмитро Наливайко).

Гуманізм. Основою Відродження став *гуманізм* (з латин. *Homo* – людина). Сам термін за часів Ренесансу мав специфічне значення, яке відрізняється від сучасного. Так, в Італії гуманістами спочатку називали викладачів гуманітарних дисциплін – поетики, граматики й риторики. Пізніше цей термін почали вживати стосовно всіх діячів Відродження, тому що всіх їх єднала любов до людини, віра в безмежність людських можливостей і силу людського розуму.

Людина проголошується найвищою цінністю. Вона стає метою буття та його духовним виміром. Людина, як уважали гуманісти, – це великий світ, який є самоцінним і може розвиватися й удосконалюватися. У людині втілено божественну сутність, задум Господа. Такі уявлення формувалися в добу Ренесансу.

Зауважте!

Якщо в середні віки панувала теоцентрична система світосприйняття (залежність людини та світу від Бога), то в епоху Відродження світосприйняття стає антропоцентричним (людина – центр Усесвіту).

Коментарі

Роздуми про духовну сутність людини відображені в трактаті італійського гуманіста Піко делла Мірандоли «Промова про чесноти людини» (1496): «Людино, Бог дав тобі все, передусім свободу вибору... Тобі дана можливість упасти до рівня тварини, однак водночас ти маєш змогу піднестися до рівня Бога... Ти, не обмежена у своїх діях, маєш змогу створити свій образ за власним рішенням...»

Особливості ренесансного мистецтва. У зв'язку з формуванням гуманістичного світосприйняття саме людина, її внутрішні можливості, здатність до розвитку, духовні проблеми стають предметом мистецтва. Митці Відродження поетизували людину, оспіували її як вінець творіння, утілення Божого образу, утверджували її право на щастя.

Разом із зміною ставлення до людини змінювалося й ставлення до людського, реального світу, якому в добу Середньовіччя приділялося дуже мало уваги. У Нову добу виникає інтерес до пізнання — як у науковому, так і в художньому аспектах. Мистецтво зображувало прекрасну людину в гармонійному світі, утверджувало позитивні ідеали й цінності буття. Провідні діячі доби оспіували красу світу, створеного Господом, красу людського тіла й природи. Усе це визначає життєствердний пафос культури Відродження.

Культ античності. Античність відіграла виняткову роль у мистецтві й літературі Відродження. Гуманісти відкривають нові античні рукописи й по-новому прочитують старі. Вони розшукають античні статуї, які вражают представників Нової доби своєю довершеністю та красою. У статуях античних богів гуманісти вбачають близький їм ідеал гармонійної й одухотвореної людини. Античність сприймається як «золота доба» людства, орієнтуючись на яку можна побудувати ідеальне суспільство, створити якісно нове мистецтво. Намагаючись забагнути секрети античної краси, гуманісти переносять античну поетику в сучасні твори.

Мудра думка

«Гуманіст — це людина, яка закохана в мистецтво й літературу, особливо Стародавніх Греції і Риму; вона прагне в широкий світ невідомого, схиляється перед старовиною й водночас підносить людськість на небачену висоту...» (Олексій Лосєв).

Гуманісти не тільки звернулися до античної спадщини, а й відмовилися від посередництва релігійно-церковних догм у її сприйнятті й інтерпретації. Вони знаходили в античних рукописах земні й людські істини. Отже, класична

П. Веронезе.

Поклоніння волхвів. 1573 р.

П. Веронезе. Благовіщення. 1578 р.

давність допомагала їм відкривати реальний земний світ і реальну земну людину. Античність ставала своєрідною релігією. Гуманісти схилялися перед взірцями античності, і це допомагало їм створювати нові ідеали доби. Так, гуманісти прагнули відродити античну людину з відповідними думками й почуттями, але насправді вони створили новий ідеал людини, визначальними ознаками якої стали вже не лицарські чи аскетичні чесноти, а інтелектуальна культура, свобода думки й багатство почуттів. Це був той тип людини, якого потребувала епоха. Цей образ був ідеалізований, певною мірою героїзований, але саме він став сутністю ренесансної культури.

Люди на полотнах майстрів Відродження виглядають живими, реальними й водночас надзвичайними. У величних образах утілено рух думки й глибоке почуття. Вони належать одночасно й до земного, і до вищого світу. Завдяки цьому сучасне переводилося на рівень вічного, утверджувалася богоподібність реальної людини. Це відображене в шедеврах Леонардо да Вінчі, Рафаеля, Мікеланджело Буонарроті, Джорджоне, Тиціана, Тінторетто, Паоло Веронезе, Пітера Брейгеля Старшого, Альбрехта Дюрера й багатьох інших.

Сутність духовного перевороту. Отже, епоха Відродження — це великий переворот у культурі, що виявився в таких її ознаках:

- антропоцентризм (інтерес до особистості, визнання її цінності);
- віра в духовне самовдосконалення людини;
- поетизація активної, діяльної, інтелектуально розвиненої, вільної людини;
- утвердження високого призначення людини в процесі перетворення світу;
- орієнтація на античну спадщину, упровадження античних ідеалів у Нову добу;
- світський характер культури, її звільнення від середньовічних догм і теоцентричності;
- історизм (осмислення людини та її життя у зв'язку з історичними обставинами).

Перехід від середніх віків до Відродження в літературі засвідчила творчість Данте Аліг'єрі (*Італія*). Видатними представниками ренесансної доби в художній літературі були Франческо Петrarка, Джованні Боккаччо (*Італія*), Вільям Шекспір (*Англія*), Франсуа Війон, Франсуа Рабле (*Франція*), Мігель де Сервантес (*Іспанія*) та ін.

На орбіту європейського Відродження не вийшли країни православно-слов'янського світу, у яких духовна культура в цей час зберігала ще середньо-вічний характер. Але тут теж були помітні культурні зрушення, обумовлені іншими чинниками. Духовну роль Відродження в східних слов'ян відігравала культура бароко.

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Назвіть хронологічні межі доби Відродження. 2. Поясніть сутність духовного перевороту того часу. 3. Розкрийте історичний і культурний контекст доби. 4. Яку роль відігравала античність у той час? 5. Які ще чинники впливали на розвиток мистецтва?

Творче завдання. Прокоментуйте поняття «гуманізм» і визначте його ознаки у творах образотворчого мистецтва (с. 158, 159, 160).

Робота в групах. Підгответуйте стислі повідомлення про митців (художників, скульпторів, архітекторів) доби Відродження різних періодів (1–2 за вибором): проторенесанс (XII–XIII ст.), раннє Відродження (XIV–XV ст.), Високе Відродження (кінець XVII — перша третина XVI ст.), пізнє Відродження (друга половина XVI — початок XV ст.).

Перевірте себе. Складіть тези свого виступу на тему «Людина в культурі Відродження».

ФРАНЧЕСКО ПЕТРАРКА

1304–1374 pp.

Співати по-новому про Любов я прагну!
Франческо Петrarка

Сторінки життя та творчості

Одним із перших гуманістів в Італії був Франческо Петрарка. Він писав латиною й живою італійською мовою, створював прозові та ліричні твори, використовуючи традиції провансальських трубадурів і античної міфології. Серед його великого набутку найбільшу славу митцю принесли любовні сонети на честь Лаури, тому не випадково Ф. Петрарку вважають засновником європейської любовної лірики доби Відродження.

Франческо Петрарка народився 20 липня 1304 р. в родині нотаріуса в м. Ареццо (Італія). Його справжнє прізвище звучить італійською як Петроккіо, а вигадане ним прізвище Петрарка перекладається як «кам'яна брила». У його рідному містечку було дуже мало освічених людей. Тому одним з основних

Будинок, де народився
Петрарка. м. Ареццо
(Італія). Сучасне фото

справили на нього великий вплив. У своїх поетичних творах він змальовував життя як тривалу мандрівку в пошуках незнаного.

Значну частину свого життя Ф. Петрарка присвятив церкві й водночас виконував важливі дипломатичні доручення в різних країнах світу.

У 1340 р. митець отримав одночасно два запрошення з Риму й Парижа для отримання високої нагороди — лаврового вінця. 8 квітня 1341 р. Ф. Петрарка прийняв цю нагороду в Римі. Він свідомо обрав Рим як місце для пошанування, адже понад усе він цінував римську літературу, уважаючи її взірцевою.

У світовій літературі ім'я поета нерозривно пов'язане з його ліричною героїнею — Лаурою, якій він присвятив багато любовних сонетів. За його спогадами, уперше побачив її 1327 р. в церкві Святої Клари в Авіньйоні, коли всі мешканці міста готовалися до Великодня. Йому було тоді 23 роки, її — 20. Вона вже була заміжньою, він — молодим ученим і поетом. Кожного року Ф. Петрарка відзначав річницю їхньої зустрічі. Незадовго до смерті поет написав: «Уже ні про що я не мрію, крім неї». Лаура померла в 40 років. У ті часи жінки рано старіли, однак Ф. Петрарка не помічав її зморшок на обличчі, сивину у волоссі. Вона для нього так і залишилася вічно прекрасною й недосяжною — ідеалом. Смерть коханої була великою втратою для митця, однак і після смерті Лаура була в його уяві живою, бо справжнє кохання ніколи не вмирає.

Останні роки життя Ф. Петрарка провів в м. Падуї. Помер 18 липня 1374 р.

Коментарі

Хто ж така Лаура, героїня сонетів Ф. Петрарки? Перший його біограф, італійський письменник Дж. Боккаччо, уважав, що Лаура — це узагальнений образ жінки, а не якесь конкретна особа. Разом з тим існують й інші версії щодо прототипу Лаури. Серед можливих імен дами серця митця називають його сучасницею Лауро де Сад та ін. Деякі дослідники вважають, що ім'я Лаура (або Лавра) є поетичним знаком, символом поетичного покликання — лаврового вінця, яким ще з часів античності віншували митців. Крім того, ім'я ліричної героїні співзвучне італійським словам, що означають «легіт», «світанок», «лавр», а це відкриває широкі поетичні обрії. Отже, поетичний образ Лаури виявився багатозначним.

Уже в давній українській літературі є згадки про творчість письменника-гуманіста Ф. Петrarку. Так, на початку XVII ст. М. Смотрицький залучив до своєї книжки «Тренос» 138 сонетів Ф. Петrarки, які згодом у прозовій формі відтворив М. Грушевський в «Історії української літератури». До перекладу творчої спадщини поета в різні роки зверталися М. Зеров, М. Орест, М. Лукаш, Г. Кочур, Борис Тен, І. Качуровський, Д. Паламарчук, Д. Павличко.

Італійський сонет — один із різновидів жанру сонета, що складається з двох катренів і двох терцетів. Його схема римування така: *абаб* *абаб* (або *абба* *абба*) *вгв* *вгв* (або *вгд* *вгд*).

СОНЕТИ

Історія створення. Свою любов до Лаури Ф. Петrarка втілив у збірці «Канцоньєре» («Книга пісень»), що стала гімном високому коханню. Роботу над збіркою поет розпочав ще в 1330-х роках, а завершив незадовго до смерті. Книга поділяється на дві частини: «На життя мадонни Лаури» (вірші, написані з 1327 по 1348 р.) і «На смерть мадонни Лаури» (вірші, написані після 1348 р.). У книзі вміщено 366 творів, з них — 317 сонетів. Це своєрідний поетичний щоденник, що засвідчує відхід від аскетизму доби Середньовіччя та формування нового гуманістичного бачення.

У сонетах Ф. Петrarки кохання зображується як благотворна сила, що відкриває людині широкий світ, його природну красу й любов до Бога. Через кохання до жінки ліричний герой відчуває внутрішнє пробудження, піднесення, жагу до життя. Це було справді ренесансне сприйняття цього великого почуття.

Митець порівнює любов до Лаури з подібними міфологічними сюжетами — Орфей і Еврідіка, Дафна й Аполлон. У віршах митця згадуються й інші міфологічні персонажі. Великого значення в сонетах Ф. Петrarки набуває образ Бога, до якого постійно звертається ліричний герой. Творець, на думку автора, освячує велике кохання. У загалі, образ Лаури тісно пов’язаний із християнськими ідеями любові й вічного життя.

Джорджоне. Лаура. 1506 р.

СОНЕТ 61

Благословенні будьте, день і рік,
І мить, і місяць, і місяця урочі,
Де спостеріг я ті сяйливі очі,
Що зав’язали світ мені навік!

Благословен вогонь, що серце пік,
Солодкий біль спечаленої ночі
І лук Амура, що в безоболочці
Пускав у мене стріл ясний потік!

Благословені будьте, серця рани
І вимовлене пошепки ім'я
Моєї донни — ніжне і кохане,

І ці сторінки, де про неї я
Писав, творивши славу, що не в'яне, —
Й ти, неподільна радосте моя!

(Переклад з італійської Дмитра Павличка)

Робота з текстом

- Осмислюємо прочитане 1.** Як ви думаєте, про яку подію йдеться у вірші? **2.** Які почуття переживає ліричний герой? **3.** Що означає кохання для ліричного героя? Наведіть відповідні цитати. **4.** Який міфологічний персонаж згадується у творі? Визначте його роль у тексті. **5.** За допомогою яких художніх засобів автор зображує образ коханої жінки?

СОНЕТ 132

Як не любов, то що це бути може?
А як любов, то що таке вона?
Добро? — Таж в ній скорбота нищівна.
Зло? — Але ж муки ці солодкі, Боже!

Горіти хочу? Бідкатись негоже.
Не хочу? То даремна скарг луна.
Живлюща смерте, втіхо навісна!
Хто твій тягар здолати допоможе?

O. Гончарів.
Лаура.
1980-і роки

Чужій чи власній долі я служу?
Неначе в просторінь морську безкраю,
В човні хисткому рушив без керма;

Про мудрість тут і думати дарма —
Чого я хочу — й сам уже не знаю:
Палаю в стужу, в спеку — весь дрижу.

(Переклад з італійської Дмитра Паламарчука)

Робота з текстом

- Осмислюємо прочитане 1.** Охарактеризуйте внутрішній стан ліричного героя.
2. Випишіть іменники, що асоціюються в ліричного героя з коханням. Поясніть їх переносне (метафоричне) значення. **3.** Знайдіть у сонеті антitezи, визначте їх роль у тексті.

Для обговорення. Як ви розумієте слова: «Чужій чи власній долі я служу?»

Перевірте себе. **1.** Розкрийте значення творчості Ф. Петрарки в розвитку світової літератури. **2.** Доведіть на прикладі прочитаних сонетів, що почуття кохання для його ліричного героя пов'язане з християнськими цінностями. **3.** Визначте особливості віршування у творах Ф. Петрарки.

Радимо прочитати

Петrarка Ф. Канцоньє / Ф. Петрарка. — Харків, 2007.

ВІЛЬЯМ ШЕКСПІР

1564–1616 pp.

Шекспір — і краю йому нема...

Й. В. Гете

Сторінки життя та творчості

23 квітня в Англії — подвійне свято: День святого Георгія, покровителя Англії, і день народження англійського драматурга Вільяма Шекспіра. Цього дня в самому серці Лондона, на Трафальгарській площі, панує урочиста атмосфера: актори з театру «Глобус» пропонують глядачам найкращі вистави, а все місто майорить червоно-білими прапорцями (symbolічні кольори святого Георгія).

Будинок, де народився В. Шекспір. м. Стретфорд-на-Ейвоні (Англія). Сучасне фото

Вільям Шекспір народився 23 квітня 1564 р. в м. Стретфорді-на-Ейвоні (Англія). У церковній книзі міста зберігся запис латиною (оффіційною мовою того часу) про народження хлопчика: "Gulielmus, filius Johannes Shaksperè" — «Вільям, син Джона Шекспіра». Він був третьою дитиною в сім'ї Джона й Мери Шекспірів. Його батько зробив стрімку кар'єру від ремісника до заступника шерифа, а згодом і мера міста. Мати була із заможної фермерської родини. Шекспіри жили в ошатному будиночку на вулиці Генлі.

З п'яти років Вільям навчався в початковій школі, потім — у Новій королівській школі, де діти вивчали античну літературу й історію. По за-

кінченні навчання деякий час працював шкільним учителем. Він не вступав до університету, бо на той час батько мав великі борги й не міг оплатити синові вищу освіту. У вісімнадцять років Вільям узяв шлюб з Енн Хетевей, яка народила йому трьох дітей.

Згодом В. Шекспір залишив родину в Стретфорді й вирушив до Лондона. На початку 1590-х років став відомим у Лондоні як актор і драматург. Працював у театрі Бербеджа. Робота в театральній трупі була дуже напруженою: крім виконання ролей на сцені, він писав п'єси — дві-три на рік, що потребувало значного часу.

За правління короля Якова I трупа, у якій грав В. Шекспір, здобула статус королівської. А в 1599 р. почалося будівництво театру «Глобус». Митець став його співзасновником. Фінансове становище Вільяма покращилося, що дозволило йому купити великий будинок у Стретфорді.

За свою близькую творчу кар'єру В. Шекспір написав 37 п'єс, 2 поеми й 154 сонети.

Традиційно творчість письменника поділяють на три періоди. У перший період (1590–1600) написані комедії («Комедія помилок», «Два веронци», «Сон літньої ночі», «Багато галасу даремно»), історичні драми-хроніки («Річард III», «Генріх IV»), трагедію «Ромео і Джулєтта». У другий період (1601–1608) були створені трагедії («Гамлет», «Отелло», «Король Лір», «Макбет», «Антоній і Клеопатра»). У третій період (1609–1612) написані твори з елементами фантастики («Перикл», «Зимова казка», «Буря»).

Вільям Шекспір пішов із життя 1616 р. у віці п'ятдесяти двох років. Його відспівували в церкві Святої Трійці в Стретфорді, що збереглася й нині.

Першим українським перекладачем В. Шекспіра став М. Костомаров, (у 1848–1849 рр. він переклав уривок із трагедії «Отелло»). Над перекладами творів митця в різні роки працювали І. Франко, Ю. Федькович, М. Старицький, Панас Мирний, Леся Українка, М. Рильський, І. Стешенко, В. Мисик, Борис Тен, Д. Павличко, М. Лукаш, Г. Кочур та ін. У середині 1980-х років вийшло друком повне зібрання творів В. Шекспіра в 6 томах українською

мовою. Перше ж повне видання «Сонетів» митця українською мовою було надруковано в еміграції в перекладі І. Костецького (1958) і в Києві в перекладі Д. Паламарчука (1966).

Книжка і комп'ютер

За допомогою Інтернету здійсніть екскурсію по музею В. Шекспіра, що знаходиться в м. Стретфорді-на-Ейвоні (Англія).

«Шекспірівське питання». У біографії В. Шекспіра дуже багато невідомого й навіть загадкового. У його житті та творчості залишилися «блі плями», що обумовили так зване «шекспірівське питання», яке давно обговорюється в літературознавстві. А чи існував такий письменник узагалі, чи писав під його іменем хтось інший? Як відомо, В. Шекспір здобув лише початкову освіту, то чи ж міг він створити такі вищукані за формою й глибокі за змістом твори, які свідчать про те, що їх автор був високоерудованою, надзвичайно освіченою й непересічною людиною свого часу?..

Першим під сумнів авторство творів англійського драматурга поставив Дж. Грін, який у 1747 р. знайшов заповіт В. Шекспіра. У заповіті поет скрупульозно описав свої матеріальні статки й жодним словом не згадав про свою творчу спадщину. З того часу з'явилося майже півсотні теорій щодо ймовірних претендентів на авторство творів, під якими стояло прізвище В. Шекспіра.

Однією з популярних теорій була «беконівська». Філософу Ф. Бекону приписують авторство творів В. Шекспіра, оскільки деякі висловлені ним думки збігаються із задекларованими ідеями в художніх творах В. Шекспіра. В іншій теорії, яка поширювалася в 90-і роки XIX ст., авторство творів В. Шекспіра приписувалося Р. Меннерсу, п'ятому графу з роду Ретленда.

У США виникла теорія, згідно з якою, автором творів В. Шекспіра ніби є високоосвічений аристократ Е. де Вере, сімнадцятий граф Оксфордський.

Дехто навіть приписує авторство творів В. Шекспіра освіченим жінкам того часу, а хтось узагалі заперечує існування людини з таким іменем, а авторство приписує цілому колективу митців. Отже, кожна теорія має свої аргументи й право на існування.

Невідомий художник. Шекспір.
Друга половина XIX ст.

Зauważте!

Довкола англійського драматурга В. Шекспіра й досі панує атмосфера таємничості, однак він зробив великий внесок у світове мистецтво.

Англійський (шекспірівський) сонет – у ньому три катрени та дво-вірш з парним римуванням: *абаб вввг деде жж*.

СОНЕТИ

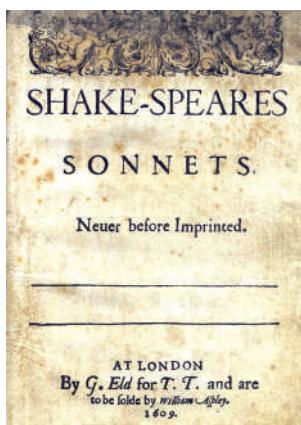

Історія створення. Вільям Шекспір писав сонети в 1592–1598 рр. Вони не призначалися для широкого загалу, їх читали в колі друзів і знайомих. Збірка «Сонети» В. Шекспіра була вперше видана 1609 р. (без відома автора), друге видання з'явилося після смерті письменника 1640 р.

І досі вчені сперечаються, кому ж присвячені сонети митця, ким були прототипи шекспірівських віршів. Присвяту «W. H.» дослідники трактують по-різному. За однією з версій, W. H. — це той, на честь кого написані сонети, за іншою — це особа, завдяки якій вони були надруковані. Серед можливих кандидатур на роль незнайомця називають графа Саутгемптона, графа Пемброка й навіть самого В. Шекспіра (William himself). Отже, це ще одна загадка поета...

У сонетах митця три головні персонажі — ліричний герой, його друг і кохана поета. За темами сонети поділяють на групи: 1) сонети, присвячені другові (1–126); 2) сонети, присвячені коханій, «смаглявій леді» (127–152); 3) сонети, у яких оспівується радість і краса кохання (153–154).

Хто ж така «смаглява леді» (англ. *the Dark Lady*)? Це головна героїня сонетів В. Шекспіра, яка наділена рисами земної жінки: вона лагідна й примхлива, надзвичайно красива та водночас реальна. Автор не ідеалізує свою кохану, а змальовує такою, якою вона є насправді, — зі своїми чеснотами й недоліками. Любов до «смаглявої леді» принесла розчарування ліричному герою, оскільки вона віддала перевагу іншому юнакові, якого ліричний геройуважав другом. У сонетах В. Шекспіра знаходимо відображення внутрішнього світу ренесансної людини — глибоке переживання почуття кохання й відкриття через нього краси буття, схильність до роздумів, осмислення духовного стану суспільства й пошуки смыслу існування.

Обкладинка першого видання сонетів В. Шекспіра. 1609 р.

СОНЕТ 66

Коментарі

Сонет 66 має незвичну синтаксичну будову, він складається лише з двох речень. Мова ведеться від першої особи однини. У монології ліричного героя висловлено протест проти несправедливого життя в соціумі, де все йде шкере-берть. Соціальні, етичні, естетичні та філософські проблеми розкриваються через антитезу (*зло — добро, істина — дурниця, честь — бруд, розкіш — злидні*). Світ зображено жахливим, тут немає місця мистецтву, красі й істині. Від такого хаосу в суспільстві ліричний герой бажає знайти порятунок у смерті. Він самотній, дуже страждає, але не перестає мислити й відчувати серцем. Автор протиставляє мислячу особистість (англ. *займенник "I" —«я»*) світові, що потерпає від зла.

* * *

Tired with all these, for restful death I cry,
 As to behold desert a beggar born,
 And needy nothing trimmed in jollity,
 And purest faith unhappily forsworn,
 And gilded honor shamefully misplaced,
 And maiden virtue rudely strumpeted,
 And right perfection wrongfully disgraced,
 And strength by limping sway disabl'd,
 And art made tongue-tied by authority,
 And folly, doctor-like, controlling skill,
 And simple truth miscalled simplicity,
 And captive good attending captain ill.

Tired with all these, from these would I be gone,
 Save that to die, I leave my love alone.

Стомившися, вже смерті я благаю,
 Бо скрізь нікчемність в розкоші сама,
 І в злиднях честь доходить до одчаю,
 І чистій вірності шляхів нема,

І силу неміч забива в кайдани,
 І честь дівоча втоптана у бруд,
 І почесті не тим, хто гідний шані,
 І досконалості — ганебний суд,

І злу — добро поставлене в служниці,
 І владою уярмлені митці,
 І істину вважають за дурниці,
 І гине хист в недоума в руці.

Стомившиесь тим, спокою прагну я,
 Та вмерти не дає любов твоя.

(Переклад з англійської Дмитра Паламарчука)

Я кличу смерть — дивитися набридло
 На жебри і приниження чеснот,
 На безтурботне і вельможне бидло,
 На правоту, що їй затисли рот,

На честь фальшиву, на дівочу вроду
 Поганьблену, на зраду в пишноті,

На правду, що підлоті навдогоду
В бруд обертає почуття святі,

І на мистецтво під п'ятою влади,
І на талант під наглядом шпика,
І на порядність, що безбожно краде,
І на добро, що в зла за служника!

Я від всього цього помер би нині,
Та як тебе лишити в самотині?

(Переклад з англійської Дмитра Павличка)

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Опишіть душевний стан, який переживає ліричний герой. 2. Поясніть, чому він почувався нещасним. 3. Охарактеризуйте образ ліричного героя. Доведіть, що він є ренесансною людиною.

Порівнюємо. 1. Якщо ви володієте англійською мовою, порівняйте оригінал і переклади твору Д. Паламарчука й Д. Павличка. Як кожен із перекладачів відобразив художні особливості оригіналу? 2. Хто з перекладачів, на вашу думку, найкраще відтворив мотив утоми, адже слово *tired* багатозначне. 3. Який із перекладів вам більше сподобався? Чому?

Для обговорення. 1. Які думки й почуття викликає у вас сонет? 2. У чому ви вбачаєте актуальність твору?

Краса слова

Анафора (повтор початку) у десятьох рядках сонета посилює безкінечну трагедію й журливий настрій. Сонет має певне обрамлення, перше та друге речення розпочинаються зі слова *стомившись* (англ. *tired*). Композиційно сонет складається із зав'язки (яка є тезою про життєві прикрощі, що унеможливлюють бажання жити) і розв'язки (яка є антитезою, бо всупереч негараздам зажди є вихід із будь-якої ситуації). Ліричний герой доходить позитивного висновку: якщо він кохає, то мусить мати сили жити.

СОНЕТ 116

Коментарі

Головною темою сонета є визначення справжнього кохання. Противідними мотивами цього вірша є незмінність справжнього кохання з плином часу й те, що саме справжнє кохання є духовним орієнтиром у просторі. Це сонет-клятва, ліричний герой присягається у вірності коханню, усвідомлюючи всі життєві випробування, які можуть затымарити почуття. Художній світ сонета надзвичайно широкий, він розширюється до меж Усесвіту, сягаючи висоти зірки, за якою пливе мандрівний човник кохання (“...the star to every wand’ring bark...”), і водночас концентрується на особі однієї людини — на трояндowych вустах і щоках (“...rosy lips and cheeks...”).

* * *

Let me not to the marriage of true minds
 Admit impediments. Love is not love
 Which alters when it alteration finds,
 Or bends with the remover to remove.
 O no, it is an ever-fixed mark
 That looks on tempests and is never shaken;
 It is the star to every wand’ring bark,
 Whose worth’s unknown, although his height be taken.
 Love’s not Time’s fool, though rosy lips and cheeks
 Within his bending sickle’s compass come:
 Love alters not with his brief hours and weeks,
 But bears it out even to the edge of doom.
 If this be error and upon me proved,
 I never writ, nor no man ever loved.

Не буду я чинити перешкоди
 Єднанню двох сердець. То не любов,
 Що розцвіта залежно від нагоди
 І на віддаленні згасає знов.

Любов — над бурі зведений маяк,
 Що кораблям шле промені надії,
 Це — зірка провідна, яку моряк
 Благословляє в навісній стихії.

Любов — не блазень у руках часу,
 Що тне серпом своїм троянди свіжі —
 І щік, і уст незайману красу.
 Той серп любові справжньої не ріже.

Як це брехня — я віршів не писав,
 І ще ніхто на світі не кохав.

(Переклад з англійської Дмитра Паламарчука)

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Назвіть провідні образи-символи твору, розкрийте їх значення в тексті. 2. Як ви вважаєте, за свою композицією сонет є монологом чи діалогом? Поясніть свою версію тлумачення твору. 3. Які ренесансні цінності утверджуються в сонеті?

Порівнюємо. Якщо ви володієте іноземною мовою, порівняйте художні образи, використані в перекладі та в оригіналі.

Для обговорення. Назвіть критерії справжнього кохання, використовуючи сонет В. Шекспіра.

Краса слова

Сутність кохання розкривається в оригіналі сонета 116 метафорично. У першому катрені проголошується глибинність і непохитність цього почуття. Так, любов є зіркою (*the star*), на яку орієнтуються мореплавці, це може бути Північна зірка, яку завжди можна відшукати в безхмарному небі, і, прямуючи за нею, мореплавець ніколи не схібить. Любов є *ever-fixed mark* — морськими координатами, за якими веде свій корабель мореплавець. Морська стихія є домінантою в цьому катрені. Тож любов — як бурхливе море, і треба бути обізнаним і терплячим, щоб уміло вести свій корабель. У другому катрені задано як вертикаль цього почуття — висота зірки, так і горизонталь — терпіння, віра й християнська надія.

У третьому катрені любов порівнюється з вічністю. Любов протиставляється часу, вона не рахується годинами або тижнями. Звертаючись знову до образу компаса (“...*Within his bending sickle's compass come...*”), автор утвірджує думку про обережність у плаванні на човні кохання серед буревійних вод часу. Хоча слово *compass* у цьому контексті використовується в іншому значенні — *sickle's compass* (дослівно укр. «окружність серпа»), але тематично належить попередньому катрену.

СОНЕТ 130

Коментарі

Ліричною героїнею вірша є «смаглява леді», а її поетичний портрет — центральною темою. Серед можливих прототипів «смаглявої леді» сонетів В. Шекспіра називають доночку придворного музиканта Б. Бассано, Емілію, придворну даму королеви Єлизавети, Мері Фіттон, та інших жінок. Утім, пошуки імені коханої В. Шекспіра — марна справа, оскільки митець писав не про якусь реальну жінку, а створював сам образ кохання, що пережив століття. Не так уже й важливо, кому насправді поєт присвячував свої сонети, головне, що він розкрив усе багатство й розмаїття проявів кохання, невмирущість цього почуття в часі.

* * *

My mistress' eyes are nothing like the sun;
 Coral is far more red than her lips' red;
 If snow be white, why then her breasts are dun;
 If hairs be wires, black wires grow on her head;
 I have seen roses damasked, red and white,
 But no such roses see I in her cheeks;
 And in some perfumes is there more delight
 Than in the breath that from my mistress reeks.
 I love to hear her speak, yet well I know
 That music hath a far more pleasing sound.

I grant I never saw a goddess go;
 My mistress, when she walks, treads on the ground.
 And yet, by heaven, I think my love as rare
 As any she belied with false compare.

Її очей до сонця не рівняли,
 Корал ніжніший за її уста,
 Не білосніжні пліч її овали,
 Мов з дроту чорного коса густа.

Троїнд багато зустрічав я всюди,
 Та на її обличчі не стрічав,
 І дишіть так вона, як дишуть люди, —
 А не конвалії між диких трав.

І голосу її рівнять не треба
 До музики, милішої мені,
 Не знаю про ходу богинь із неба,
 А кроки милої — цілком земні.

І все ж вона — найкраща поміж тими,
 Що славлені похвалами пустими.

(Переклад з англійської Дмитра Паламарчука)

Г. Гольбейн. Портрет леді, яку раніше вважали Анною Болейн.
Бл. 1532–1543 pp.

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Яким постає образ коханої поета? 2. За допомогою яких засобів створюється цей образ? 3. Доведіть, що ідеал поета пов'язаний із природою. 4. Що надає образу жінки піднесеності? 5. Які думки й почуття виражає в цьому сонеті автор?

Порівнюємо. Порівняйте оригінал і переклад сонета, знайдіть розбіжності в перекладі. Чи вдалося перекладачеві відтворити настрій сонета?

Для обговорення. Чи можна вважати сонет 130 В. Шекспіра пародією на сонети Ф. Петрарки? Наведіть аргументи на захист своєї позиції.

Творче завдання. Опишіть (усно) портрет «смаглявої леді».

Краса слова

У сонеті 130 В. Шекспіра оспівується природна краса земної жінки, вона не ідеалізується, як у сонетах Ф. Петрарки. Автор майстерно добирає слова на честь жінки, зокрема вдається до порівняння задля увиразнення її рідкісної, виняткової краси (*rare*), в українському перекладі — «найкраща з-поміж усіх»).

В українському перекладі виникають нові образи, близькі українському фольклору. Так, лірична героїня в перекладі твору «дышіть так вона, як дишуть люди,

а не конвалії між диких трав». В оригіналі твору подих порівнюється з витонченими парфумами: "...And in some perfumes is there more delight / Than in the breath that from my mistress reeks..." .

Книжка і комп'ютер

Знайдіть в Інтернеті інші переклади сонета 130 В. Шекспіра українською або російською мовами. Проаналізуйте їх, зіставте з текстом оригіналу.

РОМЕО І ДЖУЛЬЄТТА (1594)

Трагедія

(Скорочено)

Історія створення. Історія про Ромео й Джульєтту була надзвичайно популярною за часів правління королеви Єлизавети I, особливо в інтерпретації А. Брука, що називалася «Трагічна історія Ромео і Джульєтти». Коли два актори розпочинали виставу, весело проголошуочи пролог, глядачі вже знали, що на сцені буде багато сварок і бійок, які призведуть до загибелі головних героїв. Уявши за основу відомий сюжет, В. Шекспір надав йому широкого філософськогозвучання.

Кохання і світ. У центрі трагедії зображеністорію пристрасного кохання Ромео та Джульєтти, але разом з тим перед читачами розгортається життя суспільства в різних його проявах. Події відбуваються в Італії, у Вероні, наприкінці XV ст. Це місто за часів драматурга мало погану славу, бо тут здавна велися міжусобні війни й відбувалися жорстокі вбивства.

У п'есі йдеться про ворожнечу між двома заможними родинами Верони — Монтеккі та Капулетті. Причину сварки вже давно ніхто не пам'ятає, проте ворожнеча передається від покоління до покоління. Головні герої — Ромео Монтеккі та Джульєтта Капулетті. Пристрасні почуття, що спалахнули між ними, суперечили сімейним традиціям, адже між їхніми родинами панувала кровна ненависть.

Художній світ у зображенні В. Шекспіра наскрізь просякнутий злом і ненавистю. Водночас у цьому світі є місце красі, коханню й радості життя, хоча вони супроводжуються важкими випробуваннями та трагічними подіями.

Оскільки події відбуваються на межі доби Середньовіччя та доби Відродження, важливу роль у п'есі відіграють мотиви долі й приречення, що в ті часи сприймалися як визначені Богом.

Художній конфлікт. У творі є зовнішній та внутрішній конфлікти. У п'есі стикаються дві родини, кожну з яких представляє цілий ряд персонажів. З боку Монтеккі — Ромео, його батьки, друзі (Меркуціо, Бенволіо), служги й ін. А з

Зауважте!

Провідною в трагедії є тема кохання, однак у творі розкривається й інші теми: суспільна ворожнеча, родова помста, стосунки батьків і дітей, життя і смерть та ін.

боку Капулетті — Джульєтта, її батьки, Тібалт, слуги й ін. Утім, у творі є персонажі, що постають понад міжусобною ворожнечою, — князь Верони, Ескал, брат Лоренцо й брат Джованні (францисканські монахи), няня Джульєтти, хор. Князь Верони неодноразово пропонував родинам Монтеккі й Капулетті припинити давню війну. Погоджуючись із князем, ніхто з членів родин і наближених до них людей насправді не усвідомлювали необхідності жити по-іншому — у мирі й злагоді. Тож В. Шекспір показує, що зовнішні сутички є наслідком прихованих (внутрішніх) конфліктів, які розгортаються передусім у людській душі: кохання й ненависть, справжнє почуття та супільні забобони, світло й темрява, добро і зло.

Композиція та сюжет. Шекспірівська п'єса складається з п'яти дій, які поділені на сцени. Перша й друга дія — це зав'язка та розвиток дії. У третьій дії відбувається кульмінація твору, у четвертій—п'ятій діях настає розв'язка.

Образи Ромео та Джульєтти. На початку трагедії Ромео постає сумним і невпевненим у собі. Його думки затьянені нерозділеним коханням до Ромаліни. Але зустріч із Джульєттою, що, як близькавка, увійшла в його душу, внутрішньо змінила героя та весь світ довкола нього. Серце Ромео заполонила нова, уже взаємна любов. Тому юнак стає впевненим у собі, у нього з'явився новий смисл життя, що для нього полягає в щасті з Джульєттою.

Ромео тепер по-іншому дивиться на себе, і на людей, які його оточують, і на своїх батьків, і на тих, кого раніше вважав ворогами. Отже, кохання змінило Ромео, і він тепер не хоче продовжувати воювати або когось убивати. Навіть Тібалтові, котрий провокує його на жорстокість, він пропонує мир і згоду. Проте у світі всі залежать одне від одного, уважає В. Шекспір, тому Ромео не в змозі припинити давню ворожнечу поміж родинами. Убивши Тібалтів з родини Капулетті, помстившись за смерть Меркуціо, Ромео мусить виїхати з міста, що розлучає його з Джульєттою.

У зображенії Джульєтти В. Шекспір теж підкреслює вплив кохання. На початку твору біля юної героїні перебувають лише батьки й няня. Джульєтта жила, не знаючи ані себе саму, ані світу. І тільки кохання до Ромео змусило прокинутися її серце. Хоча зустрічі героїв відбуваються вночі (під вечір або на світанку), довкола них розливається світло (зірок, місяця, ліхтарів), що підкреслює радість і повноту взаємного почуття.

Вільям Шекспір своєрідно подає біблійний сюжет про Адама та Єву. Ромео й Джульєтта зображуються як перші люди на Землі, створені Господом. Через кохання вони відкрили Його великий задум — красу світу, радість життя, сенс існування та щастя. Проте насильство суперечить прекрасному Божому задуму, стверджує автор. Ромео та Джульєтта гинуть в обіймах одне одного.

А. Фейербах.
Ромео і Джульєтта. 1864 р.

Фрагмент
із кінофільму
«Ромео і Джульєтта»
(режисер К. Карлей,
Велика Британія,
2013)

Проблема фіналу. Чому померли Ромео та Джульєтта? Була їхня смерть випадковою чи закономірною? Чи могло бути інакше? Хто винен у тому, що герої загинули? Відповіді на ці запитання шукає вже не одне покоління... Здається, провина за їхню смерть покладена не тільки на випадок чи на самих персонажів твору (поради Лоренцо, поспішні рішення Джульєтти та Ромео), а передовсім на суспільство, у якому панують розбрат і жорстокість. Ромео та Джульєтта за своє життя не змогли припинити ворожнечу поміж двома родинами, але їхня смерть стала останньою крапкою в цій війні й важливим уроком для наступних поколінь. А як ви вважаєте?..

Краса слова

Жанрова своєрідність твору. Оскільки в п'єсі розкривається нездоланість обставин, які визначають трагічну долю героїв, «Ромео і Джульєтта» є трагедією. Разом із тим у творі органічно поєдналися елементи трагедії і комедії. До трагічних елементів належать мотиви трагічного кохання, смерті, зіткнення пристрасного почуття зі світом зла й соціальними забобонами. Але художній світ у зображенні В. Шекспіра постає також цілком реальним, земним і не позбавленим радості. Гумор (нині Джульєтти), веселощі балу, щастя закоханих і гра, яку вони для себе вигадують, — усе це прояви життя, що зігріте теплим почуттям автора.

У кожній дії п'єси можна простежити перехід комедії в трагедію й навпаки. Так, на початку твору Меркуціо розпочинає «гру», щоб розважити Ромео й вивести його зі стану нещасливого закоханого. Вони одягають маски й опиняються у ворога на балу, щоб розвінчати «чари» над Ромео, який без взаємності закоханий у Розаліну. Але на балу він зустрічає нову любов. Далі події розгортаються щасливо для Ромео. Але трагічні елементи з'являються вже в сцені біля балкона Джульєтти, коли над ним тяжіють зловісні передчуття. Ромео та Джульєтта таємно одружуються. Отець Лоренцо робить припущення: «Щоб через шлюб ваш та родинна злоба / У дружбу обернулася до гроба».

З третьої дії весела комедія «gra в шлюб» перетворюється на трагедію: на дуелі гине Меркуціо, за ним Тібалт, а Ромео стає вигнанцем.

Іншу «гру», яка теж базується на обмані й хитрощах, пропонує святий отець Лоренцо, коли радить Джульєтті випити трунок і ввести в оману рідних і

нелюбого Паріса. Проте не всі правила «гри» були дотримані: посильний до Ромео не мав змоги попередити його про вдавану смерть Джульєтти. Мотив неминучості й приреченості стає провідним в останній дії. Події починають стрімко розгорнатися, і втрати стають неминучими. Історія закінчується трагічно.

- Які події в трагедії викликали у вас сміх, а коли вам було тривожно, сумно? Які епізоди твору можна вважати комічними й трагічними водночас? Наведіть приклади з тексту.

Перший український переклад трагедії «Ромео і Джульєтта» здійснив *П. Куліш* (1901). Відомі також переклади *М. Вороного* (1928) і *В. Мисика* (1932 р., опубл. 1988 р.), *І. Стешенка* (1952).

ПРОЛОГ

Коментарі

Трагедія «Ромео і Джульєтта» розпочинається прологом, який написаний у формі сонета, кожен рядок — це повідомлення про особливості розвитку сюжету п'єси. Ключовими образами прологу в оригіналі є *a pair of star-crossed lovers* (укр. дослівно — «пара закоханих, яких поєднали зорі»), тобто іхне кохання було доленосне, заплановане на небі, так само як і смерть, *their death mark'd love* (укр. дослівно — «любов, позначена смертю»).

Входить Хор.

Хор

Однаково шляхетні дві сім'ї
В Вероні пишній, де проходить дія,
Збували в ворожнечі дні свої.
А ж враз кривава скоїлась подія.

Коханців двоє щирих, запальних
Ворожі ті утроби породили;
Нещастя сталося у сім'ях тих, —
Вони одвічні звади припинили.

Життя коротке і сумну любов,
Трагічну смерть, що потрясла родини,
Як змила ту ненависть чиста кров,
Ми вам покажемо за дві години.

Даруйте нам недоліки пера,
Всі хиби віправить старанна гра.

(Виходить).

ДІЯ ПЕРША

СЦЕНА 1

Синьйора Монтеккі

Хто бачив сина? Де ж Ромео мій?
Як рада я, що він не встрява у бій.

Бенволіо

Ще до пори, коли ранкове сонце
У сходу золоте вікно зорить,
Пройтись я вийшов, щоб розвіять тугу;
І раптом бачу в гаї сикоморів,
Що розрослися за мурами на захід,
Ваш син гуляє у годину ранню.
Його дognати хотів я. Він помітив
Мене і зник в гущавині лісній.
Я по собі це почуття вже знаю,
Коли бувасяш зайвим сам собі
І прагнеш від усіх десь заховатись...
Тож через те за ним я й не пішов,
А обминути вирішив того,
Хто сам людей минає в самотині.

Монтеккі

Не раз його там бачать рано-вранці.
Росу блискучу множить він слізами,
До хмар небесних хмари додає
Зітхань глибоких. А коли на сході
Встає над обрієм веселе сонце
І починає піднімати заслону
Аврорного ложа, раз у раз
Мій син сумний тікає від проміння
І замикається в своїх покоях;
Фіранками вигонить денне світло
І штучно створює цим темну ніч.
Похмурий, чорний сум біду віщує,
Як щось його завчасно не врятує.

Бенволіо

Скажіть, в чім річ, мій благородний дядьку?

Монтеккі

Не знаю: я цього не чув від нього.

Бенволіо

Чи ви хоч намагались розпитати?

Монтеккі

Не тільки я, але й найкращі друзі.
Та в почуттях він сам собі порадник,
А чи хороший, не скажу цього.
Він мовчазний і потайний безмірно,
Так неохоче розкриває серце,
Як брунька, що робак її гризе,
Коли вона іще не розгорнула
В повітрі ніжних пелюстків своїх,
Не віддала краси своєї сонцю.
Якби знайти причину тій печалі,
То швидко ми б і ліки підшукали.

Входить Ромео.

Бенволіо

Ось він іде. Прошу вас, відійдіть.
Я розпитаю, все з'ясую вмить.

Монтеккі

Так, розпитай! Ти зробиш добре діло...
Ходім, синьйоро. Ти ж розпитуй сміло.

Монтеккі й синьйора Монтеккі виходять.

Бенволіо

Що ж, доброго вам ранку!

Ромео

Рано ще?

Бенволіо

На вежі вибило всього лиш дев'ять.

Ромео

Як довго тягнуться години смутку!
Чи то не батько мій пішов звідсіль?

Бенволіо

Так, він. Але скажи мені, що саме
Розтягує години для Ромео?

Ромео

Те, що спроможне вкоротити їх.

Бенволіо
Кохання?

Ромео
Ні. Його відсутність.

Бенволіо
Що?
Невже любов?

Ромео
Любов. Лиш безнадійна.

Бенволіо
На жаль, кохання чарівне на вигляд,
Насправді ж — деспотичне і жорстоке. (...)

(Переклад з англійської Ірини Стешенко)

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Яка функція прологу в композиції твору? 2. Розкрийте світ почуттів і переживань Ромео. Чому він почувався нещасним і шукав саломності? 3. Назвіть людей, які страждали через пригнічений стан Ромео. 4. Дайте свою оцінку подібної поведінки Ромео та ставлення героя до людей, які його оточують.

СЦЕНА 5

Коментарі У будинку Капулетті влаштовано бал. Ромео в масці прийшов на бал, щоб побачити Розаліну. Натомість він зустрів нове кохання — Джульєтту. Проблема родової ворожнечі по-новому розкривається в цій сцені. Молоде покоління, якому тривалий час нав'язували ненависть, удвічі більше демонструє свою нетерпимість до ворогів родини. Тібалт, племінник Капулетті, налаштований критично проти присутності Ромео, тоді як батько Джульєтти уможливлює перебування ворога у своєму домі. Як ви думаете, чому?..

Зала в домі Капулетті. (...)

Ромео
(до свого слуги)

Хто синьйорина та, що подає
Свою прекрасну руку кавалеру?

Слуга
Не знаю я, синьйоре.

Ромео

Померкли смолоскипи перед нею!
 І світить вродою вона своєю
 На щоках ночі — діамант ясний
 У вусі мавра; скарб цей дорогий
 І для землі, і для життя сія.
 Вона — омріяна любов моя!
 Її оточують прекрасні дами,
 Вона ж між них — голубка між галками!
 Коли танок закінчать вже, саму
 За ніжну ручку я її візьму,
 І щастя неземне тоді відчую...
 Чи ж я коли любив? Чи ще люблю я?
 О ні! Зрікайтесь, брехливі очі!
 Не знали ви краси до цеї ночі!

Тібалт

По голосу це мусить бути Монтеккі.
 Мою рапіру, хлопче! Як! Цей раб
 Наважився прийти в блазенській масці,
 Щоб глузувати з нашого бенкету?
 Ні, честю роду я клянусь, за сміх
 Убити його, вважаю я, не гріх!

Капулетті

Чого це ти бушуєш так, небоже?

Тібалт

Таж, дядьку, тут Монтеккі. Тут наш ворог.
 Негідник цей зумів сюди пробратись, —
 Над нашим святом хоче насміятись!

Капулетті

Ромео тут?

Тібалт

Так, він, негідник, тут.

Капулетті

Спокійно, друже. Не чіпай його.
 Поводиться він ввічливо й шляхетно.
 Сказати правду, вся Верона славить
 Його за честь, за виховання добре.

За всі скарби Верони я не дам
Його в май господі зневажати.
Тому вгамуйся й не звертай уваги —
Так хочу я. Коли мене шануеш,
Розвеселись, кинь хмурити чоло,
Бо хмуритись на святі непристойно.

Тібалт

Пристойно, бо на святі в нас негідник.
Його я не стерплю.

Капулетті

Терпіть примушу!
Ти чув, хлопчиську? Стерпиш! Я сказав!
Хто тут господар? Я чи ти? Іди!
Не стерпить він! О Боже мій! Ну й ну!
Він хоче всіх моїх гостей збентежить!
Він козиритися надумав! Гляньте! (...)

Ромео

(до Джульєтти)

Коли торкнувсь рукою недостойно
І осквернив я цей олтар святий,
Уста — два пілігрими — хай пристойно
Цілунком ніжним змиють гріх тяжкий.

Джульєтта

О пілігриме, в тім гріха немає —
З молитвою торкатись рук святих:
Такий привіт нам звичай дозволяє.
Стискання рук — то поцілунок їх.

Ромео

Але, крім рук, ще дано й губи їм...

Джульєтта

Так, для молитви, любий пілігрим...

Ромео

О, то дозволь мені, свята, й устами
Молитися побожно, як руками!

Джульєтта

Нас незворушно слухають святі.

Ромео

Не рухайся ж, дай відповідь мольбам!
(Цілує її).

Твої уста очистили мій гріх...

Джульєтта

Взяли твій гріх мої уста з твоїх.

Ромео

Мій гріх?.. В твоїх словах я докір чую!
Верни ж мій гріх.

(Знову цілує її).

Джульєтта

Мов з книги ти цілуєш...

Мамка

Вас просить ваша мати, синьйорино.

Ромео

А хто у неї мати?

Мамка

Що, юначе?

Таж господиня в домі цім вона.
Така вже добра пані, мудра й чесна,
Я викохала донечку її,
З якою щойно розмовляли ви.
Скажу вам чесно: хто її здобуде —
Здобуде той повнісінський гаман. (...)

(Переклад з англійської Ірини Стешенко)

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Охарактеризуйте образ Тібалття. 2. Якою постає Джульєтта в очах Ромео? 3. Які засоби художньої виразності використано для створення образу Джульєтти? Наведіть приклади з тексту.

Творче завдання. Створіть (усно) портрети Ромео та Джульєтти.

ДІЯ ДРУГА

Коментарі

Трагедію «Ромео і Джульєтта» у колі літературознавців називають **ліричною трагедією**, оскільки твір багатий на символічні образи, на поетичні вислови в репліках Ромео, особливо коли він освідчується в коханні Джульєтті. Знайдіть ці художні засоби.

СЦЕНА 1 (...)

Верона. Фруктовий сад Капулетті. (...)

(...)

Джульєтта

О лишенько!

Ромео

Вона заговорила...

Мій світлий ангеле, мов ясні далі,
Ти сяєш наді мною серед ночі,
Як легокрилий посоланець небес
Перед очима вражених людей,
Що, голови закинувши, слідкують,
Як серед хмар лінивих він ширяє
І по ефіру грудях чистих плава.

Джульєтта

Ромео! О, навіщо ти Ромео?
Зміни своє ім'я, зречися батька;
Як ні, то присягни мені в коханні,
І більше я не буду Капулетті.

Ромео

(убік)

Послухатъ — чи відповісти відразу?

Джульєтта

Лишє твоє ім'я — мій ворог лютий;
А ти — це ти, а зовсім не Монтеккі...
Що є Монтеккі? Таж чи так зовуть
Лице і плечі, ноги, груди й руки
Або якусь частину тіла іншу?
О, выбери собі нове ім'я!
Та що ім'я? Назви хоч як троянду,
Не зміниться в ній аромат солодкий!
Хоч як назви Ромео — він Ромео.
Найвища досконалість все ж при ньому.
Хоч би він був і зовсім безіменний...
О, скинь же, скинь своє ім'я, Ромео!
Воно ж не є тобою, і взамін
Візьми мене усю!..

Ромео

Ловлю на слові!
Назви мене коханим, і умить
Я вдруге охрещусь і більш ніколи
Не буду зватися Ромео. (...)

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

СЦЕНА 1

Верона. Келія брата Лоренцо.

Входять брат Лоренцо й Паріс.

Брат Лоренцо

В четвер, синьоре? Надто строк короткий.

Паріс

Бажає так мій батько, Капулетті;
І не мені спиняте його поспішність.

Брат Лоренцо

Сказали ви, що думки синьорини
Ви ще не знаєте. Цей шлях кривий
Мені не до вподоби.

Паріс

За Тібалтом

Вона без міри плаче, я й не міг
Поговорити з нею про кохання:
В оселі сліз Венера не сміється.
Але синьйор, її отець, вбачає
Велику небезпеку в цій журбі
І мудро хоче поспішити з шлюбом,
Щоб зупинить бурхливу повінь сліз.
Самотність тільки збільшує нудьгу;
Їй стане легше в товаристві мужа.
Тож знаєте, чого він поспіша.

Брат Лоренцо

(убік)

Хотів би я не знати отих причин,
Що зараз вам велять цей шлюб загаять!
Синьоре, гляньте! Ось і синьорина.

Входить Джульєтта.

Паріс

Щасливий я вітать мою дружину!

Джульєтта

Так буде, якщо стану за дружину.

Паріс

Так мусить бути, коли нас повінчають.

Джульєтта

Що мусить бути, то буде.

Брат Лоренцо

Бог те знає!

Паріс

Прийшли ви сповідатись до отця?

Джульєтта

Я б, відповівши, сповідалась вам.

Паріс

Не крійте перед ним любов до мене.

Джульєтта

Признаюсь вам, що я люблю його.

Паріс

Признайтесь, що любите й мене...

Джульєтта

Якби призналася я, було б цінніше
Сказати це без вас, ніж вам в лиці.

Паріс

О бідна, як же ти від сліз змарніла!

Джульєтта

В тім невелика перемога сліз:
Мое лицце й до сліз було негарне.

Паріс

Сильніше сліз йому словами шкодиш.

Джульєтта

Таж істина — не наклеп, мій синьйоре,
І говорю я про моє лице. (...)

(Переклад з англійської Ірини Стешенко)

Робота з текстом

Порівнюємо. Порівняйте освідчення в коханні Ромео й Паріса Джульєтті. Як доводять свої почуття герої? Чи справжньою є їхня любов? Аргументуйте свою думку.

ДІЯ П'ЯТА (...)

СЦЕНА 3

Кладовище. Склеп родини Капулетті. (...)

Князь

Розповідай нам все, що знаєш ти.

Брат Лоренцо

Я коротко, бо дихання мое
Коротше, аніж розповідь широка.
Ромео, що лежить тут мертвий, був
Небіжчиці Джульєтті чоловіком;
І вірною дружиною їому
Була Джульєтта, що лежить тут мертві.
Я повінчав таємно їх. В той день
Убитий був Тібальт, і смерть його
Ромео засудила на вигнання.
То плакала за ним, не за Тібальтом,
Дружина молода, Джульєтта. Ви ж,
Бажаючи розвіяти їй тугу,
Хотіли повінчати силоміць
З Парісом. І тоді прийшла вона
У розpacі і з поглядом безумним
До мене та благати почала,
Щоб засіб я знайшов і допоміг
Від другого їй шлюбу врятуватись.
А ні — то в мене в келії уб'є
Сама себе. І я їй випить дав
Снодійний трунок. Він подіяв так,
Як я того бажав: вона заснула,
А виглядала зовсім наче мертві,
Тим часом я Ромео написав,
Щоб він сюди прибув цієї ночі
Й звільнив її з дочасної могили

В ту мить, коли минути мав той сон.
 Та посланця моого, ченця Джованні,
 Затримав прикрий випадок нежданий,
 І вчора він вернув мені листа.
 Тоді я сам сюди подавсь, до склепу,
 Щоб вивести її, коли вона
 Прокинеться зі сну. Хотів я в себе,
 У келії своїй, їй дати притулок,
 Аж доки зможу сповістити Ромео.
 Проте коли до неї я зайшов
 За декілька хвилин до того часу,
 Як мала підвєстися, то побачив,
 Що тут дочасно разом полягли
 Паріс достойний і Ромео вірний.
 Вона прокинулась. Її благав я
 Піти зі мною і скоритись небу;
 Але нараз почувся гам зокола,
 І я був змушений покинуть склеп.
 Вона ж упала в розpac і не хтіла
 Зі мноюйти. І, як гадаю я,
 Умить сама зняла на себе руки.
 Це все, що знаю я. А щодо шлюбу —
 То мамка теж про нього добре знає.
 Якщо хоч трохи винен я в нещасті,
 То заберіть мое старе життя
 За декілька годин раніш до строку
 І правосуддю в жертву принесіть.

Князь

Твоє ми здавна знаєм благочестя.
 А де слуга Ромео? Що він скаже?

Д. Норткот.
 Ромео і Джульєтта.
 1792 р.

Балтазар

Я сповістив господаря свого
Про смерть Джульєтти. З Мантуй умить
Він верхи прискарав на кладовище
І кинувся сюди, до цього склепу.
Листа ж звелів віддати вранці батьку
І наказав мені, під страхом смерті,
Щоб я його самого тут лишив.

Князь

Подай листа. Я гляну, що він пише.
Де графів паж, що викликав сторожу?
Скажи, що тут господар твій робив?

Паж

Прийшов сюди він, щоб покласти квіти
На свіжу домовину нареченій;
Мені ж звелів він далі відійти.
Я виконав наказ. Коли це раптом
Ступив до склепу хтось із смолоскипом
І двері став ламати. Мій синьйор
Враз шпагу вихопив і вмить — на нього,
А я побіг, щоб викликати сторожу.

Князь

Цей лист підтверджує слова ченця,
Шляхи кохання й новину про смерть.
Ромео додає, що він купив
В убогого аптекаря отруту
Й прийшов сюди, щоб отруїтись тут
І поруч із Джульєттою лежати.
О, де ж вони, ці вороги запеклі?
Монтеккі! Капулетті! Подивіться,
Який вас бич карає за ненависть:
Ваш цвіт любов'ю вбили небеса!
А я за те, що зносив ваші чвари,
Двох кревних нагло втратив. Кара всім!

Капулетті

О брате мій, Монтеккі, дай же руку!
Вдовиний спадок це дочки моєї,
А більшого не можу я просити.

Монтеккі

Але я можу дати більше. Я
Їй статую із золота поставлю.

Покіль Вереною звемо Верону,
Любішого не буде силуeta,
Аніж в коханні вірної Джульєтти.

Капулетті

Ромео статуя не менш багата
Із нею поруч буде тут стояти.
О, бідні юні жертви наших чвар!.. (...)

(Переклад з англійської Ірини Стешенко)

Робота з текстом

Порівнюємо. 1. Порівняйте образ Ромео на початку й наприкінці твору. Як внутрішньо змінився герой? 2. Порівняйте обrazи Паріса й Ромео. 3. Який образ вам більше подобається? Чому?

Для обговорення. 1. Чи було кохання Ромео до Розаліни справжнім? А до Джульєтти? Доведіть свою думку цитатами з тексту. 2. Що, на вашу думку, є критерієм вірного й взаємного кохання?

Творче завдання. У трагедії В. Шекспіра «Ромео і Джульєтта» 20 дійових осіб. Оберіть для себе одного з персонажів (другорядного) і складіть щоденник подій від його імені із суботи до п'ятниці (6 днів).

Робота в групах. Підготуйте інсценізацію улюблленого уривка з трагедії В. Шекспіра.

За мотивами трагедії «Ромео і Джульєтта» В. Шекспіра було знято майже 250 кінофільмів у різних країнах світу. Серед них є відзначена премією «Оскар» кінострічка «Ромео і Джульєтта» режисера Франко Дзеффіреллі (1968 р., Італія, Велика Британія). Один із найкращих творів кіномистецтва останніх років — кінофільм «Ромео і Джульєтта» режисера Карло Карлея (2013 р., Велика Британія).

- За допомогою Інтернету перегляньте один із кінофільмів (за вибором) за трагедією В. Шекспіра. Висловте свою думку щодо особливостей відтворення духу епохи й провідних тем, проблем та образів трагедії.

Фрагмент із кінофільму «Ромео і Джульєтта» (режисер Ф. Дзеффіреллі, Італія, Велика Британія, 1968 р.)

Фрагмент із кінофільму «Ромео і Джульєтта» (режисер К. Карлей, Велика Британія, 2013 р.)

Перевірте себе. 1. Назвіть провідні теми й мотиви сонетів В. Шекспіра. 2. Охарактеризуйте ідеал краси ренесансної людини. Покажіть це на прикладі одного із сонетів В. Шекспіра. 3. Доведіть, що в трагедії «Ромео і Джульєтта» порушені важливі філософські питання людського буття. 4. Охарактеризуйте образи Ромео та Джульєтти в їхніх стосунках із батьками, друзями, одне з одним. 5. Чи змінюються характери головних героїв протягом розвитку сюжету? 6. Розкрийте жанрову своєрідність трагедії «Ромео і Джульєтта» В. Шекспіра.

Радимо прочитати

Шекспір В. Ромео і Джульєтта / В. Шекспір / переклад Ірини Стешенко // Зібрання творів у 6-ти томах. Том 2. — К., 1986. — С. 311–413.

Сторінки життя та творчості

23 квітня в Іспанії відзначають свято Сан-Хорхе (святого Георгія) — День книжки, що припадає на день смерті великого письменника Мігеля де Сервантеса Сааведри, роман якого про Дон Кіхота є однією з найпопулярніших книжок у світі. У цей день іспанці збираються в людних місцях і по черзі протягом двох-трьох днів читають «Дон Кіхота», а також дарують одне одному книжки й троянди.

Уважається, що *Miréль де Сервантес Сааведра* народився 29 вересня 1547 р. у День святого Михайла в м. Алькала-де-Енаресі (Іспанія) і там же був хрещений у церкві Святої Марії. Ім'я Сааведра взяв для того, щоб відрізнятися від Мігеля де Сервантеса де Кортінас, вигнаного з королівського двору. Хлопчик був одним із семи дітей хірурга Родріго де Сервантеса та його дружини Елеонор. Спочатку родина жила в м. Вальядоліді, а потім доля занесла не зовсім успішного батька до м. Кордови. Своє навчання Мігель, можливо, розпочав в одній з єзуїтських шкіл.

У 1575 р., знаходячись на кораблі «Сонце», він (а з ним і його брат Родріго) потрапляє до полону й опиняється в Алжирі. За п'ять років полону він чотири рази намагався втекти. І лише восени 1580 р. був визволений за 500

Пам'ятник М. де Сервантесу та його героям. м. Мадрид (Іспанія).
Сучасне фото

ліпп II, готовуючись до майбутньої війни (з 1587 до 1604 р.), збирав свою іспанську армаду (відому як «Непереможна») — флот із 130 кораблів. Повернувшись на батьківщину, М. де Сервантес здійснює закупівлі провіанту для «Непереможної армади». Проте торговцем він був не дуже вправним, його весь час переслідували невдачі. Завершилося це тим, що М. де Сервантес навіть потрапив до в'язниці.

Розпочавши свою літературну кар'єру досить пізно, майже в 40 років, письменник не став популярним. Ані його новела «Галатея», ані численні драматичні твори не викликали особливого інтересу в публіки. Тому М. де Сервантес прагне заробляти іншими способами. Проте його підприємницька діяльність так само не мала успіху. 1603 р. митець перебрався до м. Вальядоліда, де завершив розпочату раніше першу частину роману «Премудрий гідалго¹ Дон Кіхот з Ламанчі».

Опублікована 1605 р. перша частина роману відразу стала білскавичною популярною: протягом одного року було видано п'ять накладів книжки — і всі вони розійшлися. Твір перекладали й за кордоном, проте того успіху, що став би підставою для фінансової упевненості, автор так і не отримав. Він став відомим, його книжкою зачитувалися, проте вона викликала глузливі насмішки й зазdroщі.

З того часу М. де Сервантес не припиняв писати. Драми, новели, поеми, ще один роман «Мандри Персілеса і Сигізмунди»... А в 1616 р. вийшла друком друга частина роману про Дон Кіхота. У 1616 р., уже на смертному ложі, митець прийняв постриг ученці. *Наприкінці квітня 1616 р.* помер.

Про що думав письменник в останні миті свого життя? Чому земний світ видався йому марнотою? Ми про це ніколи не дізнаємося. Мігель де Сервантес і його Дон Кіхот залишилися вічною загадкою літератури, яку ми й досі розгадуємо.

¹ Ескудо — за часів М. де Сервантеса грошова одиниця Португалії, Іспанії, країн Латинської Америки.

² Гідалго (ідальго) — дрібний дворянин.

ескудо¹, що тоді було вельми значною сумою, адже його вважали важливим полоненим. Повернувшись до Іспанії, де наприкінці того ж року дістався Мадрида.

Потрапивши на службу до іспанського короля Філіппа II, М. де Сервантес навіть виконував шпигунські завдання на заході Алжиру, де був раніше полоненим. За успішне завершення цієї місії отримав удесятеро менше, аніж був заплачений викуп за нього. І потім, ще багато років поспіль, він буде повертати ті гроші, що колись були позичені на його порятунок із полону. Наприкінці XVI ст. король Філіпп II, готовуючись до майбутньої війни (з 1587 до 1604 р.), збирав свою іспанську армаду (відому як «Непереможна») — флот із 130 кораблів. Повернувшись на батьківщину, М. де Сервантес здійснює закупівлі провіанту для «Непереможної армади». Проте торговцем він був не дуже вправним, його весь час переслідували невдачі. Завершилося це тим, що М. де Сервантес навіть потрапив до в'язниці.

Розпочавши свою літературну кар'єру досить пізно, майже в 40 років, письменник не став популярним. Ані його новела «Галатея», ані численні драматичні твори не викликали особливого інтересу в публіки. Тому М. де Сервантес прагне заробляти іншими способами. Проте його підприємницька діяльність так само не мала успіху. 1603 р. митець перебрався до м. Вальядоліда, де завершив розпочату раніше першу частину роману «Премудрий гідалго¹ Дон Кіхот з Ламанчі».

Опублікована 1605 р. перша частина роману відразу стала білскавичною популярною: протягом одного року було видано п'ять накладів книжки — і всі вони розійшлися. Твір перекладали й за кордоном, проте того успіху, що став би підставою для фінансової упевненості, автор так і не отримав. Він став відомим, його книжкою зачитувалися, проте вона викликала глузливі насмішки й зазdroщі.

З того часу М. де Сервантес не припиняв писати. Драми, новели, поеми, ще один роман «Мандри Персілеса і Сигізмунди»... А в 1616 р. вийшла друком друга частина роману про Дон Кіхота. У 1616 р., уже на смертному ложі, митець прийняв постриг ученці. *Наприкінці квітня 1616 р.* помер.

Про що думав письменник в останні миті свого життя? Чому земний світ видався йому марнотою? Ми про це ніколи не дізнаємося. Мігель де Сервантес і його Дон Кіхот залишилися вічною загадкою літератури, яку ми й досі розгадуємо.

Книжка і комп'ютер

За допомогою Інтернету знайдіть пам'ятники та музеї М. де Сервантеса в різних країнах, підготуйте презентацію.

Перекладений багатьма мовами світу, роман М. де Сервантеса прийшов до українського читача наприкінці XIX ст. І. Франко здійснив скорочений віршований переспів роману, опублікований 1891 р. Працював над ним також і письменник В. Самійленко. На початку ХХ ст. роман переклав М. Іванов. Значною подією стало видання українського перекладу «Дон Кіхота» 1995 р. — це переклад розпочатий, але не завершений М. Лукашем. Його закінчив А. Перепадя. Книжка, що так довго йшла до нас, варта того, щоб поставитися до неї максимально уважно.

ДОН КІХОТ (1605–1615)

Роман

(Уривки)

Історія створення. Мігель де Сервантес створював «Дон Кіхота» упродовж багатьох років. За словами самого автора, він почав писати твір у в'язниці, куди потрапив 1597 р. (банк, у якому М. де Сервантес зберігав зібрані податки, збанкрутував, тому письменника засудили за розтрату коштів). Під час ув'язнення в його уяві постав образ людини, яка під впливом лицарських романів виришила здійснювати подвиги, наслідуючи героїв улюблених книжок. Можливо, тодішня Іспанія видавалася йому духовною «в'язницею» і через образ Дон Кіхота він утвірджував ідею внутрішньої свободи. А можливо, задум роману був пов'язаний з особливостями соціально-економічного розвитку й культури того часу.

Пам'ятник Дон Кіхоту.

м. Кордова (Іспанія).

Сучасне фото

Королівство Іспанія було надзвичайно могутнім, але наприкінці XVI — на початку XVII ст. воно поступово почало втрачати свою міць. Утім, героїчне минуле багатьох видавалося привабливішим за сучасність. Цим пояснюється надзвичайний успіх в Іспанії лицарських романів — жанру, який на той час в інших країнах утратив популярність. Мігель де Сервантес відзначив у своєму романі небажання людей позбавитися облудних ідеалів. Претензії та амбіції його сучасників виглядали так само кумедно, як лицар в іржавих латах на старезній шкатулці.

У романі багато автобіографічного матеріалу. Дружина письменника була родом із Ламанчі, від її родичів митець уперше почув історію про Алонсо Кіхано — палкого шанувальника лицарських романів. У романі згадуються імена багатьох сучасників митця, перетворених його уявою на художні образи.

Роман складається з двох частин, які вийшли друком з інтервалом у понад десять років: перша частина — 1605 р., друга — 1615 р.

Зв'язок твору з лицарськими романами й синтез різних жанрових ознак у ньому. Слово *роман* походить від назви романських мов (*romanus*). За часів середньовіччя *романом* називали будь-які твори, написані народною — романською (французькою, італійською, іспанською, португальською та ін.) мовою, а не латиною. Згодом *романом* почали називати епічні твори значного обсягу й різноманітної тематики та побудови.

Коментарі

Нині англомовне літературознавство фіксує два значення цього терміна: 1) *romance* (фр. *roman*) — ідеться про античний і середньовічний роман; стилізований під давнину твір; 2) *novel* — тобто новочасний, або сучасний, роман. Також у сучасному літературознавстві розрізняються власне *story* — правдива чи вірогідна історія та *novel* — історія вигадана.

У середньовічній Європі були дуже популярними лицарські романі. Вони мали велике значення для свого часу, оскільки привернули увагу до особистого життя людини, її індивідуальності й почуттів. На відміну від античних романів, які мали здебільшого міфологічно-казковий характер, у лицарських романах доби Середньовіччя герой-лицар вирушає в широкий світ і утверджується в ньому. Хоча цей світ чудесний і герой у ньому часто стикається з фантастичними силами, здійснює подвиги (заради високої мети, Прекрасної Дами, перемоги життя над силами зла), та все ж таки в лицарських романах з'являлися окремі історичні прикмети доби. Оскільки за змістом ці романі описували загалом випробування героїв, їхні пригоди, то вони називаються *авантюрними* (з фр. *aventure* — пригода). Велику роль в них відігравало почуття шляхетного кохання, яке було рушійною силою сюжету. Образи героя та його дами серця ідеалізувалися, прославлялися за їхні моральні якості й почуття, хоча нерідко герой переживали трагедію.

Паралельно з цими великими формами літератури в середні віки розвивалися дрібні фольклорні форми сатиричного й пародійного характеру, у яких на перший план виходили образи крутія, блазня та дурня. Вони теж були частиною тогочасної дійсності й розкривали світ уже не в ідеалізованому (чудесному), а в більш реальному забарвленні. Поступово формувалися передумови для створення «крутійського» роману, де герой був поєднаний із реальним світом, завдяки своїй вдачі й життєвій енергії. Це вже був не ідеальний герой, він мав різні риси, зумовлені дійсністю.

Лицарський роман у Європі був популярним до XVI ст., поки М. де Сервантес не написав «Дон Кіхота», використовуючи традиції європейського роману й водночас ідучи далі.

Зауважте!

У творі органічно поєдналися різні традиції європейського пригодницького роману: авантюрна і «крутійська». Велике значення у творі має народний сміх.

Сміх (який у романі виявляється через гумор, іронію, пародію та сатиру) є одним із важливих складників роману М. де Сервантеса. Він дає змогу побачити образи й ситуації в різних аспектах, виявляє в них приховані грані й зумовлює широкий філософський зміст роману, який вийшов за межі ідеалізації дійсності та став засобом її пізнання. Письменник спирається також на досягнення героїчного епосу античності та доби Середньовіччя, вибудовуючи твір як розповідь про мандри героя, його пригоди й пошуки незнаного. Але разом з тим ця традиція теж була творчо переосмислена митцем, який прагнув показати реальний світ.

Мудра думка

«“Дон Кіхот” — це не тільки пародія на лицарський роман, не тільки перший і найвизначніший гумористичний роман, у ньому було щось значно більше. Це був перший рішучий крок до реалістичного зображення справжнього життя й народу, а разом з тим і перший роман, у якому автор спробував більше заглибитися в характер свого героя, разом із смішними сторонами показати і його симпатичні, навіть благородні риси, висловити устами цього героя або інших дійових осіб ряд критичних і позитивних думок про стан тодішнього суспільства, його потреби й прагнення. Одним словом, у “Дон Кіхоті” ми бачимо перший роман новішого крою; це суспільно-психологічний і філософський твір, хоча на його тлі автор виводить ще веселі, іноді карикатурні замальовки в старому лицарському дусі» (Іван Франко).

Доля самого роману М. де Сервантеса в його епоху була трагічною. Публіка сміялася з пригод Дон Кіхота, не звернувши уваги на високі гуманістичні ідеї, закладені автором у творі. І досі цей роман викликає дискусії серед дослідників і читачів.

Отже, у романі «Дон Кіхот» виявилися **характерні ознаки культури доби Відродження:**

- посилення інтересу до дійсності як об'єкта зображення (дійсність уже не абстрактно-символічна, а набуває конкретних ознак, вона показана в постійному русі й змінах);
- конкретизація моментів реальної дійсності й людського життя (перевага конкретики над абстракціями й умовними формами);
- дійсність набуває суспільних ознак, хоча вони ще не узагальнюються, не аналізуються;
- увага до різноманітних типів і людських характерів, які взаємодіють між собою;
- прагнення мотивувати події та вчинки;
- активне авторське начало, креативна сила, автор — не сторонній споглядач, а частина реального світу, учасник життя;

- людина в романі Відродження — не лише людина конкретна (хоча вона має й конкретні риси), а ще, за Д. Затонським, «притча на тему про її можливості».

Особливості сюжету та композиції твору. З перших сторінок роману читач потрапляє у відомі ситуації лицарського роману, тільки перенесені з ідеального чудесного часу в реальну Іспанію наприкінці XVI — на початку XVII ст. Окрасою лицарського роману був молодий вродливий лицар — утілення шляхетності й інших чеснот, закоханий у свою обраницю й здатний перемагати чаклунів, велетнів і багатьох ворогів. Але в романі М. де Сервантеса на його місці опинилася звичайна людина й потрапила вона у звичайний, а не казковий світ.

На початку роману автор говорить, що твір «позвавлений коштовних оздоб витворення й ученості, якими красуються звичайно твори, скомпоновані в домах людей освічених». Він наполягає на простоті та широті свого «літературного подарунка». У дусі простоти та «правдивості» розпочинає історію Алонсо Кіхано з Ламанчі — гідальго, захоплений читанням лицарських романів. Він мав, крім сили-силеної книжок, лише старий щит, список, шкатулу й пса-бігуна. Ще були в нього ключниця та небога, однак вони тільки підкреслюють убогість побуту героя, що не відповідають висоті польоту його геройчних мрій. Адже Кіхано уявляє себе самотнім мандрівним лицарем, закоханим у Прекрасну Даму й тому зобов'язаним здійснювати численні подвиги: щоб здобути довічну славу та прославити красуню своїх найзаповітніших мрій. Через відсутність такої красуні поруч пригадалася йому селянка Альдонса Лоренсо, перейменована на Дульсінею з міста Тобоса. Так само, як і герой численних лицарських геройчних фантазій, Кіхано, хоч і не дає імені своєму мечу, але називає старезну шкатулу Росінантом. Знайшовши собі зброєносця із звичайних селян (Санчо Пансу), герой вирушає в тривалі мандри... Так ця пара геройів, дивакуватих і смішних, ось уже більше чотирьох століть мандрує в просторі літератури й мистецтва.

Г. Доре. Ілюстрація до роману
М. де Сервантеса
«Дон Кіхот».
Гравюра.
1860-і роки

Композиція роману розгортається в ситуації «великої дороги». *Мандрівка* — головний композиційний прийом твору, що дає можливість авторові відтворити широку дійсність, вільно поєднувати різні образи та події. Основою сюжету середньовічних лицарських романів було випробування: герой випробовувався різними силами, передовсім чарівними, на духовну й фізичну міцність. У романі М. де Сервантеса головний герой випробовується дійсністю, з якою постійно стикається його високі прагнення.

Перші п'ять розділів роману називають *протокіхотом*, який закінчується новелою про безглуздий, позбавлений будь-яких ілюзій світ. Головне завдання цих розділів — висміяти популярні, але позбавлені літературної вартості лицарські романи. Починаючи з VII розділу й до кінця роману, образ головного героя поступово ускладнюється. З фантастичними видіннями та безглуздими витівками *Дон Кіхот* з'являються мудрість і шляхетність.

У романі знаходимо численні загадки про міста, містечка та місцевості Іспанії. У цьому сенсі книжку можна назвати *своєрідною енциклопедією іспанського життя*. Мандруючи з Лицарем Сумного Образу та його зброєносцем, читач ніби сам рухається країною й бачить усі її принади, але разом з тим і потворні сторони життя.

Образ *Дон Кіхота*. Цей образ не можна оцінювати однозначно. Він завжди різний, адже зображується автором у різних ракурсах. З одного боку, це натура творча, піднесена й натхненна, бо тільки уява справжнього романтика могла перетворити просту селянську дівчину на Прекрасну Даму, заради якої варто здійснювати подвиги. *Дон Кіхот* вірить у торжество справедливості, заради якої треба боротися. Усі свої сили він ладен віддати людям, які, як йому видається, потребують безкорисливої допомоги. Серед видатних героїв доби Відродження *Дон Кіхот* вирізняє саме ця здатність до дій, ентузіазм, з яким він обстоює справедливість, хоча його зусилля часто бувають марними.

З іншого боку, на відміну від шляхетних героїв лицарських романів, *Дон Кіхот* комічний у своєму намаганні змінити світ. Його світла мрія й добра воля постійно стикаються з буденною дійсністю та неможливістю реалізувати високі наміри. Тому образ героя постає не тільки комічним, а й трагічним.

Дон Кіхот є пародією на лицарство, але водночас і справжнім лицарем, тому що не боїться захищати знедолених і йти вперед до своєї мети. Проте він виrushив у далеку путь не в той час. Його оточувала ніца, похмура й приземлена реальність. Довкола нього були люди, які жили простим життям, тому вони сміялися над ним і не розуміли його прагнень. Створивши собі світ примарних ідеалів, *Дон Кіхот* поступово вживается в них і живе вигаданими цінностями й у вигаданому ним самим світі. Але реальний

О. Окампо.
Видіння *Дон Кіхота*.
1989 р.

світ постійно й владно втручається в ті лицарські сюжети, які придумав для себе герой. І поступово перед читачами замість лицарських історій розгортаються сюжети реального життя — широкого, розмаїтого, не ідеального, та все ж таки напрочуд цікавого.

Сучасний художник Октавіо Окампо намалював картину-загадку «Видіння Дон Кіхота» (с. 197). Яким ви побачили Дон Кіхота? Поясніть своє бачення.

Коментарі

Донкіхотство — особливість свідомості й поведінки людини, яка має наміри втілити ідеал у життя, але через відірваність від реальності такі наміри спричиняють конфлікт людини з дійсністю та середовищем. Поняття «донкіхотство» виходить за межі роману М. де Сервантеса й може використовуватися стосовно різних соціально-історичних епох і різних життєвих ситуацій.

Санчо Панса. У мистецтві відомо чимало образів, які є *парними*, тобто які не існують окремо один від одного й визначають сюжет твору. Ми пам'ятаємо Орфея та Еврідіку, Дедала й Ікара, Ромео та Джульєтту й багатьох інших. Так само Дон Кіхот і Санчо Панса навікі пов'язані творчим задумом автора. Вони мандрують дорогами тодішньої Іспанії, і кожен із них по-різному сприймає те, що відбувається довкола. На перший погляд, Дон Кіхот і Санчо Панса пов'язані між собою за принципом контрасту, бо один — надто піднесений, мрійливий, а другий, навпаки, — приземлений, прагматичний, подеколи навіть брутальний. Та насправді Дон Кіхот і Санчо Панса доповнюють один одного, утілюючи різні аспекти людини в її широкому філософському смислі. Людина буває різною: у ній є і прекрасна мрія, і водночас прагматизм, і здоровий глузд. Крім того, Санчо Панса й Дон Кіхот мають ще й два погляди на життя, яке може бути сприйняте по-різному. Санчо Пансі найбільше дістается стусанів за його господаря, а це яскраво свідчить про ту реальність, яка існує й має свої закони. Він утілює народне розуміння правди життя. Його оцінки вчинків Дон Кіхота супроводжуються народним гумором, а народ, який сміється, має майбутнє.

Історія тлумачення та переосмислення в літературі й мистецтві образів Дон Кіхота й Санчо Панси досить тривала. Уже в XVII ст. іспанські письменники Л. де Вега, П. Кальдерон, Л. де Гонгора-і-Арготе зверталися до образу Дон Кіхота у своїх творах. У XVIII ст. роман М. де Сервантеса дав поштовх для розвитку пригодницького роману в Англії, Франції та інших країнах Європи. Його герої були переосмислені в XIX–XX ст. І сьогодні вони дають привід для роздумів. Іспанський філософ Х. Ортега-і-Гассет у праці «Роздуми про Дон Кіхота» (1914) визначив широкі обрії тлумачення роману, у якому за цікавими пригодами героїв розгортається одвічна боротьба добра і зла, справедливості й несправедливості, свободи та насильства.

Зауважте!

Дон Кіхот і Санчо Панса — «вічні образи» в літературі й мистецтві.

Роман – один із жанрів художньої літератури, прозовий твір, місткий за обсягом, складний за будовою, у якому широко охоплено важливі проблеми, життєві події, розкрито історії багатьох персонажів протягом значного проміжку часу.

Пародія (з давньогрецьк. *пісня навиворіт, переробка на смішний лад*) – один із жанрів фольклору й літератури, гумористичний чи сатиричний твір, у якому імітується творча манера письменника для осміяння її як не відповідної новим мистецьким запитам.

ЧАСТИНА ПЕРША

Розділ I,

*де оповідається, хто такий був преславний гідальго
Дон Кіхот з Ламанчі та як він жив*

Коментарі

Неважаючи на свою позірну простоту нібито історичного переказу, початок роману є досить складно організованим текстом. Мова твору відображає архаїзований стиль лицарських романів, але за допомогою засобів гумору, іронії і пародії подано переосмислення образів і подій, а також підкреслено чудасю і «божевілля» лицарських фантазій. Адже роман М. де Сервантеса спирається на «сучасність» тієї доби, дивлячись на події й попередню культуру як на минуле.

В українському перекладі роману М. Лукаша та А. Перепаді здійснено спробу імітувати стиль твору за допомогою частково застарілих, частково діалектних слів та їхніх уживаних форм, а також «народної мови»: просторічних виразів, побутової лексики, а також прислів'їв і приказок. Читаючи твір, знайдіть слова й вирази, що пародіюють стиль лицарських романів.

В однім селі в Ламанчі – а в якому саме, не скажу – жив собі не так давно гідальго, з тих, що мають лише списка на ратищі, старосвітського щита, худу шкапину та хорта-бігуна. (...) Була в нього в домі ключниця років за сорок і небога, що й двадцять ще не мала, та ще хлопець-челядинець про польову й надвірну роботу – чи коня сідлати, чи ножицями садівницькими орудувати. Літ нашому гіdalgovі до п'ятдесятка добиралося, статури був міцної, із себе худий, з лиця сухорлявий, зорі не засипляв і дуже кохався в полюванні. На прізвище йому було, кажуть, Кіготь чи Віхоть (про се, бачите, одні автори пишуть так, а другі інак), хоча в нас є певні підстави гадати, що насправді він звався Кикоть. Проте для нашої повісті воно байдуже – аби ми тільки, оповідаючи, од правди ані руш не одбігали. (...)

Так от, щоб ви знали, гіdalго той гулящого часу – тобто замалим не цілий рік – читав лицарські романі з таким запалом і захватом, що майже зовсім занедбав не лише своє полювання, а й усяке господарювання.

І так він до того діла прилюбився та присмоктався, що не один морг орної землі продав, аби книжок лицарських до читання собі накупити: де, було, яку стрінє, так зразу їй тягне додому. (...)

І так наш гіdalго в те читання вкинувся, що знай читав, як день, так ніч, од рання до смеркання, а од смеркання знов до рання, і з того недосипу та з того

Ж. Гранвіль. Ілюстрація до роману М. де Сервантеса «Дон Кіхот». 1848 р.

перечиту мозок його до решти висох — ізсунувся бідаха з глузду. Його уява переповнилася різними химерами, вичитаними з тих книжок: чарами та чварами, битвами та боями, виклика-ми та ранами, зітханнями й коханнями, розлу-ками та муками й усякими такими штуками. Усі ті несосвітенні вигадки так убились йому в тямку, що він мав їх за щирісіньку правду. Ка-зав було, що Сід Руй Діас завзятий був лицар, але не вийшов проти лицаря Полум'яного Меча, бо той одним махом двох страшних і по-твортніх велетнів міг навпіл розчахнути. Вели-кого стояв у нього і Бернардо дель Карпіо, що вбив у Ронсевалі завороженого Роланда робом Геркулеса, котрий задушив у своїх обіймах Антея, сина землі. Похвалив наш гіdalго й ве-летня Морганта¹, що з усього пихатого й не-чемного великанського кодла єдиний був

люб'язний і гречний. Та над усіх поважав він Рінальда Монтальбанського; любо йому було бачити, як той левень, виїхавши зі свого замку, грабував на шляху кого попадя, або, перелинувши через море, викрадав Магометового боввана, що був, як славить історія, гетьувесь щирозлотий. А за те, щоб на-давати носаків зрадникові Ганелону, наш кавальєро віддав би радо свою клю-чицю — та вже й небогу заодно.

Збожеволів він отак до послідку, і вроїлася йому в голову дивочна дум-ка, яка жодному шаленцеві доти на ум не спливала: що йому випадає, мовляв, і подобає, собі на славу, а рідному краєві на пожиток, статися мандрованим лицарем, блукати світами кінно й оружно, шукати пригод і робити все те, що робили, як він читав, мандровані лицарі, — тобто поборювати всілякого роду кривди, наражатися на різні біди й небезпеки, щоб, перебувши їх і подолавши, окрити ймення свое несмертельною славою. Неборака бачив уже в думці, як за правицю його потужну вінчають його, щонайменше, на трапезонтського цісаря; розкошуючи без міри цими принадними мріями, заходився він мерщій заміри свої до діла доводити.

Поперед усього вичистив праਪрадідну збрюю, що вже бозна відколи занедба-на в кутку валялася й добре іржею та цвілизною взялася. Вичистив, вилагодив, як міг, аж бачить — щерб у ній великий: заборола бракує, е самий-но шишак. (...)

Тоді огледів свою шкапу і, хоч вона в нього була куксовата й мала більше всякої ғанджі, ніж горевісна Гонеллина коняка, (...) визнав, що ні Александрів Буцефал², ані Сідів Баб'єка³ його коневі не рівня. Чотири дні над тим

¹ Моргант — герой жартівливої поеми «Великий Моргант» італійського поета періоду Високого Відродження Луїджі Пульчі (1432–1484).

² Буцефал — славетний кінь Александра Македонського.

³ Баб'єка — ім'я коня Сіда.

думав, як його назвати — бо де ж видано, щоб кінь такого знаного лицаря, та ще такий сам собою добрий, не мав якогось голосного імені? (...) Крутив мізком туди й сюди, перебирає сотні ймень, вигадував і відкладував, подовжував і скорочував, перевертав на всі боки — і назвав нарешті Росінантом¹, себто Перешкапою. (...)

Кінець кінцем він нарік себе Дон Кіхотом; звідси ж то й висновують автори сієї правдивої історії, що в дійсності його прізвище було Кикоть, а не Віхоть, як твердили деякі інші. Проте, згадавши, що одважний Амадіс не задовольнявся своїм голим іменням, а долучив до нього назгу рідного королівства, щоб його прославити, і йменувався Амадісом Гальським, наш завзятій лицар поклав теж додати до свого імені назгу отчизни своєї і величатися Дон Кіхотом з Ламанчі: так усякому буде розумно, звідки він родом і ходом, так гадалося йому, уславить він непомалу свою батьківщину. Підрихтувавши отак збрюю, спорудивши як слід шолома, прибралиши ймення коневі своєму й нарешті собі самому,уважав наш лицар, що тепер лише за одним ділом стало — знайти собі даму до закохання, бо мандрований лицар без любові — то все одно, що дерево без листу й овочу або тіло без душі. (...)

О, як же радів наш добрий кавальєро, (...) знайшовши нарешті ту, кого мав назвати своєю дамою! То була, як гадають, проста собі дівчина із сусіднього села, хороша на вроду, що він у неї був деякий час закоханий, хоча вона, здається, про те не знала й не дбала. Звали її Альдонса Лоренсо. Вона ж то й видалась йому гідною носити титул володарки його думок. Вишукуючи таке ім'я, щоб і на її власне було схоже й личило принцесі чи якісь панії високого коліна, він назвав її Дульсінею Тобоською (бо родом була з Тобоса). (...).

(Переклад з іспанської Миколи Лукаша й Анатоля Перепаді)

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Як виглядає побут простого гіdalго? 2. Як вплинула лицарська література на героя М. де Сервантеса? Обґрунтуйте свою думку фрагментами з тексту? 3. Що в уяві героя М. де Сервантеса створює «велич» лицарського життя? 4. Як виглядає «ідеальний лицар»? З яких предметів складається його обладунок? Як вони пасують до постаті «комічного лицаря»? 5. Яких ознак лицарства надає собі герой? Чи для цього достатньо тільки певних предметів та об'єктів, чи певних назв? Як Дон Кіхот створює навколо себе «світ назв»?

Творче завдання. 1. Постаті Дон Кіхота характеризується іронічно. Створіть його опис, використовуючи текст так, щоб він звучав серйозно та драматично — так, як бачив себе сам мандрівний лицар. 2. Герой роману обирає собі Прекрасну Даму — у дусі геройчних фантазій доби Середньовіччя. Опишіть, як для Дон Кіхота виглядає Дульсінея Тобоська, а не Альдонса Лоренсо. 3. Знайдіть пояснення до слів левень, трапезонтський, шишак.

Розділ III,

де оповідається, яким потішним способом висвятився Дон Кіхот на лицаря

Коментарі

Однією з важливих фігур героїко-романтичної літератури про реальне чи фантазоване середньовіччя є посвята головного персонажа в лицарі. Для піднесених історій це момент найвищого напруження, коли лицар стає на коліно, проте велич його душі та подвигу піdnімається над землею; коли король своєю наче божественною владою переносить людину в ранг героя, а сам лицар — символічно «помирає» під покладеним на нього мечем, стаючи «безсмертним». Читаючи розділ III, з'ясуйте, які засоби комічного використано в сцені посвяти Дон Кіхота в лицарі.

Мучений тією думкою, Дон Кіхот одбув швиденько вечерю свою в боugu корчemu, гукнув господаря, пішов із ним до стайні, а там упав перед ним навколішки і сказав:

— Зацний лицарю, я не встану з місця, поки добродійство ваше не вчинить мені однієї ласки; учинивши ж її, вашець і себе славою великою окріє, і роду людському непомалу прислужиться.

Побачивши корчмар гостя у стіп своїх і такій речі його почувши, витрішив очі з великого дива й не знав, що почати; він намагався підняти Дон Кіхота, але той аж тоді встав, коли корчмар пообіцяв уволити його волю.

— Меншого я й не сподівався від вашої, мій пане, незрівнянної велико-душності, — промовив тоді Дон Кіхот, — бо ласка, о яку вас присивієм і яку ваша гойність прирекла мені зробити, полягає в тому, жеби завтра рано вашець мене на лицаря висвятив. (...)

Корчмар був (...)битий жак; він і зразу був подумав, що його гість несповна розуму, а тепер то й зовсім у тому пересвідчився. Хотівши добре побавитись тої ночі, він надумав потурати всім його примхам, тож і сказав Дон Кіхотові, що схвалиє його намір, цілком притаманний і властивий таким знакомитим рицарям, на якого він подобою своєю бадьористою виглядає; що й сам він замолоду теж таким хвальним промислом трудився — віявся світами, шукаючи пригод. (...)

Потім корчмар спитався в Дон Кіхота, чи має він гроші; той одказав, що не має ні шага, бо ніде в книгах не читав, аби мандровані лицарі носили при собі побрязкачі. На те заперечив корчмар, що він помиляється: хоч у романах про те й не пишеться, бо автори не вважають за конечне згадувати про такі прості й потрібні в дорозі речі, як гроші або чисті сорочки, однак це зовсім не значить, що в лицарів їх не було; навпаки, йому достеменно відомо, що всі мандровані лицарі, про яких понаписувано цілі стоси книг, мали про всякий случай добре натоптані гаманці; брали вони із собою й сорочки білі, і слоїки з мастию — рани гоїти: не завше-бо в чистому полі або серед степу десь воюючи й на рани здобуваючись є спромога знайти собі цілителя (...).

Дон Кіхот пообіцяв так усе достоту вчинити, як радив йому кастелян, а сам заходився лаштуватися до цілонічної варти коло зброї на просторому подвір'ї, що до корчми тієї збоку притикало. Позбирав увесь свій риштунок, склав на жолоб напувальний коло колодязя, сам же, нахопивши на одну руку щита, а в

другу списа взявши, почав перед жолобом поважно й ніби спогорда туди-сюди походжати. Як заступив він на варту, то й ніч якраз запала.

Корчмар же тим часом розповів усім, хто в його корчмі був, про божевілля свого нового нічліжника, про теє вартування над зброею та про обряд висвяти на лицаря, що мав потому відбутися. Усі дуже тим химородам дивували й ви-йшли, щоб на Дон Кіхота іздалеку поглянути, а він ходив собі велично взад і вперед або спиняється раптом і, спершись на списа, пильно дивився на свій бо-йовий обладунок. Ніч була вже пізня, але місяць так розсвітився, ніби в сон-ця все проміння забрав, і всі добре бачили, що витворяв новонасталий лицар.

Одному погоничеві, що в корчмі стояв, прийшла саме охота напоїти своїх мулів, а для цього треба було зняти з жолоба Дон Кіхотову збрую. Як забачив наш лицар того напасника, заволав одразу дужим голосом:

— Хто б ти не був, о зухвалий лицарю, що важишся доторкнутися до зброї найславетнішого з усіх мандрованих лицарів, які будь-коли приперезувалися мечем, — подумай, що робиш, не руш її, бо головою за своє зухвальство припла-тишся!

Погонич не зважав на тій погрози аніжé (а краще б йому було зважити, ніж здоров'ям своїм так необачно важити), схопив збрую за реміняччя і кинув її якомога далі. Як побачив те Дон Кіхот, звів очі до неба, а мислі зніс, видима річ, до володарки своєї Дульсінії і промовив:

— Дай мені помочі, сеньйоро моя, у цій першій притузі, хай я помощуся за зневагу, учинену серцю моїму, що голдує тобі по всі віki вічні, не забудь мене ласкою й заслоною своєю в цій першій потребі!

Проказавши таку орацію й ще багато дечого, відкинув геть щита, підняв обіруч списа і так ним у голову погоничеві торохнув, що той зразу як мертвий простягся; іще б один такий удар, то вже ніякий лікар його не одволав би. (...) По малій часині встав другий погонич, не знаючи, що сталося з його товарищем (бо той іще лежав і чмелів слухав), і теж хотів своїх в'ючаків напоїти. Підійшов до жолоба й давай збрую скидати, щоб місце звільнити, аж тут Дон Кіхот, не кажучи ні слова й не кличучи більш нікого на поміч, ізнов кинув щита, знову махнув списом і так нахабу по голові лулуснув, що спис хоч і цілий зостався, так у того ж череп не натроє, а мабуть, начетверо розсівся. (...)

Гостеві витівки остобісіли корчмареві, і він вирішив покласти їм край — дай, думає, одбуду вже зразу той триклятій обряд, висвячу його на лицаря, поки іншої якоїсь халепи не склалося. Підійшовши до Дон Кіхота, він перепросив його за тих гультяїв, котрі без ланового відома так нечленно супроти гостя повелися, за що вже слушної здобулися кари. Потім нагадав йому знову, що при замкові немає каплиці, але для довершення обряду воно не конче й потрібно: для висвяти, згідно із заведеним церемоніалом (це вже він напевне знає), найголовніше — по ший дати та голим мечем по плечах ударити, а се хоч і в чистому полі зробити можна. (...)

Мудрий по шкоді господар метнувся боржій¹ по книгу, де записував сіно та ячмінь, що на мулів видавав, і знову вернувся до Дон Кіхота в супроводі тих двох молодиць і хлопчика, який тримав недогарок свічки; велівші нашему гіdalьзові

¹ Боржій — швидше.

стати навколошки, захарамаркав щось, мов читав із видаткової книги якусь урочисту молитву, і серед того молитування вліпив рицареві доброго потилишника, а потім узяв у нього меча й плаズом по спині вдарив і все мимрив щось собі під ніс. Сеє зробивши, велів одній молодиці приперезати йому меча; вона вчинила те з великою спритністю та делікатністю: хоч і регітно їй було з усієї тої церемонії, та, бачивши допіру подвиги новонареченого лицаря, душила в собі сміх (...).

Друга молодичка прип'яла йому остроги (...).

Відбувши на галай-балай сі нечувані й невидані церемонії, Дон Кіхот сів мерщій на коня й рушив у світ пригод шукати. Не гаючись, окульбачив він Росінанта, скочив на нього, обійняв господаря й красно подякував йому за ласку, наплівши силу-силенну високохмарних слів, що годі й переказати. Корчмар, аби такого гостя швидше здихатися, відповів йому так само закрутисто, хоча й коротшими словами, і, не спитавши навіть плати за нічлігування, відпустив його з миром.

(Переклад з іспанської Миколи Лукаша й Анатоля Перепаді)

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. **1.** Як виглядає ритуал посвяти в лицарі? Які компоненти повинні бути в ньому обов'язково? **2.** Чим є лицарство — «героїчною біdnістю», як його бачить Дон Кіхот, чи багатством, як його переконує корчмар? **3.** Як ви розумієте вислови *мандровані рицарі, побрязкачі, натоптані гаманці, проказавши таку орацію, на галай-балай, високохмарні слова?* **4.** У якому творі української літератури вам трапляється вислів *слухати чмелів*? Яке значення він має та наскільки іронічно вживається?

Порівнюємо. Порівняйте дві картинки посвяти: ту, яку задумав Дон Кіхота, і ту, що бачили присутні під час посвяти.

Для обговорення. Висловте особисте ставлення до героя.

Розділ VIII

*Про велику перемогу, здобуту премудрим Дон Кіхотом у страшенному
й неуявленому бою з вітряками, та про інші вікопомні події*

Коментарі

Родина й друзі гідально намагаються боротися з його манією: потайки спалюють його книжки, а двері до бібліотеки замуровують — розповідаючи йому про справи могутнього чаклуна. Зовні ніби примирившись із цим, Дон Кіхот потайки підмовляє свого сусіда, Санчо Пансу, приєднатися до нього й вирушити на пошук пригод, обіцяючи посаду губернатора на якомусь острові. Мандрівники виходять у поле, де стояли тридцять чи сорок вітряків, які видалися Дон Кіхоту велетнями. Він сміливо стає на бій із ними... Читаючи розділ VIII, з'ясуйте, чим завершилася «битва» Дон Кіхота з вітряками. Висловте ваше ставлення до цього «подвигу».

Тут перед ними заманячило тридцять чи сорок вітряків, що серед поля стояли; як побачив їх Дон Кіхот, то сказав своєму зброєноші:

— Фортuna сприяє нашим замірам понад усяке сподівання. Поглянь, друже мій Санчо, що там попереду бовваніє: то тридцять, якщо не більше,

потворних велетнів, що з ними я наважився воювати й усіх до ноги перебити. Трофеї, що нам дістануться, зложать початки нашему багатству. А війна така справедлива, бо змітати з лиця землі лихе насіння — то річ спасенна й Богові мила.

— Та де ж ті велетні? — спитав Санчо Панса.

— Он там, хіба не бачиш? — одказав Дон Кіхот. — Глянь, які в них довжелезні руки: у деяких будуть, мабуть, на дві милі завдовжки.

— Що ви, пане, кажете? — заперечив Санчо. — То ж зовсім не велетні, то вітряки, і не руки то в них, а крила: вони од вітру крутяться й журна млиновій ворочають. (...)

Тут саме звіявся легкий вітрець, і здоровенні крила вітрякові почали обертатись; як побачив те Дон Кіхот, закричав:

— Махайте, махайте руками! Хай їх у вас буде більше, ніж у гіганта Бріарея¹, і тоді не втечете кари!

Сеє сказавши, припоручив душу свою володарці Дульсінєї, просячи її допомогти йому в такій притузі², затулився добре щитом і, пустивши Росіанта вчвал, угородив списа крайньому вітрякові в крило. Тут вітер шарпонув крило так рвучко, що спис миттю на друзки розлетівся, а крило підняло коня й вершника, а потім скинуло їх із розгону додолу. Санчо Панса прибіг на всю осячу рись рятувати свого пана; наблизившись, він побачив, що той і поворухнутися не може — так тяжко гръопнувся з Росіанта. (...)

Він допоміг Дон Кіхотові встати й посадив його на Росіанта, що теж був ледве живий та теплий. (...) Одне тільки смутило нашого лицаря, що не було вже в нього списка; розповівши про те горе джурі своєму, він сказав:

— Раз якось читав я, що один іспанський лицар, на імення Дієго Перес де Варгас, поламавши в бою меча, одчахнув од дуба здоровенну гілляку й того дня стільки подвигів учинив, стільки маврів нею перетовк, що йому дали прізвище Гілляка, а нащадки його й досі пишуться Вар-гас-і-Гілляка. Я до того річ веду, що й сам думаю собі дубця уломити з першого дуба чи падуба, що ми по дорозі вбачимо. І буде той дубець незгірший, ніж у Варгаса був, і доконаю я з ним таких подвигів, що ти можеш себе за щасливця вважати: рідко кому доводиться бути свідком і самовидцем майже неймовірних подій.

— То все в Божих руках, — одказав йому Санчо, — я вірю всьому, що ваша милості мені каже. Тільки сядьте-бо рівніше, а то ви якось аж перехняблились у сідлі — мабуть, таки добре забились, як упали.

— Правда твоя, — промовив Дон Кіхот, — але, як бачиш, я не кволюся, що те й те мені болить, бо мандрованим лицарям не подоба на рани скаржитися, хоч би з них і тельбухи вилазили. (...)

(Переклад з іспанської Миколи Лукаша й Анатоля Перепаді)

¹ *Бріарей* — прізвисько одного з античних велетнів, так званого гекатонхейра Егеона. В античній грецькій міфології *гекатонхеїри* — сторукі велетні, сини землі, символи могутніх природних сил. Стоючи до бою з велетами, — а про це Дон Кіхот марить протягом усього роману, — він здійснює головне завдання лицаря: бути так званим «культурним героєм», який наводить порядок у світі та бореться з хаосом.

² *Притӯга* — скрутне становище; горе, біда.

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Чому вітряки здалися Дон Кіхотові саме велетнями, а не, наприклад, лицарями? За якими ознаками він «розгадує» їх? 2. Які почуття переповнюють лицаря, коли він кидається в бій? 3. Якими лексичними засобами автор досягає іронічногозвучання історії? 4. У чому полягає для Дон Кіхота велич змагання з вітряками? 5. Поясніть, чому лицар побачив велетнів, а зброєносець — вітряки.

Порівнюємо. Порівняйте позиції Дон Кіхота й Санчо Панси під час та після бою. Які душевні якості виражає кожен із них?

Розділ XII*Що розповів пастух тим, хто був із Дон Кіхотом***Коментарі**

Do обов'язкових компонентів авантюрних романів належить сентиментальна любовна історія, де оповідається про нещасливе кохання та пов'язані з ним драматичні перипетії. Перебуваючи у своїх мандрах у козопасів, Дон Кіхот дізнається про одну з таких романтичних історій, розказану пастухом.

З погляду історії літератури сентиментальні пригоди закоханих походять із жанру так званого «еліністичного роману», найбільш яскравим узірцем якого можна вважати «Дафніса і Хлою».

 (...) — Так от, паночку мій гречний, — вів далі козопас, — жив у нашому селі один хлібороб, на імення Гільєрмо, а там такий заможний, що куди тобі Христостомовому батькові. І дав йому Господь, окрім багатства незчисленного, ще й дочки-одиничку, яку вродила йому жінка його, молодиця на всю околицю, а вродивши, померла. Як зараз бачу її: красою мов сонце чи мов зоря сіяє, а що вже хазяйновита, що до вбогих прихильна, то не інакше, як душенька її в раю в Бога розкошує. Зажурився тяжко Гільєрмо, що йому така добра жінка померла, та й сам незабаром переставився, а дочка його мала, багата спадкоємиця Марсела перейшла під опіку дядька свого, нашого сільського панотця. І росла ж така гарна та хороша, що всім матір свою покійничку нагадувала: то була красуня велика, та доночка, бачилось, і її вродою переважить. Як була вже по чотирнадцятій чи п'ятнадцятій весні, то хто було не гляне, усі Господа Святого хвалять, що такою красотою благословив її; не один же тоді в неї закохався, не один голову стратив. (...) дядько почав небогу вмовляти, щоб заміж ішла, зводив її на очі гарні прикмети численних сватачів, що тільки вибираї собі до мислі, та дівчина затялася: ні, та й ні, ще їй не хочеться, рано ще голову собі зав'язувати. Дядько на ті її докази здався та й не дуже її докучав: підбільщає, думав, то сама собі любу дружину до пари знайде. Уважав, бачите, — і слушно вважав, — що негоже ті батьки роблять, котрі дітей своїх до того силують. Ну, гаразд, час собі йде, аж гульк — одного дня прибралися наша гордопищна Марсела за пастушку, хоч дядько й інші люди із села й одраювали її, та й подалася із сільськими дівчата-ми в поле, сама свою череду пасти. Скорі вона так на люди показалась і вроду свою всім навіч появилася, як юнацтво навколоїшнє, і з панів, і з хліборобів за-

можних, удягшися, взором Хризостома, хмара-хмарою почали за нею по полях і лугах уганяти — у тім числі був і сам наш небіжчик, що, казали, не просто любив її, а молився на неї. Не думайте, щоб, гуляючи отак по волі, без жодного нагляду й дозору, вмалила Марсела хоч на стільки честь свою дівоцьку. (...) Правда, вона від пастухів не тікає, розмов із ними не уникає, поводиться з усіма гречно та приязно, але як хто заведе, було, річ про женихання чи й про шлюб святий, законний, — зараз такого юому одкоша дастъ, що летить неборак від неї, як камінь із катапульти. (...) Тут неподалік буки високі ростуть, буде їх зо два десятки, так на кожному на корі гладенькій вирізане-викарбуване ім'я Марсели, а на одному ще й корона вимережана — то ясував якийсь залицяльник, що Марсела гідна вінця краси людської. Тут один пастушок зітхає, там другий жалі виливає, звідси чути пісні любовні, а звідти — сумовитії співи. Той цілу нічку просиджує десь під скелею чи під дубом, очей заплаканих і на хвильку не склепляючи, усе про неї мріючи та душою мліючи, поки сонце святе не встане; інший лежить усю днину літню гарячу десь на піску пальчому, раз у раз тяженько зітхаючи та скарги свої ненастяні милосердним небесам посилаючи, — і над тим, і над сим, і над п'ятим, і над десятим вільно й без журно тріумфує вродлива Марсела. А ми всі, що її знаємо, дивимось і виглядаємо — коли вже скінчиться те її гордування, хто буде той щасливець, що зломить уперту її вдачу й утішиться красою її несказанною? Усе, що я вам розповів допіру, то щирісінка правда, отож вірю я й тому, що сей хлопець сказав: не з якої іншої причини й наш Хризостом помер. (...)

(Переклад з іспанської Миколи Лукаша й Анатоля Перепаді)

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. У чому полягає трагедія й іронія в описі історії Марсели? 2. Як трактується в епізоді «галантне кохання»? 3. Яких іронічних зворотів уживає автор, щоб виявити крізь драматизм сміховинність ситуації?

Творче завдання. У тексті є промовисті імена персонажів. Визначте значення імен Марсела, Гільєрмо та Хризостом і пов'яжіть їх із текстом. Як значення впливає на драматичний та комічний складники тексту?

Розділ XXV,

де оповідається про дивні речі, які приключилися хороброму лицареві з Ламанчі в Моренських горах, та про покуту, що він собі накинув, наслідуючи Милосума

Коментарі

Не здобувши звитяги в подвигах, Дон Кіхот вирішує наслідувати приклад великих лицарів і здійснювати покуту. Відмовившись від шаленства та руйнівних вчинків (як Роланд), він збирається — відповідно до взятого ним імені Лицаря Сумного Образу — здійснювати покуту плачем і відлюдництвом. Коли ж Санчо питає, яка ж причина могла його спонукати до такої покути, Дон Кіхот стверджує, що з причини це може зробити будь-хто, а от справжня краса цього вчинку виявляється в тому, щоб зробити це без причини. Не маючи змоги написати листа до прекрасної Дульсінєї Тобоської, він розповідає його Санчо Пансі, а той покладається на свою близьку пам'ять.

Лист Дон Кіхота до Дульсінєї Тобоської

«Достохвальна й можновладна сенйоро!

 Зранений вістрям розлуки й ужалений жалем у саме серце, найсолодша Дульсінє Тобоська, зичить тобі щастя й здоровля той, хто сам їх не має. Якщо краса твоя мною гордую, якщо цнота твоя мною нехтує, якщо зневага твоя мене к землі прибиває, то хоч я собі й терпливий удався, не здолаю більше твої муки зносити, що не тільки важка понад силу, а й довго понад усяку міру триває. Вірний мій зброєносець Санчо розповість тобі докладно, прекрасна невдячнице, кохана ворогине моя, у який розпач я упав із твоєї причини. Якщо рачиш¹ порятувати мене — твій естем, а ні, то чини собі як сама знаєш, а я, збавивши собі віку, задовольню жорстокість твою й моє жагуче прагнення.

Твій до гробу Лицар Сумного Образу».

(Переклад з іспанської Миколи Лукаша й Анатоля Перепаді)

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Як Дон Кіхот уявляє собі ставлення до нього красуні Дульсінєї Тобоської? 2. За якими ознаками можна стверджувати, що історія мадрівного лицаря — це твір з украпленнями куртуазного (любовного) роману? 3. Чому герой обирає для себе імення Лицар Сумного Образу?

Для обговорення. Як ви розумієте фразу автора про «довіру до лицарських романів»?

Творче завдання. Наскільки Дон Кіхот — Лицар Сумного Образу — уважає, що отримає листа-відповідь від дами свого серця? Чи потрібна йому ця відповідь?

Краса слова

На фінал першої частини автором написано шість віршів, серед яких чотири сонети: присвяти Дон Кіхотові та його гробниці, Росінантові, Санчо Пансі та Дульсінєї. Перша частина книжки змальовує життя не просто напівбожевільного героя, а майже легендарної особи, адже про нього автор дізнається тільки від третіх осіб. Крім того, поезії, що завершують першу частину, дозволяють говорити про Дон Кіхота як того, хто, за прикладом античних героїв, заслужив найвищих почестей — поетичного уславлення, яке отримували давньоримські імператори та полководці, котрі вигравали великі війни. Створюючи цей поетичний ореол, автор підносить не тільки мандрівного лицаря, а й інших персонажів до рівня легендарних осіб, міфологічних постатей. Цим роман стає вже не просто літературним твором, а способом утвердження величі народного духу.

- Образ Дон Кіхота можна назвати «амбівалентним» і «парадоксальним». У чому ви вбачаєте суперечливість героя? Чому, на вашу думку, для автора дуже важливо зобразити героя і комічно, і трагічно?

¹ Рáчти — хотіти.

ЧАСТИНА ДРУГА

Коментарі

Перша частина роману — це цілісний твір, у якому розповідається про історію життя героя й завершується його смертю й посмертною славою. Друга ж частина історії, опублікована більше ніж через десять років після першої, стає своєрідним філософським роздумом на тему обману, хоча письменник і дотримується тієї ж самої побудови: це іронічно побачені та представлені подвиги. Однак на початку другої частини М. де Сервантес вкладає в уста Дон Кіхота думки про умовність істини й брехні. Якщо в першій частині роману вони були окремими епізодами, з яких складалася життєва історія героя, то друга частина — це одна велика історія обману й ілюзії, що проходить через сюжет. У супроводі Санчо Пансі під час чергового виїзду Дон Кіхот, який утік з дому, зустрічає трьох сільських дівчат. Санчо, котрому треба приховати свою брехню про нібито зустріч із Дульсінеєю, сказав йому, що одна з них — Дульсінея, а інші — дві її служниці.

Дон Кіхот уважає, що він у черговий раз став жертвою чаклунства великого чарівника, котрий перетворив прекрасну Дульсінею на селянку.

Після кількох пригод, серед яких були й змагання з кількома лицарями, плавання чарівним човном і перемоги над левами (після чого Дон Кіхот воліє називатися Лицарем левів), мандрівник і шукач пригод зустрічає прекрасну мисливицю, яка виявляється дружиною герцога. Подружжя запрошує Дон Кіхота й Санчо Пансу до себе — і все їхнє перебування при дворі перетворюється на величезну ілюзію повернення славетних лицарських часів. Санчо Панса отримує губернаторство на остріві — там він несподівано виявляє велику мудрість, однак не витримує змагання між чесністю та грою, розпочатою герцогом. Санчо не вдається бути правдивим губернатором, і він повертається до Дон Кіхота, збагатившись лише досвідом і переконанням, що губернаторство — не для нього.

Роман завершується повним зれченням Дон Кіхотом своїх ілюзій та фантазій. Він відмовляється від лицарства, знову називає себе Алонсо Кіханом й помирає у своєму ліжку вдома...

(Переклад з іспанської Миколи Лукаша й Анатоля Перепаді)

Робота з текстом

Робота в групах. Підготуйте повідомлення про втілення образів роману М. де Сервантеса в різних видах мистецтва: кіно, музиці, образотворчому мистецтві, скульптурі.

Творче завдання. Напишіть розділ про пригоди Дон Кіхота й Санчо Пансі в наш час, наслідуючи пародійний стиль роману М. де Сервантеса.

Перевірте себе. 1. Охарактеризуйте побудову роману про Дон Кіхота. 2. Визначте специфіку відтворення ознак лицарського роману у творі М. де Сервантеса. 3. Охарактеризуйте образи Дон Кіхота й Санчо Пансі. 4. Які реалії життя знайшли відображення в романі? 5. Покажіть на мапі місця, про які йдеться в романі М. де Сервантеса. 6. Розкрийте зміст поняття «донкіхотство», висловте власне ставлення до нього. 7. Чому роман М. де Сервантеса про Дон Кіхота такий популярний у різні часи? Визначте актуальність твору для нашого часу.

Радимо прочитати

Сервантес М. де . Дон Кіхот / М. де Сервантес / переклад М. Іванова. — К., 2011.

Сервантес М. де Сааведра. Примурдрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі М. де Сервантес / переклад М. Лукаша й А. Перепаді. — К., 1995.

БАРОКО

БАРОКО ЯК ДОБА ТА ХУДОЖНІЙ НАПРЯМ

Значення поняття. Термін «бароко» пов'язують з італійським словом *barocco* — «дивний, химерний», а також із португальським виразом *perrola barroca* — «перлина неправильної форми». Словом *бароко* позначають саму епоху, художній напрям цієї доби й стиль у мистецтві XVII ст.

Бачення світу та людини. XVII ст. в Західній Європі відзначається надзвичайною складністю соціальних і духовних процесів. У цей час тривала криза феодалізму, який, однак, ще був досить сильним. Водночас відбувався активний процес формування національних держав, об'єднання країн під владою могутніх монархів. XVII ст. називають *дoboю абсолютизму*, бо в багатьох країнах Європи королі прагнули підкорити собі свавільних феодалів. Вони підтримували мистецтво й науку, укладали союз із церквою, намагаючись панувати у сфері ідеології.

Релігія продовжувала відігравати провідну роль у країнах Європи, проте її позиції значно похитнулися у зв'язку з розвитком науки, техніки, торгівлі й мореплавства. З утвердженням капіталістичних відносин швидкими темпами розвивалося виробництво, зростало значення прикладних наук.

У Європі з'явилися перші наукові товариства: Лондонське наукове товариство й Паризька академія.

Великі наукові відкриття свідчили про безмежні можливості людського розуму. Цей час позначився важливими відкриттями в астрономії, математиці, хімії, медицині, філософії та інших галузях науки (Рене Декарт, Френсіс Бекон, Готфрід Вільгельм Лейбніц, Блез Паскаль, Бенедикт Спіноза та ін.).

Отже, наукові відкриття XVII ст. обумовили нове бачення світу та людини. Світ тепер постав перед людьми не статичним і завершеним у своїх формах, а рухливим, безмежним, мінливим і не пізнаним до кінця. Він вабив і водночас лякав своєю тайною. У ньому, згідно

Л. Берніні. Аполлон і Дафна. 1622–1625 pp.

Зауважте!

У XVII ст. відбувся духовний переворот, який спричинив руйнацію традиційних уявлень про Все світ і формування нової картини світу.

з уявленнями людей того часу, панують не тільки Божі закони, а й закони природні, невідомі сили й стихії, дію яких людство ще остаточно не збагнуло.

Людина XVII ст. відкрила силу власного розуму, своїх внутрішніх можливостей. Вона намагалася проникнути в глибини світу та своєї душі, але чим більше пізнавала, тим більше зустрічала загадок і протиріч, їй розкрився неосяжний Усесвіт, але подеколи він жахав її своєю безмежністю.

Якщо для Відродження характерна віра в цілісну людину та гармонію світу, то в Нову добу людина в мистецтві постає суперечливою, вона переживає складні драми й постійну боротьбу у власній душі, вагається між почуттями, пристрастями та бажаннями її обов'язком і вірою.

Світ у людських уявленнях теж утрачає єдність і гармонійність. Він прекрасний у своїй безмежності, але що тайт у собі ця безмежність — невідомо. Цей складний і суперечливий світ сповнений реального трагізму, боротьби різних начал і стихій.

Якщо в культурі епохи Відродження панував життєствердний пафос, то в XVII ст. митці відчули гостроту нерозв'язаних конфліктів. Діячі Ренесансу поетизували людину, возвеличували її, представники ж культури Нового часу показували людину в більш реальному плані, намагалися проникнути в її духовний світ, відобразити боротьбу, що відбувається в людській душі. На відміну від мистецтва Відродження, де переважало відчуття особистої свободи людини, у культурі XVII ст. героям доводилося постійно боротися із залежністю від Бога й ірраціональних сил, чинити опір прихованим у душі пристрастям, середовищу й обставинам. У творах гуманістів епохи Відродження центральне місце посідала людина, тоді як зображення її оточення мало лише другорядне значення. У XVII ст. зростає роль довкілля (природного чи соціального), воно постає не просто фоном для зображення життя людини, а сферою її буття, місцем, де відбуваються великі драми й зіткнення. Митці Відродження сприймали світ статичним і незмінним, а діячі культури XVII ст. зображували явища в постійному русі й мінливості їхніх форм.

Митці зверталися до античних сюжетів, сміливо вводячи їх у реальний контекст, насыочуючи актуальним змістом. Вони розвинули думку про внутрішнє багатство людини, невичерпні можливості її розуму й душі, їх цікавила також проблема свободи, яку виборювали герої їхніх творів.

Зауважте!

Культура XVII ст. була не лише антитезою Відродженню, а й продовжувала певні його тенденції на новому етапі розвитку.

П. П. Рубенс.

Чотири філософи. 1611 р.

Коментарі

Особливістю мистецтва XVII ст. є співіснування в ньому двох художніх напрямів — бароко та класицизму. Класицисти шукали гармонії у світі, а представники бароко показували його драматизм і суперечливість. Це були дві сторони бачення світу, що розкрився в XVII ст. в усій своїй широті та розмаїтті.

Основні ознаки бароко як художнього напряму. Світ у культурі бароко постає в усій своїй складності, багатогранності виявів, безмежності й мінливості. Під впливом наукових відкриттів, які розширили горизонти пізнання та довели безкінечність буття, представники бароко намагалися осягнути природні стихії, навколошне середовище, оточення людини — усе, що становить великий і досить непростий для розуміння Всесвіт. При цьому вони усвідомлювали обмеженість раціоналістичних засобів пізнання й тому значну роль відводили інтуїції, безпосередньому відчуттю, «прозрінню серця».

У культурі бароко утвердилося уявлення про світ як про поєднання суперечливих начал, як про арену протилежних сил — світла й темряви, добра і зла, життя і смерті, Бога та диявола. Світ зображується митцями бароко в моменти найбільшого напруження, і людина як невід'ємна частина світового буття бере участь у розв'язанні його конфліктів, приймаючи на себе весь тягар трагізму світу.

Однак представники бароко вміли бачити не тільки драматичні сторони, а й красу життя. Вони намагалися якомога виразніше та яскравіше прикрасити його, щоб подолати трагізм засобами краси, знайти через естетичне виход із кола тяжких протиріч. Барокове мистецтво не тільки відображало складність буття, а й нагадувало про його щедрість і повноту. Напрочуд тісно поєднані в бароко почуття жаху та відчаю й водночас велика жага життя та його втіх. Святкові форми бароко мали на меті створити для людини прообраз «раю на землі», аби через красу вона могла наблизитися до Бога.

В естетиці бароко посилюється інтерес не тільки до досконалих проявів буття, а й до дисгармонійного, фантастичного, навіть потворного. Усе багатство світу, його естетична невичерпність розкриваються через постійне підкresлення таїни світобудови. Звідси — атмосфера містики, чогось надзвичайного, що знаходиться поза межами свідомості. За допомогою ілюзій, снів і марень митці бароко відтворювали загадковість світу. Вони завжди відчували, що в житті діють сили, вищі за людське розуміння. Ці сили сприймалися досить серйозно, тому у творах часто поряд із реальними персонажами діють міфічні істоти, а дійсне та фантастичне, реальне й ірреальне настільки тісно переплітаються, що нерідко їх неможливо відділити одне від одного. Усе це — єдиний світ, такий, яким бачили його люди бароко: реальний і загадковий водночас. Створюючи нову естетику, митці прагнули вийти за межі видимого світу, за грани можливого.

Особистість у мистецтві бароко — складна й багатогранна. Вона відзначається суперечливістю й напруженістю духовного буття, інтенсивністю емоцій, силою пристрастей. Людині в мистецтві бароко доводиться постійно розв'язу-

вати внутрішні конфлікти. Нерідко вона не здатна їх вирішити й лише гостро переживає боротьбу прихованіх сил у своїй душі.

Мудра думка

«Якби в людини був лише розум... Або ж тільки пристрасті... Але, наділена і розумом, і пристрастями, вона безперервно воює сама із собою або мириться з розумом тільки тоді, коли воює з пристрастями, і навпаки. Тому вона завжди страждає, завжди її роздирають суперечності» (Блез Паскаль).

У внутрішньому світі барокових геройів стикаються дух і плоть, нице й піднесене, нестримна жага насолод і суровий аскетизм. В епоху бароко продовжується ренесансна тенденція розуміння людини як індивідуальності, але вже не цілісної і гармонійної, а складної і суперечливої, далекої від схематизму. Хаотичний і дисгармонійний світ постійно втручається в її життя. Нерідко це сприймається нею як боротьба Бога й демонічних сил. Узагалі взаємини людини з Богом набувають інтимнішого характеру, стають справою й самої особистості. Людина постійно відчуває присутність вищого начала у світі, але її шлях до нього пролягає через важкі пошуки й вагання. Головним сюжетом барокового мистецтва стає духовне випробування людини. Представники бароко уявляли світ безладним і хаотичним, у ньому панували невідомі сили, які нерідко уособлювали сатана. І людині треба було протистояти цьому світу. Та чи здатна вона морально вистояти у важкій ситуації вибору, чи не піддасться спокусам диявола, чи знайде в собі сили осягнути вічні цінності?.. Людина у творах бароко постійно відчуває сумніви стосовно того, що є Бог, істина, буття, якою вона повинна бути та як діяти в цьому складному бурхливому світі. Бароковий герой наділений певною свободою, він – вільна істота, чиї вчинки обумовлені лише власними рішеннями. Проте герой залежить від різних обставин, долі та фатальної приреченості, яку прагне подолати.

П. П. Рубенс. Христос і два злодія на хресті. 1619–1620 pp.

Зауважте!

Специфіка барокової культури полягає в тому, що вона стала своєрідним художнім синтезом різних начал: Середньовіччя (готики) і Відродження, античних і християнських традицій.

Коментарі

Барокове мистецтво багато в чому використовує здобутки Відродження, хоча йдеться не про пряме наслідування. Діячі культури бароко намагалися поєднати античну спадщину з християнством. Вони не відкинули ренесансний культ «сильної людини», а прагнули «поставити її на службу Богові». Якщо в епоху Середньовіччя митці спиралися на віру, а в епоху Відродження — на розум, то в епоху бароко вони спробували примирити розум і віру, поєднати їх у намаганні осмислити складність світу й людини.

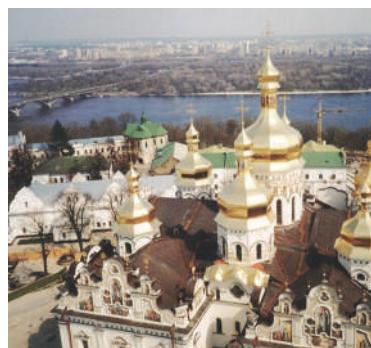
Хоча людина вже не ідеалізувалася, як у добу Відродження, представники бароко поставили її в центр своїх світоглядних шукань, порушивши питання про складність людської натури та її зв'язок з безмежним Усесвітом.

Важливою ознакою бароко є універсальність художнього мислення, космічність бачення. Митці зображують не просто епізоди з життя людей, а буття людства в усесвітньому, глобальному масштабі. Вони розповідають про боротьбу одвічних начал, безкінечність космосу й місце людини в складному й розбурханому світі. Характерною ознакою бароко є також його динамізм, що виявляється в постійному русі форм, які покликані відтворити рухливість світу й стан душевного неспокою людини.

Представники бароко в літературі. Літературне бароко відзначається ускладненням форм, поєднанням релігійних і світських мотивів та образів, тяжінням до різних контрастів, алгорій, намаганням уразити читача пишним і барвистим оздобленням твору. Яскравими представниками бароко в Західній Європі були Луїс де Гонгора, Педро Кальдерон, Тірсо де Моліна (*Іспанія*), Торквато Тассо та Джамбаттиста Маріно (*Італія*), Джон Мільтон і Джон Донн (*Англія*), Ганс Якоб Кристофф Гріммельсгаузен (*Німеччина*).

Бароко виявилося в різних галузях мистецтва: літературі, архітектурі, живописі, музиці, скульптурі та ін. Архітектура бароко відзначається широтою форм, масштабністю будівель, переважанням «хвилястих» ліній, неврівноважених композицій. Архітектурні ансамблі органічно вписуються в навколошнє середовище, стаючи частиною рухливого й мінливого світу. Яскравим прикладом архітектурного бароко є церква Сан Карло алле Куатро Фонтане, побудована за проектом Ф. Борроміні. В Україні також є багато зразків бароко в архітектурі, наприклад Покровська церква, церква Святого Андрія Первозваного (1747–1753), церкви Києво-Печерської лаври, Софійського собору в Києві тощо.

Успенський собор Києво-Печерської лаври. XVII ст.
м. Київ. Сучасне фото

Значний внесок у культуру зробили такі видатні художники бароко, як Дієго Веласкес (*Іспанія*), Мікланджело Караваджо (*Італія*), Пітер Пауль Рубенс (*Фландрія*), Харменс ван Рейн Рембрандт (*Нідерланди*) та ін. У скульптурі

бароко привертає увагу живописність композицій, їхній динамізм, плинність ліній, що створює враження мінливості й постійного руху образів (*Лоренцо Берніні* та ін.).

Мудра думка

«Психологія людини бароко була сповнена контрастів. Митці й мислителі тих часів уже починали вгадувати в ній не лише відблиски добра, а й зла... Завдяки мислителям бароко в європейській культурі почав вироблятися й утверджуватися погляд на духовний світ особистості як на арену одвічної боротьби добра та зла, яка дає непередбачувані наслідки» (*Анатолій Макаров*).

Бароко набуло значного розвитку в українській культурі XVI–XVIII ст. Воно виявилося в архітектурі, живописі, іконографії, літературі й інших видах мистецтва. Окрім загальноєвропейських ознак, бароко в Україні мало свою специфіку. Цей напрям ґрунтувався тут на власних національних джерелах: давньоруських і фольклорних, що проявлялися на різних рівнях напряму — «високому», «середньому» та «низовому». У культурі українського бароко відображені загадкові й дивакуваті характеристики. Представники бароко поетизували духовний світ козака, утверджували образ діяльного героя, який віддано служить вітчизні. У мистецтві українського бароко релігійні мотиви домінували над світськими. Це спричинило численні світоглядні шукання митців, їхній інтерес до людини в її зв'язках із Богом, Вічністю, Часом, Усесвітом. Літературне бароко простежується в різних жанрах, зокрема в поезії Лазаря Барановича, Івана Величковського, Григорія Сковороди, Самійла Величка та ін.

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Коли виникло бароко? У яких країнах воно представлене як найкраще? 2. Як зображується світ у бариковому мистецтві? 3. Як вплинули наукові відкриття на розвиток філософської думки XVII ст. та формування картини світу в епоху бароко? 4. У чому бароко було «антитезою Ренесансу» і в чому воно розвивало його традиції? 5. Охарактеризуйте «людину доби бароко».

Творче завдання. Наведіть приклади барокових творів у різних видах мистецтва (живопис, архітектура та ін.). Визначте особливості барокового світосприйняття й стилю.

Перевірте себе. 1. У яких значеннях використовується поняття «бароко»? 2. Назвіть провідні ознаки бароко як художнього напряму. 3. Які ознаки, окрім загальноєвропейських, притаманні культурі українського бароко? У чому її національна специфіка?

Радимо прочитати

Наливайко Д. С. Искусство: направления, течения, стили / Д. С. Наливайко. — К., 1981.

Макаров А. Світло українського бароко / А. Макаров. — К., 1994.

Чижевський Д. Історія української літератури / Д. Чижевський. — Тернопіль, 1994.

Ніколенко О. М. Бароко. Класицизм. Просвітництво / О. М. Ніколенко. — Харків, 2003.

ЛУЇС ДЕ ГОНГОРА-І-АРГОТЕ

1561–1627 pp.

Поезії Гонгори притаманна свіжість і глибина.

Федеріко Гарсія Лорка

Сторінки життя та творчості

Іспанський поет *Луїс де Гонгоро-i-Арготе* ввійшов в історію іспанської літератури як творець вишуканої барокової поезії. Він народився в м. *Кордові* (*Іспанія*), де й прожив більшу частину життя. Походив із старовинної, але збіднілої дворянської родини. Юнак вивчав право й теологію в Саламанському університеті. 1585 р. був посвячений у сан священика. Кілька років провів при дворі, сподіваючись на прибулькову парафію, але не виявив особливої ревності в служінні Богові, викликавши нездоволення церковників своїм «легковажним» способом життя й написанням світських поезій. За вироком єпископа був змушений покаятися в гріхах, але й після цього не змінив своїх звичок. У наступні роки поет кілька разів приїздив до столиці, сподіваючись отримати вигідне церковне призначення. Лише 1617 р. він одержав почесне звання капелана Філіппа III, але й це не змінило його скрутного матеріального становища.

Справжнім покликанням Л. де Гонгори була поезія. Однак за життя митця його твори не друкувалися, оскільки він мав церковний сан. Поезії були відомі в списках лише обраному колу сучасників. Уперше вони були опубліковані після смерті митця в збірці «*Поетичні твори іспанського Гомера*» (1627) і в зібранні поезій, що вийшло друком сім років потому.

Луїс де Гонгора поклав початок різновиду барокової лірики — «культизму» (або «культеранізму»). Цей різновид називають ще «темним стилем». Письменник уважав, що поезія призначена передовсім для культурних людей, які повинні шукати у віршах прихований зміст. Процес «розгадування», «розкодування» лірики, на думку поета, спонукає до власних роздумів і дарує естетичну насолоду.

Саламанський
університет. Бібліотека
Саламанського
університету.
м. Кордова (Іспанія).
Сучасне фото

Дослідники виокремлюють два етапи у творчості Л. де Гонгори – до 1610 р., коли його поезія була ще «ясною», і після 1610 р., відколи в його ліриці став домінувати «темний стиль». Аби приховати зміст творів і завуалювати свою думку, митець використовував різні художні засоби: складні синтаксичні конструкції, підтекст, метафори, непрямі вираження думки або характеристики образу (перифраз) тощо. Зразками «культуристської» поезії Л. де Гонгори є його поема «Міф про Поліфема і Галатею» (1613) і численні вірші.

Гонгорізм (ісп. *gongorismo* – від прізвища іспанського поета Л. де Гонгори-і-Арготе) – поетична школа в іспанській поезії XVI–XVII ст. (у межах художнього напряму бароко). Гонгоризм тяжів до складної метафори й вишуканого поетичного мовлення. Його ще називають «культуризмом», або «культуреранізмом».

Переклади творів Л. де Гонгори здійснював *Михайло Орест* (*Михайло Зеров*, брат поета-перекладача Миколи Зерова), які ввійшли до збірки «Держава слова» (1952).

ГАЛЕРНИК

Коментарі

Вірш «Галерник» Л. де Гонгори яскраво втілює світовідчуття людини доби бароко. Зображення полоненого галерника набуває символічного змісту. Людина, на думку митця, скута в житті міцними ланцюгами, приречена долею на постійні блукання в океані Всесвіту. Вона залежить від вищих сил і змушена бути іграшкою в руках Невідомого. Проте в центрі вірша поставлено людину — хоча й скуту кайданами, але вільну у своїй уяві, пам'яті й духовній стійкості.

На галері, на турецькій,
І до лави там прикутий,
Руки на весло поклавши,
Очі втупивши додолу,

Він, драгутівський невільник¹,
Біля узбережжя Марбелль²
Нарікає під звук суворий
Ланцюга й весла своїх:

«О святе іспанське море,
Славний береже і чистий,
Коне, де незмірна безліч
Сталася нещастя наморських!

Ти ж бо є те саме море,
Що прибоями цілує
Краю батьківського мури,
Короновані і горді.

Про дружину принеси ти
Вістку і скажи, чи ширі
Плач її і всі зітхання,
Що мені і тут лунають.

Бо якщо полон мій справді
Ще оплакує, як легко
Ти могло б південні води
Перлами перевершити!

¹ Драгутівський невільник – полонений, на ім’я Драгут, який був адміралом Османської імперії. Його мусульманське ім’я – Тургут-реїс, а Драгутом його прозвали на заході Європи. Відомий своїми походами вздовж берегів Середземного моря (Іспанії, Франції, Італії та інших країн).

² Марбелль – місто в Іспанії.

Дай же, о криваве море,
Відповідь; тобі не тяжко
Це вчинити, якщо правда,
Що і води мають мову.

Але ти німуй, о море,
Якщо смерть її забрала;
Хоч цього не сміє статись,
Бо живу я поза нею,

Бо прожив я десять років
Без свободи і без неї
В вічній каторзі при веслах –
Не вбиває сум нікого».

Враз потужно розгорнулось
Шестеро вітрил галерних,
І звелів йому наглядач
Всю свою ужити силу.

(Переклад з іспанської
Михайла Ореста)

Турецька галера XVI ст.
Сучасна реконструкція

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Що уособлює образ галерника в однайменному вірші Л. де Гонгори? 2. Знайдіть метафори й гіперболи у вірші «Галерник», визначте їх призначення в тексті. 3. Які образи вірша можна вважати символічними? Розкрийте їх зміст.

Для обговорення. Які душевні переживання описані поетом у вірші «Галерник»?

Краса слова

Утворчості Л. де Гонгори переважають мотиви суму, марності життя, самотності й приреченості людини, неможливості досягти бажаної гармонії. Але митець протиставляє трагічній долі внутрішню красу та свободу людини, природу й мистецтво. Мова поезій іспанського письменника відображає драматизм внутрішнього світу особистості в епоху бароко й суперечливість тогочасної дійсності. Порушення складних питань людського буття у творчості Л. де Гонгори зумовило розвиток філософської лірики в Європі.

«Галерник» — це філософський вірш, якому притаманні такі ознаки: 1) філософська проблематика; 2) наявність героя, який утілює роздуми поета про світ, долю та життя; 3) складність поетичного мовлення (символи, метафори, алегорії та інші засоби, що розкривають драматизм людського існування); 4) неоднозначність позиції автора.

Перевірте себе. 1. Назвіть основні ознаки «темного стилю» Л. де Гонгори. 2. Визначте етапи творчості поета. 3. Проаналізуйте основні мотиви лірики Л. де Гонгори. 4. Які філософські проблеми порушені у вірші «Галерник»?

Радимо прочитати

Ніколенко О. М. Бароко. Класицизм. Просвітництво / О. М. Ніколенко. — Харків, 2003.

Орест М. Держава слова: Вірші та переклади / М. Орест. — К., 1995.

ДЖОН ДОНН

1572–1631 pp.

Він не боявся писати про те, що в людини є не тільки розум, а й тіло та душа. Він ретельно зображував усі битви, тривоги, угоди, поразки й перемоги цієї тристоронньої війни.

Річард Брук

Сторінки життя та творчості

Постать Джона Донна — багатогранна, а його поезія — емоційна й інтелектуальна. Його творчість відображає різні прояви людської натури, складність духовного буття особистості. Це дало підстави його наступникам визнати митця очільником літературної школи англійських поетів-«метафізиків».

Коментарі «Метафізична поезія» — течія в ліриці бароко, що яскраво представлена в англійській літературі XVII ст. Для неї характерні посилені увага до філософських питань, абстрактність образів і міркувань, схильність до інтелектуалізації лірики та ін. Метою поетів-«метафізиків» було не лише висловлювання певної думки, а й відтворення адекватного їй емоційного стану, напруження почуттів. Головними темами «метафізичної поезії» є співвідношення вічного й тлінного, високого та ницього, душі й тіла, божественного та диявольського тощо. Основні образи у творах «метафізиків» — Смерть, Час, Бог, Людина, Світ та ін.

Джон Донн народився 22 січня, або 12 лютого, 1572 р. в м. Лондоні (Англія) в католицькій родині. Його батько, теж на ім'я Джон, був торговцем. Мати, Елізабет Хейвуд, високоосвічена жінка, донька драматурга, дала дітям прекрасну освіту. Джон навчався в коледжі Харт Холл в Оксфорді, згодом закінчив Оксфордський університет і вивчав право в корпорації Лінкольнз-Інн. У 1596–1599 рр. брав участь у військових походах лорда Ессекса в Іспанію та Італію. Після повернення намагався зробити кар'єру за часів правління королеви Єлизавети I. До цієї мети він значно наблизився після свого призначення на посаду секретаря Томаса Еджертона, лорда-хранителя державної печатки Англії. Джон Донн став членом парламенту і землевласником, а його вірші, що поширювалися в списках, привернули до нього увагу сучасників. Але світській кар'єрі Дж. Донна завадила пристрасна любов поета до Енн Мор, племінниці

Невідомий художник. Джон Донн у молодості. 1595 р.

Будинок, у якому жив
Дж. Донн. м. Пайрфорд
(Англія). Сучасне фото

нарешті прийняв сан священика англіканської церкви, у 1618 р. отримав ступінь доктора богослов'я в Кембриджському університеті, а з 1621 р. став настоятелем собору Святого Павла в Лондоні. Яскраві проповіді поета були помітним явищем у релігійному житті Англії того часу. Його мали призначити єпископом, але *1631 р.* Дж. Донн помер.

За життя письменник не друкував своїх творів (окрім двох віршів). Утім, він ніколи не переставав писати поезії, що згодом увійшли до збірки «*Biographia Poetarum*», надрукованої після смерті митця 1633 р. Вона складається з любовних поезій «*Пісні тасонети*», циклу «*Священні сонети*», поеми «*Анатомія світу*», а також численних елегій, сатири, послань і епіграм. Лірика Дж. Донна відобразила пристрасть земного кохання, духовні пошуки, звеличення Бога й таємниці людського існування.

Українською мовою окремі вірші Дж. Донна в різні роки перекладали
Д. Павличко, В. Коптілов, Л. Череватенко, Б. Завідняк, В. Марац та ін.

«ЩОБ МУЧИТЬ МЕНЕ...»

Коментарі

Ліричний герой Дж. Донна переймається світоглядними питаннями, шукаючи сенс свого існування. Чи увінчаються ці пошуки перемогою, духовним спасінням?.. Це філософське питання поет залишає на розсуд читачам.

Щоб мучить мене, крайнощі у всім
Зійшлися; я — клубок із протиріч;
В душі моїй зустрілись день і ніч;
Веселій щойно — враз стаю сумним,
Впадаю в гріх ѹ розкаююсь у нім,
Любов кляну ѹ хвалу ѹ щлю навстріч;
Вогонь я ѹ лід, жену ѹ тікаю пріч;
Німий в мольбі, великий у малім.

Я зневажав ще вчора небеса —
 Молюсь сьогодні й Богові лещу,
 А завтра вже від страху затремчу —
 Й набожність потім знов моя згаса.
 Коли тремтів від страху я — ті дні
 Спасіння, може, принесуть мені.

(Переклад з англійської
 Володимира Марача)

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Охарактеризуйте емоційний стан ліричного героя вірша Дж. Донна. 2. Які філософські питання його хвилюють? 3. Знайдіть у вірші художні образи, характерні для доби бароко. Розкрийте їх зміст.

Для обговорення. Як ви вважаєте, чи схиляється ліричний герой Дж. Донна під ударами долі?

Краса слова

Головна ознака філософської поезії Дж. Донна — відображення напруження почуттів і глибокої роботи розуму, спрямованого в безкінечність в очікуванні духовного одкровення. У ліриці митця поєднуються світські та релігійні мотиви. Він описує стан людини бароко, яка живе напруженим внутрішнім життям, уміє цінувати почуття, усвідомлює безмежність земного світу й водночас іде нелегким шляхом до Бога, до вічних цінностей. Однак, які б трагічні колізії не спіткали ліричного героя, він ніколи не втрачає величини духу. Поет стверджує можливість морального прозріння й осянення людини завдяки роботі її душі й розуму. Тому його поезія позбавлена трагічної безвиході. На думку поета С. Колріджа, Дж. Донн «здійснив духовний прорив у сферу безкінечної Вічності».

Перевірте себе. 1. Доведіть, що поезія Дж. Донна є філософською. 2. Назвіть провідні теми й мотиви в ліриці митця. 3. Розкрийте ознаки бароко, що втілені у творчості поета.

Радимо прочитати

Ніколенко О. М. Бароко. Класицизм. Просвітництво / О. М. Ніколенко. — Харків, 2003.

КЛАСИЦІЗМ

КЛАСИЦІЗМ ЯК ХУДОЖНІЙ НАПРЯМ У ЛІТЕРАТУРІ ТА МИСТЕЦТВІ

Поняття про класицизм. Класицизм (з латин. *classicus* — зразковий) — художній напрям у європейському мистецтві та літературі, який уперше з'явився в італійській культурі XVI ст. Й розвивався протягом XVII–XVIII ст. у Франції, Росії та інших країнах. У деяких регіонах зберігав свої позиції аж до початку XIX ст.

Історичні умови. Становленню класицизму як літературного напряму сприяло формування сильних монархічних держав. У мистецтві багатьох країн класицизм став першим напрямом, який офіційно визнала влада. Ідея національної єдності в політиці монархів відповідала завданням, що ставили перед собою класицисти. Тому царі й королі охоче наближали до себе письменників, а ті прославляли їх у своїх творах, проголошуючи необхідність громадського служіння, підкорення державним інтересам.

Принципи державності й дисципліни, які утверджувалися в епоху абсолютизму, вплинули й на регламентацію в мистецтві. Твори набули більшої

чіткості й урівноваженості згідно із загальновизнаними канонами. Окрім того, формування націй потребувало впорядкування мови, створення загальнонаціональних мов. У деяких країнах існували великі розбіжності між усним та писемним мовленням. Класицисти почали вирішувати цю проблему, висуваючи нові мовні норми, упорядковуючи елементи мови відповідно до ієархії стилів і жанрів.

Естетичне підґрунтя. Ще гуманісти епохи Відродження поставили собі за мету відродити античні традиції. Так, в античній драмі вони вбачали взірець художньої досконалості, на який, на їхню думку, мали орієнтуватися драматурги Нового часу. В Італії, батьківщині класицистичного театру, ще до XVI ст. широкою популярністю користувалися «духовні вистави» (з латин. *sacre rappresentazioni*). Згодом гуманісти почали ставити трагедії Сенеки. Драматург Тріссіно в 1515 р.

R. Гіацініт.
Король Людовік XIV. Лувр.
м. Париж (Франція). 1701 р.

написав за зразком п'єс Софокла трагедію «Софонізба», уявивши сюжет із римської історії. Раціоналістична побудова, урівноваженість і логічність сюжету, абстрактність художніх образів, величава мова — усі ці особливості п'єс стали обов'язковими для наступних поколінь класицистів. Це була перша класицистична трагедія, що започаткувала новий напрям. З Італії класицизм поширився по всій Європі — у Франції, Англії, Іспанії, Німеччині й інших країнах. Найбільш плідним виявився цей напрям у Франції XVII ст.

Класицисти брали за зразок твори античного мистецтва. Водночас, орієнтуючись на шедеври античності, вони самі прагнули створювати «зразкове» мистецтво. Тому естетичне підґрунтя класицизму становить антична теорія поетики, насамперед «Поетика» Арістотеля, теоретичні засади якого втілювала в життя французька поетична школа доби Відродження «Плеяди», утворена 1549 р. й названа так на честь групиalexандристських поетів III ст. до н. е. (котрі колись проголосили піднесеність і вченість поезії). До складу «Плеяди» належали сім поетів: *П. де Ронсар, Ж. Дю Белле, Ж.-А. де Баїф, Е. Жодель, Р. Белло, Ж. Дора та П. де Тіар*. Школа розпочала сміливу реформу літератури, поети розробляли нові для французької лірики жанри та форми (ода,сонет, елегія, еклога, комедія, трагедія тощо). У її пізнньому періоді проявляються ознаки класицизму, тяжіння до «аристократизму духу». Слідом за поетами «Плеяди» класицисти проголосили античну літературу ідеальною, класичною, гідною наслідування. Цей художній напрям виявився спочатку як теорія й практика наслідування античного мистецтва, але згодом, захоплені прикладом античних майстрів, класицисти прагнули самі встановлювати взірцеві канони мистецтва.

Філософська основа. Філософською основою класицизму став *раціоналізм* (з латин. *rationalis* — розумний), — уччення в теорії пізнання, згідно з яким достовірні знання можна здобути лише за допомогою розуму або з понять, притаманних розуму людини від народження.

Згідно з уявленнями раціоналістів, головне — це діяльність розуму, який є критерієм оцінки всього. У галузі етики раціоналізм проголосив раціональні мотиви й принципи моральної діяльності та поведінки, а в естетиці — раціональний (інтелектуальний) характер творчості. Раціоналісти стверджували віру в розум, пріоритет розумової діяльності людини над іншими проявами її натури.

Зауважте!

Класицисти вважали, що розум веде до істини, краси, добра й гармонії.

Т. Луї. Королева Франції —
дружина Людовіка XIV.
Лувр. м. Париж (Франція). 1696 р.

H. де Ларжильєр.
Шарль Лебрен — живописець
Людовіка XIV. 1686 р.

Значно сприяла тріумфу класицизму, насамперед у Франції, раціоналістична філософія Рене Декарта (1596–1650). Вінуважав, що ані відчуття, ані практичний досвід не можуть дати достовірних знань. Людські почуття, на його думку, так само оманливі. Філософ проголосив розум єдиним засобом здобуття знань. «Я мислю, значить, я існую», — писав він.

Велике значення мали його ідеї для розвитку аналітичних наук (геометрії, математики, фізики тощо). Для літератури важливими були думки філософа про незалежність розуму від почуттєвого сприйняття, про необхідність правильного використання розумових здібностей людини як способу уникнути небажаних помилок у житті. Філософ також обґрунтував ідею про здатність розуму наблизитися до істини, і цю тезу також узяли на озброєння класицисти.

Характерні ознаки класицизму.

Класицисти утверджували вічність ідеалу прекрасного, і це спонукало їх наслідувати традиції митців античності. Вони стверджували, якщо в одні часи створюються зразки прекрасного, то завдання митців пізніших часів — наблизитися до таких зразків. Звідси — установлення загальних правил художньої творчості.

Класицистичні твори відзначаються високим ступенем абстрактності й узагальнення. Це мистецтво високої думки, ідеї та логіки.

У літературі простежується ієрархія жанрів, тобто чіткий розподіл творів на певні жанри: *високі* (ода, епопея, трагедія, героїчна поема), *середні* (наукові твори, елегії, сатири), *низькі* (комедія, пісні, листи в прозі, епіграми). Теми для творів високих жанрів — події загальнонаціонального й історичного значення, у яких брали участь царі, видатні діячі, придворні та ін. Ці твори писали урочистою мовою. Темами для середніх і низьких жанрів були наука, природа, людські та соціальні вади. У творах цих жанрів діяли представники середніх і нижчих класів, мова наближалася до розмовної. Якщо у високих жанрах прославлялись ідеї монархії та громадянського служіння, то в середніх і низьких жанрах утверджувались ідеї пізнання світу й людської природи, викривалися вади суспільства й людських характерів.

Важливим елементом в естетиці класицизму є вчення про розум як головний критерій художньої правди й прекрасного в мистецтві. Класицисти вважали, що античні майстри творили за законами розуму. Письменникам Нового часу теж потрібно дотримуватися цих законів. Звідси походить майже математична точність правил мистецтва класицизму (*ієрархія жанрів, правило трьох єдностей у драматургії* тощо). Усе це накладає на твори класицистів відбиток безпристрасності та логічності.

Система класицистичних жанрів

Стилі	Жанри	Теми	Ідеї	Герої	Мова
високі	ода, трагедія, епопея, героїчна поема	події загального державного та історичного значення	прославлен- ня монархії, громадянське служіння	царі, видатні діячі, придворні	велична, урочиста
середні	наукові тво- ри, елегії, сатири	наука, приро- да, людські вади	пізнання сві- ту й людської природи	представники середніх класів	загаль- новживана
низькі	комедія, пісні, листи в прозі, епіграми	соціальні вади, негативні риси характерів	викриття соціальних і людських вад	представники середніх і низь- ких класів, а та- кож сатирично змальовані представники вищих класів	набли- жена до роз- мовної

З ученням про абсолютність ідеалу прекрасного й раціоналізмом класицистів пов'язане їхнє розуміння універсальних типів людських характерів. Спираючись на трактат давньогрецького філософа Теофраста «Характери», класицисти стверджували незмінність людської вдачі. Тому класицистичні обrazи відрізняються абстрактністю й універсальністю, утілюючи лише загальні риси, а не індивідуальні ознаки. Персонажі здебільшого схематичні, у кожного з них підкреслюється якась одна провідна риса (честь, обов'язок, хоробрість, лицемірство, жадібність тощо).

Персонажі в класицизмі чітко поділяються на позитивні та негативні, що мають виконувати певні виховні завдання. Ідеалом класицизму була сувера й вольрова людина, яка ставила державні інтереси вище особистих. Якщо в мистецтві середніх віків людина співвідносилася своє життя з Богом, а в культурі Ренесансу відчула силу власних можливостей, то в класицизмі всі вчинки та дії героїв обумовлюються суспільною необхідністю, справою почесного

К. Лоррен.
Суд Паріса.
Фрагмент.
1645–1646 pp.

служіння монарху та державі. Понад усе в героях класицизму цінувалося верховне начало — розум, який усвідомлювався як чинник високої духовності й моралі.

Класицисти вважали людські пристрасті виявом стихійного й руйнівного начала. На їхню думку, тільки розум може дати людині найвищу мету життя. В оцінці особистості важливу роль відігравали моральні принципи, поняття про норми поведінки та доброочесності. У творах класицистів маємо різке протиставлення добра і зла, піднесеного й буденого. Основний зміст їх становили протиріччя між природними бажаннями людини й громадянським обов'язком, пристрастями та розумом. Герої класицизму жертвували собою заради обов'язку, а якщо й віддавалися пристрастям, то це призводило до трагедії.

Драматичні твори (трагедія, комедія) підпорядковуються *правилу трьох єдностей* — часу, місця, дії. П'єса показувала події, які відбувалися протягом одного дня й в одному місці.

$$\boxed{\text{Правило трьох єдностей у драматургії}} = \boxed{\text{дія}} + \boxed{\text{місце}} + \boxed{\text{час}}$$

Струнка композиція твору була засобом виявлення логіки задуму автора та певних рис персонажів. Художні твори відповідали правилам симетрії, гармонії всіх елементів, що відображали важливі й сповнені мудрості події буття.

Зображені події митці оцінювали передовсім за їх суспільним значенням. Вони вважали, що головне завдання мистецтва — дати людям певні норми, зразки для наслідування в поведінці та вчинках. Представники класицизму були переконані в існуванні двох головних умов людського щастя — суспільної (підкорення державним інтересам) та етичної (підкорення пристрастей розуму). Тому всі жанри класицизму відзначаються дидактичністю, прагненням повчати. При цьому митці повчали всіх — від короля та дворянства до представників народу, намагаючись наблизити до життя свій ідеал.

Естетичну цінність для класицистів становило лише вічне, непідвладне часу, зокрема твори античності. Класицистичні твори стали торжеством гармонії, розуму й порядку над хаосом і суперечностями буття.

Зауважте!

Класицизм ґрунтуються на принципах наслідування античності, ідеалізації, узагальнення та гармонії.

Класицисти втілювали в мистецтві ідеал прекрасного, що різко відрізнявся від реальної дійсності, але від цього не ставав менш величним.

Представники класицизму. Класицизм виявився в різних видах мистецтва. У літературі його представляють *Франсуа Малерб*, *Франсуа де Ларошфуко*, *П'єр Корнель*, *Жан Расін* (Франція), *Михайло Ломоносов*, *Гавриїл Державін* (Росія) та ін.; у живописі — *Нікола Пуссен*, *Клод Лоррен* (Франція), *Карл Брюллов*, *Олександр Іванов* (Росія) та ін.; в архітектурі — *Андре Ленотр*, *Жуль Ардуен-Мансар* (Франція); у музиці — *Жан Батист Люллі* (Франція) та ін.

Класицизм — це мистецтво піднесеної думки й гармонії, потяг до впорядкування життя на противагу хаосу. Це приклад високої краси, що відображає одвічне прагнення людства до абсолюту.

В Україні через несприятливі історичні обставини класицизм не мав змоги розвинутись як цілісна структурована система. Однак деякі тенденції класицизму виявилися у творах *Ф. Прокоповича* «Володимир» (1722), поемі *І. Котляревського* «Енеїда» (1798), одах *П. Гулака-Артемовського* та ін.

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Дайте визначення класицизму. 2. Які історичні чинники вплинули на його формування? 3. У яких країнах Європи класицизм розвинувся найбільше? Чому? 4. Що становить філософське підґрунтя класицизму? 5. Розкажіть про естетичні засади класицизму. 6. Яке значення класицисти надавали розуму? 7. Яку роль відігравала антична спадщина у творах класицистів? 8. Які теми й образи були характерні для високих, середніх і низьких жанрів?

Порівнюємо. Зіставте бароко й класицизм як художні напрями. Заповніть таблицю в зошитах.

Аспект зіставлення	Класицизм	Бароко
Людина		
Світ		
Ідеали		
Поетика		

Для обговорення. Які ідеали стверджували класицисти? Чи актуальні вони в наш час?

Творче завдання. Підготуйте виступ на тему «Гармонія класицизму» (4–5 хв), використайте не тільки матеріали підручника, а й фото й ілюстрації шедеврів класицизму з видань про мистецтво й Інтернету.

Радимо прочитати

Кирилюк З. В. Зарубіжна література. Античність. Середньовіччя. Відродження. Бароко. Класицизм / З. В. Кирилюк. — Тернопіль, 2002.

Ніколенко О. М. Бароко. Класицизм. Просвітництво / О. М. Ніколенко. — Харків, 2003.

МОЛЬЕР

1622–1673 pp.

Даремно заздрісна юрба
Хотіла б оганьбить, тупа,
Мольєр, твої найкращі твори, —
Навіки дивні чари їх,
Пройшовши крізь віки й простори,
В серцях відіб'ються людських.

Нікола Буало

Сторінки життя та творчості

У період розквіту класицистичної трагедії комедії сприймалися глядачами як несерйозне видовище, що мало лише розважати публіку. Французький драматург Мольєр надав комедії зовсім іншого змісту. Його п'єси були не тільки цікавими, а й повчальними. Беручи обrazи й ситуації для своїх комедій із сучасного йому життя, він показував людям їхні вади, пристрасті й помилки. Мольєр поєднав правила класицизму з традиціями народного театру, що надало його творам особливої життєвості та динамізму. Вони стали виявом самого духу народу, вільнодумства та протесту проти всього нищого, фальшивого й хибного.

Жан Батіст Поклен (сценічне ім'я — Мольєр) народився 15 січня 1622 р. в м. Парижі (Франція). Його батько, Жан Поклен, був хазяїном шпалерної крамниці й майстерні. Згодом купив посаду придворного шпалерника й через деякий час здобув почесне звання королівського камердинера. Жан Батист був сином Жана Поклена від першого шлюбу. Його мати, Марія Кressе, померла, і батько одружився вдруге. Він дав синові близьку освіту. Юнак навчався в Клермонському коледжі, де вивчав давньогрецьку мову та латинську античну літературу, історію й філософію. Після закінчення навчання вступив до Орлеанського університету, де здобув учений ступінь ліценціата права. Він мав змогу продовжити справу свого батька або зайнятися юридичною практикою.

Однак ще з дитинства його вабив театр. Сім'я Покленів жила в одному з людних районів Парижа. Тут юнак мав змогу дивитися народні вистави, виступи мандрівних труп комедіантів. Відвідував і вистави стаціонарного паризького театру — Бургундського отелю. Коли хлопець оголосив про свій намір стати актором, батько був проти. У ті часи професія актора засуджувалася церквою й зневажалася суспільством. Хоча в 1641 р. король Людовік XIII видав наказ, який прирівнював гру акторів до інших видів мистецтва, діячі

Зауважте!

Мольєр був справжнім новатором у галузі літератури й театру, він використав здобутки народної творчості та різних видів мистецтва.

театру ні в кого не викликали поваги, а церковники продовжували вважати акторську професію гріховою. Незважаючи на це, Жан Батист вирішив присвятити своє життя театрту.

1643 р. разом із сім'єю Бежар він заснував у Парижі театральну трупу — так званий «Бліскучий театр». Утім, молодим акторам було важко конкурувати з професійними паризькими театрами: вони не мали досвіду й власного репертуару, ставили переважно трагедії. «Бліскучий театр» проіснував менше двох років і розпався, залишивши замість слави безліч боргів. Проте це не зменшило енергії молодого драматурга. Разом із своєю трупою він вирушив у мандри французькими провінціями. Роки блукань і поневірянь (1645–1658) не минули марно. Жан Батист почав писати комічні п'єси, узявши театральний псевдонім Мольєр.

1658 р. молодий драматург разом із трупою вирішив повернутися до столиці й виступити в Луврі перед королем Людовіком XIV. Тоді на суд монарха була представлена п'єса «Закоханий лікар». Його сучасники згадували, що король дуже сміявся під час вистави, а після завершення подарував Мольєрові 500 ліврів. Він велів надати драматургу та його трупі для роботи театр Пті-Бурбон, неподалік від Лувра. З того часу король підтримував діяльність драматурга.

Через деякий час монарх дав розпорядження перевести трупу Мольєра в приміщення театру Пале-Рояль. Драматург перебудував цей театр: зняв величезний амфітеатр, зробив три яруси лож і партер, щоб проста публіка могла там стояти, як в інших паризьких театрах. У цьому приміщенні трупа виступала до самої смерті митця.

1662 р. Мольєр одружився з Армандою Бежар, молодшою сестрою Мадлени Бежар, з якою мав дружні й творчі стосунки від початку своєї театральної кар'єри. Цей шлюб приніс письменникові чимало страждань. Він кохав Арманду, але вона була набагато молодша за нього. Як актриса, надто любила розкіш і увагу шанувальників. Мольєр болісно переживав кохання без взаємності, але розлюбити Арманду не міг.

Комедіям Мольєра аплодувала широка публіка. Разом із тим вони викликали й гнівні напади з боку аристократії, церкви й інших драматургів. Мольєра звинувачували в аморальності, відсутності художнього смаку, порушенні правил класицизму. У той час митця підтримав Н. Буало, який схвалював «поєднання приемного з корисним» у його комедіях і підкреслював філософську глибину його творів. Мольєр відкрив новий принцип у мистецтві — правдивість. Драматург відповідав своїм критикам, що орієнтується не на смаки глядачів, які сидять у ложах, а на думку тих, хто стоїть у партері. Король усіляко підтримував драматурга, використовуючи його талант для влаштування придворних розваг.

Комеді Франзез. м. Париж
(Франція). Сучасне фото

Починаючи з 1644 р. паралельно з роботою в Пале-Роялі Мольєр багато часу присвячував створенню комедій-балетів, які мали величезну популярність при дворі Людовіка XIV. У цих п'єсах комедійні сцени виконували актори з трупи драматурга, а балетні інтермедії — придворні, серед яких нерідко з'являвся й сам король.

Найвищого розквіту талант Мольєра досяг у 1664–1670 рр., коли були створені найкращі його комедії — «*Тартюф*», «*Дон Жуан*», «*Скнара*», «*Міщанин-шляхтич*».

У 1664 р. для грандіозного свята у Версалі митець написав комедію «*Тартюф*», але королева-мати Анна Австрійська залишилася дуже нездоволеною виставою. Згодом проти Мольєра було висунуто звинувачення в обраїзі релігії та церкви. Річ у тім, що письменник у тій п'єсі викрив свяченництво й лицемірство, що стали нормою в тогочасному суспільстві й у діяльності церкви. Боротьба за п'єсу тривала п'ять років. Тільки завдяки королю Людовіку XIV «*Тартюф*» не був заборонений.

У комедії «*Міщанин-шляхтич*» (1670) драматург викрив кумедне намагання буржуа «перетворитися» на дворяніна. За часів митця дворянство переживало економічний і моральний занепад, але зберігало колишні привілеї. Уряд заохочував прагнення буржуазії купувати землі, посади та дворянські титули, бо за рахунок цих надходжень поповнювався державний бюджет. Мольєр відобразив у комедії стосунки, що склалися між двома класами, й особливості суспільної моралі загалом.

Мольєр віддано служив королю Людовіку XIV. Він писав для нього п'єси й балети, а іноді виконував і обов'язки слуги: допомагав одягатися, був присутній на його обідах, що вважалося тоді за високу честь. Але в останні роки життя драматург утратив прихильність Людовіку XIV. Наприкінці 1660-х — на початку 1670-х років Мольєр створював свої комедії-балети разом з італійським композитором Ж. Б. Люллі, який незабаром цілком заволодів увагою короля. Людовік XIV не міг тепер обйтися без Ж. Б. Люллі в придворних розвагах, котрий отримав монополію не тільки на всі музичні твори, що виконувалися у Франції, а й на тексти до них. Це означало, що Мольєр мав просто подарувати Ж. Б. Люллі значну частину своїх творів.

Ж.-Л. Джером. Людовік і Мольєр.
Фрагмент. 1862 р.

17 квітня 1673 р. Мольєр грав у своїй виставі «Удаваний хворий». Його сучасники згадували, що він ще ніколи не досягав такої досконалості в акторській грі. Прямо на сцені митець знепритомнів. Його віднесли за лаштунки, на кілька хвилин Мольєр прийшов до тями, але потім знову втратив свідомість.

У такому стані його перенесли додому, де він невдовзі помер. Церква заборонила ховати драматурга на місцевому цвинтарі (за католицьким звичаєм, актор на смертному одрі повинен був покаятися в лицедійстві, а він не зробив цього). Мольєра поховали як самогубця — уночі, без церковного обряду, за муром цвинтаря. Але його ім'я уславило епоху не менше, аніж ім'я короля Людовіка XIV.

Мольєр був не тільки видатним письменником, а й талановитим актором і режисером. На відміну від класицистичних трагедій, де переважно говорили й мало діяли, комедії Мольєра містять багато захоплюючих сцен і стрімких подій. До того ж він учив акторів не просто з пафосом декламувати тексти, а вживатися в роль. Мольєр вимагав від своїх акторів природної гри, щоб глядач міг у сценічних персонажах упізнати самого себе.

Гумор — різновид комічного, відображення смішного в життєвих явищах і людських характерах.

Іронія — прийом, який виражає глузливо-критичне ставлення до предмета зображення, прихована насмішка, коли висловлювання набуває протилежного значення.

Сатира — особливий спосіб художнього відображення дійсності, який полягає в гострому осудливому осміянні негативного. Спрямована проти соціально шкідливих явищ; на відміну від гумору, має гострий непримирений характер. Об'єктом сатири є вади людських характерів, негативні соціальні явища тощо.

Сарказм — їдка, викривальна, особливо дошкульна насмішка, сповнена крайньої ненависті й гнівного презирства. Сарказм не має подвійного, часто прихованого змісту, як іронія, близько до якої він стоїть, виражється завжди прямо. Йому притаманне поєднання гніву з гіркою посмішкою. Об'єктом сарказму є різко негативні й аморальні явища.

МІЩАНИН-ШЛЯХТИЧ (1670)

П'еса

(Скорочено)

Історія створення. У 1669 р. король Людовік XIV приймав у своїй резиденції у Версалі турецьких послів на чолі із Солиманом-агою. Турків змусили довго чекати, а потім запросили до галереї нового палацу, прибраної надзвичайно розкішно. Король сидів на троні, його вбрання було прикрашене діамантами на чотирнадцять мільйонів ліврів. Однак Солиман-ага та його почет не виказали очікуваного захоплення. Турецькі посли зробили вигляд, начебто в Туреччині всі носять костюми з діамантами. Поведінка гостей не сподобалася королю, і він наказав придворному драматургу Мольєру й композитору Ж. Б. Лютті написати п'есу, у якій би висміювалися турки. Так був створений «Міщанин-шляхтич».

Замок Шамбор (Франція).
Сучасне фото

Прем'єра п'єси відбулася 14 жовтня 1670 р. у замку Шамбор. Після вистави комедію почали критикувати. Вище товариство зрозуміло, що у творі висміювалися не турки, а представники аристократії та буржуа, які хотіли здобути дворянські титули. Адже п'єса була пародією на мораль і спосіб життя вищих кіл суспільства.

Особливості жанру. За змістом «Міщанин-шляхтич» є зразком *соціально-побутової комедії*, у якій розкриваються норми моралі й спосіб життя буржуазії та аристократії. Однак у ній наявні також елементи любовної комедії. Конфлікти твору поділяються на два види: *соціальні* (стосунки між різними класами — аристократами й буржуа) і *психологічні* (зіткнення здорового глузду, розуму (автор, читачі, глядачі) з пристрасним бажанням Журдена стати дворянином).

Автор майстерно поєднав соціальний зміст із любовними колізями, що зробило його п'єсу цікавою для глядачів. У захопливій розважальній формі він повчав публіку, нагадуючи про людську гідність, необхідність додати ниці пристрасті й зберігати за будь-яких обставин честь, розум і власну особистість.

Характерною особливістю твору є те, що за формою це комедія-балет. У п'єсу було включено пісні, танці й музичні інтермедії. Автор надав гострого викривального змісту жанру для придворних розваг.

Драматург поєднав *комедію характерів* (у центрі уваги автора — характер, його цікавить передусім моральна сутність персонажів) з *комедією ситуації* (саме ситуації сприяють повнішому виявленню характерів, причому провідну роль відіграє розіграш, вигаданий Ков'єлем).

Мольєр узяв своїх героїв із реальної дійсності, зумів показати їхню суть, головне в цих характерах. Персонажі говорять природно й невимушено, мова їх індивідуалізована. Новим для класицистичної комедії було й використання елементів народного театру: *фарсу*¹, *буфонади*², *комедії дель арте*³.

Тематика й проблематика комедії. Основною темою комедії є зображення прагнення багатого буржуа пана Журдена потрапити до вищого товариства. Для цього він навчається, наймає вчителів, у всьому намагається бути схожим на дворян — одяgom, звичками й манерами. Сміх викликає не саме навчання, а плавування й лакейське приниження Журдена перед придворними званнями й титулами, кумедні спроби зрівнятися з аристократами.

Бажання посісти вище місце в суспільстві — природне для людини, тож комічного ефекту не виникло, якби автор не показав, у яке саме «пристойне

¹ *Фарс* — вид народного театру, що мав гостру сатиричну спрямованість; герой фарсу — городяни, представники різних соціальних груп.

² *Буфонада* — комедійна манера актора, коли використовують засоби надмірного комізму, окарикатурення персонажів.

³ *Дель арте* — комедія імпровізації, поширення в Західній Європі ще за часів середньовіччя.

товариство» хоче потрапити Журден. Тому другою темою комедії є викриття лицемірної моралі аристократії. Разом із Журденом комічними образами п'єси стають граф Дорант і маркіза Дорімена. Автор показує, що вони весь час тільки розважаються, прагнуть привласнити чужі гроші й пишаються своїми титулами та близькістю до придворних кіл.

Мольєр порушує у своїй п'єсі важливі соціальні та моральні проблеми: місце людини в суспільстві, моральні пріоритети й ідеали держави, освіта, виховання, мистецтво, утвердження кохання, честі, людської гідності та ін.

Водночас драматург проголошує цінність особистості незалежно від її соціального й майнового стану. Цю думку яскраво втілено в образі Клеонта. Мольєр захищав право чесних і добрих людей на щастя. У фіналі комедії Журден дає згоду на шлюб Клеонта й Люсіль, Ков'єля та Ніколь, які так прагнули цього. Уважаючи, що люди з ницьми пристрастями та вадами заслуговують на покарання, автор розвінчує образи Доранта й Дорімени, які, думаючи, що зробили вигідну партію, насправді ж «узяли шлюб із зліднями».

Художні образи. Образна система п'єси відзначається чіткістю й симетричністю будови. Негативним персонажам протистоять позитивні. Образи поєднані в певні пари: пан Журден і пані Журден, Дорант і Дорімена, Люсіль і Клеонт, Ков'єль і Ніколь. Кожен із персонажів є художнім типом: Журден — тип міщанина, утілення марнославства; Дорант — лицемірний і цинічний дворянин; пані Журден — тип сварливої дружини; Ков'єль — розумний і кмітливий слуга; Клеонт — тип благородної людини, яка понад усе ставить честь і кохання. У персонажах підкреслено якусь одну рису, але разом з тим можна відзначити намагання драматурга показати їх різnobічно, у різних ситуаціях.

Сміх у комедії. У п'єсі Мольєра панує атмосфера сміху. Він використовує сміх для викриття негативних рис людей і вад суспільства. Сміх у комедії має величезну виховну силу, бо за його допомогою автор засуджує справжнє життя вищого товариства. Він допомагав посміятися над собою, побачити марнославство, лицемірство, невігластво, пихатість суспільства.

Сміх Мольєра багатозначний за своїм змістом. Він то веселий, доброзичливий, життєрадісний, то викривальний і нищівний. Багатозначність сміху зумовлює розмаїття засобів комічного в п'єсі. У зображені Журдена, пані Журден, закоханих Клеонта й Люсіль автор віddaє перевагу гумору й іронії. А для змалювання образів аристократів застосовує гостріші засоби комічного — сатиру й сарказм. Якщо вчинки Журдена лише висміюються, то спосіб життя Доранта та Дорімени рішуче засуджується.

Мольєр був близьким майстром комізму. Комізм у «Міщанині-шляхтичі» виникає й в окремих ситуаціях, у які потрапляють герої п'єси, і в їхніх

Зауважте!

Драматург утверджує гуманістичні ідеї: людина має бути сама собою, виховувати в собі внутрішню шляхетність, здобувати знання й досвід, не поступаючись своєю гідністю.

висловлюваннях (яскравий приклад словесного комізму — вигадана «турецька» мова). Проте комізм криється передусім у характерах персонажів, що виявляються через їхні вчинки та діалоги. Комічні ефекти в комедії Мольєра ґрунтуються на широкому використанні можливостей народного театру, що надав п'єсі особливої життєвості та дієвості. Завдяки сміху драматург створив живі сатиричні обrazи, які не втратили свого значення й у наш час.

ДІЯ ПЕРША

ЯВА 2

Пан Журден у халаті й нічному ковпаку, учитель музики, учитель танців, учень учителя музики, співачка, двоє співаків, танцюристи, двоє лакеїв.

Пан Журден. Ну, панове? То як же буде? Ви покажете мені ваш легенький жарт?

Учитель танців. «Жарт»!.. Який жарт?

Пан Журден. Ну, той... Чи як там, по-вашому? Ваш пролог чи діалог із співами й танцями?

Учитель танців. Ага-а!

Учитель музики. Ми до ваших послуг.

Пан Журден. Вам довелося-таки трохи почекати; це тому, що я сьогодні вдягнувся так, як вдягається шляхетне панство, а мій кравець прислав мені такі вузькі шовкові панчохи, що я втратив був усяку надію їх натягти...

Учитель музики. Ми тут для того, щоб виконувати всі ваші бажання.

Пан Журден. Прошу вас обох залишитися тут, доки мені не принесуть моого нового вбрання: я хочу, щоб ви побачили, яке воно ловке і як мені личить.

Учитель танців. Усе, що накажете.

Пан Журден. Ви побачите, який я елегантний з голови до п'ят.

Учитель музики. Ми цього певні.

Пан Журден. Що ви скажете про цей індійський халат?

Учитель танців. Він надзвичайно мiliй.

Пан Журден. Мій кравець запевняє мене, що все вельможне панство вдягається вранці в такі самісінькі халати.

Учитель музики. Він вам дуже до лиця.

Пан Журден. Лакеї, агов! Обидва мої лакеї!

Перший лакей. Чого бажаєте, пане?

Пан Журден. Нічого. Я хотів лише перевірити, чи ви мене добре чуєте. (До вчителя музики й до вчителя танців). Як вам подобаються мої лівреї?

Учитель танців. Чудові!

Пан Журден (розгорнувши халат, показує, що на ньому вузькі червоні оксамитні штани й зелений оксамитний камзол). Це моє ранішнє вбрання, у ньому я робитиму різні вправи.

Спектакль
«Міщанин-шляхтич»
театра «Буфф дю Нор»
(Франція)

Учитель музики. Пречудово!

Пан Журден. Лакей!

Перший лакей. Пане?

Пан Журден. Другий лакей!

Другий лакей. Пане?

Пан Журден (*скидаючи халата*). Тримайте! (*До вчителя музики й учителя танців*). Я вам подобаюсь у цьому костюмі?

Учитель танців. Розкіш! Краще ѿ бути не може.

Пан Журден. То що ж ви мені покажете?

Учитель музики. Я хотів би, щоб ви спочатку прослухали нову арію (*показуючи на свого учня*), він щойно скомпонував її для серенади, яку ви мені замовили. Це один з моїх учнів, у нього щодо таких речей — хист надзвичайний.

Пан Журден. Гаразд, але навіщо було доручати це учневі? Ви могли б самі скомпонувати таку штуку.

Учитель музики. Вас, пане, бентежить слово «учень»? Але є такі учні, що розуміються на музиці негірше від видатних маestro. Це чудова мелодія! Послухайте тільки...

Пан Журден (*до лакеїв*). Подайте мені мого халата, щоб я міг краще слухати. Страйвайте... може, зручніше так, без халата... Ні, давайте його сюди, так буде краще.

Співачка.

Нудьгую день і ніч, нудьгую і страждаю,
Бо став немилій я чудовим цим очам;
Коли так мучите того, хто вас кохає,—
Що ж можете вчинить, Irico, ворогам?

Пан Журден. Ой, та й сумна ж яка пісня! Аж спати захотілося... Я волів би, щоб ви зробили з неї трохи веселішу.

Учитель музики. Ale ж, пане, треба, щоб мелодія відповідала словам.

Пан Журден. Мене оце недавнечко вивчили співати однієї прехорошої пісеньки. Страйвайте-но... Як же її співати?

Учитель танців. На жаль, не знаю.

Пан Журден. Там щось про овечку...

Учитель танців. Про овечку?

Пан Журден. Атож. Ага! (*Співає*).

Я гадав, що Жанетон
Ніжна та гарненька,
І ласкава, мов мала
Овечка біленька.
Дарма! Дарма!

Я ж не відав того,
Що ці білі зубки
І гостріші, й зліші,
Ніж в тигра лісного.

Правда, гарна?

Учитель музики. Найкраща у світі.

Учитель танців. І ви її чудово співаете.

Пан Журден. Бачите, а ще й не вчився музики.

Учитель музики. А слід було б навчитися, пане, так само, як і танців.
Ці два мистецтва тісно поєднані одне з одним...

Учитель танців. ...і виховують у людини почуття прекрасного.

Пан Журден. Хіба вельможне панство теж навчається музики?

Учитель музики. Звичайно, пане.

Пан Журден. І я вчитимусь. Тільки не знаю, як би його знайти час для того, бо, крім учителя фехтування, я запросив ще й учителя філософії, що має почати цього ранку.

Учитель музики. Філософія, звичайно, дає дещо, але музика, пане, музика...

Учитель танців. Музика й танці... Музика й танці — ось що найбільше потрібне людині.

Учитель музики. Найкорисніша річ для держави — це музика.

Учитель танців. Найкорисніша річ для держави — це танці.

Учитель музики. Без музики не може існувати жодна держава.

Учитель танців. Без танців людина не знала б, що їй робити.

Учитель музики. Усе безладдя, усі війни, що кояться у світі, виникають саме через те, що ніхто не вчиться музики.

Учитель танців. Усі злигодні людства, усі фатальні зміни, якими сповнена історія, усі помилки дипломатів, усі невдачі великих полководців, — усе це сталося саме через те, що людство не вміє танцювати.

Пан Журден. Як то?

Учитель музики. Хіба ж війна не є наслідком того, що між людьми немає єдності?

Пан Журден. Так.

Учитель музики. І якби всі люди вчилися музики, чи не було б це засобом об'єднати їх усіх і встановити загальний мир на землі?

Пан Журден. Ваша правда.

Учитель танців. Коли людина чинить невірно — чи то в родинних, чи то в державних справах, чи то командуючи військом, — хіба ж не кажуть завжди: такий-то зробив невірний крок у такій-то справі?

Пан Журден. Авжеж, так кажуть.

Учитель танців. А невірний крок роблять чому? Хіба ж не тому, що не вміють добре танцювати?

Пан Журден. Це правда, ви маєте рацію обидва.

Учитель музики. Ми, власне, і хотіли довести вам, які корисні танці та музика й насکільки вони вищі за всі інші мистецтва й науки.

Пан Журден. Тепер я розумію.

Учитель музики. Ви маєте бажання ознайомитися з нашими творами?

Пан Журден. Аякже!

Учитель музики. Я вже вам колись розповідав про мої спроби висловити музикою різні почуття.

Пан Журден. Чудово!

Учитель музики (*до співаків*). Ідіть сюди. (*До пана Журдена*). Ви повинні собі уявити, що вони вдягнені як пастухи.

Пан Журден. Чому це завжди як пастухи? Вічно у вас пастухи та ѿ пастухи.

Учитель танців. Коли розмова ведеться в супроводі музики, то найкраща для того форма — пастораль. Пастухи тільки те ѿ робили, що співали, і було б зовсім ненатурально ѿ недотепно, коли б вельможне панство або сіті міщани почали висловлювати свої почуття співом.

Пан Журден. Ну, гаразд, гаразд! Побачимо.

Музичний діалог

Співачка та двоє співаків.

Співачка.

Душа в закоханості краю
Спокою ні на мить не зна...
Там, кажуть, з радістю нудыгають і зітхають.
Хай кажуть, але добре знаю,
Що в світі кращого над волен'ку нема.

Перший співак.

У світі кращого нема над ніжні чарі,
Що дві душі запалюють пожаром,
Одним незміряним бажанням!
Немає щастя без любові жару!
Позбав життя солодкого кохання —
І радість, втіха зникнуть в хмара...

Другий співак.

Як солодко було б спізнати любові,
Аби міг вірити я любки слову.
Даремна річ! Жорстока доля злая!

Я череднички вірної не знаю...
 Через їх рід лукавий і неситий
 Отруєне кохання всього світу.

Перший співак.
 Ніжна жага!

Співачка.
 Щирість щаслива!..

Другий співак.
 Жінка брехлива!..

Перший співак.
 О дорога!

Співачка.
 Мого серця ти пара!

Другий співак.
 Геть! Жахлива примаро!

Перший співак.
 Ненависть смертельну покинь і кохай.

Співачка.
 А дівчину вірну знайдеш — пошукай!

Другий співак.
 Даремне!.. Де її зустріну?..

Співачка.
 Щоб нашу честь оборонить —
 Любов моя до послуг пана.

Другий співак.
 Та чи ж повірю я на мить,
 Що ти не зрада, не омана?

Співачка.
 Хто з двох відданіше коха. —
 Ми легко перевірить можем.

Другий співак.
 Того, чия любов лиха, —
 Скарай мерщій, о милий Боже!

Усі втрьох разом.

О, ніжні почуття
 Хай в серці запалають...
 Кохання розцвітає,
 Як вірність в нас буя!

Пан Журден. Оце й усе?

Учитель музики. Усе.

Пан Журден. До ладу підібрано... ще й вирази такі ловкенські.

Учитель танців. А ось і моя робота. Покажу вам невеличкий зразок
 граціозних рухів і різноманітних поз, що роблять танці такими чарівними.

Пан Журден. І знову пастухи?

Учитель танців. Це вже як вам схочеться. (*До танцюристів*). Починайте!

ВИХІД БАЛЕТУ

Чотири танцюристи виконують різні па під керівництвом учителя танців.

(Переклад із французької Ірини Стешенко)

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Що викликало у вас сміх під час читання? 2. Які засоби комічного використав автор у поданому тексті? Наведіть приклади. 3. Розкрийте значення елементів одягу персонажа для його характеристики. 4. Що ви можете сказати про «систему освіти», за допомогою якої Журден прагне стати аристократом? Чи справді вона корисна?

Для обговорення. З якою метою пан Журден наймає різних учителів і хоче вчитися?

ДІЯ ДРУГА

ЯВА 6

Учитель філософії, пан Журден, лакей.

(...) Учитель філософії. З чого ж ми з вами почнемо? Чи не хочете я вас почну вчити логіки?

Пан Журден. А що це за штука — логіка?

Учитель філософії. Вона вчить нас трьох процесів мислення!

Пан Журден. Хто ж вони такі, оці три процеси мислення?

Учитель філософії. Перший, другий і третій. Перший полягає в тому, щоб добре розуміти все на підставі універсалій; другий — у тому, щоб добре розбиратися в усьому на підставі категорій; і, нарешті, третій — у тому, щоб робити правильні висновки за допомогою фігур: Barbara, Celarent, Darii, Ferio, Baralipton тощо.

Пан Журден. Ех, та й слова ж які хитромудрі! Ні, ця логіка мені не до смаку. Давайте вивчати щось цікавіше.

Учитель філософії. Хочете вчитися моралі?

Пан Журден. Моралі?

Учитель філософії. Так.

Пан Журден. Що ж вона розповідає, ота мораль?

Учитель філософії. Вона розповідає про щастя, учить людей стримувати свої пристрасті ...

Пан Журден. Ні, це не для мене: я запальний, як тисяча чортів, і ніяка мораль мене не стримає. Я волію гніватись і лаятися скільки влізе, коли маю на те охоту!

Учитель філософії. Ну, то, може, бажаєте попрацювати над фізигою!

Пан Журден. А що воно таке ота фізика?

Учитель філософії. Фізика вивчає закони всіх природних явищ і властивості тіл, природу стихій, ознаки металів, мінералів, каміння, рослин і тварин, вона пояснює причини виникнення райдуги, мандрівних вогнів, комет, зірниць, грому, блискавки, дощу, снігу, граду, вітру і бурі.

Пан Журден. Тут щось забагато галасу та плутанини.

Учитель філософії. Ну, то чого ж я вас учитиму?

Пан Журден. Навчіть мене орфографії.

Учитель філософії. Охоче.

Пан Журден. А потім навчіть мене, як його довідуватися, глянувши в календар, коли саме буває місяць, а коли не буває.

Учитель філософії. Гаразд. Щоб виконати ваше бажання, розглядаючи справу з філософського боку, треба почати все по порядку: по-перше, треба вивчити всі властивості літер і спосіб їх вимовляння. Отже, я мушу вам зазначити, що літери поділяються на голосні, які звуться так через те, що визначають звуки голосу, та на приголосні, які звучать при голосних. (...)

Пан Журден. Це все я розумію.

Учитель філософії. Щоб вимовити звук *a*, треба широко розкрити рот: *a*.

Пан Журден. *A, a*. Так.

Учитель філософії. Звук *e* треба вимовляти, наближаючи нижню щелепу до верхньої: *a, e*.

Пан Журден. *A, e, a, e*. Так, так. Та й цікаво ж!

Учитель філософії. А щоб вимовити звук *i*, треба ще більше наблизити щелепи, витягаючи куточки рота аж до вух: *a, e, i*.

Пан Журден. *A, e, i, i, i, i*. Так! Хай живе наука!

Учитель філософії. Щоб вимовити звук *o*, треба трохи розкрити щелепи й зблизити куточки губ: *o*.

Пан Журден. *O, o*. Авеж, так, правда! *A, e, i, o, i, o*. Просто — чудо! *I, o, i, o*.

Учитель філософії. Рот набирає форми кружальця, що нагадує собою літеру *O*.

Пан Журден. *O, o, o*. Ваша правда. *O*. Як добре, коли дечого навчишся!

Учитель філософії. Щоб вимовити звук *y*, ми майже стискаємо зуби, витягаємо губи вперед і стуляємо їх трохи, але не дуже міцно: *y*.

Пан Журден. *U, y*. Ай справді так. *U*.

Учитель філософії. Обидві ваші губи витягаються вперед так, ніби ви робите гримасу. Ось чому, коли вам захочеться посміятися з когось, скривити йому міну, — вам досить тільки вимовити: *y*.

Пан Журден. *U, y*. Правда, правда! Ax! І чого ж то не вчився я раніше, щоб усе це знати!

Учитель філософії. Завтра ми розглянемо інші літери — приголосні.

Пан Журден. І вони такі ж цікаві, як і оці?

Учитель філософії. Безперечно. Ось, наприклад, щоб вимовити приголосну *d*, треба тільки кінчиком язика доторкнутися верхніх зубів: *da*.

Пан Журден. *Да, да.* Так. Ах! Дивна річ! Дивна річ!

Учитель філософії. А коли схочете вимовити *ф*, притисніть верхніми зубами нижню губу: *фа*.

Пан Журден. *Фа, фа.* Таки правда! Ах, матінко ж моя й батечку! Не добрим словом вас згадую!

Учитель філософії. А щоб вимовити *р*, треба підперти кінчиком язика піднебіння, проте силою дихання яzik щоразу повертається на попереднє місце, що спричиняється до невеличкого третміння: *р, ра*.

Пан Журден. *Р, р, ра, р, р, р, р, ра.* А таки правда. Ах, який же ви молодець! А я? Скільки часу я прогайнував! *Р, р, р, ра*.

Учитель філософії. Я поясню вам усі тонкощі цієї вельми цікавої науки.

Пан Журден. Будьте такі ласкаві! А тепер я маю сказати вам дещо під секретом... Я закохався в одну вельможну даму й прошу вас дуже — допоможіть мені написати до неї ніжну записочку; я хочу її кинути цій дамі до ніг.

Учитель філософії. Гаразд.

Пан Журден. Адже ж це буде гречно? Чи не так?

Учитель філософії. Звичайно. Ви хочете написати до неї віршами?

Пан Журден. Ні, ні, навіщо віршами!

Учитель філософії. Ага! Ви волієте прозою?

Пан Журден. Ні, не хочу я ні прози, ні віршів.

Учитель філософії. Ale ж конче треба щось: чи одне, чи друге.

Пан Журден. Чому?

Учитель філософії. А тому, пане, що ми можемо висловлювати наші думки тільки прозою або віршами.

Пан Журден. Тільки прозою або віршами?

Учитель філософії. Так, пане. Усе, що не проза, — вірші, а що не вірші, — проза.

Пан Журден. А коли ми розмовляємо, — це що ж таке?

Учитель філософії. Проза.

Пан Журден. Що? Коли я кажу: «Ніколь, принеси мені пантофлі та подай мені моого нічного ковпака», — то це проза?

Учитель філософії. Так, пане.

Пан Журден. Сто чортів! Сорок років з гаком розмовляю я прозою, а мені таке ніколи й на думку не спадало. Велике, велике вам спасибі, що пояснили. Отож я хотів би їй написати: «Прекрасна маркізо, ваші чудові оченята віщують мені смерть від кохання». То чи не можна ці самі слова сказати галантніше? Знаєте, ну, якось делікатніше висловитися?

Учитель філософії. Напишіть, що полум'я її очей обернуло в попіл ваше серце, що ви і вдень і вночі терпите через неї жорстокі...

Пан Журден. Ні, ні, ні, нічого такого я не хочу. Я хочу написати їй тільки те, що я вам сказав: «Прекрасна маркізо, ваші чудові оченята віщують мені смерть від кохання».

Учитель філософії. Треба було б написати докладніше.

Пан Журден. Ні, кажу ж вам! Я хочу, щоб у листі були саме ці слова. Тільки треба розставити їх як слід, по-модному, так, щоб вийшло делікатно, як нині заведено. Будьте такі ласкаві, навчіть мене, як найкраще це зробити.

Учитель філософії. Їх можна насамперед написати й так, як ви самі сказали: «Прекрасна маркізо, ваші чудові оченята віщують мені смерть від кохання». Або: «Від кохання смерть мені віщують, прекрасна маркізо, ваші чудові оченята». Або: «Ваші оченята чудові від кохання мені віщують, прекрасна маркізо, смерть». Або: «Смерть ваші чудові оченята, прекрасна маркізо, від кохання мені віщують». Або ж: «Віщують мені ваші оченята чудові смерть, прекрасна маркізо, від кохання».

Пан Журден. А як же воно найкраще?

Учитель філософії. Найкраще так, як ви самі сказали: «Прекрасна маркізо, ваші чудові оченята віщують мені смерть від кохання».

Пан Журден. От так штука! Ніколи нічого не вчився, а вийшло відразу добре. Щиро вам дякую й прошу вас прийти завтра трохи раніше.

Учитель філософії. Не турбуйтесь, я не запізнююсь.

(Переклад із французької Ірини Стешенко)

Робота з текстом

- Осмислюємо прочитане.** 1. Про які галузі науки йдеться в цьому розділі? 2. Чому пан Журден відкидає деякі галузі? Як ви думаете, він має рацію у своїй позиції? 3. Знайдіть у тексті приклади гумору й іронії. 4. Про які почуття героя йдеться в цьому розділі?

Для обговорення. Чому пан Журден наполягає на власному тексті записки?

ЯВА 7

Пан Журден, лакей.

Пан Журден (*до лакея*). Та невже ще й досі не принесли мого нового вбрання?

Лакей. Ні, пане.

Пан Журден. Той клятий кравець примушує мене чекати, коли в мене стільки справ. Ох, який же я лютий! Щоб йому добра не було! Щоб його лихоманка замучила, того розбійника кравця! Щоб його черти вхопили, того кравця! Щоб його чума задавила, того кравця! Хай тільки попадеться він мені зараз, цей негідник кравець, собака кравець, пройдисвіт кравець, я йому...

ЯВА 8

Пан Журден, кравець, учень кравця
з убранням для пана Журдена, лакей.

Пан Журден. Ага! Ось і ви! А я вже почав був на вас гніватися.

Кравець. Я ніяк не міг прийти раніше, пане. Уже й так довелося засадити аж двадцятеро хлопців за ваше вбрання.

Пан Журден. Ви мені прислали такі вузькі шовкові панчохи, що я ледве в них уліз. Ось маєте: аж дві петельки луснуло.

Кравець. Вони ще розтягнуться.

Пан Журден. Так, так, коли всі петельки луснуть. Та ще й черевики, що ви їх замовили для мене, страх як муляють мені ноги.

Кравець. Зовсім не муляють, пане.

Пан Журден. Як то не муляють?!

Кравець. Ні, вони зовсім вам не муляють.

Пан Журден. А я вам кажу, що муляють.

Кравець. Це вам тільки так здається.

Пан Журден. Того ѹ здається, бо я таки добре те відчуваю. Не боліло б, то не здавалося б!

Кравець. Гляньте-но: не кожний придворний має таке розкішне вбрання. Дивом дивуюся, як мені пощастило зробити вам такий строгий костюм, хоч і не чорного кольору, — для цього треба бути справді високим майстром. Б'юсь об заклад, що ѹ найкращий кравець не зуміє такого пошити.

Пан Журден. Що ж це таке? Ви пустили квіточки голівками донизу.

Кравець. Але ж ви ѹ слова не сказали, що хочете догори.

Пан Журден. А хіба про це треба говорити?

Кравець. Аякже. Усі аристократи носять тільки так!

Пан Журден. Аристократи носять голівками донизу?

Кравець. Авеж, пане.

Пан Журден. О! А ѹ справді гарно.

Кравець. Коли хочете, то я можу пустити їх і догори.

Пан Журден. Ні, ні.

Кравець. Ви тільки скажіть.

Пан Журден. Ні, кажу ж вам, не треба: ви добре зробили. А як ви думаєте, чи буде мені це вбрання до лиця?

Кравець. Ви ѹ питаете! Та жодний художник не зробив би своїм пензлем краще. Я маю одного учня: щодо штанів — це справжній геній, а другий у справі камзолів — просто герой.

Пан Журден. А перука ѹ пера пристойні?

Кравець. Усе як слід.

Пан Журден (*придивляючись до кравцевого вбрання*). Еге-ге, добродію кравець! А крам оцей дуже мені знайомий, — він же від моего останнього костюма, що ви мені пошили! Я впізнав його відразу.

Кравець. То був такий добрий крам, пане... Я не міг стриматися, щоб не відкрайти ѹ собі клаптик на вбрання.

Пан Журден. Так-то воно так, але навіщо ж було краяти від моего?

Кравець. Чи не хочете поміряти ваше нове вбрання?

Пан Журден. Аякже, давайте.

Кравець. Страйвайте! Це так не робиться. Я привів із собою людей, щоб одягнути вас під музику: таке вбрання одягається звичайно з церемонією. Ей! Увійдіть-но сюди!

(Переклад із французької Ірини Стешенко)

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Чому панові Журдену не сподобався новий одяг? 2. Які аргументи наводить кравець? Чи справили вони вплив на Журдена? 3. Як ви думаете, для чого Журденові новий костюм? 4. Які риси характеру виявляються в образі кравця? Назвіть їх і наведіть відповідні цитати з тексту. 5. Охарактеризуйте пана Журдена в цій сцені.

Для обговорення. 1. Чи вміє пан Журден бути практичним і спостережливим? Доведіть. 2. Яка риса домінує в характері Журдена?

ЯВА 9

Пан Журден, кравець, учень кравця, учні кравця,
що танцюють, лакей.

Кравець (*до учнів*). Одягніть це вбрання на пана Журдена так, як ви вдягаєте вельможних осіб.

ПЕРШИЙ ВИХІД БАЛЕТУ

Чотири хлопці, танцюючи, наближаються до пана Журдена. Двоє знімають з нього штани для вправ, а двоє інших — камзол; після цього, рухаючись увесь час у такт, вони вдягають на нього нове вбрання. Пан Журден походить між них, а вони роздивляються, чи добре той костюм на нього пристосований.

Учень кравця. Шляхетний пане, зробіть ласку, дайте хлопцям дешию, щоб вони випили за ваше здоров'я.

Пан Журден. Як ти на мене сказав?

Учень кравця. Шляхетний пане.

Пан Журден. «Шляхетний пане»! Ось воно що значить вдягнутися так, як одягаються вельможні особи! А вдягнешся по-міщанському, то на тебе зроду не скажуть «шляхетний пане». (*Даючи гроши*). Маєш, оце тобі за «шляхетного пана».

Учень кравця. Дуже вам вдячні, ваша ясновельможність.

Пан Журден. «Ясновельможність»! Ото! «Ясновельможність»! Постривай, друже мій... «Ясновельможність» теж дечого варта; це ж неабияка дрібничка — «ясновельможність»! Маєш! Ось що дає тобі його ясновельможність.

Учень кравця. Ваша ясновельможність, ми всі вип'ємо за здоров'я вашої світlostі.

Пан Журден. «Вашої світlostі»! Ого-го! Стривай, не йди ще. До мене — «ваша світlostе»! (*Стиха, набік*). От, їй-право, якщо дійде до «високості», — увесь гаманець йому віддам. (*Уголос*). Тримай, ось тобі за мою «світлість»!

Учень кравця. Глибока вам дяка, ваша ясновельможність, за вашу ласку.

Пан Журден (*набік*). Добре зробив, що спинився, а то я б йому всього гаманця віддав.

(Переклад із французької Ірини Стешенко)

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. За що пан Журден готовий щедро винагородити учня кравця? 2. Яке значення пан Журден надає своєму вбранню? 3. Які засоби комічного використано в цій частині п'єси?

Для обговорення. Прокоментуйте останню фразу яви 9. Чи вміє пан Журден рахувати гроші?

ДІЯ ТРЕТЬЯ

ЯВА 1

Пан Журден, два лакеї.

Пан Журден. Ідіть за мною. Я хочу пройтися трохи в новому вбранні, показати себе в місті, та глядіть мені: ідіть слідом за мною, не відставайте ні на крок, — нехай усі бачать, що ви мої лакеї.

Лакей. До ваших послуг, пане.

Пан Журден. Покличте до мене Ніколь: мені треба їй дещо наказати. Стійте, ось вона сама йде.

ЯВА 2

Пан Журден, Ніколь, два лакеї.

Пан Журден. Ніколь!

Ніколь. Прошу?

Пан Журден. Слухай-но...

Ніколь (*сміючись*). Xi-xi-xi-xi!

Пан Журден. Ти чого смієшся?

Ніколь. Xi-xi-xi-xi-xi!

Пан Журден. Що з цим паскудним дівчиськом?

Ніколь. Xi-xi-xi! На кого ви схожі! Xi-xi-xi!

Пан Журден. Що таке?

Ніколь. Ах, ах! Боже ж ти мій! Xi-xi-xi-xi!

Пан Журден. Ти що ж це, нахабнице... з мене смієшся?

Ніколь. Ні, ні, пане, як то можна?.. Xi-xi, xi-xi-xi-xi!

Пан Журден. Ось ну лише засмійся ще раз! Постривай, заробиш від мене.

Ніколь. Ніяк не можу спинитися, пане. Xi-xi-xi-xi, xi-xi!

Пан Журден. Ти не перестанеш?

Ніколь. Даруйте, паночку, але ж ви такі кумедні, що я ніяк не втримаюся від сміху. Xi-xi-xi!

Пан Журден. Ні, ви гляньте-но, яка зухвалість!

Ніколь. Ой, ви ж такі кумедні-прекумедні в цьому вбранні! Xi-xi!

Пан Журден. Я ж тобі...

Ніколь. Вибачте, будь ласка. Xi-xi-xi-xi!

Пан Журден. Слухай-но, якщо ти зараз же не перестанеш, — присягаюся, я дам тобі такого ляпаса, якого ти ще зроду не діставала.

Ніколь. Гаразд, пане! Уже перестала, я не сміятимуся більше.

Пан Журден. То ж то! Ти мені гляди! Поприбраєш зараз же...

Ніколь. Xi-xi!

Пан Журден. Поприбраєш як слід...

Ніколь. Xi-xi!

Пан Журден. Поприбраєш, кажу тобі, у залі, та...

Ніколь. Xi-xi!

Пан Журден. Ти знову?

Ніколь (*падаючи від сміху*). Страйвайте, пане, краще побийте мене, а тільки дайте насміятися досхочу — так мені буде легше. Xi-xi-xi-xi!

Пан Журден. Ой, як візьмуся я за тебе...

Ніколь. Пане, я просто лусну, якщо не посміюся... Xi-xi-xi!

Пан Журден. Ну, чи бачив хто коли таку негідницю? Зухвало сміється простісінько мені у вічі, замість того, щоб слухати моїх наказів!

Ніколь. Що ви бажаєте, щоб я зробила, пане?

Пан Журден. Бажаю, щоб ти, дурисвітко, поприбирала добре в кімнатах; до мене незабаром мають завітати гости.

Ніколь (*підводячись*). Ax! Далебі, я вже не маю більше охоти сміятися! Усі ваші гості завжди такого понароблюють, так понасмічують у кімнатах, що від самого цього слова в мене починає псуватися настрій.

Пан Журден. Може, ти бажаєш, щоб я заради тебе позамикав двері для всіх знайомих?

Ніколь. Принаймні для декого з них не завадило б їх замкнути.

ЯВА 3

Пані Журден, пан Журден, Ніколь, два лакеї.

Пані Журден. Горенько! Цього ще бракувало! Що це ти нап'ялив на себе, чоловіче? Чи не задумав часом людей посмішити, що вбрався, наче городнє опудало? Чи хочеш, щоб на тебе всі пальцями тицяли?

Пан Журден. Тільки дурні та дурелі, жінко, тицятимуть на мене пальцями.

Пані Журден. Уже й так тицяють. З твого поводження давно вже всі сміються.

Пан Журден. Хто ж оті всі, дозвольте запитати?

Пані Журден. Усі ті, що мають здоровий глузд і розумніші за тебе. А мені просто сором дивитися на все, що ти виробляєш. Власної господи не впізнати! Можна подумати, що в нас щодня якесь свято — тільки те й робиться, що з ранку й до смерку на скрипках терликають і пісень горлають. Бідні сусіди, ніколи не мають спокою.

Ніколь. Пані правду кажуть. Я не зможу дотримувати в господарстві порядку, якщо тут швендятиме така сила всякого люду. Понаносить сюди на підошвах болота мало не з цілого міста, а біdnй Франсуазі — робота! Вона геть змучилася, натираючи щодня підлоги після ваших славнозвісних учителів, які до нас учащають.

Пан Журден. Ой Ніколь, гляди! Ну й служниця ж у нас! Проста селючка, а така гостра на язик!

Пані Журден. Ніколь має рацію. А розуму в неї більше, ніж у тебе. Ну, скажи, будь ласка, нашо тобі здався вчитель танців у твої роки?

Ніколь. А ото довготелесий фехтувальник? Цілий будинок здригається, коли він гупас ногами... І незчується, як він усю підлогу нам у залі повивертає.

Пан Журден. Цитьте ви, і покоївко, і жінко!

Пані Журден. Може, ти хочеш вивчитися танцювати на старість, коли тобі вже ноги відбере?

Ніколь. Може, вам заманулося когось убити?

Пан Журден. Цитьте, я вам кажу! Нічого ви не тямите — ні одна, ні друга. Вам і не збагнути, які це дає переваги.

Пані Журден. Ти подумав би краще, як дочку заміж віддати: вона в нас якраз на порі.

Пан Журден. Я подумаю про це, коли нагодиться добра партія для неї, а тим часом хочу думати про те, щоб самому дечого хорошого навчитися.

Ніколь. Я чула, пані, що вони, щоб ситіша юшка варилася, ще й учителя філософії собі найняли.

Пан Журден. Авеж. Я хочу розуму набратися, щоб не пасти задніх у пристойному товаристві.

Пані Журден. А чи не пішов би ти краще до школи, щоб тебе там добре відшмагали на старості літ? (...)

(Переклад із французької Ірини Стешенко)

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Як пан Журден уявляє своє входження у вище товариство? 2. Чому Ніколь не може втриматися від сміху? 3. Які оцінки вона ви- словлює? 4. Як пані Журден ставиться до примих свого чоловіка?

Творче завдання. Прокоментуйте фразу пана Журдена: «Я хочу розуму набратися, щоб не пасти задніх у пристойному товаристві». Що він вкладає в поняття «розум» і «пристойне товариство»?

ЯВА 11

Коментарі

Пан Журден стоїть на заваді коханню своєї дочки Люсіль і Клеонта, який не має багато грошей, але має гідність і бажання чесно зробити свою кар'єру. Пан Журден хоче віддати дочку заміж за аристократа, незважаючи на її почуття. Під час першої прем'єри п'єси найбільше обурення у великосвітської публіки викликав образ Клеонта, котрий не тільки не приховував свого низького походження, а, навпаки, підкреслював його, проголошуючи, що титули та звання не мають жодного значення, бо головне для людини — це її розум і високі моральні якості.

Пані Журден, Клеонт, Люсіль, Ков'єль, Ніколь.

Пані Журден. Дуже рада вас бачити, Клеонте; ви нагодилися саме до речі. Зараз прийде мій чоловік, скористайтесь нагодою й попросіть його віддати за вас Люсіль.

Клеонт. Ах, пані, які це солодкі слова! Як вони збігаються з моїми власними бажаннями! Чи міг я чекати на такий приємний наказ, чи міг я сподіватися на таку велику ласку?

ЯВА 12

Клеонт, пан Журден, пані Журден, Люсіль, Ков'єль, Ніколь.

Клеонт. Добродію, я вирішив обійтися без посередників і дозволяю собі звернутися до вас із проханням... Є одна річ, про яку я давно вже мрію. Це прохання надто важливе для мене, і тому я звертаюся до вас сам особисто. Отже, скажу вам без манівців: честь бути вашим зятем така для мене велика, що я вважав би себе найщастливішою людиною у світі, коли б міг заслужити такої ласки.

Пан Журден. Перше, ніж дати вам відповідь, добродію, я попрошу вас сказати мені: ви шляхетного роду?

Клеонт. Добродію, більша частина людей відповідає на таке запитання позитивно: слово сказати легко. Видавати себе за шляхетного тепер ніхто не соромиться, і такий звичай дозволяє носити крадену назву. Але я, щиро кажучи, дивлюся на такі речі трохи інакше. Я вважаю, що всякий обман принизжує порядну людину. Негідно ховати своє справжнє походження, з'являтися товариству на очі під чужим титулом, видавати себе не за те, що ми є насправді. Звичайно, мої предки займали почесні посади, сам я чесно прослужив шість років у війську, і достатки мої такі, що сподіваюся зайняти не останнє місце в товаристві, проте, незважаючи на все це, я не маю бажання привласнювати собі те звання, яке не належить мені з народження, хоч може, інші на моєму місці йуважали б, що вони мають право це зробити; отже, скажу вам відверто, я — не шляхетного роду.

Пан Журден. Дозвольте, добродію, потиснути вашу руку, проте дочка моя — не для вас.

Клеонт. Чому?

Пан Журден. Ви не шляхетний — ви не матимете моєї дочки.

Пані Журден. Шляхетний! Що тобі до того шляхетства? Хіба ми самі від ребра Людовіка Святого походимо, чи що?

Пан Журден. Ціть, жінко! Я вже бачу, до чого воно йдеться!

Пані Журден. Хіба ж ми з тобою самі не чесні міщани з діда-прадіда?

Пан Журден. Ото хтось тебе за язика тягне!

Пані Журден. Та хіба ж твій батько любісінько не був таким самим крамарем, як і мій?

Пан Журден. Ото кляті баби! Не дадуть і слова сказати! Якщо твій батько й був крамарем, — тим гірше для нього; що ж до моого, то так його може лише лихий язик називати. Кажу вам востаннє: я хочу, щоб мій зять був високого роду.

Пані Журден. Твоїй дочці потрібен чоловік до пари: для неї чесний, заможний, гарний на вроду хлопець багато кращий від будь-якого шляхтянчика — жебрака та потвори.

Ніколь. Що правда, то правда! Бачили ми в нашому селі одного паничика... Такий тюхтій, такий йолоп, що й у цілому світі другого такого не стрінеш!

Пан Журден (*до Ніколь*). Щить, грубіянко! Вічно втручаєшся в розмову. Добра для дочки маю чимало, тільки почестей мені бракує, тож і хочу я зробити з неї маркізу.

Пані Журден. Маркізу?

Пан Журден. Еге ж, маркізу.

Пані Журден. Ой лишечко! Крий нас, Боже!

Пан Журден. Це вже вирішена справа.

Пані Журден. Ну, то я тобі скажу, що цього ніколи не буде. Нерівний шлюб завжди нещасливий. Не хочу я, щоб мій зять дорікав моїй дочці ріднею, щоб мої онуки соромилися називати мене бабунею. Та коли б вона приїхала до мене в гостину в екіпажі, вельможною дамою, та не вклонилася б, бува, комусь із наших сусідів, то її і вся вулиця засміяла б! «Гляньте-бо, — загомоніли б усі, — як оця пані маркіза носа задерла! А це ж Журденова дочка, яка ще недавнечко, малою дитиною, уважала за велике щастя погратися з нами у “вельможну даму”. Колись не була вона такою пихатою, адже ж обидва діди її торгували сукном коло брами Святого Інокентія. Надбали своїм діткам добра, грошеняток та її розплачуються тепер, мабуть, недешево на тім світі за те, що приdbали! Чесній-бо людині зроду так не розбагатіти». Не хочу я поговору! Одне слово, я хочу такого зятя, щоб він мені дякував за мою дочку, щоб я могла йому по-простому сказати: «Ну ж бо, зятько, а сідай-но лишень до столу та пообідай з нами».

Пан Журден. Отак собі міркують обмежені люди: не мають навіть бажання видряпатися знизу нагору! Досить балачок! А таки наперекір вам усім моя дочка буде маркізою! А як розлютуєш мене ще дужче, то я з неї герцогиню зроблю!

(Переклад із французької Ірини Стешенко)

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Чому пан Журден не хоче видати свою дочку заміж за Клеонта? 2. Хто підтримує Клеонта в цій ситуації? Чому? 3. Які чесноти Клеонта розкриваються в його розмові з паном Журденом? 4. Як ви думаете, на чиєму боці автор?

Для обговорення. 1. Як розуміють «шляхетність» пан Журден і Клеонт? 2. А як ви розумієте поняття «шляхетність»?

Коментарі

Маючи ніжне почуття до Дорімени, пан Журден просить Доранта всіляко сприяти його коханню, що має також допомогти йому відчинити двері у вище товариство. Дорант має власні інтереси (діамант, що Журден передав через нього Дорімені, Дорант дарує від свого імені). У той час кохання розумілося як «любовна гра», де є своя стратегія та тактика, де за допомогою гри можна було зробити кар'єру. Мольєр протиставляє цій грі, фальшу справжні почуття Клеонта та Люсіль. А пан Журден змальований сатирично, оскільки в стосунках із жінкою його хвилює передовсім те, щоб він діяв за прийнятими у вищому світі «правилами».

Пан Журден, Дорімена, Дорант.

Пан Журден (*зробивши два поклони, спиняється занадто близько біля Дорімени*). Відступіться трохи далі, пані.

Дорімена. Що?

Пан Журден. На один крок, будьте ласкаві.

Дорімена. Що таке?

Пан Журден. Відступіться трохи, щоб я міг ще втретє вам уклонитися.

Дорант. Маркізо, пан Журден розуміється на витонченому поводженні.

Пан Журден. Це мені така честь, пані, що ви зробили мене щасливим... Я такий радий, що маю щастя... Ви були такі добрі... що обдарували мене такою ласкою... що вшанували мене своєю високою присутністю. Коли б я був гідний бути гідним такої гідності, як ваша... коли б само небо... із заздрості до моого щастя... послало мені... дало мені перевагу... щоб я міг заслужити... так би мовити...

Дорант. Досить, досить, пане Журдене! Пані не любить довгих компліментів. Вона й без них багато вже чула про ваш гострий розум... (*Стіха до Дорімени*). У цього доброго міщанина, як бачите, велими кумедні манери.

Дорімена (*стіха до Доранта*). Так, це відразу впадає в очі.

Дорант. Пані, дозвольте відрекомендувати вам моого найкращого друга...

Пан Журден. Це надто багато честі для мене...

Дорант. ....Людину дуже шляхетну.

Дорімена. Я відчуваю до нього глибоку повагу.

Пан Журден. Я ще нічого не зробив, пані, щоб заслужити такої ласки.

Дорант (*стіха до пана Журдена*). Глядіть же: ані найменшого натяку на діамант, який ви їй подарували...

Пан Журден (*стіха до Доранта*). А чи можна хоч поцікавитися, чи припав він їй до вподоби?

Дорант (*стіха до пана Журдена*). Та що ви! Боронь, Боже! То було б з вашого боку страх як нечемно. Якщо ви бажаєте поводитися так, як годиться у вищуканому товаристві, то вдавайте, ніби то не ви його подарували. (*Уголос*). Пан Журден, маркізо, каже, що він щасливий вітати вас у своїй господі.

Дорімена. Це для мене велика честь.

Пан Журден (*стиха до Доранта*). Який я вдячний вам, пане, що ви за-
кинули їй добре слівце за мене!

Дорант (*до пана Журдена*). Я ледве вмовив її поїхати до вас.

Пан Журден (*стиха до Доранта*). Не знаю, чим вам віддячити.

Дорант. Він каже, пані, що ви — красуня над красунями.

Дорімена. Він дуже ласкавий до мене.

Пан Журден. Пані, то ви дуже ласкаві до мене, що ви...

Дорант. А чи не час уже й про обід подумати? (...)

(Переклад із французької Ірини Стешенко)

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Розкрийте підтекст кумедної сцени з поклонами пана Журдена. 2. Про що стиха говорять між собою Дорант і Дорімена? Як вони ставляться до пана Журдена? 3. Чому Дорант просить пана Журдена мовчати про діамант? Яка риса характеру Доранта виявляється в цій сцені? 4. Чому Дорант перериває пана Журдена наприкінці яви?

Порівнюємо. Зіставте почуття до Дорімені пана Журдена й Доранта. Хто з них, на вашу думку, більш щирий?

Творче завдання. Про що не сказав Дорімені Журден у цій яві? Продовжте (усно) від його імені обірване речення.

ДЛЯ П'ЯТА

Коментарі

У четвертій дії слуга Ков'ель вигадує план, за допомогою якого можна буде одружити Клеонта з Люсіль. Знаючи захоплення пана Журдена знатними титулами, Ков'ель вирішив «посвятити» пана Журдена в «мамамуші», а Люсіль видати за «сина турецького султана». Цей план удається. У п'ятій дії настає щаслива розв'язка комедії. Тут збираються всі учасники п'єси.

ЯВА 7

Пані Журден, Клеонт, пан Журден, Люсіль,
Дорант, Дорімена, Ков'ель.

Пані Журден. Як? Це що таке? Кажуть, що ти хочеш видати свою дочку за якогось маскарадного блазня?

Пан Журден. Чи ти замовкнеш, нахабнице? Вічно осою у вічі лізеш, ніяк тебе на добрий розум не наставиш!

Пані Журден. Це тебе ніяк на добрий розум не наставиш! Що далі, то більше безглаздя! Що ти надумав і до чого тут це зборище?

Пан Журден. Я хочу видати нашу дочку за сина турецького султана.

Пані Журден. За сина турецького султана?!

Пан Журден. Атож. (*Показуючи на Ков'еля*). Негайно ж вислови йому свою пошану через цього перекладача.

Пані Журден. Навіщо мені той перекладач! Я й сама скажу йому просто у вічі, що дочки моєї він не бачитиме ніколи.

Спектакль
«Міщанин-шляхтич»
театра «Буфф дю Нор»
(Франція)

Пан Журден. Чи ти замовкнеш нарешті, кажу тобі ще раз!

Дорант. Як, пані Журден! Та невже ви відмовляєтесь від такої честі? Невже ж ви не хочете, щоб його турецька високість був вашим зятем?

Пані Журден. Боже мій, пане, не суньте ви свого носа до чужих справ!

Дорімена. Чи ж можна відмовлятися від такої великої честі?

Пані Журден. Я б і вас попросила, шановна пані, не турбуватися тим, що вас зовсім не обходить!

Дорант. Ми дбаємо насамперед про вас. Нам дуже близькі ваші інтереси — ми ж бо ваши друзі.

Пані Журден. Чудово обійдуся я й без вашої дружби.

Дорант. Таж ваша дочка сама дала згоду виконати бажання свого батька.

Пані Журден. Моя дочка згодна одружитися з турком?

Дорант. Звичайно.

Пані Журден. Вона може забути Клеонта?

Дорант. Чого часом не зробиш, щоб перетворитися на вельможну даму!

Пані Журден. Я задушу її власними руками, якщо вона встругне таку штуку!

Пан Журден. Безглузде базікання! Сказано тобі раз — весілля буде, та й по всьому!

Пані Журден. А я тобі кажу, що не буде нічого!

Пан Журден. Ах, скільки зайвого галасу!

Люсіль. Мамо...

Пані Журден. Геть від мене, гидке дівчисько!

Пан Журден (*до пані Журден*). Що?! Ти її лаєш за те, що вона послухалася батька?

Пані Журден. Ато ж. Вона так само й моя дочка, як і твоя.

Ков'єль (*до пані Журден*). Пані...

Пані Журден. А ви що маєте мені сказати?

Ков'єль. Одне слово.

Пані Журден. Дуже мені потрібне ваше слово!

Ков'єль (до пана Журдена). Пане, якщо дружина ваша захоче вислухати мене один на один, то я обіцяю вам, що вона дасть свою згоду на все, що схочете.

Пані Журден. Нічого знати не хочу!

Ков'єль. Та ви тільки вислухайте мене!

Пані Журден. Ні.

Пан Журден (до пані Журдена). Вислухай його!

Пані Журден. Ні, я не хочу його слухати!

Пан Журден. Він тобі скаже...

Пані Журден. Не хочу я, щоб він до мене балакав!

Пан Журден. Сто чортів! Ну, та й уперта ж! Чи тобі що станеться, як ти його вислухаєш?

Ков'єль. Ви тільки вислухайте мене, а тоді робіть, як самі знаєте.

Пан Журден. Ну, що там таке?

Ков'єль (стиха до пані Журдена). Ми вже цілісіньку годину подаємо вам різні знаки, пані. Невже ж ви ще й досі не бачите, що все це робиться тільки для того, щоб підлаштуватися під пана Журдена з його кумедними химерами? Ми намагаємося обдурити його цим маскарадом. Адже це сам Клеонт — оцей син турецького султана.

Пані Журден (стиха до Ков'єля). Ага-а-а!

Ков'єль (стиха до пані Журдена). А я, Ков'єль, перекладач при ньому.

Пані Журден (стиха до Ков'єля). Ага! Ну, коли так — я здаюсь.

Ков'єль (стиха до пані Журдена). Тільки і взнаки не давайте.

Пані Журден (уголос). Так! То інша річ. Гаразд, даю згоду на цей шлюб.

Пан Журден. Ох! Нарешті всі до розуму прийшли! (*До пані Журдена*). От бачиш, а ти ще не хотіла його вислухати! Я знав, що він пояснить тобі, що то значить — син турецького султана.

Пані Журден. Він мені все пояснив як слід, і тепер я задоволена. Треба послати по нотаря.

Дорант. Чудова ідея! А щоб ви, пані Журден, зовсім заспокоїлися й від сьогодні перестали ревнувати вашого шановного чоловіка, то той самий нотар, що підпише контракт вашої дочки, підпише й мій шлюбний контракт із маркізою.

Пані Журден. І на це залюбки даю мою згоду.

Пан Журден (стиха до Доранта). Це ви для того, щоб відвести її очі?

Дорант (стиха до пана Журдена). Нехай собі втішається цією вигадкою.

Пан Журден (стиха). Гаразд, гаразд! (*Уголос*). Пошліть по нотаря!

Дорант. А поки він прийде й складе шлюбні контракти, давайте подивимося наш балет і потішими ним його турецьку високість.

Пан Журден. Бліскуча думка! Ходімо ж сядьмо на свої місця.

Пані Журден. А Ніколь?

Пан Журден. Я віддаю її перекладачеві, а мою жінку хай бере, хто хоче!

Ков'єль. Дуже вам дякую, пане! (*Набік*). От йолоп так йолоп! Другого такого й у цілому світі не знайдеш!

Комедія закінчується балетом.

(Переклад із французької Ірини Стешенко)

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Які риси характеру пана Журдена використали для здійснення плану Ков'єля? 2. Як реагує пані Журден на те, що відбувається? Що її врешті-решт переконало дати згоду на шлюб Клеонта та Люсіль? 3. Хто з присутніх нічого не відав про те, що відбувається насправді? 4. Чому, на вашу думку, Мольєр віддає останні слова в п'єсі Ков'єлю?

Краса слова

Художнє новаторство Мольєра в драматургії. Спираючись на правила класицизму, Мольєр разом із тим зробив ряд важливих художніх відкриттів, що зумовили подальший розвиток жанру комедії. Він прагнув наблизити комедію до сучасності, умів бачити в конкретному типове, характерне для всього людства. Його образи, узяті із самого життя, надзвичайно правдиві й достовірні. Драматургував, що театр повинен відображати дійсність і вади людей, до того ж не тільки розважати глядачів, а й виховувати їх. Він розвивав два види комедії: комедію характерів і комедію положень, нерідко поєднуючи їх. Мольєр використовував у своїх п'єсах співи, музику й танці. Він умів майстерно поєднувати комічне та трагічне, і це надавало його персонажам особливої виразності. Він закликав акторів спостерігати дійсність, говорити на сцені живою мовою, грати природно й невимушено. Комедії Мольєра просякнуті народним духом, вони ґрунтуються на народних оцінках і поглядах.

O. Рамодін.

Ілюстрація
до твору Мольєра
«Міщанин-шляхтич».
1990-і роки

- Які оцінки дають учинкам і поведінці пана Журдена різні персонажі? З якими, на вашу думку, збігається авторська позиція?

Перевірте себе. 1. Що вам відомо про життя та творчість Мольєра? 2. Які художні відкриття він зробив у галузі жанру комедії? 3. Як змінилися класицистичні вистави в процесі драматургічної і театральної діяльності митця? 4. Визначте провідні проблеми п'єси «Міщанин-шляхтич». 5. Розкрийте символічне значення назви твору. 6. Які засоби комічного використовує Мольєр у п'єсі? Наведіть приклади з твору. 7. У чому виявляється народний характер сміху в комедії?

Радимо прочитати

Мольєр. Міщанин-шляхтич / переклад Ірини Стешенко. — К., 1993.

ЛІТЕРАТУРА ХХ–ХХІ ст.

У ПОШУКАХ СЕБЕ Й ВИСОКОГО ПОЛЬТОУ

Усе наше життя — це боротьба, злети та падіння, успіхи й розчарування... Ми намагаємося досягти високої мети, заповітної мрії, пізнати світ, але це не завжди вдається — підніматися вгору завжди важко... Тому для кожного з нас дуже важливо зрозуміти, для чого ми долаємо цей тернистий шлях. Для здійснення задуманого ми шукаємо підтримки й допомоги родини, близьких і друзів, запозичуємо позитивний досвід героїв літературних творів.

У цьому розділі ви познайомитеся з маленьким принцом, чайкою Джонастоном, з вашою ровесницею — польською школляркою Агнешкою, які мужньо долають складні випробування в житті, позбавляються оманливих ілюзій, знаходять своє місце в реальному світі. Герої творів допоможуть вам розправити плечі, знайти вихід із непростих життєвих ситуацій, побороти будь-які негаразди, визначити сенс свого існування. Тож не бійтесь розчарувань! Вирушайте в подорож разом із героями до пошуку істини!

Сторінки життя та творчості

Уявіть собі з висоти кілька сотень або навіть тисяч метрів Париж, Середземне море, Африку, Америку або інші землі... Антуан де Сент-Екзюпері все це бачив, бо він був не тільки письменником, а й пілотом, який облетів половину земної кулі. Згори йому було добре видно, яка маленька наша планета Земля, як живуть люди в спільному домі, як потрібно його всім разом оберігати... Тож які вони, люди, котрі населяють Землю? Що вони роблять для

А. де Сент-Екзюпері з братом і сестрами

своєї планети? Куди прагнуть? Цими запитаннями переймався А. де Сент-Екзюпері. Вони хвилюють нас і нині.

Антуа́н Мари́ Жан-Бати́ст Роже́ де Сент-Екзюпері народився в 1900 р. в м. Леоні (Франція). Його ім'я свідчить про належність до старовинного дворянського роду. Хоча він рано втратив батька, дитячі роки залишили в його серці гарні спогади. Діти (іх було п'ятеро) жили в справжньому палаці (Сент-Моріс де Реман),

де слухали казки матері про королів і принців, а потім самі вигадували про них різні історії. Антуан мав біляве кучеряве волосся й був трохи схожий на маленького принца...

Після закінчення школи ю колежу хлопець поїхав до Парижа, де навчався в Академії мистецтва на відділенні архітектури. У 1921 р. його призвали до французької армії. Він записався до авіаційного полку. Антуан склав екзамени на керування літаками. Служив на поштових авіалініях, випробовував нові літаки, здійснюючи далекі перельоти. Працював і військовим льотчиком. 15 разів потрапляв в аварії, але знову ю знову піднімався в небо, бо там відчував себе вільним і щасливим. Його посилали працювати в найвіддаленіші куточки світу. В африканському містечку Кап-Джубі (нині Тарфая — на краю пустелі Сахари, у Марокко) А. де Сент-Екзюпері був начальником аеропорту. Там він написав свій перший твір «Південний поштовий» (1929). А 1930 р. його відзначили високою нагороною Франції — орденом Почесного легіону за вагомий внесок у розвиток авіації. Незабаром співвітчизники письменника прочитали «Нічний політ» (1931), відзначений французькою премією «Феміна». 1938 р. вийшов друком роман «Планета людей», нагороджений Великою премією Французької академії. Якось повертаючись із Нью-Йорка, літак А. де Сент-Екзюпері потрапив в аварію в Гватемалі, після якої пілот довго не міг одужати.

Коли розпочалася Перша світова війна, він отримав призначення в діючу військову частину. Письменник-патріот здійснював бойові польоти. За мужність і геройзм був нагороджений Військовим хрестом. У 1940 р. вийшав до Нью-Йорка, де написав знамениту повість-казку «Маленький принц» (1942). Коли 1943 р. твір вийшов друком, пілот знову повернувся до французького війська. Він тепер керував швидкісним літаком «Лайтнінг» Р-38. 31 липня 1944 р. А. де Сент-Екзюпері вилетів з аеродрому Борго на острові Корсика в розвідку і — не повернувся...

Тривалий час ніхто не зінав, де і як він загинув. Тільки 1998 р. хтось із рибалок поблизу м. Марселя знайшов у морі браслет із написом «Консуело» (ім'я дружини письменника) й адресою видавництва в Нью-Йорку. 2003 р. у цьому районі Середземного моря було знайдено уламки літака пілота. Ця світла ю добра людина ніби розчинилася в небі, залишивши по собі, як комета, яскравий слід для всіх нас. І ми йдемо на це світло...

Прітча — повчальний алгоритичний твір, у якому розповідь підпорядкована моралі, повчальному змісту. Розповідь у притчі відбувається через узагальнені образи та метафоричні події. Будь-який жест, слово чи подія в притчі набувають філософського (універсального) змісту.

МАЛЕНЬКИЙ ПРИНЦ (1942)

Повість-казка

(Скорочено)

Історія створення. 1935 р. під час перельоту Париж–Сайгон А. де Сент-Екзюпері потрапив в аварію у Лівійській пустелі, що розташована в північно-східній частині Сахари (Африка). Враження від тієї аварії, а також випробування, що випали на долю Європи під час нацистської навали, спонукали письменника замислитися над долею світу й спільною відповідальністю людей за Землю.

Повість «Маленький принц» присвячена другові А. де Сент-Екзюпері — Леонові Верту. Це єврейський критик, журналіст, письменник, який під час Другої світової війни зазнав переслідувань. Присвята твору саме цій людині — не тільки данина дружбі, а й сміливий виклик автора нацизму й антисемітизму. Він боровся проти насильства словом і своїми «дитячими» малюнками, які створив до повісті.

Сюжет і композиція твору. У повісті-казці «Маленький принц» протиставлені два світи — дорослі та діти. Але не за віковими ознаками (адже пілот теж доросла людина, утім, він зберіг дитячу душу), а за їхніми уявленнями й ідеалами. Для дорослих більш важливими є власні справи, влада, багатство та честолюбство. А дитяча душа прагне іншого — взаєморозуміння, дружби, радості й краси. За допомогою антитези (дорослі та діти) розкривається основний конфлікт казки — зіткнення двох систем цінностей: справжніх і фальшивих, духовних і химерних. Надалі ця антитеза поглибується. Залишивши свою планету, маленький принц зустрічається з різними «дивними» дорослими, яких він не може зрозуміти.

Основою композиції повісті-казки «Маленький принц» є прийом мандрівки та діалоги. Зустрічі маленького принца з «дорослими» відтворюють загальну картину існування людства, яке втратило моральні цінності.

Філософський зміст повісті. У своїй повісті А. де Сент-Екзюпері порушив філософські проблеми: що таке суспільство, куди прямує людська цивілізація, як улаштований світ, місце людини в ньому тощо. У творі йдеться про необхідність повернення людям їхньої природної сутності, моральних орієнтирів, а також про пошук виходу з духовної темряви. Маленький принц не зупиняється на шляху до істини.

На початку твору пілот і маленький принц зрозуміли мову малюнків, а наприкінці — мову сердець. Маленький принц нарешті усвідомив, що він не самотній у Всесвіті — у нього є друг. А пілот із допомогою хлопчика теж пізнав важливі істини: «Вода буває потрібна й серцю», «Найголовнішого очима не побачиш».

Наприкінці твору з'являється образ криниці, що втілює духовний зміст буття. Цей образ увиразнює ідею відродження людяності, необхідності народження духовного світла в душі кожної людини.

Маленький принц повернувся на свою планету. Але він подарував пілотові на згадку зірки, що сміються. В образі зірок утілено зміст існування, який шукає кожна людина. Маленький принц пообіцяв пілотові, що коли той буде дивитися на небо, він буде бачити веселі мерехтливі vogники.

IV

 (...) Його рідна планета навряд чи більша, ніж будинок! Це не дуже ме-
не здивувало. Я добре знав, що, крім таких великих планет, як Зем-
ля, Юпітер, Марс, Венера, котрим дали імена, є ще сотні інших, і се-
ред них такі маленькі, що їх навіть у телескоп важко помітити. Коли якийсь
астроном відкриє таку планету, він дає їй не ім'я, а номер. Називає, скажімо:
астероїд 3251. У мене є серйозні підстави думати, що планета, з якої приле-
тів маленький принц, — астероїд В-612. Цей астероїд бачили тільки раз —

1909 року, його помітив у телескоп один турець-
кий астроном. (...)

Я залишки почав би цю повість так, як почи-
нають чарівну казку. Я хотів би сказати: «Був со-
бі маленький принц, який жив на планеті, трі-
шечки більшій за нього самого, і якому дуже
потрібен був друг...» Ті, хто розуміє життя, одра-
зу побачили б, що все це щира правда.

Я зовсім не хочу, щоб мою книжку читали
задля розваги. Мені стає так боляче, коли я згадую
свого маленького друга й розповідаю про нього.
Минуло вже шість років відтоді, як він разом із
своїм баранцем покинув мене. І я намагаюся роз-
повісти про нього, щоб не забути його. Це сумно,
коли забувають друзів. Не кожен має друга. (...)

V

Кожного дня я щось дізнавався про його планету, про те, як він вирушив звідти в мандри, як подорожував. Він розповідав про це поступово, між ін-
шим. Так на третій день я дізнався про трагедію з баобабами. Це теж сталося завдяки баранцеві, бо маленький принц, ніби пойнятій тяжким сумнівом,
раптом запитав мене:

- Скажи, правда ж, баранці їдять кущі?
- Так, це правда.
- О! Я радий.

Я не зрозумів, чому важливо, щоб баранці їли кущі. Але маленький принц додав:

— Виходить, вони й баобаби їдять?

Я сказав маленькому принцові, що баобаби — не кущі, а величезні, як дзвіниця, дерева, і хоча б він привів навіть цілий табун слонів, вони не з'їдять жодного баобаба.

Почувши про табун слонів, маленький принц засміявся:

— Їх довелося б поставити один на одного...

А тоді розважливо сказав:

— Перш ніж виростуть, баобаби спочатку бувають маленькі.

— Це правда! Але нашо тобі, щоб баранець їв маленькі баобаби?

— Ну як же? — відповів він, ніби мова йшла про щось зовсім очевидне.

І мені довелося добре подумати, доки я не зрозумів, у чому річ.

І справді, на планеті маленького принца, як і на всіх інших планетах, росли корисні трави й бур'яни. Отже, там є добре насіння корисних рослин і шкідливе насіння бур'янів. Але ж насіння невидиме. Воно спить, сховане в землі, доки якийсь насінинці не заманеться прокинутися. Тоді вона потягається й спершу несміливо пускає до сонця паросток — чарівну маленьку безневинну травинку. Якщо це редиска або троянда — хай собі росте. А коли це якийсь бур'ян — треба відразу, як тільки розпізнаеш той паросток, вирвати його з корінням. На планеті маленького принца було жахливе насіння... То насіння баобабів. Ґрунт планети був геть уражений цим насінням. А баобаб — така рослина, що коли розпізнаеш її надто пізно, то вже ніколи не позбудешся. Він захарастиТЬ усю планету. Він проб'є її своїм корінням. І якщо планета дуже маленька, а баобабів дуже багато, вони розірвуть її на шматки.

— Є таке правило, — казав мені згодом маленький принц. — Прибрався сам уранці — ретельно прибери і свою планету. Треба виrivати баобаби відразу ж, як тільки побачиш, що то не троянди, бо молоді паростки троянд і баобабів майже однакові. Це дуже нудна робота, але й дуже легка. (...)

X

Планета маленького принца була поблизу астероїдів 325, 326, 327, 328, 329 і 330. Отож він і почав з того, що відвідав їх, — треба ж було чимось зайнятися й чогось навчитися. На першому астероїді жив один король. Убраний у пурпур і горностай, він сидів на троні — зовсім простому, а проте величному.

— А, ось і підданий! — вигукнув король, побачивши маленького принца. (...)

— Можна мені сісти? — несміливо поцікавився маленький принц.

— Наказую тобі сісти! — відповів король і велично підібрав полу своєї горностаєвої мантії.

Одне дивувало маленького принца. Планета була зовсім маленька. Чим же міг король тут правити?

— Вибачте, ваша величність, — озвався він, — дозвольте запитати...

- Наказую: питай! — поспіхом мовив король.
- Ваша величносте... чим ви правите?
- Усім, — дуже просто відповів король.
- Усім?

Король скромним жестом показав на свою планету й на інші та на зірки.

- І всім цим ви правите? — перепитав маленький принц.

— Усім — одказав король.

Бо він був не тільки абсолютний монарх, а й володар Усесвіту.

- І зорі скоряються вам?

— Ну, певно, — підтверджив король. — Зорі негайно виконують мої накази.

Я не терплю непокори...

Така могутність викликала захоплення в маленького принца. От би йому таку владу, тоді б він зміг милуватися заходом сонця не сорок чотири рази на день, а сімдесят два, або навіть сто чи двісті разів, і ніколи не пересуваючи стільця! Згадавши свою покинуту маленьку планету, він трохи засумував і наважився попросити короля:

— Мені хотілося б подивитись, як заходить сонце... Зробіть ласку... Нажажіть сонцю заходити...

— Якщо б я звелів своєму генералові літати, як метелик, з квіткою на квітку, або написати трагедію, або обернутися на морського птаха, і генерал не виконав би наказу, то хто був би в тому винен — він чи я?

— Ви, ваше величносте, — твердо відповів маленький принц.

— Точно, — згодився король. — Від кожного треба вимагати тільки те, що він може зробити. Основою влади має бути передусім розум. Якщо ти накажеш своєму народові кинутись у море, він зробить революцію. Я маю право вимагати покори, бо мої накази розумні.

— А як же мій захід сонця? — нагадав маленький принц, який, спитавши про щось, ніколи не відступав, доки не діставав відповіді.

— Буде тобі й захід сонця. Я зажадаю, щоб воно зайшло. Але у своїй мудрості правителя почекаю, коли будуть сприятливі умови.

— А коли це буде? — поцікавився маленький принц.

— Гм... гм... — відповів король, спочатку заглянувши у товстий календар. — Це буде... гм, гм... сьогодні, це буде о сьомій годині сорок хвилин вечора. І тоді ти побачиш, як точно виконуються мої накази.

Маленький принц позіхнув. Шкода, що тут не завжди можна побачити захід сонця. І потім уже він трохи нудьгував.

— Мені більше тут нічого робити, — сказав він королю. — Пора в дорогу.

— Залишся! — мовив король, дуже гордий з того, що в нього є підданий. — Залишся, я призначу тебе міністром.

— Міністром чого?

— Міністром... міністром юстиції.

— Але ж тут нікого судити!

— Це невідомо, — заперечив король. — Я ще не все королівство оглянув. Я дуже старий, для карети немає в мене місця, а ходити пішки стомлююся.

Маленький принц нахилився й ще раз глянув на другий бік планети.

— О! Я вже подивився! — вигукнув він. — Там більше нікого немає.

— Тоді судитимеш самого себе, — відповів король. — Це важче. Себе судити набагато важче, ніж інших. Якщо ти зможеш правильно судити самого себе, то ти справді мудрий.

— Сам себе я хоч де можу судити, — сказав маленький принц. — Немає чого мені тут жити. (...)

«Дивні люди ці дорослі», — подумав маленький принц, мандруючи далі.

XI

На другій планеті жив честолюбець.

— А-а, ось і шанувальник прибув! — скрикнув він, ще здалеку помітивши маленького принца.

Адже для пихатих усі інші — їхні шанувальники.

— Добриден, — сказав маленький принц, — який смішний у вас капелюх.

— Це для вітання, — пояснив честолюбець. — Щоб кланятися, коли мене вітають. На жаль, сюди ніхто ніколи не приходить.

— Он як? — сказав маленький принц, нічого не зрозумівши.

— Поплескай у долоні, — порадив йому честолюбець.

Маленький принц поплескав у долоні. Честолюбець, трохи піднявши капелюха, поштivo вклонився.

«Тут цікавіше, ніж у короля», — подумав маленький принц. І знову почав плескати в долоні. А честолюбець, піднімаючи свого капелюха, знову кланявся.

Через п'ять хвилин ця одноманітна гра стомила маленького принца.

— А що треба зробити, щоб капелюх упав? — спитав він.

Але честолюбець не почув. Пихаті люди не чують нічого, крім похвали.

— Ти справді шануєш мене? — спитав він маленького принца.

— А що означає — шанувати?

— Шанувати — значить визнавати, що я найвродливіший, найкраще вдягнутий, найбагатший і найрозумніший на планеті.

— Але ж на твоїй планеті ти один!

— Зроби мені ласку, усе одно шануй мене!

— Я шаную, — сказав маленький принц, легенько стенувши плечима, — та яка тобі від того користь?

І він утік від честолюбця.

«Ці дорослі — таки дуже дивні люди», — простодушно подумав він, мандруючи далі. (...)

XX

Сталося так, що після довгих блукань, пройшовши через піски, скелі й сніги, маленький принц нарешті знайшов дорогу. А всі дороги ведуть до людей.

— Добрий день, — сказав він.
То був сад, повний квітучих троянд.

— Добрий день, — відповіли троянди.
Маленький принц подивився на них. Усі вони були схожі на його квітку.
— Хто ви? — уражений, спитав він.
— Ми — троянди, — сказали квіти.
— А-а!.. — мовив маленький принц.

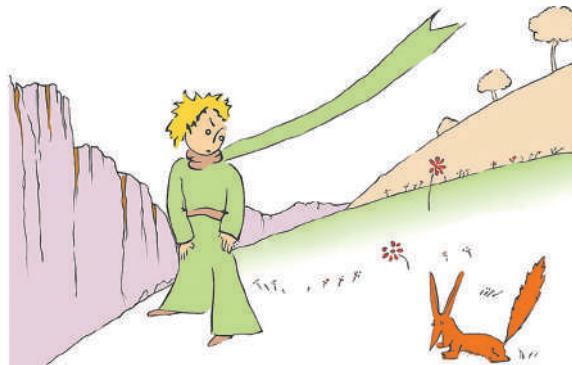
І відчув себе дуже нещасним. Його квітка розповідала йому, що вона одна така в усьому світі. А ось тут було п'ять тисяч таких же квіток, в одному тільки саду!

«Й було б дуже прикро, якби вона побачила це! — подумав маленький принц. — Вона б страшенно розкашлялась і вдала, що вмирає, аби тільки не стати смішною. А я мусив би прикидатися, ніби доглядаю її, бо інакше, щоб принизити мене, вона справді могла б умерти...»

А потім він ще сказав собі: «Я думав, що маю таке багатство — єдину у світі квітку, а то звичайнісінька троянда й три вулкани, які сягають мені до колін і з яких один погас, можливо, назавжди — цього замало, щоб бути великим принцом...» І, упавши на траву, він заплакав.

XXI

Отоді й з'явився лис.
— Добрий день, — сказав лис.
— Добрий день, — чемно відповів маленький принц і озирнувся, проте нікого не побачив.

— Я тут, — пролунав голос, — під яблунею.
 — Хто ти? — спитав маленький принц. — Ти такий гарний...
 — Я — лис, — сказав той.
 — Пограйся зі мною, попросив маленький принц. — Мені так сумно...
 — Я не можу з тобою гратися, — відказав лис. — Я не приручений.
 — О! Вибач, — мовив маленький принц.

І, подумавши, додав:

— А що означає «приручити»?
 — Ти нетутешній, — сказав лис. — Що ти шукаєш?
 — Я шукаю людей, — відповів маленький принц. — А що означає «приручити»?

— Люди, — сказав лис, — мають рушниці й ходять на полювання. Це так ускладнює життя! І ще вони розводять курей. Це єдина користь од них. Ти шукаєш курей?

— Ні, — мовив маленький принц. — Я шукаю друзів. А що означає «приручити»?
 — Це давно забуте поняття, — сказав лис. — Воно означає привернути до себе. (...)

Лис замовк і довго дивився на маленького принца.

— Будь ласка... приручи мене!

— Я б з радістю, — відповів маленький принц, — але в мене мало часу. Мені ще треба знайти друзів і дізнатися про багато різних речей.

— Дізнатися можна тільки про те, що приручиш, — сказав лис. — У людей уже немає часу про щось дізнатися. Вони купують речі готовими в торговців. Але ж немає таких торговців, що продавали б друзів, і тому люди вже не мають друзів. Якщо хочеш мати друзів — приручи мене! (...)

Маленький принц пішов подивитися на троянди.

— Ви зовсім не схожі на мою троянду, — сказав він їм, — ви ще ніщо. Ніхто вас не приручив, і ви нікого не приручили. Ви такі, як раніше був мій лис. Він був схожий на сто тисяч інших лисів. Але я з ним потоваришував, і тепер він став єдиним у цілому світі...

І маленький принц повернувся до лиса.

— Прощавай... — сказав він.

— Прощавай, — відповів лис. — Ось мій секрет. Він дуже простий: добре бачить тільки серце. Найголовнішого очима не побачиш.

— Найголовнішого очима не побачиш, — повторив маленький принц, щоб краще запам'ятати.

— Твоя троянда така дорога тобі через те, що ти віддав їй стільки часу.

— Моя троянда така дорога мені... — повторив маленький принц, щоб краще запам'ятати.

— Люди забули цю істину, — сказав лис. — Але ти не повинен забувати. Ти назавжди береш на себе відповідальність за того, кого приручив. Ти відповідаєш за свою троянду...

— Я відповідаю за свою троянду... — повторив маленький принц, щоб краще запам'ятати.

(Переклад із французької Анатоля Перепаді
й Анатолія Жаловського)

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Яким ви уявляєте маленького принца? 2. Які дорослі зустрілися на його шляху? Чому вони видалися «дивними» героєві? 3. Прокоментуйте висловлювання лиса: «Якщо хочеш мати друзів — приручи мене».

Творче завдання. 1. Намалуйте карту подорожі маленького принца. 2. Придумайте сюжет розділу про зустріч маленького принца з героями нашого часу, можливо, з вами... Про що б ви поговорили з ним? Разом з однокласником (однокласицею) складіть і озвучте діалог із маленьким принцом (12–14 речень). 3. Придумайте сюжет розділу про зустріч маленького принца з принцесою.

Порівнюємо. Визначте традиції народної казки у творі А. де Сент-Екзюпері.

Перевірте себе. 1. Що ви дізналися про А. де Сент-Екзюпері як пілота й письменника? 2. Поясніть, чому митець зробив головним героєм твору дитину. 3. Якими постають «дорослі» у творі? 4. Розкрийте підтекст образів: пустеля, астероїд В-612, троянда, баобаби, лис, криниця. 5. Які проблеми порушено в повісті? 6. Визначте ознаки притчі у творі А. де Сент-Екзюпері «Маленький принц».

Радимо прочитати

Сент-Екзюпері де А. Планета людей. Маленький принц / переклад А. Перепаді, А. Жаловського. — Львів, 1981.

Сент-Екзюпері де А. Маленький принц / переклад Л. Кононовича. — К., 2012.

РІЧАРД БАХ

Народився 1936 р.

Але ніхто з них не міг повірити, що політ ідей може бути так само реальним, як політ вітру і політ птаха...

Річард Бах

Сторінки життя та творчості

Річард Бах є одним із найпопулярніших сучасних письменників США. Він народився 23 червня 1936 р. в м. *Оак-Парк* у штаті *Іллінойс* (США). Навчався в університеті Лонг-Біч, у Каліфорнії, був пілотом ВПС США. Письменник, пілот, журналіст і редактор авіаційного видання «Політ» (*“Flying”*) — такий він, Річард Бах. Його вважають основоположником власної філософії, мета якої полягає в тому, щоб відкрити читачам істину їхнього життя.

Річард Бах став відомим після 1970 р., коли була опублікована його повість-притча «Чайка Джонатан Лівінгстон» (*“Jonathan Livingston Seagull”*). А розпочалася літературна кар'єра письменника з книжок, де йшлося про те, що він найкраще знов, — про літаки, політ, небо й подорожі. І хоча вони не мали такого вражаючого успіху, як «Чайка Джонатан Лівінгстон», його твори зацікавлюють глибокими спостереженнями й життєвою мудрістю. За змістом і стилем вони подібні до творів іншого письменника й льотчика — А. де Сент-Екзюпері.

Перший роман Р. Баха «Чужинець на землі» (*“Stranger to the Ground”*) вийшов друком 1963 р. із передмовою Р. Бредбери. Назва цього роману нагадує називу іншої книжки, що була опублікована на два роки раніше — «Чужинець у чужій землі» (*“Stranger in a Strange Land”*) Р. Хайнлайна, відомого американського фантаста. Цей роман став настільки значною подією в житті Америки, що не міг не полонити уяву літератора-початківця.

Повість-притча «Чайка Джонатан Лівінгстон» стала визначальною віхою для автора: у творі закладено основні теми й ідеї, що надалі будуть розроблятися в книжках: «Дар крил» (1974), «Немає

Літак Річарда Баха

Зауважте!

Тим, хто має «крила» у своєму мисленні, хто прагне пізнавати світ, літати у своїх думках, досягати високої мети, присвячено повість-притчу «Чайка Джонатан Лівінгстон».

такого місця — далеко» (1976), «Міст через вічність» (1984), «Політ» (2003) та ін.

Письменник не любить давати інтерв'ю, розповідати про факти осо-бистого життя. Тому ми не так багато знаємо про нього, та це, зрештою, і не так важливо. Адже твір зробив «крилатим» не одне покоління. Тож летімо за чайкою Джонатаном — вільно й упевнено!

Книжка і комп'ютер

За допомогою Інтернету й знань з іноземних мов ви можете легко вийти на англо-мовний і російськомовний сайти, присвячені письменникові Р. Баху. Знайдіть додаткову інформацію про нього. Підготуйте усне повідомлення про цікаві факти його життя та творчості.

ЧАЙКА ДЖОНАТАН ЛІВІНГСТОН (1970)

Повістъ-притча

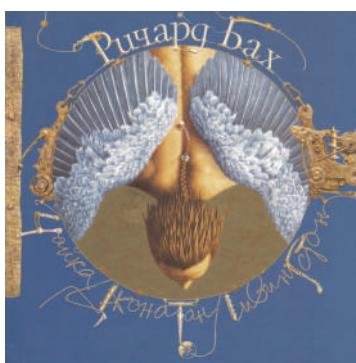
Коментарі

Джонатан (або Джонні) Лівінгстон — реальна історична постать, один із пілотів-гастролерів, яких було дуже багато у 20–30-і роки ХХ ст., коли авіація тільки набувала популярності й часто влаштовували виступи-змагання льотчиків. Вигравши численну кількість призів на таких змаганнях, він уважався свого часу найкращим із пілотів.

Сюжет як філософська метафора людського буття. Основою сюжету повісті «Чайка Джонатан Лівінгстон» є філософське питання про мету існування. Головний герой твору — чайка Джонатан — розмірковує про те, наскільки беззмістовним є життя більшості чайок. Вони літають так, як можуть, шукають їжу й нічого більше не прагнуть, живуть *Зграєю*, усередині якої панує Закон, якому підкоряються всі, без винятку. Джонатан — самітник, якого ніхто не розуміє, навіть власна родина. Але він прагне не тваринного задоволення від їжі, а набагато більшого — високої мети й вільного польоту. Політ для нього — це не просто пересування в просторі, а можливість пізнання буття.

Під час свого навчання Джонатан піднімається в небо вище й вище, падає вниз, намагаючись подолати швидкість, доступну чайкам. Через біль він розуміє сутність польоту глибше й глибше — і весь час ставить собі запитання: чому ж інші чайки так не роблять? Це ж так просто — завдяки мистецтву польоту можна переступити через кордон, який покладений чайкам. Але Зграя скликає на березі *Велику Раду* — і Джонатана Лівінгстона ставлять у *Коло Ганьби*, після чого виганяють. Він виришає до Далеких Скель, але не затримується надовго, а летить далі, продовжуючи пізнавати мистецтво польоту й відчуття свободи.

В. Єрко. Обкладинка до повісті Р. Баха «Чайка Джонатан Лівінгстон». 2011 р.

Одного дня Джонатан побачив двох сяючих чайок, які запросили його на Небеса продовжувати навчання. Там, на Небесах, він зустрічає небагатьох чайок, які живуть заради польоту. Серед них ватажок — Чіанг, який стає наставником Джонатана. Він переконує його в тому, що чайка, яка високо літає, — багато бачить.

До відкриттів чайки Джонатана Лівінгстона належить думка про політ, яка робить будь-яку істоту вільною. Варто лише подумати, і ти будеш там, де хочеш, тільки треба цього навчитися, позбавитися оманливих ілюзій, що не можна подолати час і місце. Немає Тут і Зараз, якщо всередині живе безмежна свобода.

Коли Джонатан набув ці знання, він через Чіанга пізнає й те, що Небо — це ще не те небо, за межами якого нічого немає, це лише одна зі сходинок, які ведуть до досконалості. Чіанг зникає, виrushивши до іншого світу й іншого знання, а Джонатан стає на його місце, навчаючи чайок мистецтва польоту та здобуття свободи.

Одного дня він вирішив повернутися на Землю, щоб спробувати знайти чайок, яким так само, як колись йому, хочеться жити заради польоту. Біля Далеких Скель Джонатан зустрічає чайку Флетчера Лінда — гордого, воївничого, якому стає вчителем. Після Флетчера з'являються ще вигнанці, яких Джонатан навчає. Одного дня він вирішує, що треба зробити наступний крок: повернутися до Зграї, щоб подолати беззмістовний закон, який виштовхує особистість із братерства чайок. Разом із своїми учнями він оселяється коло Зграї і, незважаючи на її зневагу, продовжує навчання. Поступово серед деяких чайок пробуджується інтерес, і вони від Зграї переходятя до навчання польоту з Джонатаном.

Флетчер, який понад усе любить технічні фігури, одного разу не скерував свій політ — і врізався в скелю. Однак ніби «померши», він чує голос Джонатана, що говорить із ним, і відкриває для себе оманливість понять «живий» і «мертвий». Флетчер дивом оживає, осягнувши ще одну важливу істину.

Побожне, з страхом, ставлення до Джонатана Лівінгстона виявляється в тому, що Зграя вважає його духом Великої Чайки. Навіть Флетчер думає, що це так. І тому, коли Джонатан вирішує залишити Зграю та Флетчера, щоб летіти далі й шукати тих птахів, які так само потребують мистецтва польоту, Флетчер упадає у відчай, бо не уявляє, як він може бути без нього як наставника й учителя. Але Джонатан відкидає всі Флетчерові сумніви й відлітає.

В. Еро. Ілюстрація до повісті
Р. Баха «Чайка Джонатан
Лівінгстон». 2011 р.

Зауважте!

Немає меж для думки й для непереможного польоту духу!

B. Īrko. Ілюстрація до повісті
Р. Баха «Чайка Джонатан
Лівінгстон». 2011 р.

алегоричний характер і співвідносний із розгорнутою притчею, що відзначається широтою філософських проблем, утіленням в образах персонажів ідей, роздумів письменника, а також подвійним змістом сюжетних ситуацій (за кожною з них приховано різний зміст). Повість-притча спонукає думати, шукати й пізнавати світ, а також свої внутрішні можливості.

Твір написаний під впливом різноманітних філософських учень і релігійних поглядів. Разом із християнськими мотивами (прощення, любов до близького, готовність до самопожертви) тут присутній сильний вплив буддизму — ідеї безконечності пізнання, перевтілення та відродження в новій іпостасі.

Алегоричні образи. Автор розпочинає книжку присвятою «*Справжньому Джонатану-чайці, що живе в кожному з нас*», що є звертанням не до однієї особи й людини, а узагальненою промовою до всього найкращого, що є в людині. Цим кожен із нас визначається як своєрідний образ досконалості та вчення, безперервного навчання протягом усього життя. Причому це навчання — не накопичення фактичних знань, а розвиток душевного благородства й любові до близького.

Обираючи алегорією людини образ чайки, білого птаха, автор одночасно апелює до міфологічного аспекту культури (*Ikar*, котрий на штучних крилах намагався долетіти до сонця; *Беллерофонт*, що на крилатому коні Пегасі здійснював подвиги й намагався злетіти на вершину Олімпу). У 1950–1960-і роки

Зауважте!

Образи, які обирає Р. Бах для того, щоб створити світ для чайки Джонатана Лівін'стона, відзначаються символічністю: море з човнами рибалок і рибою — це життя з його безмежністю й водночас простотою; Далекі Скелі — край вигнання, адже дикий гірський край — це місце для самотності. Коли чайки під час навчання піднімаються все вище й вище, за хмари, у цьому проглядає віковічне прагнення людини досягти зірок.

наукова фантастика поступається фентезі: автори створюють численні казкові світи, серед яких є й такі, де живуть крилаті людські раси.

Художній конфлікт. Акцентуючи увагу на навчанні, свободі, польоті й самопожертві, автор уводить сюжет твору до більш широкого літературного контексту через протистояння «двох світів»: світу людської маси («світу всіх», якому треба підкорятися) і світу героя («світу мрії»), що протиставляє себе іншим, шукаючи свій ідеал. Чи буде протиріччя між цими двома світами нездоланим? Чи знищить «маса» героя? Чи зможе він залишитися собою у «світі маси»? Усі ці запитання Р. Баха залишив нам для роздумів. Для того щоб вирішити, чи зможемо ми стати вільними, злетіти вгору на крилах надії і повести за собою інших...

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Визначте частини сюжету твору. 2. Як розгортається конфлікт між чайкою Джонатаном і Зграєю? Чи подолав він цей конфлікт? 3. Розкрийте алгоритичний зміст образів твору: Джонатан, Флетчер, Зграя, Далекі Склі, політ, хмари, зірки.

Порівнюємо. 1. Порівняйте образи Джонатана та Флетчера. 2. Пригадайте повість-казку А. де Сент-Екзюпері «Маленький принц». Що зближує твори Р. Баха й А. де Сент-Екзюпері? 3. Назвіть ознаки казки, наявні у творі Р. Баха.

Для обговорення. Яку ідею, на ваш погляд, утверджує письменник у творі? Чи актуальна вона в наш час?

Творче завдання. Напишіть твір-роздум на одну з тем: 1) «Як досягти висоти польоту в житті?»; 2) «Духовна траєкторія життя людини».

Краса слова

У повісті-притці Р. Баха цікавим і захоплюючим є не тільки сюжет, а й мова твору, що відзначається афористичністю, місткістю змісту та лаконізмом.

- Виразно прочитайте подані нижче цитати з твору Р. Баха. Розкрийте їх зміст.
 «Той, хто хоч раз торкнувся вершини пізнання, уже не може бути залежним».
 «Чайки відмовилися повірити в чарівну красу польоту, хоча їм варто було відкрити тільки очі, щоб її побачити».
 «Ми намагаємося подолати свої межі поступово, помалу. Ми ще не навчилися літати крізь скелі, це ми пройдемо трохи згодом».

- Знайдіть власні приклади афоризмів Р. Баха. Прокоментуйте їх.

Радимо прочитати

Бах Р. Чайка Джонатан Лівінгстон / переклад Д. Радієнко. — Харків, 2005.

Жуковський А. Творчість і філософія Річарда Баха [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.topos.ru/article/ontologicheskie-progulki/tvorchestvo-i-filosofiya-richarda-bakha-1>

БАРБАРА КОСМОВСЬКА

Народилася 1958 р.

Я вперше зустріла людину, яка не кричала, не лякала, а намагалася вислухати. Якби люди знали, скільки від цього залежить, жити було б легше...

З розмови юних геройів із твору Б. Космовської «Буба» про дорослих

Сторінки життя та творчості

Чи знаєте ви, як важко бути підлітком? Звісно ж, знаєте... Чи були у вас колись проблеми з батьками, однолітками, учителями? Напевно, були й ще будуть... Як же здолати зовнішні та внутрішні труднощі, які ми переживаємо у своєму житті? Тут немає конкретних порад, але хороша книжка завжди стане в пригоді... У творах польської письменниці Барбари Космовської ви зустрінетесь зі своїми однолітками.

Барбара Космовська народилася 24 січня 1958 р. в м. Битові (Польща). Навчалася в Гданському університеті, працювала вчителькою польської мови в рідному місті. Згодом сферою її наукових інтересів стала художня література для молоді. У 1999 р. захистила кандидатську дисертацію на тему «Між дитинством і дорослим життям. Про романі Софії Урановської». Письменниця добре обізнана з життям молодих людей, які стали головними героями її творів.

Хоча вона почала писати в 1970-і роки, її перший роман «Голодна кішка» було видано лише 2000 р. З того часу вийшло друком понад півтора десятки її романів, найпопулярніші серед них — «Буба» (2002), «Буба: мертвий сезон», «Позолочена рибка» (2007) та ін.

Дилогію про Бубу молодь Європи любить за те, що авторка з великою увагою поставилася до підлітків. Вони, складні й вразливі, подеколи не зрозумілі батькам і самим собі, заговорили у творах Б. Космовської сучасною мовою про те, що глибоко приховано в душі, — про перше кохання й розчарування, про пошуки себе та змісту буття, про стосунки з дорослими та своїми однолітками. Юні герої в романах мисткині живуть у реальному світі, де, на жаль, подеколи зникають справжні почуття, де люди більше цінують гроші, аніж духовність, де ніхто ні кому не потрібен. Проте письменниця вірить у сучасну молодь. На її думку, підлітків не треба надто повчати й обмежувати їхню свободу, їх просто треба

Н. Гайда. Обкладинка до роману Б. Космовської «Буба». 2012 р.

любити їй прагнути зрозуміти, і тоді вони в усьому розберуться самі, зможуть зробити світ довкола себе добрішим і людянішим. А ви як уважаєте?..

Українські читачі ознайомилися з книжками Б. Космовської про польську школярку Бубу в перекладах *Б. Антоняк*, що дуже легко читаються й відтворюють стиль спілкування сучасної молоді.

БУБА (2002)

Роман

Дорослі та діти. Відкриваючи книжку Б. Космовської, ми потрапляємо у світ сучасної сім'ї. Дія відбувається в Польщі, проте кожен із нас упізнає в колізіях польської родини власні проблеми й життєві ситуації. Розповідь ведеться від імені головної героїні твору — 16-річної школярки Агнешки, яку називають у сім'ї Бубою. Поруч з Агнешкою багато дорослих — мати Марися, батько Павел, дідусь Генрик, сестра Олька та її чоловік Роберт, сусіди Вальдек і Віолетта Маньчаки, хатня робітниця Аня Бартошова та ін. Однак між ними немає справжнього порозуміння й довіри. Художній світ, змальований Б. Космовською, є ніби порожнім для Буби. Ніхто не цікавиться тим, як вона живе, навчається в школі, як почувається, про що думає, що її хвилює... Усі забули навіть про її день народження. Атмосфера духовної порожнечі панує в будинку, ущент наповненому людьми.

Немає теплих стосунків і між батьками Буби та її дідусем Генриком, котрого «дорослі діти» прагнуть контролювати й навіть намагаються відібрати пенсію. Із сусідами Маньчаками сімейство Агнешки поєднують не дружні стосунки, а лише гра в бридж та суто прагматичні інтереси. Маньчакам подобається смачно попоїсти в домі Марисі й Павела або з приємністю провести час, утім, у відвідинах Маньчаків немає душевності й щирості. Вони більше приділяють увагу матеріальному — зовнішності, одягу, прикрасам, автомобілям тощо. Напевно, ви також зустрічали у своєму житті таких людей...

Родина Буби не бідує: її мати — відома письменниця, авторка жіночих романів, а батько працює на телебаченні. Проте основні конфлікти твору відбуваються не через нестачу грошей, а через брак духовного зв'язку між людьми. Тому Буба не випадково порівнює свою сім'ю із симфонічним оркестром, у якому втрачено гармонію.

У творі постійно сваряться між собою батьки Буби, її сестра Олька зі своїм чоловіком, сусіди. Приводи для сварок, як правило, дріб'язкові, але вони спричиняють постійне напруження, через що Буба страждає ѹ добре почуватися лише за зачиненими дверима своєї кімнати.

Дорослі, змальовані в повісті Б. Космовської, постають «*смішними й трагічними водночас*». Так про них каже мудрий дідусь Генрик. У кожного з них є свої вади, але є й позитивні якості. Письменниця прагне не засудити сучасних дорослих, а придивитися до них, спробувати їх зрозуміти, як це зробила Буба. Навіть якщо дорослі не завжди праві, вони все одно мають право на

власне життя, помилки, розуміння й прощення з боку дітей. Але для цього треба мати мудрість як дорослим, так і дітям.

Сучасний світ — складний, заплутаний і непередбачуваний, стверджує письменниця. У ньому не можна поділити людей на хороших і поганих, вони всі різні. І тільки любов здатна відновити сімейні стосунки. У фіналі твору помирилися батько й мати Буби, а також сестра Олька з чоловіком. Нарешті мрії геройні про щасливу родину здійснилися. Однак для багатьох її однокласників ці мрії — нездійсненні. «*У нашому класі більше розлучених батьків і матерів, аніж тих, які живуть разом*», — із сумом констатує Буба. Це одна з болючих проблем сучасності, яку порушила письменниця у творі.

Образ юної геройні. Якими є герої нашого часу? Барbara Космовська створила образ звичайної дівчини Буби в її стосунках із родиною та шкільними товаришами. Вона не була «*ані вродливою, ані гарною, ані високою, ані низенькою*». Це пересічна школлярка, яких так багато у Польщі, в Україні й інших країнах. Дівчина має успіхи в грі в бридж, але не може впоратися з вправами на фізкультурі та з фізигою. Буба спочатку постає дуже нещасною, болісно переживає родинні негаразди, а також перше кохання без відповіді й зраду найкращої подруги. І все це приголомшило її майже одночасно!

Заради Адама Куницького Буба готова сидіти годинами біля телефона, знайти будь-який привід, щоб тільки побачитися з ним. Однак він не помічав її, віддавши перевагу найпривабливішій дівчині в класі — Йольці. Улюблені книжки й музика допомагали долати Бубі самотність і відчуженість, а ще — дідусь Генрик, з яким вона завжди могла відверто поговорити. Бубу не чули й не помічали батьки, вони взагалі ніким не цікавилися, крім себе.

Протягом роману Буба дорослішає, поступово розбирається в собі, однолітках і своїх почуттях. Вона навчилася розрізняти «справжнє» і «фальшиве», «виросла» зі свого уявного кохання до Адася й «доросла» до відкриття дорослого світу через любов до Мілоша. Пройшовши «школу виживання» й набувши певного життєвого досвіду, Буба може тепер порадити Адаму Куницькому: «*Ти повинен сам вирости з Йольки, Адасю*». Справді, кожна людина проходить свій шлях зростання...

Звичайна дівчина Буба виявилася насправді незвичайною. Незважаючи на те, що, за її словами, «*зараз усі схожі одне на одного*», вона залишилася сама собою, справжньою. Можливо,

К. Кусько. Ілюстрація до роману
Б. Космовської «Буба»

Зауважте!

Книжки Б. Космовської відзначенні престижними преміями Польщі та світу: головна премія на конкурсі «Повір у силу фантазії» (2002), перша премія на Літературному конкурсі імені А. Ліндгрен (2007) та ін.

саме тому Буба так болісно переживає відсутність «справжнього» в навколошньому світі, тому песик Добавка сприймається нею теж як частина справжнього й природного начала на противагу фальшу.

Дідусь Генрік повірив у здібності онуки й відправив її на чемпіонат Польщі з бриджу, де Буба перемогла. Це значно підняло її авторитет в очах однокласників. Проте вона залишилася тією самою Бубою — доброю, відкритою, уважною до інших. Дівчина здатна співчувати Агаті, проблеми котрої набагато складніші, бо та зіткнулася з алкоголізмом і жорстокістю батьків. Буба не тримає зла на Йольку, котра, крім Адася, ладна «захопити» й Мілоша. Буба помирila сестру Ольку з Робертом. А головне — вона завжди обирає внутрішню гідність і порядність.

У фіналі твору звучать казкові мотиви — Буба, як Попелюшка, збирається на «бал», тобто на дискотеку. Як позитивна геройня, винагороджується коханням «принца», тобто Мілоша, у якому вона роздивилася «щось справжнє». Кохання Буби змінило її саму та Мілоша: він досяг значних успіхів у навченні саме завдяки їй, а вона поруч із ним відчула себе впевненішою й уже не самотньою. Так і має бути. Той, хто не втрачає своєї внутрішньої сутності у випробуваннях, досягає щастя, уважає письменниця, і не тільки в казках, а й у реальному житті.

«Могутній Пігmalіон» (дідусь Генрік). Одним із найкращих образів роману Б. Космовської є дідусь Генрік. Ніхто не знає, скільки йому років. Він має почуття здорового гумору, що дає змогу йому й іншим долати різні перешкоди. Дідусь Генрік допоміг Бубі усвідомити складність сучасного світу: *«Інаколи трапляються речі, яких не міг би уявити жоден пристойний філософ»*. Він зрозумів смуток Буби напередодні шкільної дискотеки — у неї не було святкового вбрання. Відчуваючи себе «могутнім Пігmalіоном», котрий створив міфічну красуню Галатею й вдихнув у неї життя, дідусь Генрік виступає також у ролі «античного майстра» і сучасної «феї», що дарує Попелюшці нашого часу нову сукню, у якій вона відчула себе по-справжньому щасливою.

Розповідаючи про теплі стосунки дідуся Генріка та Буби, письменниця утверджує ідею про те, що світ може перетворитися на справжню казку завдяки добру, людяності й порозумінню.

«Важливо любити людей...» (моральні проблеми твору). Барbara Космовська порушила у своєму творі чимало важливих проблем сучасності: відчуження й самотність особистості в суспільнстві, стосунки дітей і батьків, ставлення до людей літнього віку, стосунки в школі, дорослішання та входження у великий світ, перше кохання, розлучення й необхідність збереження почуттів, а ще такі важкі й болючі проблеми нашого

К. Кусько. Ілюстрація до роману Б. Космовської «Буба»

часу, як залежність від алкоголізму, жорстокість, надання переваги матеріальному натомість духовному тощо. У повіті не запропоновано вирішення цих проблем. Кожен із персонажів твору переживає їх по-своєму. Хтось — ніби «граючись на дитячому майданчику», хтось — не помічаючи їх існування взагалі, а хтось — серйозно й глибоко, як Буба. Нікого не повчаючи, авторка тим часом пропонує нам, своїм сучасникам, удивлятися у знайомий реальний світ і бачити в ньому не тільки те, що зовні, а й те, що приховано за звичайними життєвими ситуаціями.

Усі сторінки повіті Б. Космовської «Буба» зігріті великою любов'ю до людей. Незважаючи на труднощі, цей світ вартий того, щоб у ньому жити й любити людей, які поряд! І тільки любов'ю можна зробити його добрішим!

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Чому Буба називала своє життя *школою виживання*? 2. Охарактеризуйте стосунки Буби з її батьками. Чи розуміли вони одне одного? Доведіть прикладами з тексту. 3. Розкрийте світ мрій, уподобань і почуттів Буби. Чому вона почувалася нещасною? Що зробило її щасливою? 4. Назвіть людей, які дарували Бубі душевне тепло. Визначте роль кожного з них у її житті.

Порівнюємо. 1. Порівняйте образи Адася та Мілоша, у тому числі їхнє ставлення до Буби. 2. Порівняйте образ Буби на початку й наприкінці твору. Як внутрішньо змінилася геройня? А що в ній залишилося незмінним?

Для обговорення. 1. Розкрийте проблему дружби на прикладі стосунків Буби та Йольки. 2. Чи було кохання Буби до Адася справжнім? А до Мілоша?

Творче завдання. 1. Поясніть висловлювання Буби: «*Іноді краще бути самій, аніж із кимсь, хто зробить твоє життя сірим і безрадісним*». Чи згодні ви з героїнею? 2. Придумайте ще один розділ про Бубу (усно). Підготуйте розповідь.

Краса слова

Жанрова своєрідність твору. «Буба» — яскравий зразок сучасного молодіжного сімейно-побутового роману. Основна форма розвитку сюжету — діалоги та життєві ситуації, що подані крізь призму бачення юної геройні твору. Поєднання прямої і непрямої мови, розповідь від 1-ї та 3-ї особи дають можливість авторці переходити від однієї точки зору до іншої. У такий спосіб вона утверджує думку про те, що сучасний світ є неоднозначним і строкатим. У ньому багато різних думок і позицій, тому кожному персонажеві потрібно докласти зусиль, щоби знайти в ньому своє місце.

Письменниця уважна до розкриття психології сучасників, до їхнього не тільки зовнішнього, а й внутрішнього буття. Тому роман «Буба» можна назвати ще й психологічним. У творі є ознаки й гумористичного роману, бо тут багато кумедних ситуацій і жартівливих оцінок. Живий і доброзичливий гумор дає змогу виявити прихованій зміст образів і подій, стає засобом подолання реального трагізму світу. Коли люди сміються над собою, вони позбавляються всього того, що їм не потрібне й заважає бути щасливими.

- Які події роману викликали у вас усмішку? А коли вам було сумно, тривожно? Які епізоди твору можна вважати смішними й трагічними водночас? Наведіть приклади з тексту.

БУБА: МЕРТВИЙ СЕЗОН (2007)

Роман

(Уривки)

Образ сучасного світу. У другому романі Б. Космовської геройня дізналася про те, що на світі «існують Ребекки, які народжуються для того, щоб Буби не могли спокійно спати». Мілош закохався в дівчину, з якою познайомився влітку в науковому таборі. Ребекка була дуже вродливою й упевненою в собі, а Мілош через неї віддалився від Буби, став примхливим і неприємним. Це завдавало великого болю геройні, утім, не тільки це. Світ, ще донедавна звичний і зрозумілий для Буби (хоча й не без проблем), змінився. Сталі іншими й люди, які оточують геройню. Тато втратив роботу на телебаченні, що значно погіршило його психологічний стан і стосунки з матір'ю. Сестра Олька ризикувала втратити шлюб у пошуках вигідного місця роботи. Навіть дідусь Генрик, з яким Буба могла раніше порадитися, теж, на її подив, змінився. Він вирішив придбати комп'ютер як «протиотруту від домашньої самотності й байдужості».

Отже, Буба залишилася одна зі своїми проблемами. Вона мусила шукати вихід в атмосфері відчуження й самотності. І сама ж повинна була виробити власну позицію щодо тих змін із світом і людьми, що відбулися на її очах. Це стало перевіркою її внутрішнього ества.

У своєму романі Б. Космовська втілює думку про те, що хоча світ і люди довкола нас змінюються, ми можемо впоратися з цими змінами, якщо збережемо в собі людяність, порядність і власну гідність.

Уперше юна геройня стикається не тільки з домашніми й шкільними питаннями, а й із напрочуд складними дорослими проблемами. Через свою геройню Бубу Б. Космовська закликає уважніше придивитися до тих, хто слабший, у кого не вистачає сили боротися з вадами, і простягнути їм руку допомоги, підтримати й зрозуміти.

Сучасний світ, який постійно змінюється, змінив і Бубу. Але, пройшовши нелегкі випробування, вона стала духовно міцнішою й упевненішою в собі. Допомагаючи іншим, дівчина знайшла справжніх друзів, визначила сенс свого існування.

У фіналі твору всі герой готуються відзначати свято Миколая, що є одним із найбільших свят у християнському світі. Буба збирає друзів — Мілоша, Агату, Стася. Вони дарують одне одному подарунки, і кожен із них відчуває зустріч із справжнім дивом — дружбою, що стала опорою в житті. Дива відбуваються й з іншими персонажами. Дідусь Генрик і тато Буби нарешті змогли позбавитися від неприємної комп'ютерної залежності й повернутися до нормального життя. Мати й тато геройні теж помирилися, і мама навіть згодна фінансувати татову нову телепередачу, щоб він повернувся до улюбленої справи. У домі Буби на свято Миколая встановлюються мир і злагода. І в цьому є заслуга Буби, котра була напрочуд тактовною й мудрою стосовно інших.

Тема вибору особистої позиції. Найважливішою темою у творі є проблема вибору власної позиції в житті. Кожен вибирає її, керуючись своїми уявленнями про світ. Але водночас, як уважає авторка твору, якщо ти помиляєшся, у тебе

завжди є шанс віправити свою помилку й знову зробити спробу стати на правильний шлях.

(...) А зовсім нещодавно світ робив усе, аби Буба почувалася обранкою долі. Початок канікул аж ніяк не віщував негараздів. Усі гороскопи дружно стверджували, що вона може, навіть зобов'язана забути про свої проблеми, бо Венера оточила її особливою турботою. Якщо вірити зорям, дівчина мала стати здоровішою, вродливішою, багатшою та більш коханою. Тим часом Буба залишилася сама.

Коли Мілош був у Фінляндії, куди вони з батьком поїхали в науковий табір, гороскопи не брехали. Та щойно повернувшись — і все змінилося. Ніби там, у північних широтах, хлопець замерз або впав у якусь полярну сплячку, котра перетворила його на крижину. Траплялося, що він відтавав, очі знову блищали й Мілош сміявся колишнім сміхом. Таке відбувалося завжди, коли в розмові згадувалося ім'я Ребекки, з якою він познайомився в таборі. Спершу Буба цього не помічала, а навіть коли щось і підозрювала, то відразу картала себе за дурні ревнощі. Та коли невидима Ребекка зробилася всюдисущою, приеднуючись до них на кожному побаченні, Бубине занепокоєння зросло. І нарешті, затъмарило будь-які радощі від канікул, бо дівчина зрозуміла, що з Фінляндії Мілош повернувся не сам. У нього на плечі продовжувала висіти ота злощасна нова знайома, яка на всьому зналася щонайкраще. А навіть коли й не на всьому, байдуже, якщо це згадка про Ребекку, а не Бубина присутність запалювала в Мілошевих очах іскорки ніжності.

Коли Буба намагалася легенько натякнути, що віднедавна вони зустрічаються втрьох, Мілош ображався й звинувачував її, що та поводиться, як дитина.

Те, що її почуття сприймали як дитинні капризи, ще більше поглиблювало розpac, і невдовзі Бубина ситуація зробилася просто-таки нестерпною. Дівчина могла змінитися заради Мілоша, але при всьому бажанні не здатна була перетворитися на справжню студентку, переможницю конкурсу «Міс Академікус», незрівнянну плавчиню, скелелазку, топ-модель і волонтерку, котра у вільний час співає з групою яхтсменів «Іменини Боцмана».

А Мілош чимраз частіше ставав неприємним і примхливим. Щоправда, він зрідка заходив до Буби, пропонуючи орнітологічні прогулянки, але з таким виразом обличчя, наче йшлося про повторення минулорічного матеріалу посеред спекотного літа. І навіть на хвилину не міг забути про Ребекку.

— Ребекка професіонально фотографує, — захоплено розповідав він. — На таке дерево Ребекка видирається без страховки. А знаєш, що її навіть птахи не бояться? — Мілош аж нетямився від захвату.

Отак дівчина дізналася, що існують Ребекки, які народилися для того, щоб Буби не могли спокійно спати (...).

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Що найбільше турбувало Бубу? 2. Як змінилася поведінка Мілоша? Дайте власну оцінку героєві. 3. Назвіть емоції та почуття, які переживала Буба.

Творче завдання. Напишіть е-мейл Бубі, у якому дайте поради дівчині, яка опинилася в складній ситуації.

Коментарі

У кожного з персонажів твору є особиста біда, глибоко прихована в душі, але всіх їх єднає трагедія самотності, роз'єднаності, загального нерозуміння...

 Напередодні початку навчального року Буба вирішила провідати свою найкращу подругу Агату. Приготувавши власноруч шарлотку, дівчина вирушила в той район, де мешкала однокласниця. Мама Агати повідомила, що доночка немає вдома та запропонувала дівчині залишити номер телефону.

(...) Буба поверталася неохоче, придивляючись до перехожих. Усі поспішли до своїх будинків, що стояли в оточенні дерев, яких ледь торкнулася осінь. Погляд вихоплював у натовпі дівчат її віку. Буба сподівалася, що одна з них виявиться Агатою, яка повільно прямуватиме їй назустріч у своєму розтягненому светрі. Її можна було впізнати ще й за довгими ногами, яким шкільна баскетбольна команда завдячувала своїм успіхом. Та Агати не було ніде.

Уже вкотре того дня Буба відчула незрозумілий смуток. Неначе хтось на злість її посіяв спустошення в альбомі з найближчими людьми. Прибрали звідти найрідніші обличчя, а замість них уклейв папірці, на яких нічого не було.

У дома на Бубу чекав дідусь. Звісно, із препоганою новиною.

— Твої батьки помирилися, — прошепотів він, коли онука зазирнула до його кімнати.

— Чудово! — передчасно зраділа Буба.

— Це я їх помирив, — не забарився похвалитися старенький, хоча вираз обличчя в нього був якийсь розгублений. — Цим комп’ютером.

— Як це? — здивувалася дівчина.

— Тепер вони обое проти мене, тому мусяТЬ триматися разом. Павел навіть прошепотів твоїй матері «крихітко», а це вже неймовірна брехня, — сумовито закінчив він.

Буба йшла до школи, як на страту. Батьки, у яких перше вересня асоціювалося виключно з початком Другої світової війни, провели її здивованими поглядами. Дівчина почувалася покинутою й самотньою. На додачу ще й наштовхнулася на Йольку, котра, як і вона, спізнювалася. Йолька вискочила на шкільному паркінгу з якогось неймовірного автомобіля, пофарбованого, безсумнівно, під колір її чудового костюмчика. Побачивши молодика, який відчинив перед Йолькою двері авто, Буба зітхнула з ледь помітною заздрістю. (...) Відчіняючи двері класу, Буба пошукала поглядом Агату, але на її місці сидів якийсь непоказний хлопчина. Мілоша теж не було. (...) Коли Буба повернулася додому, її появі зраділа лише Добавка, бо тільки вона терпляче чекала на хазяйку, розлігшися на килимку в передпокой.

(...) — Спасибі, Агато, що ти подзвонила, — Буба схovalася з телефоном у своїй кімнаті. — Шкода лише, що так пізно...

Зі слухавки лунали таємничі слова. Добрі й погані, але Буба жадібно слухала їх усі. Дівчина то усміхалася до трубки, то сумно кивала головою, не перевіряючи важливої розповіді.

— Ми впораємося, Агато, — обіцяла Буба. — Напиши мені. Так, я ретельно все нотуватиму. Надолужиш! — палко запевняла вона. — Тільки повертайся чимшивидше, — попросила, перш ніж у трубці запанувала тиша.

Коментарі

 У школі з'являється новий учень — Стась, який у шкільному середовищі отримав прізвисько Сирота. Згодом він стане новим другом Буби... У Сироти, як зрозуміла Буба, були кепські справи з навчанням. Дівчина вирішила будь-що поговорити з хлопцем, переконати його взятися за розум та допомогти йому.

 Новенькому в класі не велося. Крім Мілоша, який, нарешті, пригадав собі про існування школи («Я був у кругрезному студентському таборі», — поблажливо похвалився він Бубі, добравшись, нарешті, до парті). Усі з радістю прийняли Нового, бо схоже було, що з хлопця, котрий виглядав повним тюхтієм, можна досхочу нареготатися.

Мілош не кепкував з нього, він, здається, узагалі не помітив новенького. Відтоді, як познайомився з Ребеккою, бачив лише її та щоміті поглядав на годинника. Навіть Редбулька це зауважила, бо час від часу питала: «Ну що, Бродзевич, скільки ще хвилин до канікул?»

— Не переймайся ним, — радила знічев'я Йолька, якій постійно вдавалося впіймати Бубу на тому, що вона сумно позирала в бік Мілоша. Буба зненавиділа фразу «Не переймайся ним», бо щоразу, як її чула, до неї поверталися спогади про розрив, який стався без жодної причини, якщо на мить забути про Ребекку.

«Забудеш тут про неї, — думала Буба, — якщо ця красуня невидимкою приходить до школи разом із Мілошем і, мабуть, оселилася в цьому нещасному годинникові, з яким у хлопця встановився постійний зоровий контакт».

А Новий робив усе, щоб хлопці класно розважалися. Усе, тобто нічого. Він не вмів лаятися. Поганенько їздив на велосипеді, не кажучи вже про те, що великий у нього був із нульовою кількістю передач. А на футболці не було карлючик Пшема Бокса, і це відразу кидалося у вічі. Зрештою, автограф однаково б не допоміг, оскільки новенький виглядав на фізкультурі настільки безнадійно, що до кола кепкувальників приєднався навіть Шварценеггер. (...)

Робота з текстом

Для обговорення. 1. Що в образі Стася викликало кепкування з боку інших учнів? Чому він був «не такий, як усі»? 2. Чи потрапляли ви (або ваші знайомі) в подібні ситуації?

Творче завдання. Напишіть твір-роздум на одну із запропонованих тем: 1) «Яким краще бути — таким, як усі, чи зовсім іншим?»; 2) «Як зарекомендувати себе в колективі».

Несподівано Мілош покликав на день народження. Проблему з подарунком вирішила просто. Вишуканий зошит, який вона збиралася призначити для щоденника, було прикрашено написом «Орнітологічні нотатки». На обкладинці Буба приклейла фото лежня, яке дивом вціліло відтоді, як дівчина вирішила позбутися всього, що нагадувало про Мілоша. Вона запакувала зошита в екопапір і почала підписувати листівку: «Краще синиця в жмені, аніж журавель в небі».

«Це для мене побажання, а не для нього», — невесело подумала Буба й за кілька хвилин придумала новий текст: «У пошуках райського птаха не забувай про співочого дрозда» (...). Після третьої спроби народився майже шедевр: «Бажаю тобі, щоб у свій бінокль ти завжди помічав рідкісні екземпляри, проте не забував про звичайних горобців. Завдяки їм світ теж стає кращим», — написала вона й полегше зітхнула.

Підбадьорена своїм побажанням для Мілоша, Буба поклала картку до подарунка. І здивувалася, бо це й були всі її приготування до дня народження. Вона вирішила не одягати спідницю, а йти, як звичайно, у джинсах. Волосся зібрала у «хвостик». Протерла ганчірочкою мартенси й навіть досить помітна пляма на джинсах не зіпсувала її настрою.

«Зрештою, — утішала вона себе дорогою до зупинки, — я туди йду, щоб побути декілька хвилин у тіні славнозвісної Ребекки. На щастя, мені це більше не заважає...» — чесно зізналася дівчина собі й глянула на знайому лавку. (...)

Мілош у білій сорочці був схожий швидше на офіціанта з «Брудзя», ніж на шукача рідкісних птахів. (...)

— Це чудово, що ти прийшла, — у голосі пані Бродзевич не було фальші. — Я усвідомила, як люблю тебе, лише тоді, коли ти перестала в нас з'являтися. Мені так прикро.

— Не турбуйтесь так, — усміхнулася Буба. — Ми намагаємося знову за приятелювати, і це чудово.

— Добре, що ти дала Мілошеві другий шанс, — пані Бродзевич привітно глянула на дівчину. — А він буде невдаховою, якщо його змарнусе.

— Я не знайома з Ребеккою, — тихо зізналася Буба, — і трохи непокоюся, що ми не надто одна одній сподобаємося.

— То Мілош тобі нічого не сказав? — пані Наталія припинила знущатися з помідора. — От уже два тижні, як він купує один квиток у кіно й самотою мандрує тими своїми трясовинами, наче журавель, що отримав відкоша від чаплі, — засміялася вона, проте це пролунало не дуже весело.

— Я цього не знала, — замислено промовила Буба. — Тепер розумію, чому Мілош мене запросив.

— На мою думку, між цим немає нічого спільногого, — у словах пані Бродзевич не було й натяку на нещирість. — До речі, мене зовсім не засмутив такий поворот подій, — голосно закінчила вона й рушила до синової кімнати зі склянками на таці (...).

— Я думала, що тут буде купа народу. А це більше схоже на побачення...

— Я запрошуував Сироту, але виявилося, що він нині зайнятий, — знизав плечима Мілош. — Навмисне не хотів тобі казати, що ми будемо лише вдвох, бо ти, мабуть, узагалі б не прийшла.

— Не знаю, — щиро відказала Буба.

— З Ребеккою якось так вийшло... — знітився Мілош.

— Точніше не вийшло, — уточнила Буба.

— Так, справді. Сам не розумію чому. Не знаю, що я зробив не так, — поскаржився хлопець.

— А ти й не зробив нічого поганого. Так буває.

— Ти переконана? І можна когось покинути просто так? Без будь-яких причин?

Буба серйозно кивнула, і Мілош знітився.

— Авжеж, — похнюпився хлопець. — Я ж бо й сам учинив так із тобою.

— І, як бачиш, я не лише пережила це, але завдяки цьому почала краще розуміти себе й інших.

— Яких це інших? — поцікавився Мілош.

— Таких, як ти. Покинутих, — пояснила Буба й з апетитом, якому міг би позаздрити будь-хто, узялася за канапки, особливо налягаючи на прикрашенні помідором.

Виявилося, що їм стільки всього треба обговорити, та коли Буба нарешті глянула на годинника, то перелякалася.

— О Боже, бабця Рита, напевне вже заявила в поліцію про моє зникнення! (...)

Вони йшли повільно, зачаровані зимовим сном, у який западало місто. Тротуари були вкриті тоненькими сніговими килимками, на яких залишалися сліди двох пар черевиків.

«Ми ніби йдемо разом, а все-таки поодинці», — подумала Буба.

— Я саме подумав, що нині все було, як раніше, — озвався Мілош, позираючи на неї.

— Було дуже гарно, але вже не так, як колись, — заперечила дівчина. (...) — Але мені здається, що зараз я потрібна тобі, бо ти залишився сам. Розумієш... порожнеча, яку треба заповнити, аби не страждати. А я так не хочу... Залишимося друзями. Так буде краще (...)

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Як ви думаєте, чому Мілош залишився сам? 2. Розкрийте зміст прислів'я, яке написала Буба на зошиті, подарованому Мілошеві. Чому вона кілька разів змінювала текст? 3. Чи допомогла Буба Мілошеві?

Творче завдання. Прокоментуйте висловлювання: «...порожнеча, яку треба заповнити, аби не страждати». Про яку «порожнечу» ідеться? Як можна її подолати?

Коментарі Напередодні свята Святого Миколая Буба отримує подарунки, але головне — удачність людей, котрим вона допомогла своєю підтримкою, людянім ставленням.

Падав лапатий сніг, і грудень, наче безцеремонний гість, запанував у кожному кутку Звіринецької. Буба жваво крокувала до школи, задоволена тим, що її вулиця теж набула святкового вигляду. Вітрини навколошніх крамничок сяяли кольоровими гірляндами, вабили різдвяними прикрасами, хоча до свят було ще далеко. Але Буба, роздивляючись виставлені іграшки, подумки планувала, які й кому купити подарунки під ялинку. Усміхнулася, побачивши бар «Шейх», який теж мовби змагався з іншими в кількості новорічних прикрас і вогників і... наштовхнулася на Клеменса.

Він стояв, випроставшись і дозволяючи сніжинкам падати на дашок його кашкета. З-під потертого пальтечка виднів елегантний костюм. Клеменс виглядав дуже урочистим і серйозним (...).

— Сподіваюся, тепер усе гаразд? — Бубу розчулив цей самотній чоловік, який увесь час просиджував на парковій лаві. (...) Поголений і підстрижений, він був схожий на вишуканого нареченого з бідного кварталу.

— Я прийшов вам подякувати... — кахикнув він. — Матуся передає пряники, — Клеменс простягнув Бубі великий пакунок. — Саме на свята. А від мене — ось, намистечко. Ми всі гуртом вибирали, усією компанією з «Малого Рися». І Рисьо теж, — додав він (...).

— Цього року ви мій перший Святий Миколай, — усміхнулася дівчина, щоб приховати розчulenість.

— Ну, зі святістю, це ви переборщили, панно Бубо, — Клеменс зніяковів. — Спасибі вам за все, — тремтячим голосом закінчив він і подався в бік кущів, укритих сніговими шапочками. (...)

«Цікаво, кого я ще нині зустріну дорогою до знань?» — думала вона, швиденько знімаючи куртку.

— А цьомчик буде? — почулося за спиною.

— Агата?

І, недовго роздумуючи, Буба кинулася в обійми подруги.

— Як ти погарнішала! — радість у Бубиному голосі змішувалася зі здивуванням. — Чудово, що ти нарешті повернулася.

— Я б охоче з тобою десь посиділа й побазікала, але дуже вже багато пропустила в школі, — сміялася Агата.

— А після уроків? — Буба аж нетямилася від щастя. — Може, улаштуємо собі маленьке свято?

— Звісно! Підемо до «Брудзя»?

— Авжеж! З власними пряничками! — раділа Буба. — У мене тут їх два кілограми, а вже скільки я хочу тобі розповісти!

— То розкажеш, — серйозно відповіла Агата, і Буба більше не сумнівалася, що її подруга повернулася назавжди.

Уроки тягнулися без кінця. На щастя, їхнє підвіконня терпляче чекало на двох подруг. За вікном виднів чудовий зимовий краєвид.

Та захопившись розмовою, дівчата не помічали ані пейзажу, ані зацікавлених поглядів однокласників. Навіть шикарне Йольчине вбрання, що складалося із самих етикеток, не викликав у них жодного інтересу (...).

Коментарі Агата повернулася в ліцей, а Стась (Сирота) був вимушений його залишити. Несподівано для всіх виявилося, що він, студент інформатики, досяг близкучих результатів в університеті; його преміювали стипендією до Америки... А поки розгорталися події в школі, дідусь Генрік пішов на зустріч із своїм другом, з яким спілкувався в інтернет-чаті. Та дідусявим інтернет-співрозмовником виявився... тато Буби. Кумедна ситуація, чи не так?.. Але за нею прихована нагальна потреба людини в спілкуванні...

(...) Шарлотка, спечена для Агати, могла б спокійно прикрашати стіл англійської королеви, а подароване Клеменсом намисто перетворило стареньку блузку на справжнє диво.

У такі хвилини треба сказати проблемам: «Вхід заборонено!», — думала Буба, накриваючи стіл для гостей. (...) Кава вже холонула. Агата гріла об чашку свої закоцюблі долоні й радісно позирала на подругу. (...)

— У тебе вдома нічого не змінилося? — Буба занепокоїлася, що її запитання занадто сміливе, а може, навіть зайве. — Скажи тільки, чи з братом у тебе й далі такі гарні стосунки? — спробувала вона врятувати ситуацію.

Агата взяла Бубу за руку, і цей такий звичайний жест заспокоїв дівчину.

— Ти моя подруга, — серйозно мовила Агата. — Тому маєш право розпитувати мене про все. Я тобі довірюю. А вдома майже нічого не змінилося, якщо ти запитуєш про тата. Він не дає собі ради із хворобою... Зате я тепер дивлюся на цю проблему зовсім по-іншому. Більше не звинувачую себе, що тато п'є. І допомагаю братові зрозуміти, що ми з ним нічим не завинили... З мамою гірше, але вона теж повинна колись подорослішати, якщо ти розумієш, про що я...

— Звичайно! — Буба вдивлялася в сутінки за вікном. — Мої батьки теж повинні подорослішати, хоча здавалося б, вони давно повнолітні. А зараз, коли наближається ювілей їхнього шлюбу й ми з дідом вирішили подарувати тандем, я роздумую, як мама з татом поїдуть на такому велосипеді... Адже кожне з них рушить у свій бік, тому це буде лише купа зусиль, утома, а тандем ні з місця! (...)

— Ми тебе проведемо, — вирішила Буба, і Добавка радісно заметляла хвостом. (...)

Добре було отак іти поруч і разом мовчати.

«Слова, немов сніжинки, — думала Буба. — Коли торкаються нашої шкіри, можуть викликати радість або відчуття холоду. А потім зникають. Мовчанка краща, ніж слова, бо звільнняє місце для думок. Мовчання — це погода для дружби», — і вона ще міцніше притулилася до плеча подруги. (...) Уся школа жила в очікуванні Різдвяних канікул...

Робота з текстом

Для обговорення. Як ви думаєте, чи стали Буба й Агата мудрішими? Доведіть свою думку.

(...) — Щось незвичайне відбувається, — поділився з Бубою своїм відкриттям тато, установлюючи ялинку. — Коли я йду на роботу, мое авто завжди очищене від снігу. Гадки не маю, хто це в нас такий турботливий...

Як приємно ходити по крамницях! Розмова з татом нагадала Бубі про того, кому теж слід зробити сюрприз. Дівчина не мала сумнівів, хто щодня чистив батькове авто від снігу й приніс до їхнього порога чудову ялинку.

(...) Буба відразу вибрала смугастий кольоровий шарф і шапку-ушанку. Додала ще товсті рукавиці і, не звертаючи уваги на ціну, рушила до каси.

Повертаючись, зазирнула до крамнички з іграшками. Вона вже давно приглянула подарунок для Агати, треба було лише купити. Опинившись на вулиці з невеличким пакунком, дівчина засмутилася. На Сироту чекала власно-ручно пошита Бубою гарненька пошивка для маленької подушки. Вона була біло-червона, у кольорах польського пррапора, аби Стасеві в Америці снилися сни про батьківщину. Залишався Мілош... (...) Вирішила обговорити це з дідом (...).

Клеменс сидів у новій зеленій куртці, яка кольором нагадувала про свята. Він виглядав дуже задоволеним і пильно спостерігав за перехожими, котрі згиналися під вагою торбин і сіток із продуктами.

— Панну Бубу вітаю й про песика питают! — галантно озвався він, коли дівчина підійшла до лавки (...).

— Спасибі вам. І тато теж просив подякувати, — зворушену мовила Буба, витягаючи невеликий згорток. — Я зустріла Миколая. Він зовсім не був святим. Радше скидався на філософа чи мрійника. У будь-якому разі він був класний. І попрохав мене, щоб я вам передала цей маленький подарунок.

— Панно Бубо... — Клеменсів голос затрептів. — Але... я не можу...

— Усі ми можемо, якщо бодай трохи любимо одне одного, — швидко відповіла Буба. — Ви тільки гляньте...

Дівчина відхилила комір куртки, і Клеменс угледів намисто. Ніби таке звичайне, але під колір Бубиних очей, і вже це було дивовижним. До того ж воно так гарно прикрашало струнку дівочу шию. Та ще й зігрівало душу.

— Мені б хотілося, щоб ви користувалися цим подарунком так часто, як я вашим, — сказала дівчина й цмокнула Клеменса в шорстку щоку. (...)

«Як це я сказала панові Клеменсу? Що ми можемо робити одне одному подарунки, якщо бодай трохи любимо одне одного... А якщо так, то навіщо морочити дідусеві голову? Адже я люблю Мілоша». І засніжена стежка додому начебто вкрилася білим пелюсткам троянд... (...)

Біла скатертина сяяла. Буба оглянула ошатно накритий стіл і подумала про магію зеленого деревця, на яке нетерпляче чекають упродовж року. Їй стало трохи шкода, що невдовзі всі знову очікуватимуть наступного Святачора, а цей піде в небуття разом із водою в раковині, де митимуть посуд, розіллеться плямою борщу по скатертині, зібгається з обгортковим папером, здертим із подарунків. Десять подінуться стишені голоси й затихнуть колядки, які зараз нагадують скарбничку святкового настрою. Усе повернеться на круги своя, хоча Буба давно переконалася, що в них удома все не як у людей.

«Воно їй добре, і водночас погано, — думала дівчина, ніжно дивлячись на рідних, які розставляли на столі нові полумиски з різною смакотою. — З одного боку, ми буваємо непередбачуваними й егоїстичними, з іншого — уміємо в скрутну хвилину знайти в собі стільки любові до близької особи, якщо вона її потребує...» (...)

Буба не прислухалася до родинних розмов. Вона тримала в руках гарненьку скляну вазочку й вітальну картку.

— Бубо, що це? — Олька першою помітила зворушення сестри (...).

— Гляньте, — якимсь дивним тремтячим голосом озвалася Буба. — У цій вазочці лежить яєчко лежня... Це доказ тою, що він живе в Котанському гаю. Можна сказати, справжній скарб...

— Дайте відгадаю, від кого це, — усміхнувся дід Генрик.

— Лежень... лежень... — замислився тато. — Але ж це надзвичайно рідкісний птах!

— Яйце? Але ж, здається, це не те свято! — зауважила мама. — Більш діречно було б на Великдень...

— Не обов'язково! — Буба обережно поставила вазочку. — Скажу вам лише, що для Мілоша ця начебто дрібничка важливіша від усіх Ребекк на світі.

— Але, напевне, не від тебе, доню, — здогадався тато, і Буба не знала, як приховати рум'янець, який раптом спалахнув на її щоках, нагадуючи пурпурове небо, котре віщує морозяну ніч... Ні! Швидше, червону троянду, яка розквітла просто в Бубиному серці.

(Переклад із польської Божени Антоняк)

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Розкрийте зміст подарунків, які вручають персонажі одне одному. 2. Чи отримала Буба бажаний подарунок? Якщо так, то який? Чи почувалася вона щасливою?

Творче завдання. Напишіть різдвяні листівки для улюблених персонажів роману.

Перевірте себе. 1. Які актуальні проблеми нашого часу порушує у своїх романах Б. Космовська? 2. Охарактеризуйте сучасний світ, змальований у творах мисткині. 3. Яку роль відіграє гумор у романах письменниці? 4. Охарактеризуйте образ школлярки Буби в її стосунках з однолітками й дорослими.

Книжка і комп’ютер

Підготуйте усну розповідь на тему «Як використовувати комп’ютер і не потрапити в залежність від нього ?» (10–12 речень).

Радимо прочитати

Космовська Б. Буба / переклад Б. Антоняк. — Львів, 2011.

Космовська Б. Буба: мертвий сезон / переклад Б. Антоняк. — Львів, 2011.

Космовська Б. Позолочена рибка / переклад Б. Антоняк. — Львів, 2012.

ЗМІСТ

Від авторів	3
ВСТУП	4
Література і культура	4
Роди літератури	6
Літературний процес	10

СВЯЩЕННІ КНИГИ ЛЮДСТВА ЯК ПАМ'ЯТКИ КУЛЬТУРИ Й ДЖЕРЕЛО ЛІТЕРАТУРИ

Значення священних книг для розвитку культури й мистецтва	12
ВЕДИ	13
Гімни до ранньої зорі	16
Гімн про перемогу Індри над Агі	18
БІБЛІЯ	19
<i>Старий Заповіт</i>	21
Створення світу та людини	21
Кайн і Авель	23
Мойсей	24
Десять Божих заповідей	24
<i>Новий Заповіт (Євангеліє)</i>	25
Проповідь на горі	27
КОРАН	30
Сура, що відкриває книгу	35
Сура 92 «Ніч»	36

АНТИЧНІСТЬ

Античність — колиска європейської культури та літератури	37
Література Стародавньої Греції	40
Давньогрецька міфологія	40
<i>Міфи троянського циклу</i>	41
Троя	41
Паріс викрадає Єлену	41
Облога Трої	43
Смерть Ахілла	43
Троянський кінь	44
Специфіка розвитку літератури Стародавньої Греції	45

ГОМЕР	48
Іліада (Поема) (Фрагменти)	50
Особливості розвитку і види лірики в Стародавній Греції	69
ТИРТЕЙ	71
«Добре вмирати тому, хто, боронячи рідну країну...»	71
САПФО	73
«Барвношатна владарко, Афродіто...»	74
Давньогрецький театр	75
ЕСХІЛ	79
Прометей закутий (Трагедія) (Фрагменти)	80
Література Стародавнього Риму	86
Специфіка розвитку літератури Стародавнього Риму	86
ВЕРГІЛІЙ	90
Енеїда (Поема) (Фрагменти)	91
ГОРАЦІЙ	103
До Мельпомени	104
ОВІДІЙ	106
Сумні елегії (Життя поета, IV, 10)	108

СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Середньовіччя як доба в історії культури та літератури	112
Середньовіччя в Китаї	114
ЛІ БО	119
Печаль на яшмовому ганку	121
Призахідне сонце навіює думки про гори	122
Сосна біля південної галереї	122
ДУ ФУ	124
Весняний краєвид	126
Подорожуючи, вночі описую почуття	127
Пісня про хліб і шовк	128
Персько-таджицька лірика	129
ОМАР ХАЙЯМ	131
Рубаї	132
Література середньовічної Європи	135
Пісня про Роланда (Поема) (Уривки)	139
ДАНТЕ АЛІГ'ЄРІ	153
«В своїх очах вона несе Кохання...»	155

ВІДРОДЖЕННЯ

Ренасанс у Європі	157
ФРАНЧЕСКО ПЕТРАРКА	161
Сонети	163
Сонет 61	163
Сонет 132	164
ВІЛЬЯМ ШЕКСПІР	165
Сонети	168
Сонет 66	168
Сонет 116	170
Сонет 130	172
Ромео і Джульєтта (<i>Трагедія</i>) (<i>Скорочено</i>)	174
МІГЕЛЬ де СЕРВАНТЕС СААВЕДРА	191
Дон Кіхот (<i>Роман</i>) (<i>Скорочено</i>)	193

БАРОКО

Бароко як доба та художній напрям	210
ЛУЇС де ГОНГОРА-і-АРГОТЕ	216
Галерник	217
ДЖОН ДОНН	219
«Щоб мучить мене...»	220

КЛАСИЦИЗМ

Класицизм як художній напрям	222
МОЛЬЄР	228
Міщанин-шляхтич (<i>П'еса</i>) (<i>Скорочено</i>)	231

ЛІТЕРАТУРА ХХ–ХХІ ст.

У пошуках себе ѹ високого польоту	255
АНТУАН де СЕНТ-ЕКЗЮПЕРІ	255
Маленький принц (<i>Повість-казка</i>) (<i>Скорочено</i>)	257
РІЧАРД БАХ	265
Чайка Джонатан Лівінгстон (<i>Повість-притча</i>)	266
БАРБАРА КОСМОВСЬКА	270
Буба (<i>Роман</i>)	271
Буба: мертвий сезон (<i>Роман</i>) (<i>Уривки</i>)	275

Навчальне видання

*Ніколенко Ольга Миколаївна,
Зуєнко Марина Олексіївна,
Стороха Богдан Валентинович*

Зарубіжна література

Підручник для 8 класу
загальноосвітніх навчальних закладів

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Редактор *H. Забаштанська*

Обкладинка, художнє оформлення та макет *O. Здор*

Художній редактор *O. Андрушченко*

Технічний редактор *L. Ткаченко*

Комп'ютерна верстка *C. Груніої*

Коректори *C. Бабич, I. Барвінок*

Підписано до друку 12.07. 2016. Формат 70×100/16. Папір офс. № 1.

Гарнітура Ретербург С. Друк офс. Ум. др. арк. 23,328.

Обл.-вид. арк. 22,14. Умовн. фарбовідб. 93,312.

Наклад 78 581 прим.

Зам. №

Видавництво «Грамота»,
вул. Паньківська, 25, оф. 13, м. Київ, 01033.
Тел./факс: (044) 253-98-04.

Електронна адреса: www.gramota.kiev.ua
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру України
суб'єктів видавничої справи ДК № 341 від 21.02.2001 р.

Віддруковано з готових діапозитів видавництва «Грамота» на ПП «ЮНІСОФТ»
61036, м. Харків, вул. Морозова, 13 Б
Свідоцтво ДК № 3461 від 14.04.2009 р.

A. di Джовані. Ілюстрація до циклу творів Вергілія «Буколіки». 1450–1460 pp.

Великі французькі хроніки. XV ст.

ДАВНІЙ (АНТИЧНИЙ) ГЕРОЇЧНИЙ ЕПОС (ПОЕМИ ГОМЕРА ТА ІН.)	СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ ГЕРОЇЧНИЙ ЕПОС («ПІСНЯ ПРО РОЛАНДА» ТА ІН.)
Героїчна ідеалізація далекого минулого.	Минуле наближене до нагальних проблем сучасності.
Поєднання реалістичних елементів із міфами.	Відображення реальних подій у легендаризованій формі, надання реальним фактам героїчного змісту, національного й релігійного пафосу.
Відображення народних уявлень про добро і зло, життя і смерть, правду та кривду, справедливість і несправедливість.	Історична конкретність, зв'язок із певною добою. Автори творів – невідомі учасники або очевидці певних історичних подій, мандрівні співці (у Франції – жонглери, у Німеччині – шпільнами, в Іспанії – хуглари тощо).
Елементи чарівності (воля богів) відіграють провідну роль у сюжеті.	Зменшення ролі елементів чарівності. Органічне поєднання реальних історичних постатей із вигаданими персонажами, фантастичного й дійсного.
Створення монументальних образів народних героїв – захисників держави й народу.	Герої – сини свого часу, уособлення ідей національної незалежності, етичних і соціальних норм певного народу.
Ідея громадянського служіння, наслідування волі богів.	Ідея боротьби із зовнішніми ворогами за віру, незалежність народу, об'єднання країни.

За допомогою таблиці порівняйте особливості творів героїчного епосу доби античності та доби Середньовіччя.

Рафаель.
Афінська школа.
1511 р.

Ознаки Відродження як доби в європейській культурі

Визначте провідні ідеї, утілені в героях епохи Відродження – Ромео та Жульєтті, Дон Кіхоті та ін.

БАРОКО І КЛАСИЦИЗМ – ХУДОЖНІ НАПРЯМИ XVII ст.

БАРОКО	КЛАСИЦИЗМ
Основа – наукові відкриття XVI–XVII ст.	Філософська основа – раціоналізм (Р. Декарт та ін.).
Світ – поєднання різних начал, божественного та реального, природного й історичного. Світ рухливий, не завершений у своїх формах.	Світ оцінюється з позиції розуму, у ньому мають бути порядок і гармонія. Світ статичний, незмінний.
Людина – складна й суперечлива істота, у душі якої триває двобій Бога та диявола, добра і зла, світла й темряви.	Людина має керуватися в житті виключно розумом. Герої, які піддаються пристрастям, засуджуються.
Вільна композиція, велика роль символів, аллегорій, метафор, фантастики тощо.	Чітка й струнка композиція, жанрова ієрархія, поділ персонажів на позитивних і негативних.
Поєднання традицій доби Середньовіччя (готики) та епохи Ренесансу.	Розвиток античних традицій, орієнтація на античну спадщину.
Утвердження складності й розмаїтості світу, непізнанності людини, духовного змісту буття.	Утвердження пріоритету розуму, державного служіння, громадянських чеснот.

Назвіть представників бароко та класицизму в різних видах мистецтва. Розкрийте (на прикладі 1–2 відомих вам творів) характерні ознаки їхнього світосприйняття.

